

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Н.В. Прямухіна

**ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ
РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

МОНОГРАФІЯ

Київ
Видавництво Ліра-К
2015

УДК 332.14
ББК 65.04
П85

Науковий редактор:

О.В. Фінагіна – доктор економічних наук, професор Черкаського державного технологічного університету

Рецензенти:

М.С. Пашкевич – доктор економічних наук, професор ДВНЗ «Національний гірничий університет» Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри обліку і аудиту (м. Дніпропетровськ)

В.П. Дубіщев – доктор економічних наук, професор Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка, завідувач кафедри економічної теорії та регіональної економіки (м. Полтава)

Д.В. Солоха – доктор економічних наук, професор ДВНЗ «Київський національний університет культури і мистецтв» Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри економіки та менеджменту (м. Київ)

*Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради
Черкаського державного технологічного університету
(протокол № 16 від 15.07.2015 р.)*

Прямухіна Н.В.

П85

**Проблеми та особливості ринкової трансформації
регіональної економіки : монографія / Н.В. Прямухіна. – Київ:
«Видавництво Ліра-К», 2015. – 332 с.**

ISBN 978-617-7320-22-6

Наукове дослідження присвячено актуальним проблемам формування та розвитку регіонального ринкового простору України в умовах трансформаційних перетворень. Розглянуто питання адаптації світового досвіду управління ринковими трансформаціями до вітчизняних реалій та обґрунтовано його пріоритети на регіональному рівні. Визначено ключові напрями дослідження трансформацій та складові українського регіонального менеджменту.

Розраховано на фахівців з регіональної економіки, науковців, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів.

ISBN 978-617-7320-22-6

УДК 332.14
ББК 65.04

© Прямухіна Н.В., 2015

© Видавництво Ліра-К, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЗНАНЬ ПРО ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКОВОГО ПРОСТОРУ	8
1.1 Теоретичні особливості трансформацій та процеси суспільного прогресу	8
1.2 Державне та регіональне регулювання трансформацій регіонального ринкового простору України	25
1.3 Методологічні засади трансформацій регіонального ринкового простору	47
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРИ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКОВОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ	63
2.1 Архітектура регіонального ринкового простору в умовах трансформацій	63
2.2 Регіональна ринкова архітектура як об'єкт економічних потреб і інтересів	84
2.3 Формування архітектури регіонального ринкового простору під впливом трансформаційних процесів	99
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКОВОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СВІТОВИЙ ДОСВІД	120
3.1. Трансформації регіонального ринкового простору: досвід розвинених країн	120
3.2. Особливості формування архітектури регіонального ринкового простору у постсоціалістичних країнах	134
3.3 Проблеми інтеграції України у світовий ринковий простір ..	158
3.4 Адаптація зарубіжного досвіду трансформаційних процесів до українських реалій	173

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСАХ ІНТЕГРАЦІЇ ДО СВІТОВОГО РИНКОВОГО ПРОСТОРУ	186
4.1 Вітчизняний досвід трансформацій ринкового простору.....	186
4.2 Проблеми та особливості дослідження ринкових трансформацій у регіонах України	203
4.3 Фінансові ресурси територій як фактор активізації реальної економіки регіонального ринкового простору.....	219
4.4 Роль малого підприємництва у фінансовому просторі регіонів	235
РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ЗНАТЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	246
5.1 Можливості методології Форсайт в оцінці перспектив розвитку регіонального ринкового простору.....	246
5.2 Використання сценарного підходу в регулюванні трансформаційних процесів регіонального ринкового простору	260
5.3 Оцінка спрямування трансформацій та моделі розвитку ринкового простору у Черкаському регіоні.....	270
ПІСЛЯМОВА	288
ЛІТЕРАТУРА	303

Перелік скорочень

АКС	—	адміністративно-командна система
АПК	—	агропромисловий комплекс
АРР	—	агентства регіонального розвитку
АР	—	автономна Республіка
ВАТ	—	відкрите акціонерне товариство
ВВП	—	валовий внутрішній продукт
ВРП	—	валовий регіональний продукт
ГЗК	—	гірничо-збагачувальний комбінат
ДП	—	державне підприємство
ЄС	—	Європейський Союз
ІТД	—	індекс технологічних досягнень
КП	—	комунальне підприємство
МБ	—	моделі Байеса
МГУА	—	метод групового урахування аргументів
НАН	—	Національна Академія наук
НДДКР	—	науково-дослідницькі й досвідчені конструкторські розробки
НТП	—	науково-технічний прогрес
ПАТ; ПуАТ	—	публічне акціонерне товариство
ПДВ	—	податок на додану вартість
ПП	—	приватне підприємство
ПрАТ	—	приватне акціонерне товариство
ПРООН	—	програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
ТОВ	—	товариство з обмеженою відповідальністю
ФРР	—	Фонд розвитку регіонів
ХПП	—	хлібоприймальні підприємства
ЦСЄ	—	Центральна і Східна Європа
дол.	—	доларів
млн. грн.	—	мільйон гривень
од.	—	одиниць
рр.	—	роки
тис.	—	тисяча

ПЕРЕДМОВА

В останні роки в Україні простежується значний інтерес науковців та практиків до широкого кола питань щодо розвитку регіональної економіки та регіонального менеджменту. Така наукова думка віддзеркалює потреби суспільства у прискоренні темпів ринкових трансформацій, переходу на європейські стандарти ведення бізнесу, зміни структури та архітектури ринкового середовища, визнання критеріїв ефективності ринків та ринкової інфраструктури, унікальності та неповторності регіональних господарських комплексів. Актуальність питань, що поставлені часом, загострюється з позиції економічної та соціальної ефективності ринкових змін, відповідності інформаційному прогресу, використанню ринкового потенціалу територій, нарощування темпів інтеграційних процесів.

Дослідження ринкової трансформації в останньому десятиріччі на рівні регіонів є неактуальними з позиції таких процесів та явищ як: європейська інтеграція; інформаційна прозорість діяльності бізнесу; кластеризація європейського бізнесу; визнання ефективності діяльності регіонального менеджменту та ін. Відповідно розробка державних і регіональних стратегічних планів, прогнозів, діагностування та моніторинги ринкового середовища набувають нового наповнення і потребують визнання системного спрямування світовому прогресу.

Активний відгук у науковому середовищі набуває питання ринкових змін, системних трансформацій державного та регіонального регулювання економічних процесів. Це — питання підтримки змін у пріоритетах розвитку національної економіки, а саме — відмова від «сліпої» підтримки великого бізнесу; неконтрольованість ринкової, державної та регіональної влади; децентралізація економіки та визнання, разом із бізнесовими, економічних інтересів населення регіонів; потреба в новій архітектурі ринків із центром інформаційний ринок.

Монографічне дослідження присвячене вивченню таких питань:

- сучасна теорія та методологія ринкової трансформації та процеси суспільного прогресу;
- державне та регіональне регулювання трансформацій регіонального ринкового простору України;
- проблеми та особливості формування архітектури регіонального ринкового простору: національний та зарубіжний досвід;
- проблеми інтеграції України у світовий ринковий простір;
- можливості методології Форсайт в оцінці перспектив розвитку регіонального ринкового простору;
- використання сценарного менеджменту для управління трансформаційними процесами регіонального ринкового простору.

У цілому робота спрямована на системне визначення проблем розвитку ринкової трансформації на рівні регіональних утворень, їх оцінку та співвіднесення до світових змін та економічних пріоритетів розвитку. Особливу увагу приділено питанням адаптації світового досвіду регулювання регіональної економіки новітніми інструментами прогнозування (методики та технології Форсайт), визначення перспектив руху трансформаційних зрушень.

Дослідження формує системний європейський погляд на процеси ринкової трансформації в регіонах України, визначення проблемних питань та особливостей, що стримують рух інтеграційних процесів.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЗНАНЬ ПРО ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКОВОГО ПРОСТОРУ

1.1 Теоретичні особливості трансформацій та процеси суспільного прогресу

Розвиток української економіки відбувається поступово, має риси активного ринкового спрямування та визнання у світовому співтоваристві. Сучасні моделі переходу від різних форм адміністративних організацій економічних систем до адміністративно-ринкових та суто ринкових мають назву ринкової трансформації. Економічні науки вивчають ці складні процеси та визначають самостійний напрям досліджень — транзитологію економік та регіонів. Цей напрям досліджує перехід (транзит), під яким ми розуміємо перехід типу економіки з одного якісного стану в інший в загальному спрямуванні суспільного прогресу.

Дослідженню питань теорії та методології транзитивних економік сьогодні присвячено багато наукових праць: монографій, статей, а також конференцій, круглих столів, симпозіумів [32; 34; 195; 230; 269; 290; 306]. Цей науковий напрям економічної науки представлено як самостійний розділ економічної теорії, який поступово заповнює ніші синергетичної взаємодії з менеджментом, регіональною та галузевою економікою. Дослідження питань теорії сучасних транзитивних систем спостерігається з початку ХХ ст.

Саме в ці часи було визначено та доведено особливість суспільств та окремих регіонів, що перебували у стані активних змін — трансформацій (у літературі *economy in transition*). Специфічні характеристики розвитку таких соціальних та економічних систем не відповідали загальним уявленням та системам знань. Були значні розбіжності в часових межах реформ (здебільшого скорочення часу); наявність нехарактерних комунікацій та інфраструктурного забезпечення; особливості удосконалення інститутів суспільного відтворення.

Економічні системи, які є у фазі трансформаційних змін (перехід від одного стану розвитку до іншого), накопичують значну кількість характерних рис, особливостей процесів, що принципово

відрізняються від систем, перебувають у стані стаціонарного розвитку. Це, значною мірою, фаза активного еволюціонування, яка, відповідає революційним змінам.

У межах трансформаційних систем не діють базові закони та закономірності розвитку, що є відповідальними за ефективні зміни, здебільшого це квазіпроцеси. В теорії та методології ринкової трансформації мова йде, як про процеси, які визнаються в цілому та щодо відповідності суспільному прогресу, так і про квазіринкові процеси.

Теоретико-методологічне підґрунтя визнання квазіринкових процесів — це нестандартний (прискорений) перехід одних інститутів в інші (адміністративних у ринкові). Неефективні старі інституціональні утворення замінюються новими. Як результат — поява принципово нових закономірностей та тенденцій в полі макро-, мезо-, мікро-, нано- процесів відтворення економічного простору, дії ринку.

Зазначимо, що стаціонарні системи не є антиподами трансформаційних. У межах стаціонарних економічних систем теж є перехідні явища та риси, наприклад, у часи кризи, проведення системних реформ, поява і балансування соціальних конфліктів та інших суспільних негараздів. Але вони мають велику розбіжність у теоретичному відображенні та засадах практичного регулювання. Це питання визначення базових характеристик та процесів розвитку, особливостей та проблем регулювання.

Сучасне прискорення ринкової трансформації в Україні та її регіонах варто пов'язувати з формуванням чіткої парадигми у процесах розвитку: «теоретична платформа трансформування — методологія ринкової трансформації — методичні засади — практичні дії та управлінські технології».

Зміни, що формують прогрес розвитку суспільства, є скорегованими та синергетично пов'язаними з успіхом, який набуває визнання та закріплення у регіонах. Вирішення різноманітних питань, конфліктів та проблеми створення системи знань науково обґрунтованої платформи для розробки засад регіонального розвитку передбачає визначення ефективних змін, зрушень у регіональних господарських комплексах. Базовою, ключовою складовою ринкової трансформації в Україні сьогодні постає «регіон», «регіональна

економіка» та «ринковий простір» у системній взаємодії та єдиному механізмі прогресивних зрушень.

У межах дослідження регіон визначається як об'єкт дослідження в системі цілісності та складових національного господарства. За допомогою адаптації сучасної теорії та методології наукових економічних досліджень — це складне утворення, що має стійкі різнорівневі зв'язки, єдину ресурсну базу та загальний соціоекономічний простір.

Цілісність та зростання добробуту регіональних утворень є прообразом соціальної, економічної, ринкової моделі відтворення. Метою розвитку такої моделі є ефективне задоволення соціальних потреб населення, ефективне відтворення ринків, нарощування бізнесу. Завданнями регіональної економіки та регіонального менеджменту в процесах відтворення регіонів в умовах складних трансформаційних змін, як системних об'єктів, є:

- ефективний економічний розвиток;
- соціальний прогрес та соціальна безпека;
- науково-технічний та інноваційний прогрес;
- екологічна безпека;
- нарощування ринкового потенціалу;
- формування позитивного іміджу;
- культурна та інформаційна безпека;
- формування та поширення міжрегіональних зв'язків.

Теорія та методологія регіональної економіки поширює розуміння розмаїття трансформацій, як за змістом, так і за масштабами. І сам регіон, як об'єкт управління, є універсальним явищем із характеристиками інтегрованої системи та наявністю принципових відмінностей.

Особливої ролі та значущості сьогодні набуває вплив трансформаційних змін у регіонах на загальнонаціональні процеси ринкової трансформації (табл. 1.1).

Представлений процес є складним, несиметричним у своїй дії як на національному, галузевому, так і на регіональному рівні. Таке відображення зв'язків у процесах національної ринкової трансформації визначає необхідність більш інтенсивного вивчення та наукового обґрунтування економічних, соціальних, інформаційних

процесів у межах конкретного регіонального просторового середовища.

Таблиця 1.1

Вплив трансформаційних змін у регіонах на загальнонаціональні процеси ринкової трансформації

Характеристика та загальна спрямованість впливу	Загальнонаціональні процеси ринкової трансформації	Трансформаційні зміни в регіонах
Ринковий	Формування єдиного ринкового простору	Формування регіональної ринкової спеціалізації та кооперації
Ринковий	Відповідність світовим стандартам організації та відтворення	Адаптування до світових стандартів та формування відповідних форм конкуренції (наприклад, кластеризація)
Ринковий	Консолідація процесів ринкового відтворення	Стійкий та стабільний розвиток регіону
Ринковий	Ефективний розвиток регіональних ринків	Диверсифікація ринкових регіональних процесів
Економічний	Відтворення ринкового національного простору	Формулювання пріоритетних напрямів розвитку ринку
Управлінський	Формування правового поля ринкових відносин	Формування регіональних підзаконних актів регулювання
Соціальний	Прискорення формування соціальної орієнтації ринкового розвитку	Формування новітніх сегментів ринку соціальних послуг
Геополітичний	Забезпечення зовнішньоекономічної діяльності українських ринкових агентів	Перехід на світові стандарти (європейські) ведення бізнесу

Домінівним підходом у складних процесах дослідження питань щодо ринкової трансформації є визнання:

- відповідності процесів світовому прогресу;
- пріоритетності інтересів у межах національного господарства України;

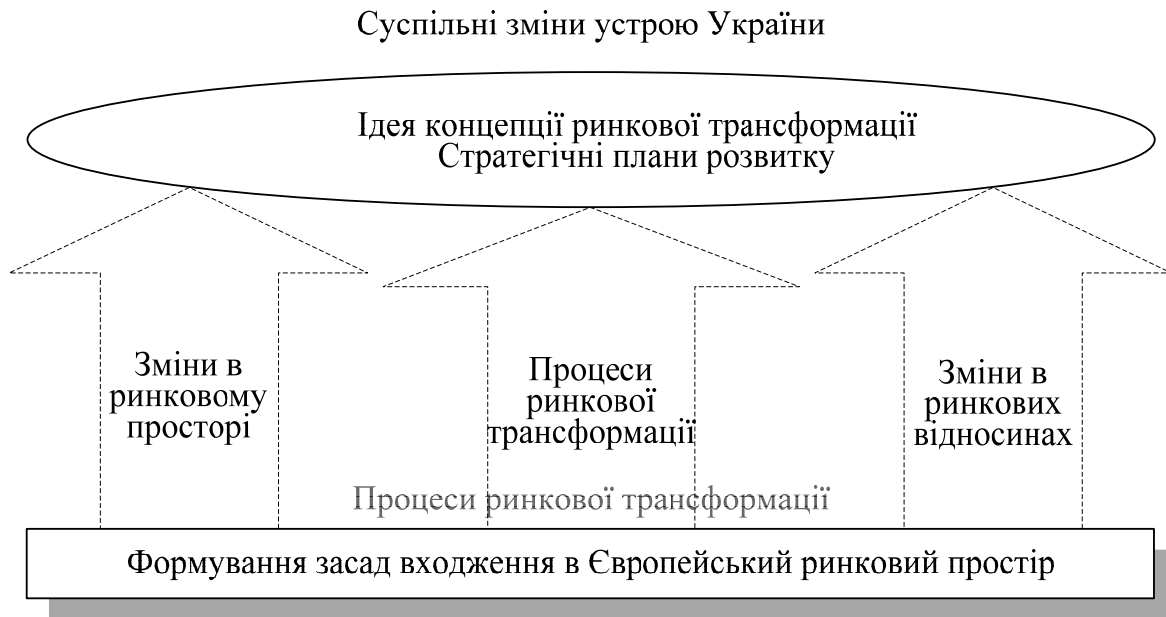
- накопичення досвіду та його використання в усіх регіональних утвореннях незалежно від регіональної приналежності;
- формування підстав до впровадження процесів соціалізації в усіх сферах суспільного відтворення.

Ринкова трансформація, в найбільш широкому трактуванні, це перехід від одного стану економічної системи ринкового типу до іншого, більш високорозвиненого. Щоб можна було зафіксувати процеси ринкової трансформації, повинні відбуватися прогресивні зміни та нарощуватися характерні ознаки ринковості не лише у сфері економічних відносин, а й у соціальній, культурній, інформаційній. Наприклад, перехід від квазіформ ринкових утворень до реального ринкового середовища, формування засад та передумов ефективності ринків, активні зміни у структурі та організації ринкового середовища та ін. Це — приклад ринкових процесів. Формування ринкової культури, залучення світового досвіду організації ведення бізнесу — це культурна трансформація.

Трансформаційні ринкові системи мають низку характерних ознак, які не є відображенням лише економічної складової:

- перехід від спрощених (неефективних) форм організації до вищих (ефективних);
- гармонізація ринкових відносин на основі балансу інтересів;
- соціалізація ринкових перетворень;
- поява новітніх процесів державного, галузевого та регіонального регулювання;
- формування засад розвитку ринкової культури та ін.

Концептуальне бачення ринкових трансформацій в Україні (рис. 1.1) є відповідним до світового прогресу розвитку ринкової економіки. Але є окремі відмінності, особливості передумов змін, наявність національних характерних конфліктів і проблем. Кожна національна економіка в системі перехідних процесів формує свої знання та накопичує досвід. До особливостей та характерних рис розвитку української ринкової трансформації належать питання: складності процесів регіоналізації; активний розвиток квазіринкових утворень та процесів; впливовість європейського досвіду; стрімкі процеси інтернаціоналізації і глобалізації ринкового середовища та ін.

*Побудувала автор за джерелами: 52; 53; 87; 89; 186; 220; 238; 275

Рис. 1.1 Концептуальне бачення ринкових трансформацій в Україні

Науковці розуміють, що питання визначення майбутнього багатьох країн світу різних континентів, різноманітних рівнів економічного та соціального розвитку формується у процесі переходів від одного стану до іншого. Такі перехідні процеси можуть носити як позитивні зміни та формувати світовий досвід прогресу, так і негативні, які теж потрібно вивчати.

У системі знань ринкової трансформації науковці всього світу вивчають теорію та методологію [32; 34; 192; 213; 253; 275; 290]:

- еволюції ринку;
- історичні фази та етапи ринкової трансформації, їх впливовість на ефективність функціонування регіональних та національних економічних і соціальних систем;
- загально цивілізаційні проблеми розвитку ринків;
- ринкові трансформації галузей та національних господарських систем;
- формування новітніх механізмів та інструментів регулювання ринкового середовища;
- зміни закономірностей та впливовість дії законів ринку;
- формування інститутів ринкового середовища;
- регіональні особливості ринків та систем їх регулювання;

- досвід ефективних ринків;
- появу та форми новітніх видів конкуренції;
- потенційні можливості ринків та їх інфраструктурного забезпечення;
- концептуальні засади управлінського регулювання ефективних змін ринкового середовища;
- роль і місце ринків у забезпеченні прогресивних змін;
- зміни у структурі господарського ринкового порядку;
- передумови та фактори ефективних змін у системі економічної політики окремих суспільств;
- впливовість ендо- (внутрішні ринкові процеси без участі втручання людини) та екзо- трансформаційних (з активною участю людини) змін у ринковому просторі;
- ринковий потенціал, як результат активного процесу ринкової трансформації;
- визнання та адаптування світового досвіду стимулювання і регулювання процесів ринкової трансформації.

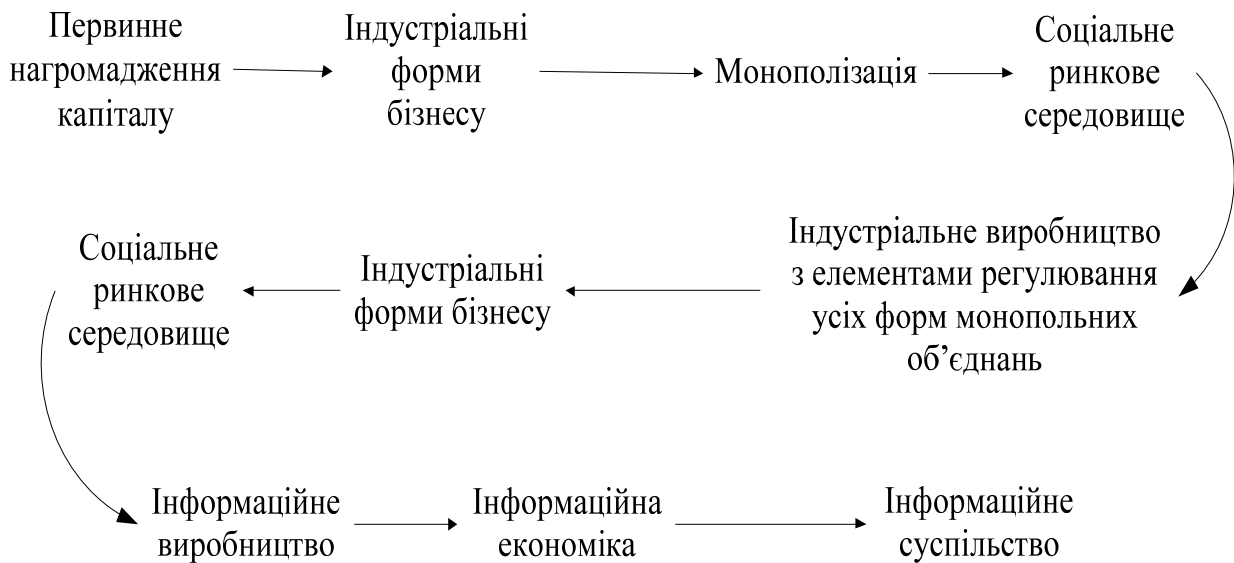
В Україні відбувається перехід від неринкової моделі розвитку, так званого соціалізму, до ринкової моделі із визнанням пріоритетів національних інтересів. Цей шлях є досить тривалим, він поступово відображає проходження національної економічної системи загальним шляхом розвитку капіталізму. В системі знань економічної теорії це шлях та генезис, що складається з низки етапів (рис. 1.2).

Такий загальний шлях розвитку Європейського Союзу, його ринкового простору та регіонів Європи. Активне формування відповідності національних стандартів ведення бізнесу та організації ринків лише розпочато, самі процеси та дії ще попереду. Але саме в межах регіонів формуються базові процеси та передумови:

- економічних та соціальних інтересів інтегрування на різних рівнях суспільного відтворення;
- зародження та функціонування ринків (галузевих, ресурсних, продуктових);
- формування економічного та ринкового потенціалу та ін.

На думку українських науковців, питання трансформаційних змін є дуже актуальним та визначальним з урахуванням руху суспільства від епохи соціалізму до сучасних світових стандартів організації демократії та ринкового прогресу європейського типу.

Вітчизняні дослідження мають широке коло спрямувань, розмаїття поглядів. Це дослідження філософів, економістів, соціологів.

*Побудувала автор за джерелами: 38; 54; 56; 77; 87; 90; 220; 279; 320

Рис. 1.2 Етапи переходу від неринкової до ринкової моделі розвитку

Більшість науковців підтримує думку, що поява і активний розвиток теорій ринкової трансформації зумовлені низкою об'єктивних причин. Ці теорії затребувані як теоретичний і як практичний напрям в економічній науці. Спрямованість і навантаження, яке вони несуть, необхідно систематизувати. Схематично їх можна подати так (рис. 1.3) [275].

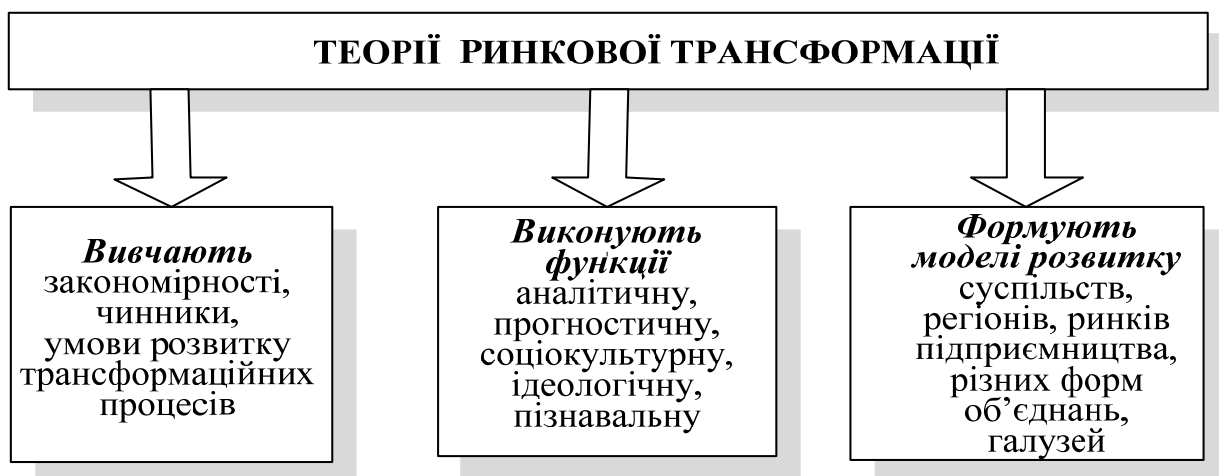

Рис. 1.3 Напрями дії теорій ринкової трансформації

Активно вивчають та систематизують теорію та методологію ринкової трансформації, її вплив на регіональну економіку, наприклад:

у Росії (Л. Абалкін, А. Бузгалін, Є. Гайдар, В. Дашкеєв, О. Луговий, І. Мазаєв, Е. Поляков, Д. Фомченко, Г. Явлинський та ін.);

в Угорщині (Я. Корнаї, Ж. Арвау, А. Вертеш, П. Демшкій та ін.) [39; 212];

у Білорусі (В. Шимов, Л. Нехорошаєва, Л. Крюков, В. Янчук та ін.).

Зазначені науковці, їх дослідження та розробки формують фундамент економічної транзитології у різних напрямках:

- загальна теорія процесів економічних змін у межах пострадянського простору;
- європейський досвід економічної транзитології європейського простору;
- регіональні особливості та проблеми;
- методологічні процеси прискорення транзитивних зрушень;
- проблеми соціальних та культурних трансформацій транзитивних економік;
- інформаційне наповнення транзитивних змін у сучасній ринковій економіці.

Особливої уваги заслуговує наукова транзитологічна парадигма української думки в межах регіональної економіки. Це самостійний напрям досліджень, який сформований ще в 1993-1996 рр. видатними науковцями та провідними фахівцями в регіональному менеджменті.

Різноманітні питання ринкової регіональної економічної транзитології розглядали в своїй праці:

В. Геєць (доктор економічних наук, професор, академік НАН України), сформував теорію та методологію ринкових і загальноекономічних трансформацій як інверсійних процесів; визначив етапи ринкової трансформації відповідно до епохальних процесів — приватизації, вільного ціноутворення та ін. [52; 53; 54; 55; 56; 93].

З. Варнілій (доктор економічних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка) у своїх працях досліджував роль та місце підприємництва в прискоренні процесів

ринкової трансформації, надав розуміння соціокультурної складової у формуванні національного та регіонального підприємницького середовища [77; 220]. Особливої уваги заслуговують питання розробки та впровадження державної регіональної політики в умовах складних процесів ринкової трансформації та ін. [38].

М. Долішній, представник львівської наукової школи, (академік НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор, завідувач відділу регіональної соціально-економічної політики та територіального управління Інституту регіональних досліджень НАН України, голова Державного Західного наукового центру НАН України та Міннауки України, член Президії НАН України) досліджував питання працевзабезпечення регіонів, окреслив наукові засади регіональної політики в умовах процесів ринкової трансформації, формування системних засад моніторингу та діагностики розвитку трудового потенціалу, науково обґрунтував засади реалізації механізмів формування національної економічної системи із урахуванням регіональних особливостей і резервів економічного зростання [87].

Під керівництвом науковця та на підставі дослідницького досвіду Львівської економічної школи висвітлено наукові основи регіональної соціально-економічної політики, зарубіжний досвід формування регіональної політики, принципи і методи державного регулювання та місцевого самоврядування, регіональні аспекти розвитку підприємництва, формування регіональної фінансово-кредитної та податкової політики, проблеми формування та реалізації регіональної науково-технічної політики, соціальні аспекти регіональної політики, принципи і методи управління розвитком великих міст, регіональні аспекти зовнішньоекономічних зв'язків [38].

Належної уваги заслуговує наукова школа Луганського національного університету ім. Володимира Даля. Науковці активно досліджують та вивчають питання теорії та методології: національного та регіонального економічного потенціалу (І. Бузько, О. Вартанова) економічної безпеки, ризиків ринкового середовища та їх трансформаційних проявів [32; 136; 163; 295].

В. Швець, представник наукової школи регіоналістики (доктор економічних наук, професор Національного гірничого університету м. Дніпропетровськ, заслужений економіст України, академік

Академії економічних наук України) досліджував проблеми управління розвитком виробничо-господарського комплексу міста в сучасних соціально-економічних перехідних процесах, особливості прогнозування структурних змін у виробничо-господарському комплексі міста на підставі використання моделей економічного зростання та розробки міжгалузевого балансу, обґрунтував пріоритетні напрями розвитку виробничо-господарського комплексу міста, його маркетингової орієнтації, які дозволяють забезпечити підвищення інвестиційної привабливості традиційних галузей спеціалізації економіки міста і розвиток малого підприємництва [293; 294].

Наукові інтереси Ю. Петруні (доктор економічних наук, професор Національного гірничого університету м. Дніпропетровськ) стосуються специфіки інвестиційного менеджменту в системі економічного розвитку регіону; економічної політики держави в умовах глобалізації та урахування трансформаційних особливостей в управлінні; специфіки поведінки індивідуальних інвесторів на регіональних акціонерних ринках та ін. [195; 196; 269; 319].

В. Дубіщев (доктор економічних наук професор Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка) окреслив теоретичні та методологічні засади змін регіональної економіки як фундаменту майбутнього національного ринку, питання регіонального фінансового ринку, особливості його функціонування та ін. [89; 90].

О. Фінагіна (доктор економічних наук, професор Черкаського державного технологічного університету) системно досліджує питання теорії та методології діагностування регіональних ринків (інформації, фінансів, праці, нерухомості); обґрунтовує питання формування та системної оцінки ринкового потенціалу регіонів; досліджує питання розвитку регіональних ринків — інформації, нерухомості праці та ін. Обґрунтовує процеси кластеризації як інструменту прискорення ринкового прогресу та забезпечення входження у європейський ринковий простір [275; 279].

М. Пашкевич (доктор економічних наук, професор Національного гірничого університету м. Дніпропетровськ) досліджує особливості управління інноваційною діяльністю підприємств, регіональні відмінності розвитку територій, зокрема щодо економічного, інноваційного, ринкового розвитку [186; 188].

Коло наукових інтересів Д. Солохи (доктора економічних наук, професора, академіка Академії економічних наук України, Міжнародної кадрової академії) стосується теоретико-методологічних засад і практики організації ефективного функціонування та управління соціально-економічними системами, забезпечення сталого конкурентоспроможного розвитку інноваційного потенціалу суб'єктів господарювання в довгостроковій перспективі в умовах ринку та невизначеності на основі синергетичного підходу [238; 239; 240; 241; 295].

Ці науковці активно поширюють знання та формують коло дискусійних тем та окремих питань, визначають етапи розвитку регіонів, передумови прогресивних та регресивних змін, нарощення потенціалу, складності процесів регіоналізації.

Науковий досвід на рівні української наукової думки продовжує активно накопчуватися та поширюватися на нові сфери та актуальні питання. Це затребуваний процес розвитку та відображення системних змін у суспільному та економічному відтворенні. Виникають новітні явища та процеси, що потребують дослідження, визначення, теоретичного обґрунтування, методологічного окреслення та ін. Це прогрес наукової думки в питаннях удосконалення процесів ринкової трансформації.

Сьогодні перед українськими науковцями постають питання дослідження таких перспективних процесів, їх теоретичне обґрунтування та методологічне наповнення:

- обґрунтування теоретико-методологічних засад подальшої ринкової трансформації в суспільстві та регіональних утвореннях;
- прискорення глобалізації світових ринків та участь у цьому процесі України;
- зміни архітектури світового ринкового простору з позиції активного просування стандартів нової моделі економіки — інформаційної;
- визначення та адаптування новітніх форм ведення конкуренції — кластерних;
- формування феномену ринкової безпеки, як одночасно економічного, інформаційного та інтелектуального явища;

- поширення засад регулювання ринкового середовища на підставі сучасних інформаційних технологій;
- формування наукових засад регіональної політики відповідних до європейських стандартів.

Ці питання ставить час та активний розвиток світового ринку. Вони повинні вивчатися, отримувати теоретичне та методологічне відображення з позиції потреб економіки та соціальної сфери України.

Значущість економічних трансформацій ринкового спрямування сьогодні обговорюють у системі визначення майбутніх станів, інститутів гармонізації та консолідації відносин, економічних інтересів. Але стани та перспективи ринкової трансформації в різних регіонах України є різними. Це пов'язано з економічними процесами, які мають об'єктивний характер. По-перше, наявність різних детермінант економічного розвитку та зростання (географічних, ресурсних, соціокультурних), по-друге, різна галузева структура, по-третє, різна структура ринкового середовища, наявність фрагментарності галузевих ринків, культурного та етнонаціонального розмаїття та різноспеціалізований економічний і соціокультурний потенціал.

Варто визнати, що різниця між регіонами України не є принциповою, але по-різному розташовані копалини, є різниця в кліматі, рекреаційних ресурсах, рослинництві. Відмінності в історично-економічному розвитку сформували розбіжності в процесах спеціалізації та кооперації, розміщенні підприємств, якісних та кількісних показниках розвитку інфраструктури. Впливові регіональні розбіжності формують особливості появи та мобільності капіталів, транспортної інфраструктури, ринкової спеціалізації та кооперації, навичок та форм використання робочої сили, а також наявності сировини різноманітних копалин. Такі розбіжності забезпечують появу системних зв'язків між регіонами та світовим співтовариством. І відповідно виникає різниця в показниках розвитку регіональних економік (темпи розвитку, структура та динаміка галузей, розміри базових показників — валового продукту, продуктивності праці та ін.). Формується різниця в ринковому просторі регіональних утворень — обсяги та структура ринків, форми та технології організації ринків, їх інфраструктура та ін. Кожен регіон

має свій неповторний образ ринкового середовища, ринкові центри та системні приналежності до галузей. І саме сукупність такого розмаїття формує неповторність національної економіки, її інтегровану силу регіональних господарських комплексів.

Такі актуальні процеси відображені в сучасній системі знань регіональної економіки та регіонального менеджменту. Але дослідження, які є орієнтованими на перспективне визначення станів регіональних господарських систем все більше орієнтуються на ринкові процеси економічного зростання. Більшість науковців визнають активну роль стимулювання розвитку ринкового потенціалу територій [40; 72; 73; 88; 136; 163; 164; 183; 241].

В основі теоретичного та методологічного дослідження ринкового потенціалу (а це низка останніх років досліджень у системі знань ринкової економіки) покладено гравітаційну модель організації торгівлі. Цільова управлінська мета — дослідження ринкового потенціалу покращення системи комунікаційного забезпечення внутрішньо та зовнішньорегіональних зв'язків. Видатні науковці зазначають, що саме ринковий потенціал є тим центром розвитку, який забезпечує процеси зростання виробництва, сфери послуг, нарощення комунікацій [320]. Саме синергетичний ефект розвитку та поєднання агентів ринкового потенціалу регіону формує:

- нарощення критичної маси ринкових агентів;
- розподіл та коригування ресурсів;
- центри ринкової влади;
- стимулювання процесів кооперації та спеціалізації господарської діяльності;
- перспективи межрегіональних взаємодій;
- стимулює інтеграційні процеси;
- накопичування ринкового потенціалу;
- межі асиметрії розвитку господарського комплексу;
- потребу та платоспроможний попит на транспортні послуги;
- кореляцію процесів спеціалізації, кооперації, внутрішньої та зовнішньої інтеграції ринкових агентів.

Отже, ринковий потенціал — це сума внутрішнього і зовнішнього (залученого) попиту на регіональних ринках. Саме ринковий потенціал формує вироблений ВРП регіону. Реалізація

ринкового потенціалу відбувається за допомогою реалізації складових архітектури ринкового простору.

Усі визначення питання щодо дослідження ринкового потенціалу не мають реального теоретичного обґрунтування та методологічного визначення у системі української регіональної економіки та практичної апробації в межах наукових засад національного регіонального менеджменту. Це питання майбутніх досліджень:

- ринкового простору;
- дії економічних законів;
- новітніх проявів закономірностей відтворення регіонального продукту;
- економічної поведінки ринкових агентів;
- прогресу комунікацій та системної взаємодії бізнесу;
- обмеження монополії та контролю за олігопольними утвореннями;
- дії ринкової влади та її обмеження;
- інформаційного забезпечення реформ;
- взаємодії малого, середнього та великого бізнесу та ін.

Підходи до оцінки розвитку регіональної економіки залишаються неринковими. Вони не є аргументованими з позиції таких первинних категорій як попит, пропозиція, регіональні галузеві ринки, ємність ринку, кореляція ринкових утворень, агломерація ринкових процесів, асиметрія розвитку ринків та інші. Ці питання розглядаються вітчизняними науковцями як теоретичні процеси, а світова ринкова економіка орієнтує свою дослідну діяльність на рівні теорії, аналітичних досліджень, методології, управлінського інструментарію впровадження та контролю (рис. 1.4).

*Розробила автор

Рис. 1.4 Схема синергетичного впливу ринкових потенціалів на трансформації регіональних господарських комплексів

Кожен потенціал має своє сутнісне наповнення, теоретичне обґрунтування та практичне використання. Їх дослідження і зміцнення на регіональному рівні є передумовою створення сильних важелів під впливом яких сформується управлінський апарат у відповідному секторі регіональних господарських комплексів для ефективного керування трансформаціями. Підкреслимо, що потужний потенціал потребує відповідних управлінських інструментів та створює їх, тому трансформаційні процеси будуть спрямовані на вдосконалення цих інструментів. Якщо потужного потенціалу багато, то ймовірність негативного впливу трансформацій на нього знижується, що підтверджує актуальність формування потужного ринкового потенціалу в територіях.

За останні десятиріччя світова економіка стрімко змінилася. Відбувається якісна трансформація інституційних основ світового ринку. Національні економіки активно інтегруються в єдиний

глобальний механізм із універсальною системою макроекономічного регулювання та відповідною системою оцінок. По суті з'являється новий світ, нова економіка, не схожа на традиційну стару економіку часів ринку А. Сміта та Д. Рікардо. Які ж її специфічні відмінності? По-перше, відбувається бурхливий розвиток ринку знань, постійно зростає роль наукоємного сектору, виробництва і збуту сучасних наукоємних технологій, що прискорює процеси комп'ютеризації інформаційного простору економіки та всього суспільного життя. Наприклад, у США витрати на закупівлю комп'ютерної техніки вже перевищують видатки на закупівлю автомобілів, житла і на багато відсотків — видатки на промислове і комерційне будівництво. По-друге, нова економіка — це стрімке зростання капіталізації ринкової вартості компаній шляхом створення їх розгалужених мереж, які здійснюють проривні дослідження і розробки у новітніх галузях науки та техніки. Ці, як правило, невеликі за чисельністю зайнятих і за обсягом капітальних ресурсів компанії по суті визначають промислове обличчя нової економіки. По-третє, нова економіка — це економіка, у якій система державних пріоритетів у розвитку науки і техніки спрямована перш за все на капіталізацію витрат, що вкладаються в людину. Основним пріоритетом тут виступає політика щодо підвищення рівня освіти та зміцнення здоров'я населення. По-четверте, нова економіка — це економіка, що забезпечує високі темпи оновлення основного капіталу, інвестованого в життєзабезпечувальні сектори матеріального виробництва та обслуговуючої інфраструктури. По-п'яте, нова економіка — це економіка, що забезпечує приблизно рівні умови для нормальної життєдіяльності кожного громадянина країни, незалежно від місця його проживання: заробітна плата, житло, робота, доступ до інформаційного та транспортного обслуговування тощо. Найбільш прийнятною формою урбанізації за цих умов стають мегаполіси [194; 253].

Зміни у світі відбуваються стрімко та мають національний і регіональний вектори руху. Національні економіки Європейського Союзу активно інтегруються та мають спільний фундамент у питаннях розробки політики, правового регулювання, геополітичних завдань. Формується нова економіка, що має деякі риси старої та вже наповнена сучасними процесами та явищами. Ця економіка не має чіткого відображення в теорії економіки та управління, вона лише

формується та накопичує свій потенціал знань. Окремим елементом у цих знаннях стає теорія транзитивних економік та її науковий напрям — регіональні ринкові трансформації.

1.2 Державне та регіональне регулювання трансформацій регіонального ринкового простору України

У системі сучасної теорії та методології регіональної економіки значне місце займають питання дослідження процесів ринкової трансформації. Регулювання трансформацій регіонального ринкового простору завжди було складним процесом, який має свій початок із моменту появи та активного розвитку ринку. Історія рясніє такими прикладами, причому за наслідками вони бувають діаметрально протилежні. Часом, намагання контролювати ринкові процеси, зв'язки між елементами та агентами закінчувалось обвалами ринків, стрімкими змінами, навіть крахом економічної моделі та глибокою економічною, фінансовою, політичною кризою. Так, механізм державного контролю і регулювання, застосований у Радянському Союзі, зрештою призвів до його розпаду і побудови нової економічної моделі в постсоціалістичних країнах. Світовий досвід регулювання ринкових трансформацій може бути як корисним, так і руйнівним для економіки регіонів. Закономірно постає питання: яким же має бути регулювання ринкового простору територій і в чому полягають його наукові засади.

Багато сучасних науковців, а саме: С. Бандур, П. Беленький, І. Валентюк, З. Герасимчук, О. Лебединська, І. Лексін та ін. виокремлюють державне, регіональне та світове регулювання [10; 15; 61; 126]. Дослідники мікроекономічних процесів особливо виокремлюють ще один вид — саморегулювання, який вважають рівноцінним зазначеним вище видам. До таких науковців належать Дж. Гелбрейт, В. Підгірний, В. Чужиков [59; 197; 288]. Видатні економісти і дослідники розглядають зазначені види регулювання відокремлено, концентруючи увагу на одному з них, але ми вважаємо, що усі види регулювання об'єднані в єдиний механізм, дія і наслідки якого повинні досліджуватися в комплексі. Цей аспект висвітлений у дослідницькій сфері ще недостатньо, особливо

враховуючи бурхливі трансформаційні процеси, що відбуваються нині в регіональному, національному та світовому ринковому просторі.

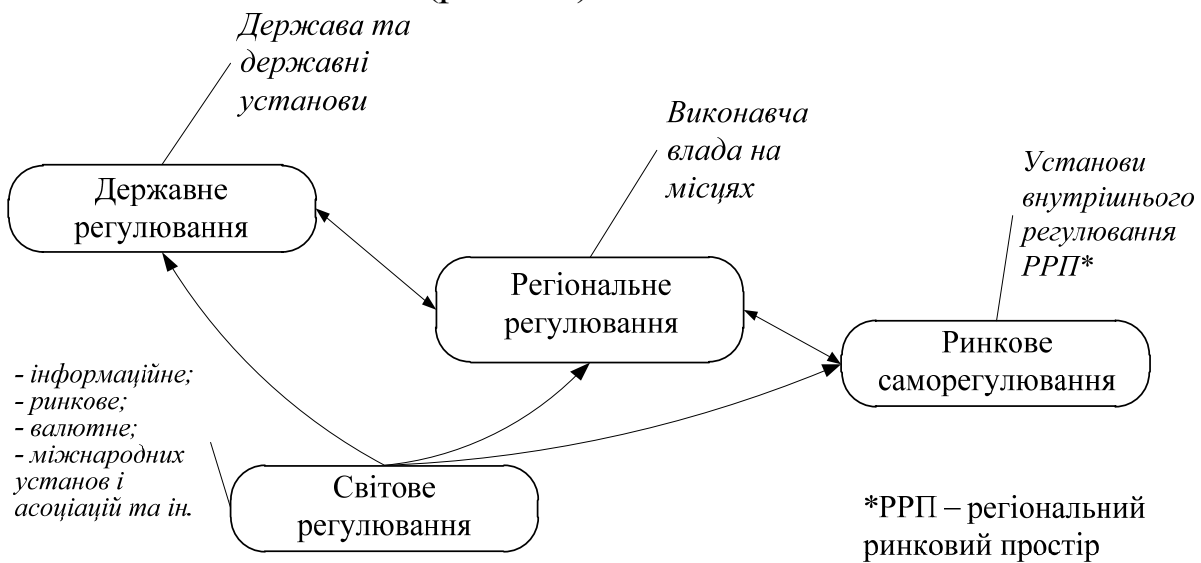
Історичний досвід, його наукове відображення країн Європи показує, що не існує єдиної, універсальної моделі регіональної політики, прийнятної для будь-яких умов господарювання. Відмінність між наявними моделями зумовлена відмінностями в ідеях, покладених в основу цієї політики. Класична теорія регіональної політики спирається на принципи, обґрунтовані Дж. Кейнсом ще в 30-ті рр. ХХ ст. Він вважав, що утримувати економічну рівновагу без втручання держави просто неможливо. Виходячи з цих ідей, сформувалася концепція регіонального розвитку, що одержала назву «захисної». Вона передбачає активне втручання держави в регіональний розвиток із метою зменшення диспропорцій у рівнях розвитку окремих територій. З цією метою використовується широкий арсенал економічних засобів впливу — фінансові трансферти, прямі інвестиції, зміни в системі оподаткування. У центрі уваги такої політики, як правило, економіка депресивних територій, яка характеризується загостренням проблем структурного безробіття, різким зниженням рівня життя населення [8].

Система регулювання ринкових регіональних трансформацій складна і багатогранна. Яскравим прикладом ефективного втручання держави та місцевого самоврядування при обвалі ринку нерухомості Польщі вберегло його від очевидного для світової спільноти краху і допомогло відновитися. При цьому майже не постраждав ринковий простір територій та країни загалом [11; 82; 302].

Проводячи аналіз економіки, керованої централізовано і самокерованої (функціонує на принципах вільного ринку) як двох протилежних доктрин (у поглядах на управління), варто мати на увазі, що та й інша позиції становлять насправді абстракції. На практиці не може бути ані лише централізованої, планово-керованої, ані лише ринкової економіки. Будь-яка економіка є «змішаною», в ній поєднуються як централізоване державне управління (регулювання), так і вільний самокерований ринок. Справа тільки в тому, як, в якій пропорції перебувають ці дві форми, як вони взаємопов'язані. Уміння раціонально поєднувати і погоджувати централізований і ринковий

підходи характеризують якість управління економікою та її соціальну спрямованість [275].

У системі сучасної методології регулювання регіонального ринкового простору визначають різні види регулювання, які пов'язані між собою і діють як єдине ціле [167; 190; 262; 264]. Використовують різні важелі та інструменти у впливові на трансформаційні процеси, тому їх результати непропорційні. Найбільш результативним є те регулювання, дія якого максимально здатна вплинути на об'єкт і змінити його у потрібному напрямі. Об'єктом регулювання називаємо трансформації регіонального ринкового простору. Суб'єктом — будь-які складові механізму регулювання. Стосовно питання взаємозв'язку між визначеними видами, узагальнюємо наявні наукові підходи у цій сфері та вважаємо доцільним розглядати систему регулювання трансформацій регіонального ринкового простору в розрізі чотирьох, зазначених вище видів (рис. 1.5).

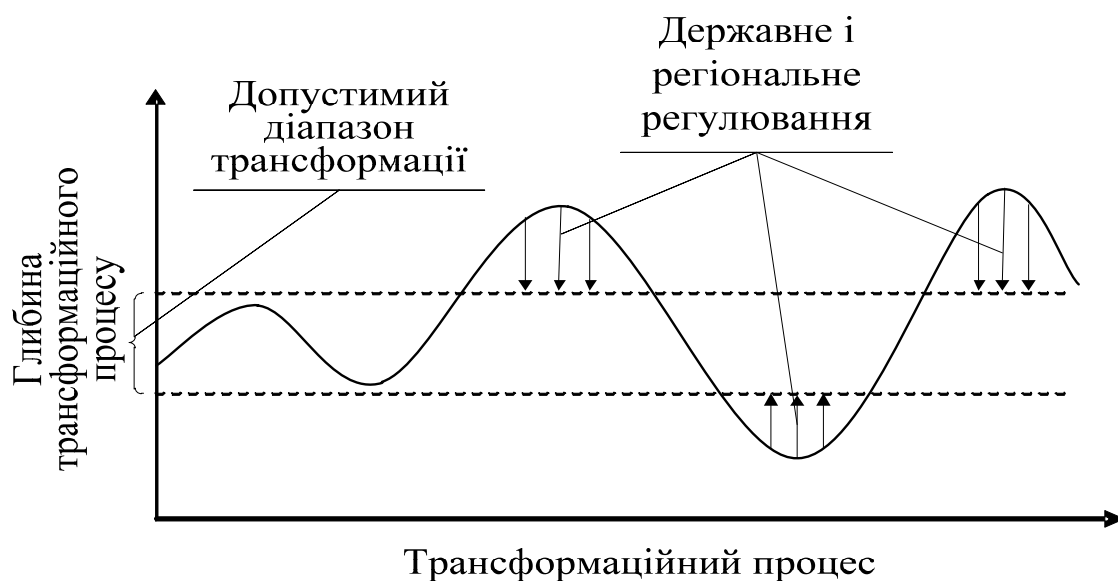

*Розробила автор

Рис. 1.5 Регулювання трансформацій регіонального ринкового простору

Державне регулювання здійснюється державою через державні установи в регіонах. Його загальна мета — не допустити нерегульованих державою трансформацій ринкового простору в територіях і забезпечити поверхневий контроль за потоками коштів, інформації, ресурсів. Державне регулювання, яке здійснюється в межах нормативно-правових законодавчих актів, формує такий собі

умовний діапазон, у межах якого трансформаційні процеси регіонального ринкового простору можуть вважатися нормальними (чи допустимими). Якщо трансформаційні процеси виходять за межі цього діапазону, вмикається інструментарій державного регулювання, який через державні установи і виконавчу владу на місцях намагається стримати трансформації і зменшити їх екстремуми (рис. 1.6).

* Розробила автор

Рис. 1.6 Державне та регіональне регулювання трансформацій

Прикладом є ситуація з різким спадом вітчизняної грошової одиниці і відповідним зростанням вартості долара США і Євро на початку 2015 р., регулювання якої з боку держави почалося вже після трикратного зростання курсу зазначених валют.

Дослідження та відображення практичного досвіду показує, що трансформаційні процеси здебільшого мають хвилеподібний вигляд, їх інтенсивність зростає і падає не раптово, а поступово. Регіональне регулювання діє аналогічно. Воно спрямовує територіальні важелі на перетворення в локальному ринковому просторі, в межах повноважень місцевого самоврядування намагається вплинути на них, стимулюючи ефективні зміни і зменшуючи їх негативні наслідки. Зупинімося на саморегулюванні, як одному з двох видів внутрішньо-територіального регулювання. Роль саморегулювання не можна переоцінити. Тоді, як державне і регіональне регулювання

впливає на трансформації регіонального ринкового простору, намагаючись регулювати їх з метою отримання максимальної ефективності, то мета саморегулювання — створити ефективність у самому ринковому просторі. Йдеться не тільки про комфортність функціонування агентів самих по собі, а також про тісний зв'язок між цими агентами, який формує умови їх довгострокового співробітництва і певну сталість наявної системи. За таких умов трансформаційні процеси, по-перше, менш руйнівні для складових системи та їх зв'язків, по-друге, їх вплив торкається усієї сукупності агентів за рахунок її певної сталості і тому послаблюється сила трансформаційного «удару», яка частково «гаситься» «пружинним ефектом» міцних зв'язків.

Зауважимо, що існує і зворотній вплив трансформацій регіонального ринкового простору на систему регулювання. Цей зворотній вплив за силою рівний прямому впливові, як показано на рисунку 1.6. Особливість — у світовому регулюванні, а саме: перетворення, які відбуваються у ринковому просторі територіальної одиниці не можуть здійснити впливу на нього, такий вплив можливий лише у випадку значних трансформацій усього регіонального простору країни. Тоді інші складові механізму регулювання активізуються для того, щоб стримати цей вплив і мінімізувати втрати (збільшити ефективність). Зворотній вплив різний за силою: найбільший — на саморегулювання, далі — регіональне, найменший — на державне регулювання. Вважаємо, що сила впливу кожної із складових системи регулювання на агентів регіонального ринкового простору протилежна силі зворотного впливу.

Якщо ми врахуємо, що агентів ринку багато, вони різні і вплив їх на механізм регулювання підсилюється мережевими зв'язками як у регіоні, так і за його межами, то той факт, що сумарна сила регулювання дорівнює сумарній силі впливу трансформацій регіонального ринкового простору стає очевидним.

На основі сучасних теоретичних та методологічних узагальнень констатуємо: проблематика регулювання трансформацій ринкового простору територій полягає, по-перше, у взаємоузгодженості між державним, регіональним та саморегулюванням, по-друге, у визначенні впливу кожної складової і, по-третє, критеріїв їх регулювання [6, с. 147-155]. Для того, щоб сформулювати і

обґрунтувати перспективні напрями і важелі регулювання трансформацій регіонального ринкового простору звернемося до визначення поняття «розвиток регіонального ринкового простору» [211]. Під цим поняттям розуміємо такий напрям руху агентів, який забезпечує позитивну динаміку економічних показників території, а також параметрів рівня і якості життя населення, яке проживає на певній території. Такий розвиток не повинен обмежуватися механічним зростанням агентів, але повинен ґрунтуватися на внутрішньому потенціалі регіону — розвинених і перспективних агентах, міжрегіональному співробітництві, що можливо тільки за впровадження механізму делегування частини владних повноважень від загальнодержавних до регіональних органів місцевої влади. Водночас, напрями й темпи розвитку регіонального ринкового простору безпосередньо залежать від урахування сукупності факторів, які поділяють на ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні) [211]. Трансформації регіонального ринкового простору, очевидно, не завжди забезпечують позитивний рух агентів, тому основна мета внутрішнього регулювання, до якого належить державне, регіональне і саморегулювання — ефективне управління трансформаційними процесами. Це можливо тільки, як було зазначено вище, в умовах певної сталості і міцності ринкового простору території.

Отже, ми дійшли висновку, що регулювання трансформацій (тобто управління ними) можливе тільки за умов ефективного розвитку регіонального ринкового простору.

У системі знань регіональної економіки важливим є питання розвитку агентів ринкового простору територій. Воно має важливе значення для ранжирування цілей розвитку. Узгодження цілей розвитку агентів регіонального ринкового простору і ресурсів, необхідних для їх досягнення, дозволяє визначити можливі варіанти трансформацій ринкового простору території, а прив'язка на кожному етапі варіанта до часового параметра дозволяє розробити сценарій таких трансформацій. Безперечно, тісний зв'язок між будь-яким сценарієм розвитку і особливостями функціонування регіону, є таким, що визначає напрям формування і реалізації сценарію. Через те, що в основі сучасного розвитку регіонів лежать ідеї збалансованості, певної сталості й соціальної орієнтації, вони, оскільки не є теоретичними конструкціями, а реальними

характеристиками, створюють стратегічний напрям сценарного менеджменту. Зауважимо, під сталістю регіонального ринкового простору розуміємо його здатність залишатися відносно (певний проміжок часу) незмінним, тобто зберігати свою структуру й функціональні особливості упродовж якогось часового інтервалу, незважаючи на внутрішні і зовнішні фактори впливу. Збалансованість розвитку регіону — це дотримання специфічної для кожної територіальної одиниці пропорції її потенціалів (економічного, екологічного, демографічного і т.д.). За цим твердженням, формування і функціонування повноцінних регіонів неможливе з соціального, економічного, фінансового, екологічного та ін. погляду, без трансформацій, спрямованих на внутрішню сталість і збалансованість. Йдеться про ринковий порядок регіонального ринкового простору, який, власне, і сформує передумови зазначеної сталості, збалансованості, а саме — стимулює утворення агентів, яких не вистачає у системі, чи навпаки, ліквідацію зайвих, подолання деструктивності інших складових, стимулювання внутрішньо- і міжрегіональних зв'язків. За рахунок цього забезпечується соціальна орієнтація регіонального розвитку, яка передбачає спрямованість трансформацій агентів ринкової побудови території на підвищення рівня та якості життя населення.

Поєднання регіонального розвитку із побудовою ринкового простору відповідної територіальної одиниці пропонуємо розглядати як єдину систему, покликану забезпечувати позитивну динаміку якості життя населення через призму ефективності ринкових процесів, що для досягнення цих цілей потребує постійного державного впливу. Державним регулюванням трансформацій регіонального ринкового простору варто вважати цілеспрямований систематичний вплив з боку держави, направлений на підтримання такої сукупності, кількості і якості її складових, яка, забезпечуючи позитивні трансформації ринкового простору, створює соціально орієнтований, сталий і збалансований розвиток регіонів, тобто максимально високі і приблизно однакові соціальні стандарти життя населення, незалежно від місця проживання. Інструментами державного регулювання для вирішення зазначених цілей є нормативно-правова база, інформаційне, інституційне та кадрове забезпечення із використанням передових методичних управлінських підходів і відповідного інструментарію. Нині значної популярності

набувають різні методики регіонального прогнозування, зокрема Форсайт, покликані науково обґрунтувати можливий стан розвитку регіону та регіонального ринкового середовища в майбутньому, альтернативні шляхи, строки та способи досягнення цілей [51].

Державне регулювання трансформацій регіонального ринкового простору передбачає множинність суб'єктів, об'єктів та їх зв'язків. Суб'єктами виступають: держава, як головний інститут, який забезпечує організацію ринку і ринкового порядку та державні органи на місцях, до яких належать центральні та регіональні органи виконавчої влади. Об'єктами державного регулювання у масштабі країни є зв'язки між державою і регіоном (що виникають у процесі впливу держави на регіональний ринковий простір), у регіональному — окремі ситуації чи проблеми в діяльності агентів регіонального ринкового простору, розв'язання яких потребує державного втручання [77; 79; 260].

Сучасні методичні засади передбачають, що вихідним моментом державного регулювання регіональних трансформацій ринкового простору є аналіз стану регіонів, який дозволяє виявити особливості його ринкової побудови, і на підставі якого будуть вибрані адекватні методи державного та регіонального регулювання [74; 80; 260]. Зосереджуємо увагу на повній взаємоузгодженості цих двох видів регулювання, оскільки вважаємо їх виключно взаємодоповнювальними. Хоча, цілі кожного з видів регулювання неоднакові (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Цілі складових системи регулювання трансформацій
регіонального ринкового простору**

Види регулювання	Основні цілі
Державне регулювання	зростання рівня життя населення; збільшення податкових надходжень; зменшення соціальних виплат та асигнувань; розвиток ринку
Регіональне регулювання	розвиток регіону: ринку, інфраструктури; зміцнення місцевого самоврядування; забезпечення функціонування об'єктів комунальної власності; зростання надходжень місцевих податків

Види регулювання	Основні цілі
Саморегулювання	зростання ринку; зміцнення наявних та формування нових зв'язків між агентами; дотримання законодавчих норм агентами регіонального ринкового простору
Світове регулювання	єдиний ринковий, інформаційний та фінансовий простір; глобалізація економічних та ринкових процесів; єдина система організацій для врегулювання міжнародних, ринкових, фінансових, економічних та інших питань

*Побудувала автор за джерелами: 10; 15; 61; 126

Основним критерієм при визначенні цілей наведених вище видів регулювання трансформацій регіонального ринкового простору є забезпечення розвитку регіону, його агентів, зв'язків між агентами, міжрегіональних відносин, розвиток населення через підвищення рівня життя та ін. Цей розвиток пропонуємо визначити одним терміном — «ефективність».

Необхідною умовою розвитку регіонального ринкового простору є зростання визначеності та ефективності його регулювання. Якщо ми звернемося до загальної інтерпретації, ефективність — це результат, зіставний із витратами на його отримання або із цілями. Щодо державного регулювання регіонального ринкового простору, пріоритетною, на нашу думку, є соціальна ефективність, далі йде ринкова, потім — міжрегіональна, далі — державна і остання — світова. Пріоритети розставлені так через необхідність активної децентралізованої політики, стимулювання регіоналізації і усебічну її підтримку. На цій основі управління ринковими трансформаційними процесами повинно мати відповідний вектор. Ефективність регіонального регулювання, вважаємо, така ж, як і державна, лише різниця в тому, що благополуччя регіону досягається для самого регіону, а не для держави та економії її коштів. Ефективність світового масштабу — збільшення кількості складових світового ринкового простору таких, які спроможні прискорити обіг товарів і послуг у світі.

Важливим методичним питанням та завданням є формулювання критеріїв ефективності різних видів регулювання. Критерій

ефективності регулювання — це певна ознака чи сукупність ознак, на основі яких оцінюється ефективність системи регулювання в цілому, а також ефективність окремих рішень [6]. Для кожного виду ефективності критерії різні, при цьому орієнтуватися необхідно на показники, які дають можливість бачити і виміряти досягнутий через регулювання рівень задоволення потреб, інтересів, досягнення цілей. Наприклад, для оцінки соціальної ефективності використовують поняття «рівень життя», «якість життя» та «рівень людського розвитку». Вітчизняна методика визначення індексу людського розвитку, на відміну від методики Програми розвитку ООН, ґрунтується не на трьох, а на дев'ятьох складових, серед яких для оцінки ефективності регулювання регіонального ринкового простору, ми виокремили основні (табл. 1.3) [10; 126].

Вітчизняні науковці вважають, що інтегральний індекс, в якому враховані ці показники, відображає тенденції розвитку людського потенціалу регіону. Саме він на сьогодні є найбільш адекватним при оцінці ефективності державного регулювання розвитку того чи іншого регіону та виявленні міжрегіональних диспропорцій [61; 197; 302]. Звичайно, використання цього показника як критерію соціальної ефективності може бути достатнім за певної мети дослідження регіонального розвитку, але він не заперечує і інші підходи, зокрема визначення рівня економічного чи соціально-економічного розвитку. Для дослідження ж ефективності різних видів регулювання регіонального ринкового простору система критеріїв виражається сукупністю показників (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Критерії ефективності різних видів регулювання трансформацій
регіонального ринкового простору**

Ефективність регулювання трансформацій	Критерії ефективності	
	Державне регулювання	Регіональне регулювання
Соціальна	демографічний розвиток	
	матеріальний добробут населення	
	розвиток ринку праці	
	рівень освіти	—
	стан охорони здоров'я	
	соціальне середовище	
	екологічна ситуація	
Ринкова	ефективний розвиток усіх галузей економіки та ринків	

Ефективність регулювання трансформацій	Критерії ефективності	
	Державне регулювання	Регіональне регулювання
	збільшення надходжень до державного бюджету	збільшення надходжень до місцевого бюджету
	збільшення товарообігу на внутрішньому та зовнішньому ринках	збільшення товарообігу на регіональному та міжрегіональному ринку
	прискорення руху капіталу	
	відповідність європейським стандартам якості	
Міжрегіональна	взаємопідтримка регіонів	розбудова регіональної інфраструктури
	активізація розвитку міжрегіонального ринкового простору	
	пропорційний розвиток регіонів	розширення міжрегіональних зв'язків
	зменшення потреби у міжбюджетних трансфертах	самодостатність регіону, регіональна автономія
Державна	покращення основних макропоказників держави (зниження дефіциту державного бюджету, зовнішнього і внутрішнього боргу, зниження темпів інфляції, зміцнення національної валюти)	покращення основних макропоказників регіону (зростання Валового регіонального продукту, соціальних виплат, зниження внутрішнього боргу)
	зниження міграції робочої сили	
	стабілізація банківської, економічної та фінансової системи	
Ефективність регулювання трансформацій	Критерії ефективності	
	Державне регулювання	Регіональне регулювання
	послаблення негативного впливу світового ринку	стійкість до впливу міжрегіональних і світових негативних тенденцій
Світова	відповідність українських показників світовим показникам розвитку	відповідність українських умов регіонального розвитку світовим стандартам
	зростання іноземних і внутрішніх інвестицій	
	вступ до ЄС	покращення основних регіональних показників (індексу конкурентоспроможності, екологічної безпеки і т.д.)

Ефективність регулювання трансформацій	Критерії ефективності	
	Державне регулювання	Регіональне регулювання
	збільшення торгівельного обороту	

*Розробила автор

Ефективний механізм регулювання трансформацій регіональних галузевих ринків має будуватися на принципах взаємоузгодженості та взаємодоповненості між усіма видами внутрішнього регулювання (державним, регіональним та саморегулюванням). Такий підхід забезпечить прогнозовані наслідки галузевих змін і регіональних ринків та введе на новий науковий рівень прогресивні механізми прогнозування (наприклад, технологія прогнозування Форсайт), які ефективно використовуються у розвинених країнах. Основними цілями регулювання трансформацій регіональних галузевих ринків є:

- пропорційний розвиток галузей і територій;
- визначення пріоритетів розвитку галузей у регіонах;
- забезпечення реалізації стратегій розвитку регіонів;
- формування мережі міжрегіональних зв'язків та регіонального ринкового простору;
- перехід до інформаційного суспільства на рівні регіонів та національному [4; 33; 67].

Реалізація цих цілей сформувала б прогресивні платформи розвитку галузевих ринків та регіонального ринкового простору, адекватні вимогам світової спільноти та країн ЄС.

Звернемо увагу на ще одну важливу деталь. Державне і регіональне регулювання трансформацій ринкового простору регіонів потребує адаптованого до світових стандартів нормативно-правового забезпечення [23; 125; 169; 290]. Потреба у прийнятті законів та підзаконних актів, які б нормативно закріпили довгострокову концепцію регіонального розвитку назріла давно, більше того, вони мали бути прийнятими на початку незалежності нашої держави. Це давно б сформувало адекватні вимогам ринку засади регулювання регіонального ринкового простору. Передусім, такі правові документи повинні бути спрямовані на:

- державне регулювання розвитку регіонів в Україні;
- розробку і реалізацію стратегій регіонального розвитку;

- розробку цільових регіональних програм; підтримку та стимулювання розвитку депресивних (проблемних) територій;
- міжрегіональний ринковий простір.

Необхідно також закріпити підзаконними актами, механізм прогнозування і аналізу прогнозів стратегій розвитку прогресивних регіонів, а також розробку індивідуальних програм санації регіонів, законом зарахованих до депресивних.

Важливим для розвитку регіонального ринкового простору та його ефективних трансформацій є інституційне забезпечення територіального розвитку. У більшості розвинених країн є органи, які забезпечують державне і регіональне регулювання розвитку регіонів. Крім цього, майже у всіх державах функціонують міжміністерські органи, а також органи регіонального регулювання [23; 125; 169]. На цю мережу органів покладено важливі функції: вони контролюють саме ринкові процеси регіонального ринку. Економічні теорії у різні часи пропагували різні думки щодо участі держави у процесах державного і територіального регулювання, нині ж розвинені країни упевнені в його необхідності, відрізняються тільки міра регулювання і приналежність (держава чи місцева влада). Вважаємо, що регулювання регіонального ринкового простору, його елементів, агентів і трансформацій необхідне передусім із боку місцевої (територіальної) влади. Держава має чітко знати межі власного втручання і стимулювати ті механізми і регулівні важелі, які спрямовуються на регіональну та міжрегіональну рівновагу, пропорційний розвиток галузей і ринків.

На інших засадах ґрунтується модель регіонального розвитку, що враховує ідеї неокласичної теорії економічного розвитку, запропонованої американським економістом М. Фридманом. За цією моделлю втручання держави у сферу господарювання є мінімальним, а головне завдання регіональної політики полягає не в подоланні регіональних диспропорцій, а в загальному підвищенні ефективності регіонального господарського комплексу. Вважається, що найбільш гострі проблеми депресивних територій повинні вирішуватися не пріоритетно, а в міру нагромадження необхідних коштів внаслідок підвищення ефективності функціонування господарських комплексів інших територій [173].

У цьому разі цікавим є досвід Польщі, де використовується потенціал окремих територій як «локомотивів» економічного зростання та досягнення високої конкурентоспроможності. Водночас держава надає необхідну підтримку територіям, які є осередками соціальної напруженості. На сучасному етапі в регіональній політиці країн світу особлива увага приділяється розвитку інституційної та ринкової інфраструктури, приватного сектора економіки. Визнано, що зростання соціально-економічного відсталих територій не повинно відбуватися за рахунок механічного перерозподілу доходу, створеного в розвинених регіонах.

В останні роки у зв'язку з посиленням процесів глобалізації та регіональної інтеграції виникла необхідність у розробці нової концепції державної регіональної політики України, враховуючи активну участь України в європейському регіональному співробітництві. Спираючись на норми європейського міжнародного права, необхідно здійснити реформу адміністративно-територіального устрою держави, чітко визначити статус регіонів, опрацювати механізм взаємодії відповідних інститутів на місцевому та регіональному рівнях [8; 61; 126; 173].

Проблема регіонального розвитку сьогодні тісно пов'язана з необхідністю оптимізації взаємодії між центральними органами влади, місцевими (на рівні регіонів) органами управління та органами регіонального (обласного) самоврядування. Недостатньо використовується і потенціал міжсекторного співробітництва як потужного чинника розвитку регіону та агентств регіонального розвитку, зокрема через надмірне одержавлення останніх.

Особливих підходів вимагає інституційне та правове забезпечення розвитку проблемних регіонів, тобто таких територій, які не в змозі самостійно вирішити свої соціально-економічні проблеми чи реалізувати свій потенціал і тому вимагають певної селективної підтримки з боку держави. При цьому регіональною проблемою є системний прояв дисбалансу, протиріччя у функціонуванні одного чи кількох взаємозв'язаних потенціалів певної території [62; 263]. Регіональну проблему варто відрізнити від регіональної ситуації, яка характеризує загальний стан різноманітних потенціалів території регіону первинного поділу, межі якого збігаються з межами субнаціональної адміністративно-територіальної одиниці.

Звичайно, проблемними регіонами необхідно визнавати лише ті, проблеми в яких мають загальнодержавний характер, або за жодних умов не можуть бути вирішені за рахунок власних ресурсів і тому здатні набути незворотного характеру. До проблемних регіонів, на нашу думку, доцільно зараховувати кризові, відсталі, депресивні, прикордонні та авангардні регіони. За рівнем соціально-економічного розвитку вирізняють високо- і слаборозвинуті регіони, а також ті, що мають середній рівень розвитку. В кожній із цих груп виділяють території за спільними рисами стосовно спеціалізації, рівня диверсифікації, структурних зрушень у господарському комплексі. Важливе значення має і поточний стан економіки регіонів, зокрема профільних галузей спеціалізації, а також фінансової, соціальної сфери. Традиційно слаборозвинутими вважаються території з низьким рівнем розвитку економіки і добробуту населення, відставанням від інших регіонів за нагромадженням виробничим і соціальним потенціалом. До основних індикаторів, за якими визначають тип регіону, зараховують: ВВП на душу населення, показники демографічного розвитку та якості життя, техногенного навантаження, фінансового стану, інвестиційної активності, бюджетної забезпеченості [8; 126; 173]. Відкритим залишається питання про доцільність зарахування до проблемних регіонів тих територій, на яких встановлюються тимчасові особливі адміністративно-правові режими, наприклад, режим надзвичайної екологічної ситуації. Депресивні регіони можна поділити на старопромислові, аграрно-промислові та видобувні. Санація депресивних регіонів повинна здійснюватися у вигляді системних регулятивних дій, що стосуються одночасно економіки, соціальної сфери, екології з використанням політичних, правових, організаційних та інших інструментів. Серед варіантів санації необхідно відрізнити консервацію депресивного стану, яка припиняє подальшу деструкцію, але не усуває причин депресії, реструктуризацію й тотальну санацію, тобто повне виведення із зони депресії промислових об'єктів та населення.

Поняття “прикордонний регіон” передбачає, що на особливості його розвитку суттєво впливає близькість державного кордону.

Проблемні регіони авангардного типу — це території з особливими режимами здійснення господарської та зовнішньоекономічної діяльності: вільні (спеціальні) економічні зони,

національні частини єврорегіонів, технополіси, технопарки та інші “точки зростання” [8].

Кожен із названих видів проблемних регіонів або навіть кожен окремих проблемний регіон потребують особливих методів державної підтримки й санації, а також їх правового та інституційного оформлення [173].

До таких напрямів зараховано здійснення регіоналізації, розробку та реалізацію державної регіональної політики, впровадження програмно-цільових методів, а також удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку регіонів.

Насамперед мова йде про необхідність здійснення регіоналізації через децентралізацію, деконцентрацію та впровадження субсидіарності. Такий процес є досить тривалим у часі, він повинен супроводжуватися делегуванням не лише повноважень, але й ресурсів, кадрового та інформаційного забезпечення. Здебільшого регіоналізацію трактують як певне зростання ролі та повноважень регіонів у країні при збереженні вертикалі влади й управління. Прийнятною та доцільною для України є регіоналізація в межах унітарно-децентралізованої держави без зміни наявного обласного поділу. Сучасний поділ України на субнаціональні адміністративно-територіальні одиниці здійснювався за принципом пропорційності території і населення. Вагомим є також принцип юридичної рівності більшості адміністративно-територіальних одиниць субнаціонального рівня, що відображено в чинній Конституції.

На сьогоднішньому етапі розвитку України варто визначити пріоритети регулювання регіональних трансформацій ринкового простору в напрямі перерозподілу владних повноважень між центральними та регіональними органами, тобто через механізм децентралізації влади й деконцентрації повноважень на регіональний рівень та зміну підходів до правосуб'єктності регіонів. Основою регіоналізації в Україні повинна стати децентралізація, яка, на відміну від деконцентрації, полягає в наданні права на прийняття рішень не представникам центральної влади на місцях, а органам, які не перебувають в ієрархічному підпорядкуванні центральних органів влади та обираються, як правило, зацікавленими громадянами. Межа децентралізації має бути зумовлена загальнодержавними інтересами та потребами забезпечення керованості країни як єдиного

політичного, соціально-економічного, екологічного та правового простору.

Саме регіональна, унітарно-децентралізована держава дає змогу враховувати інтереси регіонів, розширюючи їх економічну самостійність, відповідальність регіональних та місцевих органів влади й самоврядування у вирішенні питань розвитку територій з огляду на місцеву специфіку й культурно-історичні традиції. Процес регіоналізації через децентралізацію є досить тривалим у часі, він повинен супроводжуватися не лише делегуванням повноважень, але й наданням ресурсів, посиленням кадрового та інформаційного забезпечення. Ефективне вирішення питань децентралізації вимагає наявності кількох принципів умов: політичної стабільності в державі, досить високого рівня соціально-економічного розвитку, стабільного законодавства та інституційного забезпечення, довіри суб'єктів до контрактних та договірних відносин.

Найбільш небезпечною, але найменш усвідомленою передумовою територіальної дезінтеграції держави є відсутність державної регіональної політики. Державна регіональна політика в Україні тривалий час перебуває в стані розробки, не має достатнього правового та інституційного забезпечення і спрямована більше не на розвиток регіонів, а на їх епізодичну підтримку, причому ця підтримка з об'єктивних економічних причин, як правило, є реакцією на певні надзвичайні обставини, що мали місце в регіоні [86; 87; 232]. Такий стан справ тимчасовий і покращення макроекономічної ситуації в державі неминуче вимагатиме переходу від політики селективної підтримки регіонів до політики їх розвитку з урахуванням політичних, організаційних, матеріальних і фінансових можливостей держави та самих регіонів.

Концепція державної регіональної політики України щодо трансформацій регіонального ринкового простору визначає необхідність прискорення поступу України на шляху сталого розвитку, економічного зростання, але в науці та чинних нормативно-правових актах немає навіть чіткого формулювання дефініції "регіональна політика". Концепція проголосила головною метою державної регіональної політики створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для

кожного її громадянина, незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Питання об'єктів та суб'єктів державної регіональної політики нормативно не закріплене, але на практиці об'єктами державної регіональної політики в Україні є переважно адміністративно-територіальні одиниці, хоча в перспективі увага повинна концентруватися також на трансформаційних процесах, що відбуваються у ринковому просторі проблемних регіонів.

Для вдосконалення і подальшого розвитку регіонального регулювання в Україні значну практичну цінність має аналіз світової регіональної політики Європейського Союзу, західно- та центральноєвропейських держав, а також вивчення досвіду колишнього Радянського Союзу та країн, що виникли на його території (табл. 1.3). Проблема адаптації конкретного зарубіжного досвіду до умов України є досить складною, але деякі загальні підходи та окремі прийоми можуть мати певну цінність для практики державного регулювання регіонального розвитку в нашій країні.

На сьогодні базовим правовим документом, в якому найбільш структуровано й системно сформульовані мета, принципи та завдання державної регіональної політики та напрямів регіонального регулювання трансформацій регіонального ринкового простору, є “Концепція державної регіональної політики”, мова про яку йшла вище. Однак робота щодо нормативного забезпечення державної регіональної політики має бути продовжена, на часі прийняття низки законів та підзаконних актів. Дієве регіональне регулювання потребує відповідного інституційного забезпечення та дотримання інших важливих умов, зокрема ефективного й прозорого використання всіх видів ресурсів та узгодження з довгостроковою стратегією регіонального розвитку.

Також варто зауважити, що цілі державних та регіональних управлінських структур у процесі формування стратегічних напрямів розвитку ринкової трансформації повинні бути складовим елементом або основою стратегії соціально-економічного розвитку території. Можливо очікувати і оцінювати вплив стратегії ринкової

трансформації на розвиток регіонів та реалізацію державної регіональної політики (рис. 1.7) [10; 15; 61; 59; 120; 126; 288].

*Побудувала автор за джерелами: 10; 15; 61; 59; 120; 126; 288

Рис. 1.7 Порівняльна оцінка впливу стратегії ринкової трансформації на розвиток регіонів та реалізацію державної регіональної політики

Ми погоджуємося з поглядом щодо впливовості регульованих та нерегульованих процесів ринкової трансформації в регіонах на зміни в межах мезо-, макро-, мікропроцесів відтворення. Такого системного знання Україні бракує.

Вітчизняні економісти, управлінці та фахівці інших галузей підтверджують доцільність і необхідність широкого застосування в державному та регіональному регулюванні розвитку регіонів програмно-цільових методів як таких, що здатні оптимально пов'язати в єдине ціле велику кількість цілей і завдань регіонального розвитку, часові межі їх досягнення, оптимальне використання ресурсів із значною кількістю виконавців [22; 133; 167; 168; 187; 190; 222]. Запровадження у практику програмно-цільових методів державного регулювання розвитку регіонів у державах, де економіка перестала бути плановою, але ще недостатньо відповідає стандартам ринкової економіки, значно ускладнене. Враховуючи те, що зміст цільових програм формують заходи, які здійснюються державою, у перехідних умовах роль держави повинна бути максимальною. Але незадовільний стан бюджету змушує на цьому етапі перекладати на приватних інвесторів властиві державі функції з розвитку інфраструктури. Крім того, відсутність практики ефективного регулювання регіональних ринкових трансформацій і наявність такого досвіду, здобутого в плановій економіці, спричиняє спрямування цільової програми не стільки на створення передумов для соціально орієнтованого, сталого розвитку регіону, скільки на оперативне управління його функціонуванням чи навіть окремими його потенціалами.

Для подолання такого стану й покращення ефективності застосування програмно-цільових методів державного регулювання розвитку регіонів необхідно насамперед активізувати міждисциплінарні наукові дослідження ролі програмно-цільового методу в країнах з перехідною та ринковою економікою, впорядкувати нормативно-правову базу з цієї проблеми та вирішити проблему підготовки кваліфікованих управлінських кадрів, здатних розробляти цільові програми та управляти ними.

Регіональні ринкові трансформаційні процеси у період їх регулювання потребують належного інформаційного й аналітичного забезпечення, джерелом якого повинні стати альтернативні інформаційні системи, що взаємодіють і доповнюють одна одну.

Сучасна офіційна державна статистика є досить інертною і не може надати всієї необхідної для прийняття рішень інформації через специфічність проблем розвитку в різних регіонах. Недоліком офіційної статистики є також те, що не врахованою залишається статистична інформація за регіонами, межі яких не збігаються з кордонами адміністративно-територіальних одиниць субнаціонального рівня, а коло її користувачів обмежене здебільшого місцевими органами влади. Офіційна регіональна статистика не висвітлює таку соціально-економічну дійсність, як тіньова економіка, нелегальна міграція і нелегальна праця за кордоном, самозайнятість населення, реальний рівень доходів і витрат населення. Для сучасних потреб державного регулювання трансформацій регіонального ринкового розвитку суто облікова функція статистики є недостатньою, вона повинна задовольняти потреби аналізу, моніторингу та прогнозування [59; 120; 288; 302].

Водночас очевидно, що надійність результатів аналізу може бути забезпечена на базі повної і точної інформації, зокрема статистичної. Важливе значення для здійснення державного і регіонального регулювання регіонального розвитку та розробки регіональної політики держави має наукове обґрунтування перспектив розвитку регіону, яке передбачає насамперед здійснення об'єктивного аналізу його стану. Регіональним аналізом вважається комплексне дослідження економічного, соціального та екологічного розвитку регіону за певний період. Зміст і методи аналізу стану регіону безпосередньо пов'язані із завданнями й методами регулювання регіонального розвитку. В процесі здійснення аналізу варто оцінити позитивні й негативні сторони розвитку регіону, що дасть можливість визначити основні шляхи його подальшого розвитку та вибрати адекватні методи регулювання.

Разом із аналізом інформаційно-аналітична діяльність передбачає діагностику стану регіону, тобто виявлення регіональних диспропорцій, структурних деформацій і недоліків у соціально-економічному розвитку певного регіону, що може знадобитися для вироблення державної політики регіонального розвитку та виявлення депресивних територій.

Трансформаційні процеси регіонального ринкового простору передбачають наявність концепції регулювання та прогнозу його розвитку. Під концепцією регулювання регіонального розвитку

розуміють обґрунтування способу досягнення поставлених цілей розвитку регіону в довгостроковій перспективі та засобів реалізації цілей і завдань державної регіональної політики. Прогноз регіонального розвитку є науково обґрунтованим судженням про можливий стан регіону в майбутньому, альтернативні шляхи, строки та способи досягнення цілей його розвитку.

Регулювання регіонального розвитку повинно спиратися на моніторинг, або моніторинг наслідків регіональних трансформацій і регіональних проблем (спеціально організована система необхідної статистичної звітності, збирання і аналізу статистичної інформації, здійснення додаткових інформаційно-аналітичних обстежень й діагностики стану, тенденцій розвитку та гостроти ситуацій і проблем.

Зазначимо, що для України важливим і корисним є досвід Європейського Союзу щодо чіткого визначення пріоритетних цілей і критеріїв регулювання трансформацій регіонального ринкового простору. Сьогодні ця мета двоєдина: з одного боку, це «підтягування» регіонів із низькими показниками соціально-економічного розвитку до розвинених, а з другого — це пом'якшення територіальних диспропорцій у межах країн Європейського Союзу.

За останні роки багато європейських країн змінили цілі регіональної політики та державного регулювання. Якщо раніше вони зводилися лише до зменшення територіальних диспропорцій, то нині велика увага приділяється саме забезпеченню конкурентоспроможності регіональної економіки, підвищенню продуктивності праці, зростанню інноваційної активності. При цьому зберігається актуальність такого завдання, як збереження міжрегіональної пропорційності та збалансованості. У Фінляндії основними цілями регіональної політики визнано досягнення збалансованого регіонального розвитку, створення робочих місць та незалежний розвиток кожного окремого регіону. Регіональна політика Швеції спрямована на те, щоб забезпечити приблизно однаковий рівень розвитку регіонів у економічному і соціальному плані [302].

1.3 Методологічні засади трансформацій регіонального ринкового простору

У системі знань економіки, її методологічному фундаменті дія кожного процесу є прямо пов'язаною з дією загальних законів та закономірностей. Закони розвитку будь-яких систем (економічних, інформаційних, екологічних та ін.) є основою для їх дослідження, розробки теорій та методик управління, алгоритмів планування і прогнозування.

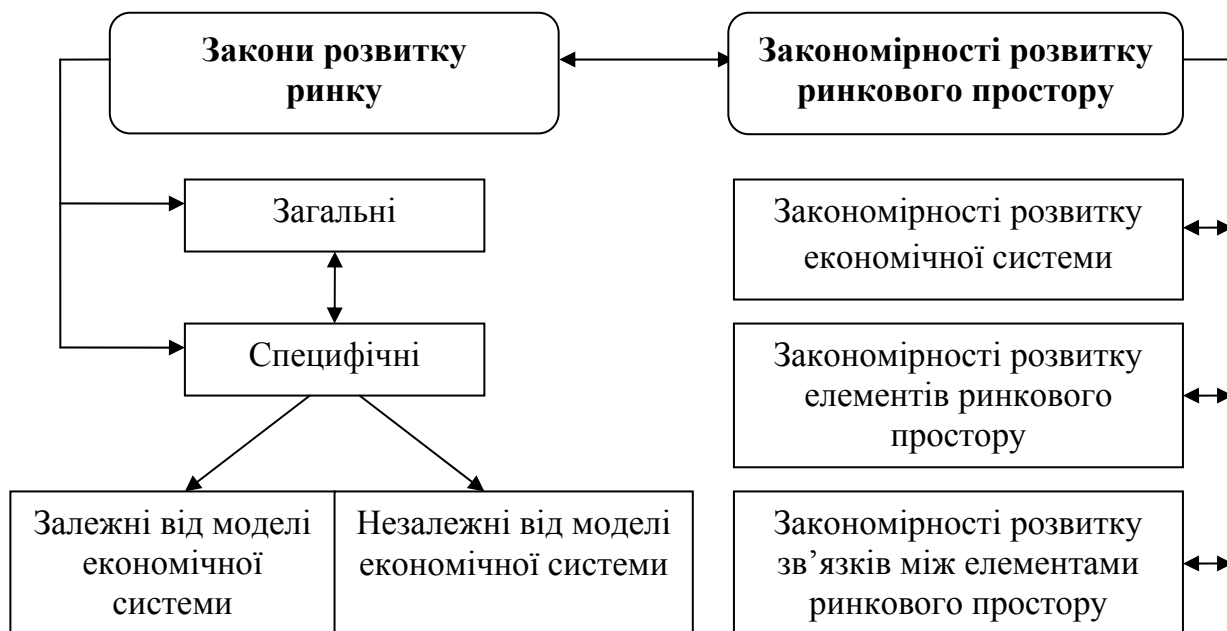
Саме з законів починається процес формування наукових знань про явище, процес чи систему [3; 7; 101; 102; 173; 196; 319]. Деформація і руйнування старої моделі економічної системи породжує зміни у старій парадигмі законів. Нові світоглядні засади, нові та більш сучасні принципи, алгоритми інтелектуального пошуку ґрунтуються на адекватних реаліям законам і закономірностях розвитку ринкового простору.

Закони природи є незмінними, економічні та ринкові — не мають такої властивості. Вони проявляються через зв'язки між складовими системи і дуже чутливі до руйнування цих зв'язків. Закони розвитку ринку виявляються через дії людей, тому опосередковано мають свідомий характер. Їх пізнання за допомогою більш сучасних наукових методів, моделей і підходів, дозволяє людині, як ключовій фігурі ринкового простору, зрозуміти та організувати свою діяльність в умовах їх дії, а не всупереч їм. Такий підхід дозволить уникнути проблем, пов'язаних із використанням методології, експериментальних малодосліджених підходів, моделей і методик, підвищити ефективність діяльності, уникнути конфліктів між учасниками системи.

Звернемося до класичного визначення терміна «закон». Таких визначень у науковій літературі велика кількість, вони різняться залежно від галузі науки та системи, яку описують. Енциклопедія подає таку інтерпретацію: закон — це внутрішній і необхідний загальний зв'язок предметів і явищ, що постійно повторюються [49]. Економічний закон — об'єктивний закон розвитку суспільства, що відображає виробничі відносини людей у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ або послуг [3]. Адаптуючи, з урахуванням нових світоглядних засад, ці визначення до економічних та ринкових реалій регіону, сформулюємо більш

сучасне визначення: закони розвитку регіонального ринку — це внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між агентами ринку та притаманними їм (зв'язкам) суперечностями; ці суперечності формують складні багатогранні платформи, які стимулюють трансформаційні процеси ринкового простору. Таке визначення, на нашу думку, відображає місце законів розвитку ринку у системі нових наукових знань про регіон і підкреслює важливість трансформацій у регіональному ринковому просторі. Зазначимо, що закони створені для передбачення наслідків за певних умов, у цьому їх сутність і призначення.

Вважаємо за доцільне висвітлити ще одну категорію, що нерозривно пов'язана із категорією «закон». Це категорія «закономірність», яка є вужчою за попередню. Закономірність — це сукупна дія багатьох законів, що конкретизують, наповнюють певним змістом та накладають умови на тенденції розвитку ринкового простору. Групи законів розвитку побудови регіонального ринкового простору, їх зв'язок між собою та закономірностями подано на рис. 1.8.

*Розробила автор

Рис. 1.8 Закони і закономірності розвитку регіонального ринкового простору

У законах розвитку ринкового простору відповідно до методології економічної теорії виокремлюють дві групи: загальні закони; специфічні закони.

Загальні — це закони розвитку економічних систем, в основі яких стоїть людина, вони дуже схожі із законами розвитку інших, оточуючих нас, систем, наприклад, екосистеми. До основних з цієї групи відносимо такі закони: розвитку; відтворення; самозбереження; безпеки та ін.

Закон розвитку ринку передбачає його невинний рух, екстенсивний чи інтенсивний розвиток незалежно від рівня ієрархії елементів. Розвитком на макрорівні ми називаємо зміну моделі економічної системи, на мікрорівні — деформацію її зв'язків та елементів. Як було зазначено вище, розвиток ринку є не стільки законом, який його описує, але характерною рисою усіх ринкових процесів, елементів, агентів та зв'язків між ними. У класичній економічній науці визначені такі основні типи економічних систем: натуральне господарство, ринкова, адміністративно-командна (АКС), змішана (ринкова економіка змішаного типу), перехідна [3]. Будь-яка економічна система змінюється під впливом окремих факторів або їх сукупності. Зміни окремих складових можуть відобразитися лише на якійсь галузі економіки, а можуть бути початком формування нової економічної системи. Весь час протягом свого існування розвиваються і інші системи, які стимулюють розвиток регіонального ринкового простору: виробнича, інформаційна, екологічна та інші [3; 7; 76; 258].

Закон самозбереження складових ринкового простору властивий їм так само, як живим організмам, і пов'язаний із людиною як основою системи. Отже, людина створює і керує агентами ринкового простору, наділяючи їх певним інтелектом, інтуїцією та рефлексамі, про що йшлося вище. На цій основі та на практичному досвіді стверджуємо, що агенти ринкового простору через людський чинник мають відповідний рефлекс, тому система, яку вони утворюють (разом із зв'язками між агентами) намагається зберегти себе у вихідному стані, уникаючи будь-яких суттєвих змін.

Специфічні закони розвитку ринку — діють тільки в економічній системі і стосуються агентів та зв'язків між ними. Можна виокремити дві підгрупи специфічних законів:

- негнучкі — діють у всіх економічних системах і не залежать від зв'язків між агентами та їх деформації;
- гнучкі — діють у наявній моделі економічної системи і змінюються (чи зникають) при зміні (деформації) системи.

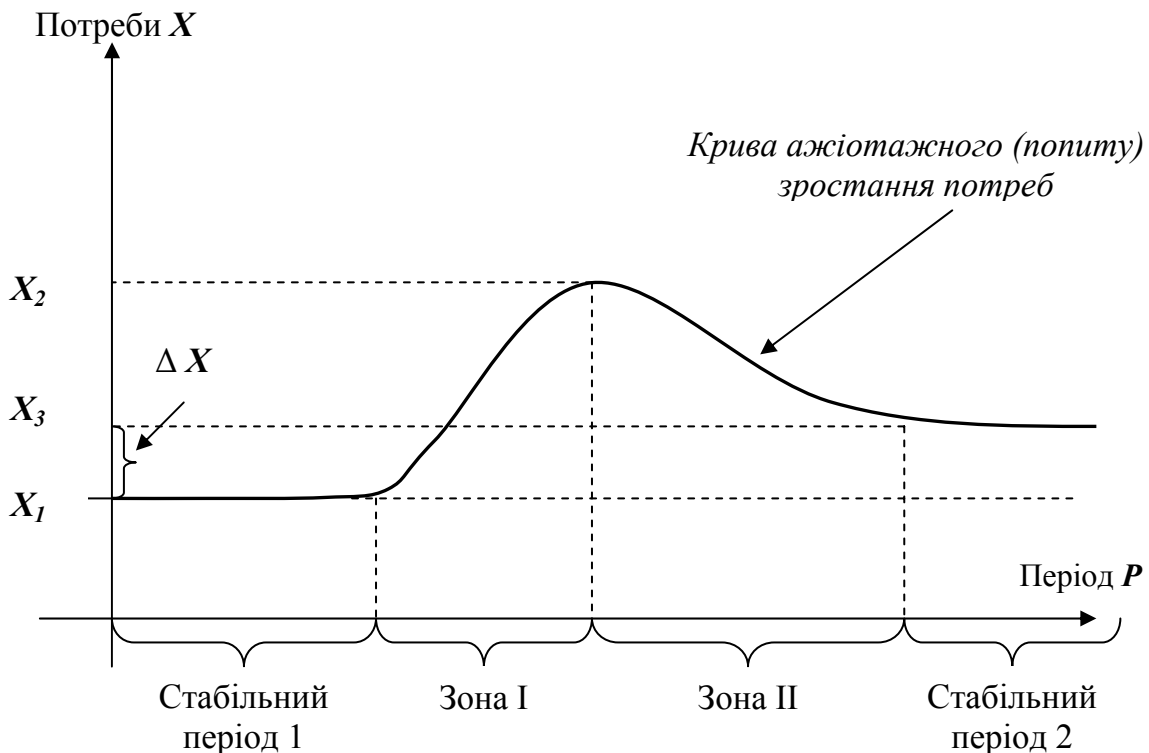
Розглянемо дію специфічних законів.

Негнучкі закони розвитку ринку незмінні (або майже незмінні) протягом історичного шляху певної моделі економічної системи. На ці закони може вплинути жорстка політика держави чи світова, хоча частіше вона лише загострює їх дію. До цієї підгрупи належать два основних закони: пропорційності; зростання потреб.

Закон пропорційності ринку виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між прогресом продуктивних сил, поглибленням суспільного поділу праці та об'єктивною необхідністю пропорційного розвитку [3; 325]. Він діє у всіх економічних системах, оскільки розвиток продуктивних сил можливий лише за пропорційного розвитку інших, складових. Будь-яка економічна система для зростання продуктивності праці, прибутку, зменшення виробничих витрат намагається використати інновації та регулярно здійснює капіталовкладення в інноваційний розвиток, але такі інвестиції не призведуть до бажаного ефекту, якщо система не розвивається вся одночасно. Закон пропорційності активно діє у конкурентному середовищі, що створює передумови прискореного розвитку.

Закон зростання потреб виражає внутрішньо необхідний суттєвий і сталий зв'язок між прогресом технологічного способу виробництва, еволюцією системи суспільних відносин та кількісним зростанням, якісним удосконаленням і збагаченням потреб суспільства, зокрема розвитком сутнісних сил людини, індивідуальних, колективних та суспільних потреб [115; 131; 132; 232]. Цей закон властивий усім економічним системам і, на нашу думку, стимулюється людським чинником, науково-технічним прогресом, збільшенням кількості населення, покращенням рівня життя. Одним із основних і найбільш яскравих проявів цього закону є його цілеспрямована дія для активізації таких трьох законів — закону розвитку, закону самозбереження та закону зростаючої інформованості. Ця дія спрямована на раптове формування нового рівня ринкового попиту. Для демонстрації зв'язку між законами

розглянемо особливості цього процесу. За умов впливу певних факторів (наприклад, жорсткої політики держави) на ієрархічний рівень ринку (чи його окремі складові), починає діяти закон самозбереження через закон зростаючої інформованості, створюючи інформаційну асиметрію. При цьому спостерігається резонансна хвиля впливу на інші ієрархічні рівні (складові) регіонального ринкового простору, змінюється система зв'язків між агентами та рівнями (рис. 1.9).

*Розробила автор

Рис. 1.9 Демонстрація дії закону зростання потреб

Під дією закону самозбереження активізується механізм азіотажного попиту через, наприклад, інформацію про майбутнє зростання цін, що стрибкоподібно збільшує потреби населення (на ΔX : від X_1 до X_2) та агентів ринкового простору (Зона I). Здебільшого раптове зростання потреб є необґрунтованим, має хвилеподібний і, як показує практика, періодичний характер. У результаті потреби стрибкоподібно зростають (Зона I) і вже не повертаються на попередній рівень за настання нового стабільного періоду (Стабільний період 2).

Як показано на рис 1.9, X_2 — це якийсь максимальний рівень потреб населення (агентів ринку), сформованих ажіотажним попитом на продукти харчування, валюту, ресурси, паливно-мастильні матеріали і т. ін. Характерним для цього процесу є повільний спад ажіотажного попиту і, як наслідок, рівня потреб, що також демонструє дію закону самозбереження. Для агентів ринкового простору ця дія виражається у такому ж повільному, після попереднього зростання, спаді цін, які, так само як попит, не повертаються у попередній ціновий діапазон (Стабільний період 2).

Гнучкі закони розвитку ринку залежать від наявної моделі економічної системи. Вони описують зв'язки між агентами цієї моделі, або тієї, що створюється, перебуваючи у стадії формування. Такі закони виходять із специфіки зв'язків між агентами ринку. До основних гнучких законів належать такі: зростаючої інформованості; синергії; інтеграції.

За законом зростаючої інформованості, для посилення порядку й самоорганізованості кожен агент ринку повинен засвоювати все більшу кількість інформації, й на цій основі приймати відповідні рішення та організувати діяльність [115]. За умов державної монополістичної економіки (соціалізму) цей закон не діяв, інформованість агентів була низькою, оскільки не було конкуренції та повної зайнятості населення.

Закони синергії та інтеграції активізуються за посиленої конкурентної економіки, яка характеризується нестабільністю та значними екстремумами діапазону ризику для агентів. Закон інтеграції (який наголошує на об'єднанні агентів ринку, процесів, рівнів управління, засобів виробництва, завдань і цілей із метою підвищення ефективності управління та зміцнення системи [248]) при цьому працює з метою отримання синергетичного ефекту.

Світова система господарювання, яка нині здійснює глобальний вплив на ринок та ринковий простір України, стимулює консолідацію агентів і витісняє слабкі або примушує їх шукати способи акумулювання ресурсів і концентрації можливостей для виконання вимог світового ринку. Синергетичний ефект інтеграції підсилює її привабливість для складових ринку, що прискорює і поширює інтеграційні процеси. Підставами для інтеграції є: єдність об'єкта управління (наприклад, централізація системи менеджменту), єдність

продукту (створення продуктової структури), мета (підтримка конкурентоспроможності або проблема виживання в нових умовах). Так створюються національні та міжнародні альянси. Інтеграція має низку специфічних наслідків, що впливають на ринок:

- укрупнення підприємств і відповідне зменшення сектора малого та середнього бізнесу, який є основою та індикатором ринку;
- створення гібридних багатофункціональних і багатоярусних агентів;
- зниження чутливості і гнучкості агентів через збільшення їх середнього розміру;
- трансформації ринків: праці — через вивільнення великої кількості робітників інтегрованих підприємств; фінансово-кредитного — через збільшення середнього розміру, строків, умов надання позик і т. ін.;
- зменшення кількості вузькоспеціалізованих підприємств та послаблення контролю за якістю продукції;
- реформування інфраструктури ринків;
- зменшення в обігу короткострокових фінансових інструментів;
- зміна механізмів господарювання, виробництва та менеджменту.

Із вище зазначеним, *Закон інтеграції* належить до гнучких, оскільки за принципово іншої економічної системи, коли система складається, наприклад, тільки з великих підприємств (промислових гігантів) і ринок є відносно замкненою системою, інтеграція, як така, не потрібна. Сучасна монополістична система розподілила весь економічний інтерес і визначила сфери діяльності цих підприємств. Близькою до описаної була економіка Радянського Союзу, модель якої існує досі у Північній Кореї.

Закон цілісності, за яким виникнення і розвиток нового агента ринку (наприклад, економічного кластера) супроводжуються появою нових інституцій, які підпорядковують собі інші складові і спрямовують еволюцію ринкового розвитку до посилення ефективності [79], діє в умовах розпорошеної економічної системи, коли кожен ієрархічний рівень ринкового простору характеризується великою кількістю агентів, причому вони суттєво різняться між

собою за розміром. За умов, наприклад, кластерної економіки, створення інституцій при виникненні нових агентів не потрібне. Так, Чехія впровадила кластерну модель в АПК, внаслідок чого усі планово-фінансові, бухгалтерські, розрахункові та інші функції якого здійснюються єдиною установою [95].

До гнучких економічних законів належить також *закон Ж.-Б. Сея*, згідно з яким пропозиція товарів створює власний попит, між ними неможливий розрив, тому неможливі загальні економічні кризи. Розрив між попитом і пропозицією наковець допускав лише в межах окремого сектора (сегмента) ринку, але за допомогою цін досягалася рівновага між окремими секторами. В основі закону — теза про те, що господарюючий суб'єкт виробляє товари і послуги або для продажу, або для власного споживання, тому кожний виробник у певному сенсі є покупцем власного продукту. Закон Ж.-Б. Сея справедливий для натурального виробництва, за капіталізму типовим є розподіл доходу особи на споживання і заощадження [96]. Крім того, підприємці використовують залучені кошти, а держава здійснює перерозподіл значної частки національного доходу, що значно ускладнює механізм взаємодії попиту та пропозиції. Цей закон критикував Дж. Кейнс. Згідно з його теорією, не сукупна пропозиція породжує власний попит, а сукупний попит породжує власну пропозицію. В сучасних інтерпретаціях закону Ж.-Б. Сея стверджується, що він діє за рівності національного доходу і національних витрат. Закон Ж.-Б. Сея у методологічному аспекті ґрунтувався на вічних законах, властивих усім економічним системам, на абстрагуванні від специфічних законів і суперечностей, насамперед від основної суперечності капіталізму. Його неспроможність підтвердила практика, вона ж переконливо доводить, що зазначений закон належить до гнучких і діє у конкретній економічній системі.

Визначимо важливий висновок про те, що, по-перше, закони розвитку ринку не просто пов'язані між собою, вони взаємозумовлюють один одного і діють як єдиний механізм. Той закон, який не «вписується» в наявну систему законів (так само як агент ринку в існуючу сьогодні економічну модель) або змінюється, або зникає. По-друге, ці закони впливають не тільки на побудову

ринку, але й на механізми організації, мотивації, контролю, планування, прогнозування і регулювання.

Продемонструємо вплив, який здійснює наприклад, інтеграція на систему менеджменту агентів регіонального ринкового простору. Інтеграція (лат. *integration* — відновлення, поповнення, від *integer* — цілий) — 1) поняття, що означає стан зв'язаності окремих диференційованих частин і функцій системи, організму в ціле, а також процес, що веде до такого стану, 2) процес зближення й зв'язку наук, який відбувається разом із процесами диференціації. Насамперед факторами інтеграції виступають міжнародні ринки, проникнення на ринки інших країн і регіонів, підвищення рівня якості та зростання продуктивності робочої сили. До нових форм інтеграції належать нові технології і необхідність їх освоєння, виникнення таких нових форм організацій, як мережеві та віртуальні. Особливо сильний вплив на інтеграцію менеджменту з іншими науками надав системний і ситуативний підхід, що вимагає обліку розмаїття керованих систем, їх властивостей і якостей, законів розвитку суб'єктів і об'єктів управління, розуміння системної сутності керованих об'єктів. Це і призводить до інтеграції в науці управління.

У системі методологічного забезпечення дослідження ринкової економіки та процесів її трансформації займає питання визначення основних закономірностей розвитку регіонального ринкового простору, які за спектром дії поділяють на три основні групи:

- економічної системи;
- агентів регіонального ринкового простору;
- зв'язків між агентами регіонального ринкового простору.

Розглянемо *закономірності розвитку економічної системи*. Ця група закономірностей визначає тенденції розвитку економічної системи. Узагальнюючи наявні теорії, для висвітлення походження тих чи інших закономірностей, виокремлюємо дві основні, найбільш відповідні до сучасних умов відтворення ринків та складності процесів глобалізації, кооперації та спеціалізації світових, національних та регіональних ринків. Відповідно до авторського бачення це: «Теорія хаосу»; «Теорія біфуркації економічних систем».

За «Теорією хаосу» (ідеями синергетики), що є предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців (Г. Хакена, Є. Князевої, С. Курдюмова) економічні системи — нелінійні, складні,

характеризуються багатогранністю процесів, а тому багаторівневі, нестійкі і адаптивні до зовнішніх умов [6]. Структури, які в них функціонують можуть створюватися і зникати так само, як формуються і зникають хаотичні процеси в самій системі. Сценарій розвитку економічної системи — результат хаотичності її процесів, він не може бути однозначно прогнозованим. На цій основі сформулюємо *першу закономірність*: економічна система виникає і розвивається хаотично і непередбачувано, сценарій її розвитку не залежить від локалізованих упорядкованих структур, які діють у її межах. Наголосимо на парадоксальності самого існування структур у відкритих нелінійних системах — так званих дисипативних структур. Як можлива локалізація процесів у середовищах, де є нерівноважність, відкритість? Пояснення цього явища подано групою вчених, які глибоко досліджують синергетику (Н. Талеб, К. Майнцер, Р. Манн, В. Лепський, Д. Пунда, Р. Юсупов та ін.) [115; 117; 127; 176; 248]: всі процеси та діяльність усіх агентів із часом «затухає», але не однаково інтенсивно. Через нелінійність знищуються («гасяться») окремі види економічних утворень чи процесів, які не можуть вижити за цих коливань. Інші агенти системи «виживають» і посилюються знову-таки через нелінійність. Причому ті, що руйнуються, і ті, що посилюються, можуть досить довго співіснувати, створюючи перехідний процес (перехідну економічну систему).

Досліджуючи «Теорію хаосу» та тісно пов'язану з нею «Теорію біфуркацій динамічних систем», основи якої були закладені А. Пуанкаре і А. Ляпуновим на початку ХХ ст., а потім розширена А. Андроном [258], сформулюємо *другу закономірність*: напрям розвитку економічної системи визначається в точках біфуркації, які є необхідним чинником самоорганізації системи, причому цей розвиток може бути визначений як сукупністю, так і єдиним агентом. Підтвердженням цієї закономірності є будь-який ринок. Загалом, вільний («хаотичний») ринок — головний інструмент самоорганізації і саморегулювання економіки і держави. Для ринкової економіки критичні коливання (флуктуації) у формі банкрутств, вільної конкуренції, інфляції, змін курсів валют і котирування цінних паперів, конкурентного відбору підприємців через малий бізнес і т. д. — основа її розвитку і вдосконалення.

Із вище зазначеного простежується *третьою* важлива *закономірність*, основи якої були закладені В. Вернадським. Для

економічної системи вона означає, що будь-яка економічно недосконала система, яка перебуває в стані динамічно рухливої рівноваги зі складовими, збільшує, розвиваючись, свій вплив на систему. Підтвердженням цього є багато нових ринків, наприклад, інформаційний, який не можна назвати економічно досконалою системою (через його віртуальність, не контрольованість та складність регулювання). Але сьогодні ми маємо інформаційну епоху, інформаційне суспільство і економіку, створену саме внаслідок всеохоплюючого і зростаючого мега темпами інформаційного ринку.

Проаналізуємо *закономірності розвитку агентів ринкового простору*. Актуалізація вивчення таких закономірностей спрямована на накопичення наукових знань про побудову ринкового простору, їх узагальнення і ефективне використання. Варто зазначити, що від концентрації та особливостей розвитку агентів ринкового простору залежать види, характер і міцність зв'язків між ними, які, як генетичні коди в живому організмі, формують оригінальний і неповторний ринковий простір.

Перша закономірність є логічним наслідком Закону Рейлі, основна ідея якого така: зі збільшенням числа жителів міста збільшується число сторонніх споживачів, які не проживають у межах міста. Цей закон характерний для ринкової економіки і діє у відповідних моделях економічних систем. Його дія спостерігається у всіх країнах, якщо тільки за межами міст не створено привабливі для проживання умови. Причиною концентрації агентів ринку у мегаполісах та великих містах є їх економічні можливості та різноманітні способи задоволення потреб та інтересів суб'єктів господарювання і населення. В Україні новий імпульс до поширення цей закон отримав за незалежної держави та виникнення проблем на ринку праці. Причому безробітних серед сільських мешканців майже половина від всіх зареєстрованих незайнятих громадян. Високий рівень безробіття в сільській місцевості зумовлений багатьма обставинами, зокрема відсутністю коштів та знарядь для продуктивної праці, недостатньою активністю та рівнем інформованості з питань працевлаштування [47, с. 5]. Зазначимо, що споживачі, а отже, виробники, посередники та інші агенти ринку, з метою отримання більшого економічного ефекту та диверсифікації

можливостей його максимізації, концентруються у великих містах, обласних центрах, мегаполісах. Звідси формулюємо закономірність: агенти ринкового простору тяжіють до скупчень у великих містах, де формується сприятливий фон для їх розвитку, перш за все — диверсифікації можливостей, діяльності, зв'язків. Отже, ринковий простір має активні і пасивні зони, де спостерігається підвищена і знижена щільність агентів.

Інша важлива закономірність розвитку ринкового простору породжена попередньою, пов'язана із факторами впливу і сформульована нами на основі узагальнення наявних наукових підходів, а також очевидної паралелі між економічною і екологічною системою, аналогічні особливості агентів якої подав у вигляді закону В. Шелфорд [325; 326; 327; 328; 329].

Як зазначалося нами раніше, одні і ті ж фактори неоднаково впливають на агентів ринкового простору. Нагадаємо, що важливою характеристикою є їх витривалість до дії того чи іншого фактора, про що йшлося вище. На агентах негативно позначається як недостатня так і надмірна дія будь-якого фактора. Сила впливу, яка сприяє активності розвитку агентів ринкового простору, може бути визначена як «зона оптимальності», а межа їх витривалості лежить між верхньою і нижньою межами величини фактора, коли агентам загрожує ліквідація (знищення). Зони пригніченого стану — це «критичні зони». Величина діапазону зон оптимальності і критичних зон є критерієм для визначення витривалості (гнучкості) агентів регіонального ринкового простору щодо впливу цього фактора — зона толерантності (рис. 1.10).

Чим вужча зона толерантності, тим менш витривалим є агент ринкового простору. Кількісно такий показник виражається діапазоном, у межах якого агент зберігає рівноважний стан. На нашу думку усіх агентів ринкового простору можна поділити за показником витривалості.

*Побудувала автор за джерелами: 100; 115; 117; 325; 326

Рис. 1.10 Крива витривалості агентів ринкового простору

Отже, агенти ринкового простору залежать як від нестачі, так і від надлишку впливу будь-якого з факторів, що має рівень, близький до межі витривалості агента. Сформулюємо *закономірність*: побудова ринкового простору характеризується мінімумом і максимумом впливу певних факторів, і реагує аналогічно на обидва критичних значення фактора впливу. Її витривалість щодо впливів у діапазоні між цими двома факторами можна назвати межею витривалості (стійкості).

Фактори впливу на агентів ринкового простору діють не поодинокі, але комплексно і «зона оптимальності» фактора може варіювати залежно від паралельних факторів. Серед великої кількості факторів, які впливають на побудову ринкового простору, є обмежувальні, тобто такі, рівень яких наближається до межі витривалості або перевищує її. Ці фактори або доповнюють вплив, створений попередньою сукупністю чинників, або достатньо потужні самі по собі. Наприклад, інтереси населення є чинником, вплив якого здатний зруйнувати цілу галузь, як самостійно, так і за сумарного впливу супутніх факторів (сільське господарство). Або ж, навпаки, відродити сферу військового забезпечення, створити попит на неї та

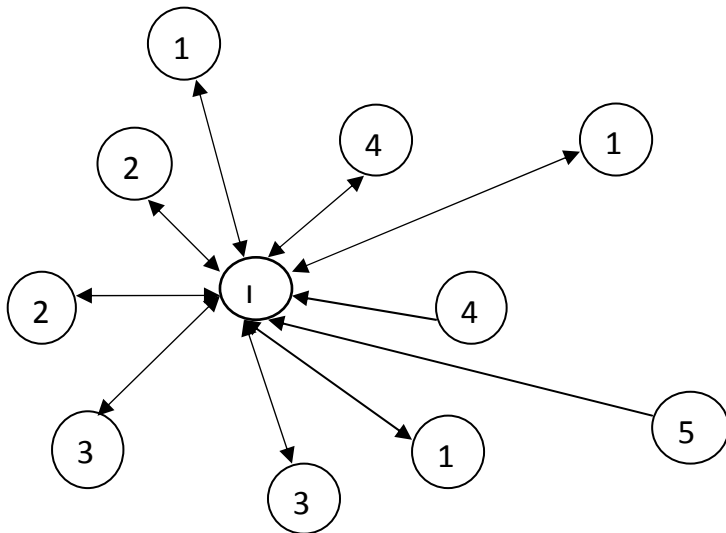
стимулювати її розвиток, як це відбулося за наявності загрози цілісності держави в 2014 р. з боку Росії.

Наголосимо ще на одному важливому моменті: вплив будь-яких факторів на агентів ринкового простору відстрочений у часі через багатополлярність кожного з них, які мають розгалужену систему зв'язків. Це ж є причиною рідкісних випадків впливу індивідуального характеру. І чим більше таких зв'язків, а головне, чим вони міцніші, тим стійкішим є агент.

Розглянемо *закономірності розвитку зв'язків між агентами ринкового простору*. Спираючись на наукові дослідження синергетичних та екофізичних методів динамічних та структурних характеристик економічних систем [76] та зіставляючи результати із міждисциплінарним підходом, що активно застосовується для порівняння особливостей зв'язків між агентами екологічної, економічної, фізичної та інших систем, констатуємо: тенденції розвитку таких систем схожі, як схожими є причини та характер зв'язків між їх складовими. Так, зв'язки в екосистемі досліджував в 1974 р. Б. Коммонер [100], В. Вернадський, М. Реймерс, в економічній системі — Г. Хакен, І. Пригожин, Б. Мандельброт, Р. Томм, В. Арнорльд, С. Курдюмов, Г. Малінецький та ін., фізична природа і зв'язки в економічних процесах описав Ф. Андерсон, В. Парето та Б. Мандельброт (нобелівський лауреат з фізики 1977 р.).

Отже, *основна закономірність розвитку зв'язків між агентами ринкового простору*: усі агенти ринкового простору пов'язані між собою зв'язками різного характеру, міцності та тривалості. Характер зв'язків, мета або інтерес визначають їх тривалість і міцність. Але інтерес — це не єдина причина формування зв'язків, хоча і основна. Йдеться про те, що в динамічній економічній системі існує велика кількість взаємозв'язків, які є хаотичними, непередбачуваними та непотрібними для агентів. Наприклад, інформаційний простір є всеохоплюючим і неконтрольованим, тому його вплив на складові побудови територіального простору (а отже, і зв'язок з ними) здійснюється як за їх бажанням, так і без нього. Агропромисловий сектор регіонів України має дуже опосередкований зв'язок із динамікою валютних індексів світового ринку, але у період їх коливань зростання цін на українські зернові не уникнути. На рис. 1.11 показано, як агент ринкового простору *I* взаємопов'язаний із

рівнозначними агентами 1 і відмінними від нього агентами 2,3, але зв'язок із агентами 4 і 5 складніший для 1 та може бути одностороннім (рис. 1.11).

*Розробила автор

Рис. 1.11 Зв'язки між агентами регіонального ринкового простору

Агенти 4 і 5 не потребують зв'язків із досліджуваним агентом, вони через своє положення у будові ринкового простору здійснюють вплив на його діяльність, механізми господарювання, менеджменту. Але все ж таки вплив є. Він може бути відстроченим у часі, чи виявлятися через наслідки діяльності і згодом формувати змінену модель економічної системи та у ній відвойовувати собі місце. Наголосимо на важливій *другій закономірності*, що простежується з цього: чим ближче територіально знаходяться агенти, тим інтенсивніші та активніші зв'язки між ними. Міцність і тривалість не залежить від відстані між агентами.

Третя закономірність зв'язків між агентами регіонального ринкового простору: будь-який агент може розвиватися лише за наявності зв'язків, абсолютно ізольований саморозвиток не можливий. Навіть за наявності власної сировинної бази повний виробничий цикл підприємства не може бути завершений через мережу зв'язків ринкового простору, тобто є споживачі, посередники,

постачальники інформації, інститути інфраструктури, які унеможливають ізольований розвиток агентів.

Із цієї закономірності відстежуємо кілька дуже важливих наслідків: по-перше, абсолютно безвідходне матеріальне виробництво неможливе; по-друге, будь-яка високоорганізована (за рахунок тісної мережі зв'язків) економічна система, розвиваючись, є потенційною загрозою для більш високоорганізованих систем; по-третє, зміни у великих економічних системах мають незворотний характер. Ці висновки були описані вище, у інших властивостях і законах, їх наявність в інших закономірностях свідчить про тісноту, щільність та багатогранність зв'язків між агентами ринкового простору.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРИ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКОВОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

2.1 Архітектура регіонального ринкового простору в умовах трансформацій

В умовах трансформаційно-інтеграційних перетворень економічна наука зіткнулася з серйозними викликами та проблемами невідповідності значної кількості положень сучасної теорії та методології змінам, що стрімко відбуваються. Наявність великої кількості «білих плям» у просторі досліджень та їх методологічна невідповідність новим умовам, виявила обмеженість сучасних дослідницьких підходів. Нові світоглядні засади, складні економічні інтегровані системи докорінно змінюють всі сфери суспільного життя і породжують проблеми інтелектуального і змістовного оновлення наявних теорій, концепцій, поняттєво-категоріального, адекватного змінам апарату.

Зміни, які відображено в теоретичних засадах, сучасні принципи, алгоритми інтелектуального пошуку, що відповідають новим умовам господарювання та викликам світової економіки повинні стати основою для формування прогресивної дослідницької бази, яка забезпечить наукове підґрунтя для їх обґрунтування. Сучасна теорія та методологія ринкової економіки формує системне відображення трансформацій, що відбуваються в економічному та соціальному просторі світового господарства, окремих регіонів [10; 34].

Глобальні структурні зрушення у світовій економіці пов'язані з переходом розвинених країн до шостого неіндустріального технологічного укладу, якому притаманні якісно нові соціальні, ресурсні та високі екологічні критерії і стандарти [7; 32; 194; 199; 230; 306]. Вони досягаються через структурні зміни як в економіці загалом, так і в окремих галузях і підприємствах, що забезпечують технологічний прорив на інноваційній основі. За умов глобалізації політичні та корпоративні еліти різних країн вибудовують свої геоекономічні стратегії та шляхи модернізації економіки, покликані забезпечити їм гідне місце у новій ієрархії взаємовідносин. При

цьому розвинені країни світу концентрують зусилля на тому, щоб зберегти своє лідерство у світовому інноваційному виробництві і закріпити технологічний відрив від інших країн. Технологічний розвиток економіки передбачає розвиток економіки шляхом прогресивних зрушень, залучення інвестицій, послідовного зростання науково-технологічного сектору, економіки знань. Відставання розробки теорії технологічних укладів, невикористання її в процесі державного прогнозування й управління призводять до викривлень у розвитку країни. Формування постіндустріального суспільства наприкінці ХХ ст. передбачало нову історичну фазу розвитку цивілізації, у якій головними продуктами виробництва стали інформація і знання. Рисами, що відрізняли у розвинутих країнах інформаційне суспільство, стали: збільшення ролі інформації та знань у житті суспільства; збільшення частки інформаційних комунікацій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг. У сучасному постіндустріальному суспільстві інформація стала найбільш важливою цінністю, а індустрія одержання, обробки і трансляції інформації — провідною галуззю діяльності, куди з кожним роком вкладають все більш значні капітали. Як вважають провідні науковці, інформація стає важливим стратегічним ресурсом, відсутність якого призводить до суттєвих втрат в економіці. Тому інформатизація суспільства виступає одним із вирішальних чинників модернізації економіки та запорукою інтеграції будь-якої країни в сучасне світове співтовариство. У теоріях постіндустріалізму набувають специфічного трактування питання сутності, змісту, шляхів і методів соціально-економічних перетворень у національному і глобалізаційному масштабах, системних трансформацій у постсоціалістичних країнах, перехідного періоду до нової економічної системи. Це одна з принципових відмінностей теорій постіндустріалізму, що відображається і на функції цих теорій [253, с. 87; 194, с.3-4].

Питання актуальності зміни наукового світогляду, чинних теоретичних та методологічних основ економіки розглядалося В. Вернадським [96], який стверджував «... зростання наукового знання швидко стирає межі між окремими науками...», наполягав на

взаємодії та обміні методами і прийомами досліджень. Теорія та методологія розвитку регіонального ринкового господарства, як результату механізму жорсткого конкурентного відбору еволюції соціально-економічних систем, висвітлені у роботах М. Портера [201], «Теорія конкурентних переваг» якого стала підґрунтям для системних досліджень у сфері конкурентної позиції регіональних виробництв. М. Портер сформулював більш широку концептуальну парадигму кластерної економіки, яка допомагає зрозуміти рушійні сили регіональної та національної конкурентоздатності.

Методологія сучасних регіональних економічних систем, архітектури регіональної економіки досліджувалась В. Василенком [42], який концентрував увагу на територіальній економічній системі і описував її з погляду диверсифікованого об'єкта управління. С. Сонько [242] присвятив свої дослідження модифікації теорії економічного районування, використовуючи методологію системного аналізу та управління. С. Аханов [5] у своїх працях ототожнює розвиток регіону з розвитком продуктивних сил. Наукові теорії О. Фінагіної [278] пов'язані з розвитком території, обґрунтуванням її нерівномірного розвитку.

Сучасні теорії та методологічні положення, переконання і прийоми щодо розвитку регіонального простору в умовах ринку та його архітектури не зменшують актуальності подальших досліджень для формування нової парадигми наукових знань адекватної світоглядним засадам трансформаційної ринкової економіки.

Інтерпретація нових економічних процесів за допомогою адекватної змінам наукової бази повинна початися з формування категорійного апарату, який у поєднанні із синтезом досягнень різних наукових сфер дозволить сформувати основи для пізнання і трактування нових інтеграційних моделей розвитку економічних систем на регіональному та національному рівні. Науково-технічний прогрес та інформаційна революція у поєднанні із впливом світових тенденцій створюють якісно новий простір для формування зв'язків і взаємодії систем. Основа цього простору (в географічному, фінансово-економічному, ресурсному і виробничому розумінні) — регіон, де здійснюється процес виробництва, обміну, відновлення суспільно-виробничого потенціалу. Все це зумовило необхідність введення нової категорії «архітектура регіонального ринкового

простору», яка є ієрархічною, консолідованою системою взаємовідновлювальних складових ринків у комплексному баченні механізмів, інструментів, дій безперервного відтворення економічного та соціального середовища. Внутрішня будова архітектури регіонального ринкового простору має вигляд (рис. 2.1).

Архітектура ринкового простору регіону представляє собою відкриту ієрархічну, консолідовану систему сукупності взаємопов'язаних і взаємозалежних складових ринків у комплексному баченні механізмів, інструментів, дій безперервного відтворення економічного та соціального середовища, що мають просторове відображення та модельний випадок.

Визначимо базові складові, що формують економічне та управлінське значення архітектури ринкового простору.

Структура ринкового простору створює передумови та комунікації для реалізації процесу обміну та відтворення суспільно-виробничого продукту через різні види ринків.

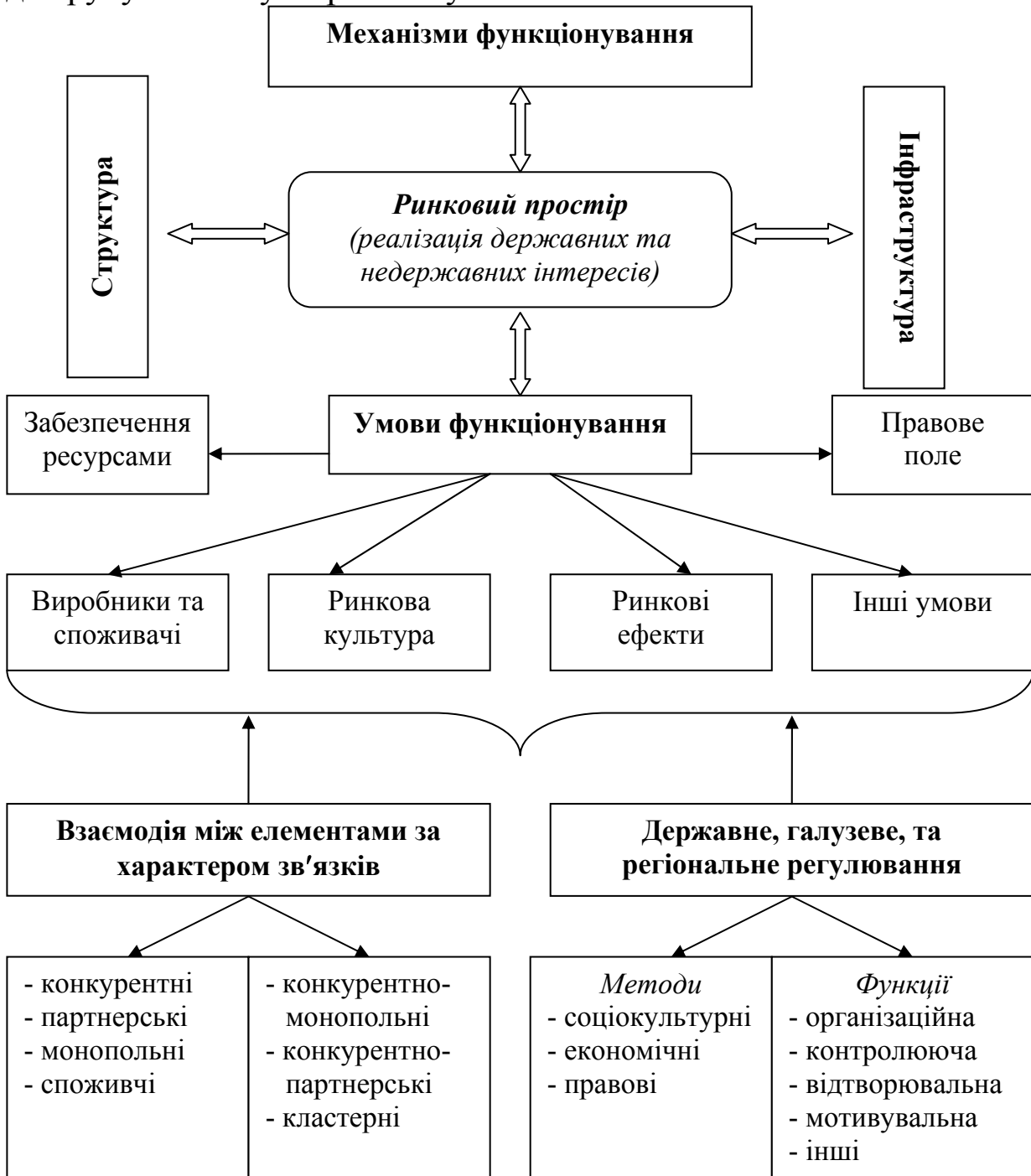
Інститути інфраструктури формують системи контролю, регулювання ринкових відносин, дотримання правил діяльності суб'єктів.

Механізми функціонування (ринкові, державного та галузевого регулювання, інтеграції та ін.) є сукупністю форм і методів для реалізації інтересів та забезпечення потреб учасників ринкового простору.

Взаємодія складових архітектури забезпечується за наявності умов, які створюються наявністю ресурсів, виробниками і споживачами, правовим полем, ринковою культурою, та обов'язковим отриманням ринкового ефекту. Вважаємо, що важливим для наявної архітектури ринкового простору та визначальним для подальшого її розвитку є характер зв'язків між складовими, які і формують архітектуру. Для правильного відображення сутності та складових архітектури ринкового простору регіону необхідно уточнити сутність термінів «елемент» та «агент» архітектури регіонального ринкового простору.

Елементи архітектури регіонального ринкового простору – це інфраструктура ринку, яка забезпечує його роботу, об'єктивні закони його розвитку. Елементи є механістичною складовою архітектури, оскільки «запускають» механізм роботи ринку, створюють

передумови для зв'язків між складовими, забезпечують «поштовх» для руху капіталу та розвитку агентів.

*Розробила автор

Рис. 2.1 Внутрішня будова архітектури регіонального ринкового простору

Елементи архітектури регіонального ринкового простору — це інфраструктура ринку, яка забезпечує його роботу, об'єктивні закони його розвитку. Елементи є механістичною складовою архітектури,

оскільки «запускають» механізм роботи ринку, створюють передумови для зв'язків між складовими, забезпечують «поштовх» для руху капіталу та розвитку агентів.

Елементи ринкової інфраструктури, через які реалізуються її функції, можна згрупувати в три блоки:

- організаційно-технічна інфраструктура, куди входять товарні біржі та аукціони, торговельні дома і торгові палати, холдингові і брокерські компанії, інформаційні центри та ярмарки, пункти прокату і лізингу, державні інспекції, різного роду асоціації підприємців і споживачів, транспортні комунікації та засоби оперативного зв'язку;
- фінансово-кредитна інфраструктура ринку, де входять банки, фондові і валютні біржі, страхові та інвестиційні компанії, фонди профспілок та інших громадських організацій, тобто всі ті, хто може і займається мобілізацією тимчасово вільних ресурсів, перетворює їх у кредити, а потім і в капіталовкладення;
- організаційно-дослідна інфраструктура ринку включає наукові інститути, що вивчають ринкові проблеми, інформаційно-консультативні фірми, аудиторські організації, спеціальні навчальні заклади. Інститути та організації, що входять у цю інфраструктуру, вивчають динаміку ринкової ситуації, розробляють стратегію і тактику поведінки підприємців на ринку, розробляють прогнози для уряду і підприємців, моделюють наслідки тих чи інших рішень, консультують, залагоджують конфлікти між партнерами, готують економістів, менеджерів із спеціалістів з маркетингу [9, с. 189-210].

Агенти архітектури регіонального ринкового простору — це господарчі суб'єкти: юридичні та фізичні особи, установи місцевої та державної влади, представники населення і різні бізнес-структури, які мають на меті отримати прибуток. Агенти характеризуються такими рисами:

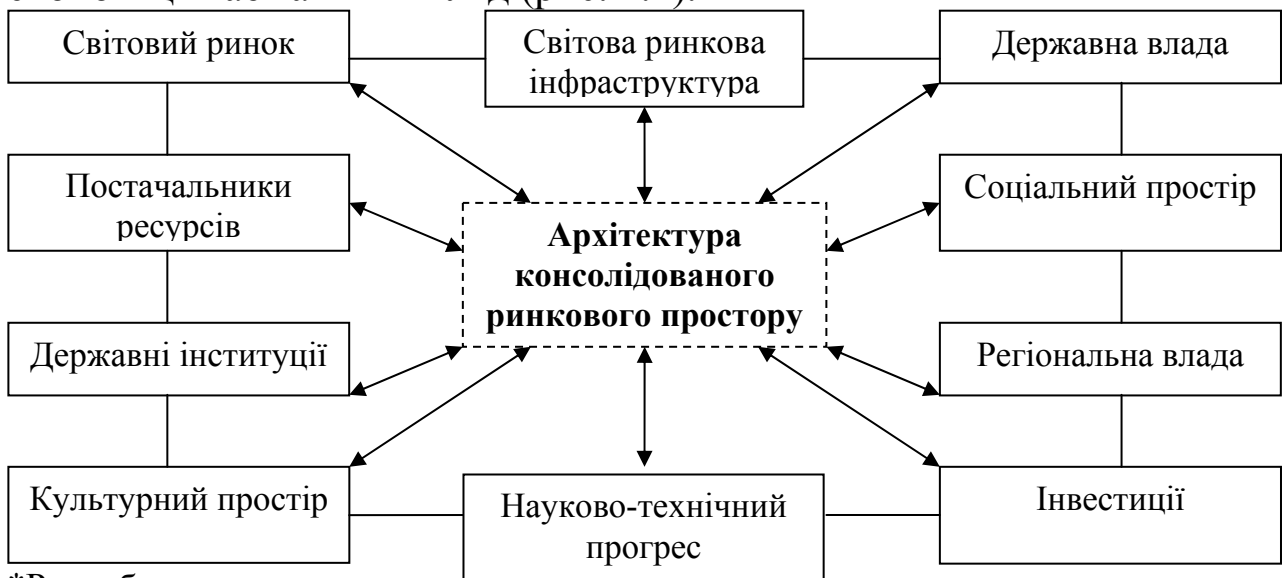
- вступають у ринкові відносини, переслідуючи свій особливий економічний інтерес; прагнуть до отримання вигоди для себе;
- ведуть свою діяльність на умовах суспільного поділу праці;
- особисто вільні і самостійні у прийнятті господарських рішень;
- несуть відповідальність за прийняті господарські рішення.

Населення бере участь у ринкових відносинах заради задоволення своїх потреб у товарах і послугах споживчого призначення. На ринку цей суб'єкт виступає в ролі покупця (суб'єкта попиту) товарів народного споживання. Однак, щоб виступати в цій ролі, населення має на іншому сегменті ринку виступати в ролі суб'єкта пропозиції. Населення не може виступати як продавець створених товарів (в іншому випадку цей суб'єкт ставився б до категорії бізнесу), а тому постає в ролі суб'єкта пропозиції тих чи інших факторів виробництва насамперед своєї робочої сили або тимчасово вільних грошових коштів [9, с. 189-210].

Оскільки архітектура ринкового простору є консолідованою системою, для подальших досліджень та адекватних інтерпретацій особливостей її розвитку необхідним є визначення терміна «консолідований ринковий простір».

Консолідований ринковий простір — це системно інтегрований ринковий простір регіонів, який в сукупності наділений ознаками повноти, цілісності, несуперечності, адаптивності та складає адекватну ринкову модель з метою її аналізу та ефективного використання для прийняття рішень.

Архітектура консолідованого ринкового простору у відкритій економіці має такий вигляд (рис. 2.2).

*Розробила автор

Рис. 2.2. Архітектура ринкового простору у відкритій економіці

Між ринковим простором окремих територій формується система зв'язків для задоволення взаємних потреб регіонів, яка

формується і зміцнюється завдяки однаковим параметрам: інституційним, правовим, інформаційним. Кожен регіон має специфічні параметри, які роблять його регіональний ринковий простір унікальним: соціально-культурні, ресурсні, географічні. Виокремимо основні прояви консолідації регіонального ринкового простору, які є впливовими на формування його архітектури:

- єдиний інформаційний простір;
- бюджетна консолідація;
- механізми та інструменти державного та регіонального втручання подолання регіональних дисбалансів;
- ускладнення ринку;
- нові критерії ефективності ринкового простору (критерії що пов'язані з інформаційною діяльністю та інформаційною прозорістю та ін.);
- комплексна інформатизація;
- кластеризація економіки та розвиток сітьових форм бізнесу;
- синхронність та пропорційність розвитку ринку;
- структурна побудова алокації регіональної економіки, наявність симетрії або асиметрії в базових процесах розвитку.

На основі наукових теорій В. Вернадського [96] та Дж. Мілля [182], обґрунтуємо характерні риси архітектури ринкового простору: структурованість, динамічність, складність, ієрархічність, адаптивність, самозбереженість, взаємозамінність, витривалість. Структурованість архітектури ринкового простору – це ієрархічно упорядкована сукупність складових, об'єднаних стійкими зв'язками і відносинами. Динамічність — здатність архітектури ринкового простору еволюціонувати в історичному просторі. Складність — означає співіснування різних за своєю природою, суттю та характеристиками елементів та агентів архітектури, що мають багаторівневу (ієрархічну) форму організації. Адаптивність — здатність архітектури ринкового простору автоматично змінювати алгоритми свого функціонування і (іноді) свою структуру з метою збереження або досягнення оптимального стану при зміні зовнішніх умов. Нерівноважність системи, як зазначив Н. Моїсеєв, “стійкість, доведена до своєї межі, припиняє будь-який розвиток. Вона суперечить принципу мінливості. Занадто стабільні форми – це форми, еволюція яких припиняється. Надмірна адаптація до

оточуючих умов така ж небезпечна для досконалості вигляду, як нездатність до адаптації” [236]. Теоретичні моделі рівноважних систем врешті виявляються нежиттєздатними конструкціями. Самозбереженність — мета адаптивності архітектури ринкового простору та характерна риса його природи, яка дозволяє знищити або радикально змінити неефективні складові для зміцнення зв'язків всередині системи. Взаємозамінність агентів — риса архітектури ринкового простору, паралельна самозбереженності, оскільки при складності чи неможливості швидкого формування нових агентів системи замість неефективних, сусідні розростаються і заповнюють собою нішу, що утворилася. Витривалість елементів і агентів архітектури — це здатність не змінюватись певний період часу під впливом сукупності факторів (зберігати цю ж саму структуру, функції і систему зв'язків).

Архітектурі ринкового простору властиві такі функції:

- формування ринкової інфраструктури, як системи взаємозв'язків між агентами, що існують, або перебувають у фазі формування та виходу на ринок;
- модельного відображення побудови та зв'язків між складовими архітектури, ієрархічними рівнями, перспективами розвитку;
- оцінки впливовості ринків або сегментів ринку на формування ринкового простору;
- відображення техніко-технологічного рівня розвитку підприємств різних галузей і сфер діяльності;
- формування і оцінка інвестиційного клімату ринкового простору;
- відображення інноваційної активності складових архітектури;
- оцінка готовності регіональних ринків до розширення меж своєї активності.

Розглянемо властивості притаманні архітектурі ринкового простору:

- цілісність (самодостатність, відокремленість, автономність) означає певну замкненість архітектури ринкового простору (сектору ринкового простору);
- функціональність (цілеспрямованість) визначає мету існування складових архітектури ринкового простору;

- продуктивність — властивість агентів архітектури ринкового простору виробляти певну продукцію згідно з поставленою метою;
- емерджентність — здатність агентів архітектури ринкового простору отримувати нові властивості щодо вже наявних;
- самоорганізованість — здатність архітектури ринкового простору пристосовуватися до змін у певних межах, зберігати структуру й функціональні властивості, чинити опір зовнішньому впливові;
- відкритість архітектури ринкового простору — означає її здатність впускати в уже сформовану побудову ринкового простору нових агентів;
- ієрархічність (багаторівневість) архітектури ринкового простору;
- гетерогенність (або принцип різноманіття) — полягає в тому, що архітектура не може складатися з абсолютно ідентичних складових.

Структуру архітектури ринкового простору представимо у вигляді піраміди. Пірамідальна структура відображає взаємопідпорядкованість і включає: агентів архітектури, які виробляють (виробники товарів і послуг), агентів архітектури, що переробляють (посередники між двома іншими ярусами піраміди), агентів архітектури, що споживають (споживачі товарів і послуг), агентів, які забезпечують комунікативний зв'язок. Пірамідальну структуру використано відомим економістом А. Маслоу під час демонстрації теорії ієрархії потреб [259]. Всі складові архітектури ринкового простору є в двох типах зв'язків: рівноправні та ієрархічні. Вертикальна структура зв'язків — це ієрархічні зв'язки, горизонтальна — це складові, близькі за функціями, розміром і розташовані в площині, просторова — структура «трофічних» зв'язків (ланцюги живлення архітектури). Їх ефективність оцінюється величиною виробленого продукту та продуктивністю агентів архітектури. До елементів живлення архітектури належать:

- природні ресурси — через забезпечення основними засобами праці процесу суспільно-виробничого відтворення;
- трудові ресурси — через організацію виробничого процесу на всіх етапах виробництва і реалізації продукції;

- інформаційні ресурси — підтримують діяльність агентів і живлять всі трансформаційні процеси архітектури ринкового простору та його агентів. Наприклад, інформаційний простір спричиняє появу нових тенденцій, світових продуктів, інтеграційних утворень. Архітектура ринкового простору, спираючись на продукти інформаційного простору намагається передбачити окремі нові тенденції, продукти і зреагувати на них до їх реальної появи на ринку;
- фінансові ресурси — живлять архітектуру ринкового простору фінансово-кредитними, готівковими, безготівковими ресурсами та формують основу для розвитку виробництва, є основою фінансового інтересу для складових архітектури ринкового простору;
- продукти ринку — певні види цінних паперів, договори, в тому числі бартерні, лізингові, факторингові, селенгові та ін.

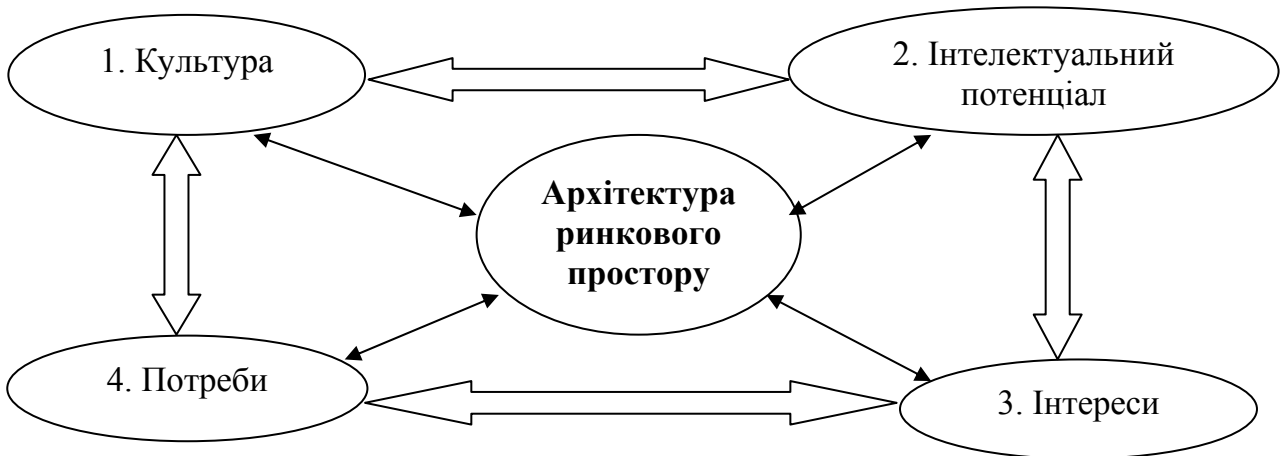
Згідно з визначенням Великого тлумачного словника сучасної української мови, фактором називають умову, рушійну силу, причину будь-якого процесу чи явища, що визначає його характер або одну з основних рис [101, с. 1314, 1378]. У. Садова та Л. Семів під поняттям фактора розуміють певну силу чи сукупність сил, умов чи причин, необхідних для здійснення будь-якого процесу (дії) [9, с. 46]. При цьому факторами вони стають лише під впливом тих чи інших законів або закономірностей розвитку, тобто самі вимагають особливих умов існування. Враховуючи зазначене, пропонуємо наступну класифікацію факторів впливу на архітектуру ринкового простору:

- фактор часу — впливає на всі утворення і будь-яку архітектуру;
- фактори закономірно змінні (сезонні, періодичні) та випадково змінні (не прив'язані до фактора часу);
- первинні і вторинні. Первинні — початкові, які виникають внаслідок первинних змін у ринковому просторі, це наслідок екзогенних факторів впливу, вторинні — є похідними від первинних, можуть бути трансформованими первинними, здебільшого це продукти переробки після дії на них вищих за ієрархією елементів;
- фактори за джерелом виникнення. Ці фактори (чинники впливу) умовно можна поділити на три великі групи: екзогенні,

- ендогенні, змішані. Екзогенні (принесені ззовні) — природні, трудові ресурси; ендогенні (внутрішні) — інституційна структура, інтеграційні процеси; змішані — законодавчо-політичні, інформаційні, соціально-культурні;
- фактори за характером — інформаційні, ресурсні, виробничі, соціальні та ін.;
  - фактори за об'єктом впливу — індивідуальні, групові. Індивідуальні стосуються якогось конкретного моменту архітектури ринкового простору, наприклад, окремого агента інфраструктури (саморегульованої організації, інтеграційного утворення певної галузі, кластера економіки) і можуть бути інструментом антимонопольного регулювання, валютного обмеження і т. ін.;
  - фактори за ступенем впливу — екстремальні, обмежувальні, турбуючі, мутагенні, тератогенні. Екстремальні — ті, що здійснюють вплив, спрямований на реформування, обмежувальні — структури архітектури ринкового простору, спрямовані на впровадження примусових обмежувальних заходів для окремих складових архітектури ринкового простору за умов: загрози порушення балансу (розбалансованості), стратегічних цілей державної політики;
  - фактори за умовами дії — залежні чи незалежні від щільності агентів архітектури одного виду. Проявляються за умов високої щільності агентів архітектури ринкового простору одного виду та реальної загрози порушення балансу архітектури. Наприклад, велика кількість підприємств у регіоні, що здійснюють виробництво однотипної продукції монополізують ринок, порушують цінову політику в галузі і врешті будуть витіснені з ринку іншими агентами архітектури. З часом ринковий баланс архітектури ринкового простору буде відновлено. Але в межах регіону відновлення відбувається повільно із яскравим проявом кризових ознак;
  - фактори за спектром впливу — можуть бути вибіркової чи загальної дії і впливати як на сегмент архітектури ринкового простору, так і на всю архітектуру.

Архітектура ринкового простору також формується під дією нематеріальних факторів. Ці фактори здійснюють вплив, який не

може бути вимірний кількісно, але може мати вартісну оцінку, причому наслідки такого впливу є визначальними для напрямів розвитку усієї системи. До таких факторів належить культура, яка є основою для формування інтелектуального потенціалу системи, який, насамперед, визначає інтереси і, з рештою, потреби агентів ринкового простору (рис. 2.3).

*Розробила автор за джерелами: 96; 236

Рис. 2.3 Вплив нематеріальних факторів на архітектуру ринкового простору

Розглянемо це на практиці. Так, виробники матеріальних та нематеріальних товарів і послуг, які перебувають на одному рівні ієрархічної архітектури ринкового простору, мають певний рівень інтелекту. Інтелект виробників дозволяє оцінити ситуацію на ринку та визначити інтереси, відповідно до яких формуються потреби виробників. Пріоритетні інтереси виробників такі:

- утримання на ринку;
- збільшення прибутку;
- стійка конкурентна позиція;
- вихід на світовий ринок.

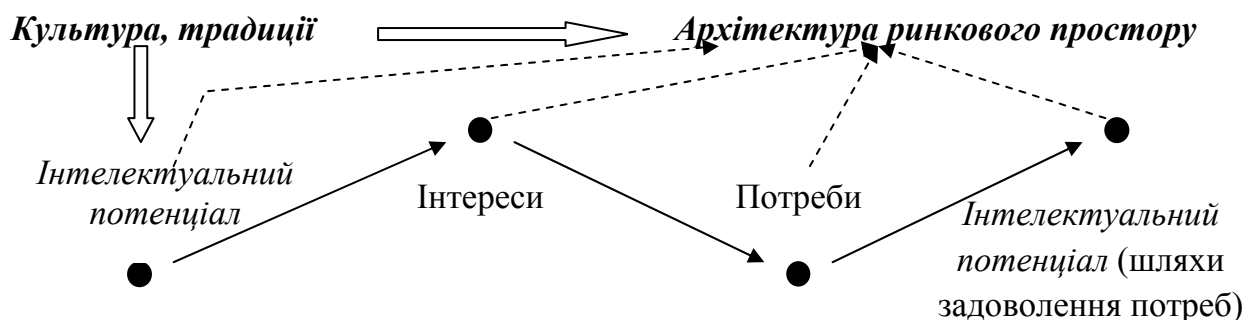
Усвідомлені інтелектом організації потреби виробників (ресурси, сировина, матеріали) спонукають їх до пошуку шляхів задоволення визначених потреб та інтересів.

Якщо розглянути інтелектуальний потенціал установи інфраструктури, наприклад банку, то аналіз стратегії розвитку будь-якого з них показує, що його інтереси аналогічні виробникам товарів і послуг. Відповідно сумарний інтелект установ інфраструктури так

само формує інтереси та потреби, які задовольняються через звернення до інтелекту.

Зазначені фактори, як дієві, формують послідовність їх впливу та зв'язок. Кожен агент архітектури ринкового простору має власний інтелектуальний потенціал.

Цей потенціал визначає напрями розвитку (стратегію) агента, здійснює оцінку ризику, витрат, оцінює перспективи. Для кожного агента ці показники індивідуальні. Але співіснування агентів у ринковому просторі визначає чинники, які об'єднують їх в єдину систему. Цими чинниками є культура, інтереси і потреби. Архітектура ринкового простору має власний інтелектуальний потенціал як система, яку можна порівняти з живим організмом, оскільки вона володіє інстинктом самозбереження і має на меті зберегти систему цілісною та стабільною через розвиток і зміцнення. Зв'язок інтелектуального потенціалу з потребами та інтересами є зворотнім (рис. 2.4).

*Розробила автор

Рис. 2.4 Роль нематеріальних факторів у розвитку архітектури ринкового простору

Інтелектуальний потенціал архітектури ринкового простору може бути представлений як сукупність потенціалу його складових (виробники та споживачі матеріальних і нематеріальних благ, установи регулювання, посередники), кожна з яких породжує різні інтереси і потреби. Це може бути виражено за допомогою простої математичної формули:

$$I_{APП} = I_1 + I_2 + I_3 + \dots + I_n, \quad (2.1)$$

де $I_{АРП}$ – інтелектуальний потенціал архітектури ринкового простору;
 I_1, I_2, I_3, I_n – інтелектуальний потенціал агентів архітектури за ієрархічними рівнями.

Рівень інтелектуального потенціалу агентів архітектури ринкового простору в межах ієрархічного поділу можна вважати однаковим. Обґрунтуємо це твердження. Основою архітектури ринкового простору є людина з певним рівнем культури та інтелекту, в межах агента (установи, підприємства, організації) — це сукупність людей та сукупність їх інтелекту, який використовується для досягнення мети діяльності агента, сформульованої на основі інтересів та потреб. Агенти одного рівня ієрархії архітектури ринкового простору мають наближені потреби та інтереси. Також, в середньому, однаковими є механізми господарювання, напрями використання ресурсів, механізми управління та організація діяльності. В сукупності з однаковими чинниками впливу ззовні і зсередини на агентів, інтелектуальний потенціал архітектури ринкового простору можна визначити як суму такого ж потенціалу агентів ієрархічних рівнів архітектури, при чому кількість агентів рівня цього твердження не змінює:

$$I_{АРП} = I^n, \quad (2.2)$$

де n – кількість ієрархічних рівнів архітектури ринкового простору.

Оскільки інтереси і потреби сегментів залежать від інтелектуального потенціалу, то в межах ринкового простору відмінностями між інтересами агентів одного ієрархічного рівня та їх потребами можна знехтувати. Результат розвитку архітектури ринкового простору з погляду інтелектуальної діяльності виглядатиме так:

$$\text{Результат розвитку АРП} = \sum_1^n I \cdot i \cdot p, \quad (2.3)$$

де i – інтереси ієрархічного рівня агентів архітектури ринкового простору;

p – потреби агентів ієрархічного рівня;

n – кількість ієрархічних рівнів.

Одні і ті ж фактори неоднаково впливають на агентів архітектури ринкового простору. Зауважимо, що важливою характеристикою є їх витривалість до дії того чи іншого фактора, про що йшлося вище. На агентах архітектури ринкового простору негативно позначається як недостатня, так і надмірна дія будь-якого фактора.

Вплив будь-яких факторів на архітектуру ринкового простору відстрочений у часі через багатополлярність кожного з агентів архітектури, які мають розгалужену систему зв'язків. Це і є причиною рідкісних випадків впливу індивідуального характеру. З іншого боку, архітектура ринкового простору формується факторами впливу, але не кожна її складова індивідуально, а вся система загалом. Тому вплив будь-яких факторів на архітектуру імпульсний, зміни відбуваються в часі і подібні до інертності. Умовно реакцію архітектури ринкового простору на фактори впливу можна поділити на три частини: сприйняття; усвідомлення; реагування.

«Сприйняття» дії факторів впливу на архітектуру ринкового простору інтерпретується як отримання агентами архітектури потоку інформації певного змісту; «усвідомлення» — це аналіз ситуації, оцінка ризику, моделювання, прогнозування можливих наслідків впливу та розробка «заходів реакції»; «реагування» — впровадження «заходів реакції» з мінімальними витратами, аналіз наслідків впливу дії факторів на інші, сусідні складові архітектури, прогноз подальшого розвитку ситуації.

Як було зазначено, агенти архітектури ринкового простору багатополлярні, пов'язані між собою мережею зв'язків, якісних та кількісних параметрів, закономірностей розвитку і функцій, тому категорія «архітектура ринкового простору» тісно пов'язана з теорією та методологією таких наук: філософія, політична економія, економіка, ринкова економіка, математичне моделювання і прогнозування, теорія ймовірностей, ризикологія, статистика, інформатика, менеджмент, соціологія, екологія, культурознавство та ін.

Оскільки категорія «архітектура ринкового простору» безпосередньо спирається на категорійні засади визначення «ринковий простір регіону», виникає необхідність дати визначення

цьому терміну, окреслити його характерні риси та особливості розвитку.

У науковій термінології активно використовуються споріднені терміни «ринкова система» та «ринкове середовище». Спираючись на попередні визначення ринкової системи та ринкового середовища, зазначимо: система описує ринкові відносини у суспільстві, побудовані на зв'язках між агентами; ринкове середовище — сукупність усіх можливих станів і взаємовідносин; ринковий простір — дійсний стан ринкових відносин, агентів системи, їх властивостей і характеристик. На відміну від ринкового середовища, яке є по суті, сукупністю об'єктивних умов, ринковий простір є сукупністю об'єктивних і суб'єктивних можливостей, які реалізуються в цих умовах.

Отже, узагальнюючи наявні підходи, регіональний ринковий простір — це сукупність процесів, явищ, зв'язків та властивостей агентів території, поєднаних суспільно-культурними, інформаційно-комунікативними, фінансово-економічними інтересами. З погляду географічного розташування ринок не обмежується чітко окресленою територією і поширюється далеко за її межі, впливаючи на розвиток конкретних територій. Тому ринковий простір передусім є простором соціальним, розвиток якого пов'язаний з усіма соціальними процесами відтворення населення.

Основними характеристиками регіонального ринкового простору є:

- єдність інформаційного, споживчого, соціально-культурного, фінансово-економічного просторів, які ґрунтуються на виробництві, праці та трудових ресурсах;
- кооперація та спеціалізація агентів ринкового простору;
- конкуренція (в усіх видах та різноманітних проявах);
- єдність у системі відтворювального процесу регіону складових ієрархічних рівнів ринкового простору;
- горизонтальна та вертикальна інтеграція виробників з метою отримання синергетичного ефекту.

Із переліку зазначених характеристик з'ясуємо, наприклад, суть інтеграційних процесів із синергетичною метою. Світова система господарювання, яка нині здійснює глобальний вплив на архітектуру ринкового простору України, стимулює консолідацію агентів

архітектури ринкового простору, витісняє слабких, або примушує їх шукати способи концентрації ресурсів і можливостей для виконання вимог світового ринку. Синергетичний ефект інтеграції підсилює її привабливість для агентів архітектури, що прискорює і поширює інтеграційні процеси. Підставами для інтеграції є: єдність об'єкта управління (наприклад, централізація системи менеджменту), продукту (створення продуктової структури), мета (підтримка конкурентоспроможності або проблема виживання в нових умовах). Так створюються національні та міжнародні альянси.

Разом з цим інтеграція має низку специфічних наслідків, що впливають на архітектуру ринкового простору:

- укрупнення підприємств і відповідне зменшення сектору малого бізнесу, який є основою та індикатором ринку;
- створення гібридних багатофункціональних і багатоярусних агентів архітектури ринкового простору;
- зниження чутливості і гнучкості агентів через збільшення їх середнього розміру;
- трансформації ринків: праці — через вивільнення великої кількості робітників інтегрованих підприємств; фінансово-кредитного — через збільшення середнього розміру, строків, умов надання позик і т. ін.;
- зменшення кількості вузькоспеціалізованих підприємств та послаблення контролю за якістю продукції;
- реформування інфраструктури ринкового простору;
- зменшення в обігу короткострокових фінансових інструментів;
- зміна механізмів господарювання, виробництва та менеджменту.

Серед характеристик регіонального ринкового простору на особливу увагу заслуговують якісні характеристики, до яких належать:

- якість виробничо-обмінного механізму щодо задоволення суспільно-виробничих, культурних, інформаційних та інших потреб;
- окреслення базових інформаційних ресурсів розвитку та інформаційної асиметрії, яка є наслідком керівних дій інформаційної влади;

- визначення проявів монополії, олігополії на користь вільної конкуренції;
- визначення засад конкуренції, особливості взаємодії малого, середнього, великого бізнесу та ін.;
- гнучкі інституційні та регулятивні засади, націлені на ефективне відтворення регіонального ринкового простору.

Усі ці трансформації архітектури ринкового регіонального простору, як було розглянуто раніше, регулюються державою, органами регіонального управління та місцевого самоврядування, саморегулювальними організаціями та світовими тенденціями розвитку.

Передумови регулювання:

- гармонійна архітектура ринкового простору стимулює економічний та соціальний прогрес, забезпечує ефективне функціонування ринків;
- негармонійна — породжує дисбаланс інтересів між агентами одного ієрархічного рівня, поглиблює диспропорційність розвитку ринкового простору, розхитує ринкові позиції учасників ринкових відносин;
- руйнівна — спричиняє неможливість розвитку складових ринкового простору, призводить до банкрутства агентів та їх зникнення, трансформаційні процеси такої архітектури здатні знищити існуючу побудову.

На основі вивчення процесів формування сучасного ринкового господарства, стрімкого поширення стандартів інформаційного суспільства та інформаційної економіки формується потреба у вивченні складних, системних процесів розвитку та змін ринкового середовища. Це актуальні питання формування сучасної методології дослідження національної та регіональної економіки в контексті напрацювання світових наукових шкіл та окремих науковців [85; 110; 163; 164; 166; 187; 277; 287].

Зміни, що відбуваються в системі суспільного відтворення стимулюють зміни архітектури регіонального ринкового простору, що відповідно формуватиме консолідований ринковий простір регіонів (рис. 2.5).

*Побудувала автор за джерелами: 9; 96; 242; 278

Рис. 2.5 Зміни архітектури регіонального ринкового простору внаслідок змін у системі суспільного відтворення

Визначений із позиції ринкової методології перелік змін архітектури регіонального ринкового простору є неповним, але автор вважає, що ці зміни є основними і найбільш адекватно відображають динамічні процеси регіонального ринкового простору територій. Варто наголосити, що окремі зміни у процесі суспільного відтворення, наприклад, такі як глобалізація чи науково-технічний прогрес, є першопричиною не однієї, а багатьох трансформацій архітектури ринкового простору територій, тому оскільки ринковий простір є консолідованою системою, цей вплив має всеохопний характер. Цей же висновок можна зробити на основі двох основних властивостей ринкового регіонального простору — динамічності і складності, тому констатуємо характер впливу змін в системі суспільного відтворення на архітектуру регіонального ринкового простору як мережевий.

Отже, категорія «архітектура ринкового простору» є узагальнювальною для системи ринкової економіки, оскільки охоплює усі ринкові процеси, зв'язки між елементами та агентами протягом усього періоду існування ринку: від його зародження і до сьогодні.

На рівні регіону архітектура відображає властивості інтеграційних процесів і явищ ринкового простору, нових утворень, активних і пасивних змін та їх взаємодію. В національному масштабі — це обґрунтування особливостей побудови єдиного регіонального простору з його загальними та специфічними рисами в процесі трансформацій. Виходячи із складності та багатогранності ринкового простору, а також визначення критеріїв архітектури, необхідною є система управління процесами, які в ньому відбуваються. Така система регламентована самою сутністю архітектури, виходячи з її ієрархічності, адаптивності та динамічності. Наукові підходи з регулювання та дерегулювання ринкового простору (та сам простір як об'єкт управлінського впливу) вдосконалюються і змінюються синхронно, тому ця система єдина і ефективною може бути лише за умов взаємодоповненості та взаємозумовленості.

У визначенні теоретико-методологічних засад розвитку архітектури регіонального ринкового простору варто наголосити на початкових етапах формування відповідної системи знань. Це низка малодосліджених питань, що є недостатньо відображеними у світовій науковій літературі. Але ці питання вже чітко визначені часом та потребами стрімкого розвитку бізнесу, нових форм ринкових утворень, їх співвідношенням та взаємодією, новими формами конкуренції, активними процесами інтегрування та іншими трансформаціями.

Ті регіони світового господарства, котрі активно формують та підтримують зміни в ринковому просторі, мають конкурентні переваги в просуванні стандартів інформаційної економіки, накопиченні та ефективному використанні не лише національного, а й світового інформаційного потенціалу та інших процесах гармонійного, соціального, економічного розвитку [213].

2.2 Регіональна ринкова архітектура як об'єкт економічних потреб і інтересів

Вище ми розглядали архітектуру територіального ринкового простору з позиції так званих «наслідкових ефектів», оскільки вони оперують фактичними результатами і виключають варіативність прогнозування. Вважається, що наслідкові ефекти є основою, дослідивши яку можна побудувати логічні ланцюги від них до джерела виникнення досліджуваної проблеми. Наслідкові ефекти — це взаємодія сукупності елементів, їх зв'язків, факторів впливу, властивостей і законів сучасної регіональної ринкової архітектури. Це — погляд на події і явища, породжені конкретною структурою та архітектурою ринку [96; 236; 278]. Природа наслідкових ефектів регіональна, їх прояв відстрочений у часі і розповсюджується на локальний і далі державний рівень, масштаби цих наслідків складно передбачити: зміни можуть торкнутися кількох регіонів, а можуть мати національний характер.

Проблематика наслідкових ефектів трансформацій регіонального ринкового простору потребує досліджень в кожен проміжок часу через наявність елементів, які активізуються в період змін та їх інтереси, які виходять на перший план залежно від тих чи інших особливостей трансформаційних процесів.

Трансформаційні процеси в економічних системах різних країн у різні періоди їх функціонування досліджувалися такими відомими науковцями-класиками та представниками сучасної науки, як: А. Веренікін, Д. Моррис, К. Поланья, А. Шипілов. Вивченням наслідкових ефектів у частині конфліктології, її проявів, видів та особливостей займалися: А. Анцупов, М. Вершинін, К. Джен, Д. Майерс, В. Мортиков, М. Цюрупа. Вони розглядали соціологічні і психологічні аспекти конфліктології, причини і наслідки конфліктів у різних галузях народного господарства. Проте актуальність обґрунтована самою сутністю трансформаційного процесу, тобто змінами механізмів і умов господарювання, виникненням нових ринків і інструментів, втратою актуальності існуючих інтересів та переглядом ринкових пріоритетів.

Залежно від природи наслідковий ефект може мати принцип «доміно» — ланцюгову реакцію певного явища під дією якого-небудь

фактора, який впливає на перший елемент ланцюга. Через це важливим є визначення та дослідження першопричин («точок опори») формування елементів архітектури та зв'язків між ними. Точки опори — це природа елементів регіонального ринкового простору та їх взаємодії, а також основа формування зв'язків між ними. Дослідження цих основ так само необхідне, як визначення принципів і властивостей архітектури ринкового простору регіону. Основи розвитку і взаємодії елементів важливі як для наукових інтерпретацій явищ і процесів, що відбуваються в трансформаційній регіональній економіці, так і для прогнозування розвитку локального й національного ринкового простору.

У межах української економіки відбувається процес ринкової трансформації. Це вирішення низки питань: формування національного ринку; всеосяжність ринкових відносин, окремі засади соціалізації, окремі процеси захисту вітчизняного виробника на світових ринках. І лише останні два роки Україна чітко крокує до Європейського Економічного Співтовариства та визнає пріоритетність європейських стандартів ведення бізнесу. Цей рух української економіки не є безконфліктним [211].

Звернемося до природи регіонального економічного простору як фундаменту та першопричини простору ринкового. Науковці та засновники теоретико-методологічних засад національної та ринкової економіки пропонували різні підходи до його природи і складових. Характерним для них є дослідження процесів «ззовні», з позиції керування ними, задоволення споживчих потреб (В. Ойкен), що можливо тільки на рівні територій. Наслідком такого бачення є трансформація природних, економічних, фінансових та інших ресурсів регіонів у засоби задоволення потреб [207]. На нашу думку, таке трактування в ринкових умовах господарювання та глобалізації багатьох процесів у світовому господарстві втратило свою актуальність.

Відомий економіст К. Поланьї, досліджуючи економічну систему, виділяв для її функціонування три ключових моменти:

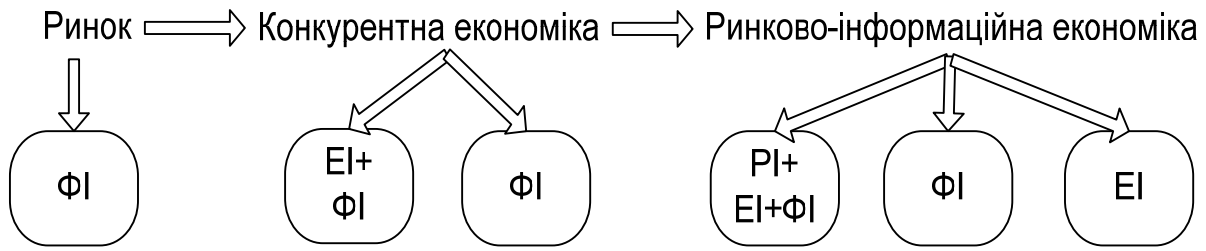
- інституційна природа економічного процесу;
- джерело виникнення економічного процесу — акти індивідуального вибору;

– умова існування економічного процесу — взаємозалежні рухи (відносини між актами індивідуального вибору) [199].

Ця теорія мала багато послідовників (особливо тих, хто пропагував соціалізм), які вважали її правильною як для економічної системи, так і для ринку. Проте для ринку ці ключові моменти є правильними лише частково. Доведемо це. Об'єктивний процес формування ринку зумовлений розвитком виробничих відносин територій. Якщо в період виникнення ринку цей процес мав більш економічний характер, аніж ринковий, оскільки був спрямований на споживання матеріальних благ, то нині його ринкова складова є пріоритетною. Єдність ринку та інститутів у регіонах, безперечно, існує, але вони, на противагу першому ключовому моменту К. Поланьї, не є природою ні економічної системи регіону ні ринку. За своєю суттю інститути — це певні норми поведінки, які, з одного боку, встановлюються людьми, а, з іншого — регулюють поведінку і стосунки людей на певній території. З одного боку інститути — результат діяльності людей у минулому, з іншого — локальні фінансові інститути трансформуються в єдине інституційне середовище.

Другий ключовий момент, виділений К. Поланьї як основоположний для економічної системи і ринку — це акти індивідуального вибору, які є їх основою. Ці акти здійснюються агентами архітектури ринку регіону, але відповіді на запитання про першопричину виникнення цих актів немає. Ми вважаємо таке твердження помилковим на користь іншого: основа виникнення економічної системи, ринку, ринкової системи і, заглянемо вперед, ринкового простору регіону — це інтерес. Це поняття є масштабним і багатокритеріальним і, на наш погляд, включає фінансовий, економічний та ринковий інтерес. В умовах ринку вони не існують відокремлено один від одного, а швидше є взаємозумовленими, взаємодоповнювальними і взаємопов'язаними (рис. 2.6).

Фінансовий інтерес є первинним, основою для інших видів та їх наслідком водночас. Основний підвид фінансового інтересу — отримання і збільшення прибутку — є незмінною метою інших двох видів і простежується у будь-якому підвиді інтересів. Загалом фінансові інтереси відображають відповідні цілі діяльності агентів ринкового простору регіону, тобто прибуток і його похідні.

ФІ – фінансові інтереси; ЕІ – економічні інтереси; РІ – ринкові інтереси

*Розробила автор

Рис. 2.6 Зв'язок між видами інтересів агентів ринкового регіонального простору

Фінансові інтереси з розвитком економіки регіону розширюються і можуть трансформуватися в економічні та ринкові, а можуть залишатися у початковому стані, що залежить від ступеня організованості і рівня розвитку агента. Оскільки більшість агентів регіонального ринкового простору швидко розвивається у техніко-технологічному, виробничому, інноваційному, і інформаційному змістах, фінансовий інтерес набуває форми більш адаптованої до умов ринкового простору. Прояви фінансового інтересу є загальноспрямованими та системними в бізнесовому середовищі та формують визнання фінансового ринкового простору як кровоносної системи ринку [46; 103].

Економічний інтерес відображає сутність економічно-ринкових відносин і, як наслідок, спрямованість відповідних процесів [200]. Він є наслідком конкурентної економіки, коли основна кінцева мета агентів архітектури ринкового регіонального простору — прибуток може бути досягнута тільки після виконання певних економічних умов. Ці умови перетворюються у додаткові інтереси, але суть їх — економічна. Ними можуть бути: особливості виробництва, статутний капітал, основні та оборотні фонди (для матеріального виробництва), реклама, обслуговування, гарантії (для нематеріального виробництва).

Виробничі відносини, які формуються в регіонах є первинними щодо економічних інтересів, а ті насамперед виступають як форма прояву економічних і далі — ринкових відносин. Ринковий простір, який є еволюційною сходинкою після ринкової системи, а вона,

передусім — економічної системи, не змінив основи актів індивідуального вибору — інтересу. На цій основі ми пропонуємо розглядати трансформації ринкового простору як процес.

Вважаємо першоосною ринкового процесу — ринковий інтерес. Під ринковим інтересом розуміємо об'єктивні спонукальні мотиви ринкової діяльності, пов'язані із прагненням агентів регіонального ринку до задоволення матеріальних і духовних потреб, які зростають. Взаємодія індивідів, суб'єктів господарювання та інших агентів, елементів архітектури регіонального ринкового простору здійснюється через систему ринкових інтересів. Розвиток інформатизації, технологій, виробництва та обіг тих чи інших ринкових інструментів (економічних, фінансових та ін.) також визначається ринковими інтересами. Тоді агенти ринкового простору регіону вступають у ринкові відносини, породжуючи тим самим ринкові процеси. В основі цього лежить необхідність у задоволенні потреб. З цього погляду ринкові інтереси виступають як спонукальні мотиви діяльності цих агентів і набувають реалізації в формі ринкового процесу.

Враховуючи, що трансформації ринкового простору — це процес, розглянемо його зсередини, в розрізі складових і учасників регіональних ринкових відносин.

Для розкриття сутності ринкового процесу на рівні території необхідно виділити такі категорії як об'єкт і суб'єкт. Ринкові інтереси породжують ринкові процеси між людьми, тому індивід — одна з ключових фігур локального ринкового простору. Індивіди виступають у ролі суб'єктів ринкового процесу, як одноосібно, так і від імені юридичних осіб чи їх об'єднань. Суб'єкт ринкових відносин має характерні риси: перебуває у ринковому просторі і веде ринкову діяльність. Об'єкти ринкового простору території — його продукти, цілеспрямований рух яких представляє для суб'єктів ринковий інтерес. Ринковий об'єкт є реальним тільки за наявності стосунків суб'єктів, їх інтересів і результатів їх спільної діяльності, але за відсутності результату процесу об'єкта ринкових стосунків не існує. Сформулюємо основні умови, необхідні для виникнення і реалізації ринкового процесу в регіоні:

- наявність мінімум двох суб'єктів;

- наявність їх ринкових інтересів, спрямованих на об'єкт відносин;
- ринковий процес повинен відповідати інституційним вимогам;
- наявність узгодженості інтересів суб'єктів щодо об'єкта.

Відповідно до теоретико-методологічних засад ринкової економіки першопричиною регіонального ринкового процесу є ринковий інтерес. У разі, якщо на один ринковий об'єкт спрямовані інтереси кількох суб'єктів, породжується конкуренція, в основі якої лежать суперечності, зумовлені єдиним напрямом ринкових інтересів різних суб'єктів на об'єкт. Реалізується такий процес через зменшення кількості суб'єктів до числа, що найефективніше забезпечують реалізацію спільних інтересів.

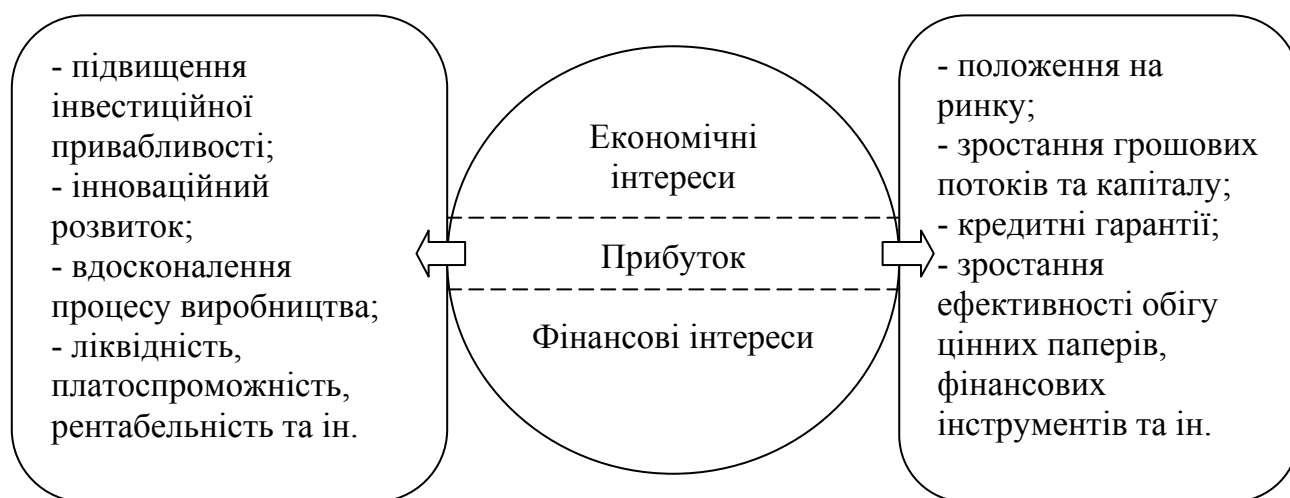
Розглянемо сучасні інтереси агентів, що формують та розвивають архітектуру регіонального ринкового простору і поєднаємо їх передумовами дії ринкового механізму — потребами. Питання про те, що є первинним потреби чи інтереси, не може бути вирішене однозначно. В ринковому просторі інтереси агентів, як було зазначено вище, зосереджені на таких основних аспектах: ринковому та економічному. Але, по-перше, можна виокремити інші аспекти інтересів на регіональному рівні, наприклад, соціальний, хоча усі вони врешті-решт спрямовуються до збільшення фінансового результату. По-друге, інтерес за своєю суттю є фінансовим, але він існує тільки в ринковому середовищі території, тобто тільки стосовно інших, близьких за розташуванням і видом діяльності агентів. Будь-який інтерес, крім збільшення прибутку, підтримується конкурентним середовищем, а для інтересу зростання прибутку конкуренція не потрібна, потрібен тільки ринок.

Якщо економічні та ринкові (трансформовані фінансові) інтереси напряму пов'язані із конкуренцією, то логічно, що в різних агентів регіонального ринкового простору вони різні. Тут простежується конфлікт інтересів, у якому умовно можна виділити три напрями:

- конфлікт економічних інтересів (процедур, пріоритетності, уявлень та ін.);
- конфлікт ринкових інтересів (контроль над ринком, окремими сегментами, доступ до ринкової інфраструктури та ін.);

– соціальний конфлікт (влада над інформаційним сегментом, контроль за рухом капіталу та ін.).

Перший із них — це конфлікт між агентами регіонального ринкового простору пов'язаний із економічними поглядами, потребами, черговості їх задоволення. Це боротьба за певні ресурси, пільги, сфери економічного впливу, розподіл власності тощо. Зазначені види конфліктів поширені на різних рівнях управління [81; 171; 282]. Передумовою економічного конфлікту є наявність певних економічних інтересів, предметних умов, а також відповідної формації суспільства (економічної, політичної, змішаної). Економічні конфлікти постають як визначальні для інших конфліктів, вони присутні деякими своїми складовими у більшості соціальних конфліктів, а перебіг та розв'язання різноманітних конфліктів мають економічну складову. Переважно на територіальному рівні цей конфлікт зосереджений на суперечностях між економічними і ринковими інтересами (рис. 2.7).

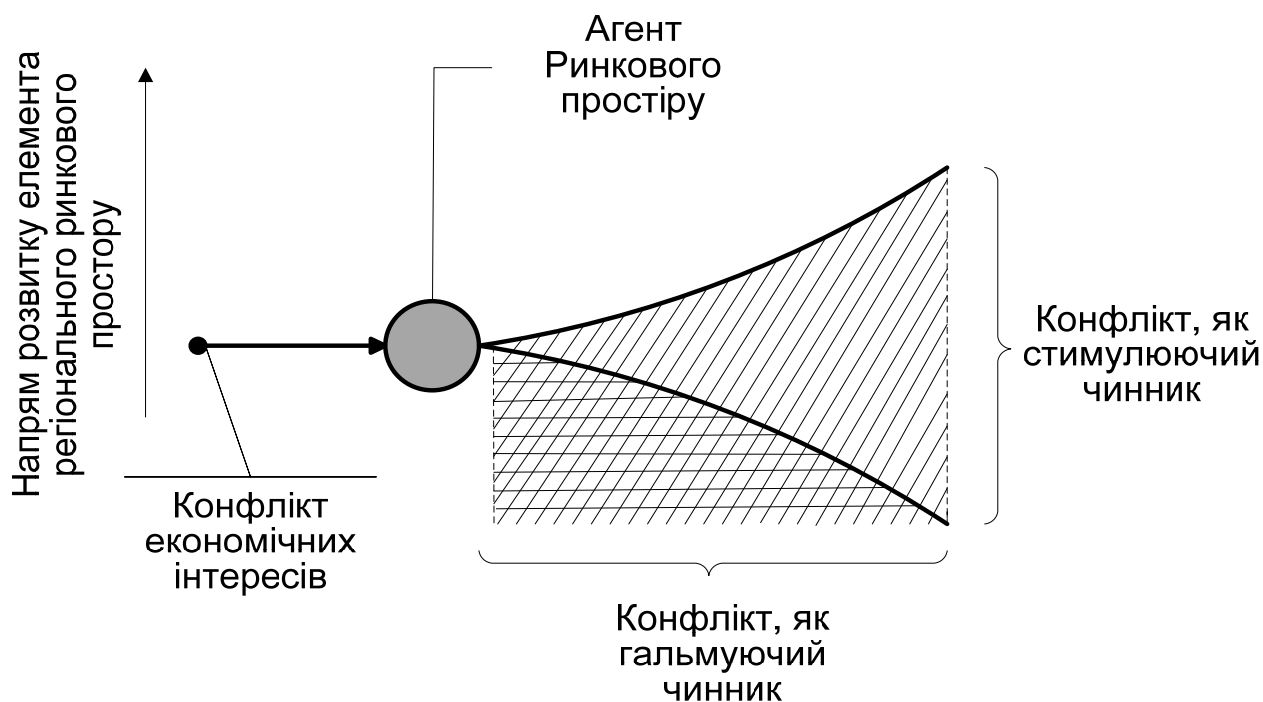

*Побудувала автор за джерелами: 102; 182; 211; 259

Рис. 2.7 Конфлікт економічних інтересів

Економічні конфлікти, які виникають між агентами регіонального ринкового простору, як було зазначено, не бувають «чистими», тобто в них завжди приховані інші види, або ж ці види виявляються пізніше, з розвитком конфлікту. Між економічними і ринковими інтересами агентів є прибуток, який одночасно належить до обох видів і, зрештою, є причиною конфлікту з обох сторін (явною чи прихованою).

Варто звернути увагу на наслідки конфліктів економічних інтересів. Наслідкові ефекти можуть бути різними: від мінімального, коли відображаються на агентах одного ієрархічного рівня, до максимального, коли вони торкаються аттракторів регіонального ринкового простору, а ті, у свою чергу, національного і світового. Вище ми аналізували «принцип доміно», який саме супроводжує другу частину діапазону наслідкових ефектів. До того ж ці наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними. Розпалювання конфлікту економічних інтересів агентів одного ієрархічного рівня, які перебувають у кризовому фінансовому стані, наприклад, сільськогосподарських підприємств, може зрушити цей рівень із «мертвої точки» і привернути до нього увагу капіталу та економічно активних агентів, демонструючи його готовність до змін. Прикладом змішаних наслідкових ефектів є економічний конфлікт, який став першопричиною військових дій на сході України в 2013 р. і був викликаний баченням економічного майбутнього нашої держави та перспективними ринковими перевагами. Економічно-ринковий конфлікт поглибився через перерозподіл влади над інформаційним ринком у АР Крим і східних областях, що стимулювало вибух агресії у цих регіонах та набуло рис соціального та політичного конфлікту. Зазначимо, що прибуток, або фінансові вигоди у цьому конфлікті відіграють не останню роль, хоча вони виглядають прихованими і, на перший погляд, не першочерговими. Наслідковий ефект зазначеного економічно-політичного конфлікту має не лише національні, але й світові масштаби, які виявляються фінансовими втратами за рахунок зниження курсу вітчизняної грошової одиниці порівняно із долларом США та Євро, порушенням експортно-імпортних угод, інших міжнародних домовленостей для нашої держави та багатьох інших країн світового ринкового простору. Позитивом цього конфлікту є демонстрація готовності до змін нашої держави європейській спільноті та її підтримка, яка вперше була надана у таких масштабах країнами ЄС (рис. 2.8).

*Розробила автор

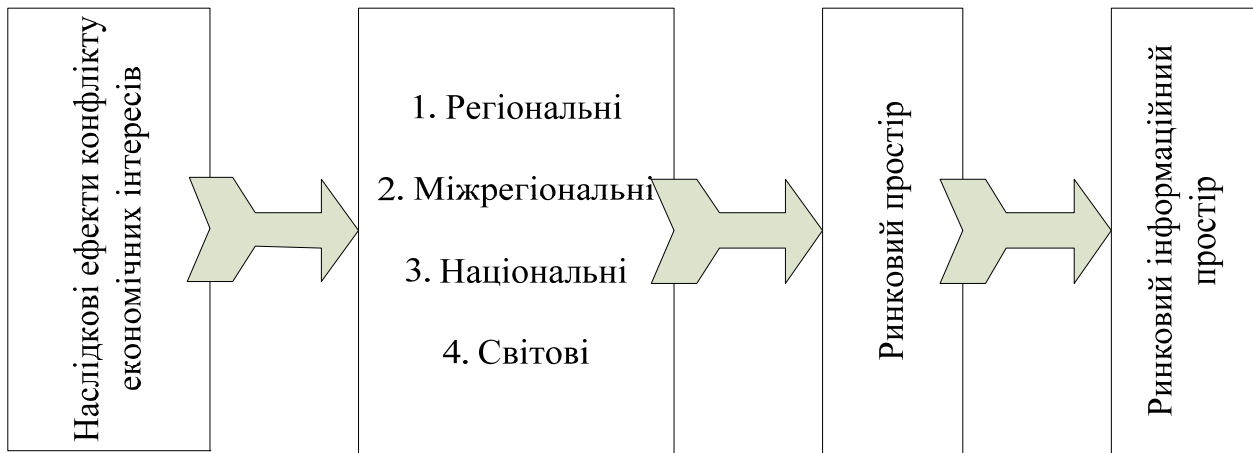
Рис. 2.8 Наслідкові ефекти конфлікту економічних інтересів

Отже є сенс говорити не окремо про негативні чи позитивні наслідки, але про змішаний їх характер. Розвиток чи занепад агентів регіонального ринкового простору через наслідковий ефект рівноймовірні на початку після конфліктного стану, конкретизуються згодом і залежать від швидкості надходження інформації та її використання.

Масштаб наслідкових ефектів характеризується як такий, що залежить від «точки прикладання» і того, наскільки вона близько розташована до аттрактора ринкового простору регіону. Оскільки будь-який конфлікт виникає на регіональному рівні, саме тут визначаються масштаби наслідкових ефектів і їх тривалість (рис. 2.9).

Досліджуючи конфлікт економічних інтересів, сформулюємо характерні особливості:

- повільність його формування і така ж повільність згасання, причому ця повільність прямо пропорційна кількості агентів, задіяних у конфлікті;
- чим більша кількість учасників конфлікту економічних інтересів, тим більший наслідковий ефект.

*Побувала автор за джерелами: 7,8,9

Рис. 2.9 Наслідки конфлікту економічних інтересів

Соціальний конфлікт — це суперечності в системі стосунків людей (груп), що характеризується посиленням протилежних інтересів, тенденцій соціальних спільнот та індивідів. У регіональному ринковому просторі соціальний конфлікт напряду пов'язаний із рівнем розвитку ринку і економіки. Це ставлення агентів архітектури до капіталу, а точніше — боротьба за владу над агентами архітектури регіонального ринкового простору та їх зв'язками.

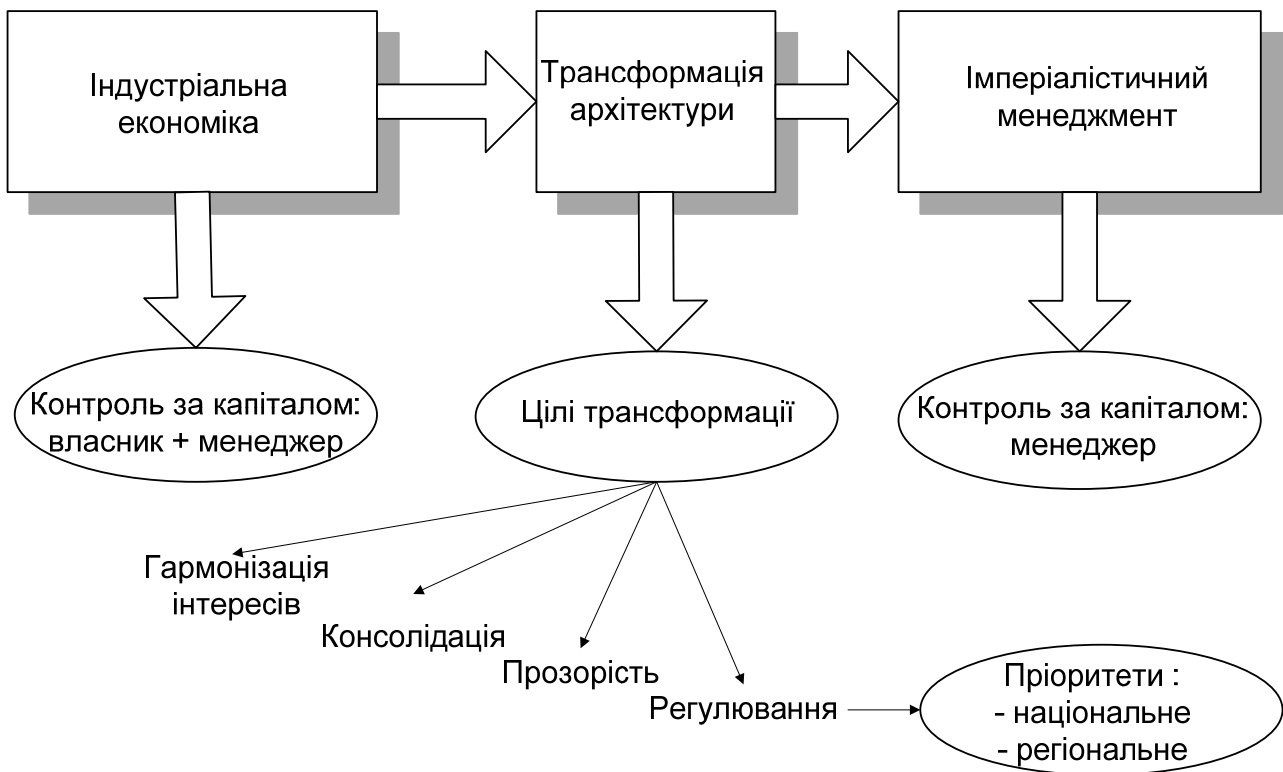
Коли змінюється ринок під впливом науково-технічного прогресу, виникнення нових агентів, ринків і т. ін., відбувається збільшення капіталу і закономірно загострюється боротьба за владу над цим капіталом і контролем за його рухом. Якщо в доіндустріальну епоху рух капіталу підприємства контролювався самим власником, то нині для них такий контроль не можливий, його здійснюють групи менеджерів. Втрата контролю за рухом капіталу породжує сумніви керівництва у власній компетентності та керуванні рухом коштів підприємства, що, насамперед, є причиною соціального конфлікту між власниками капіталу та менеджерами. Останні, як правило, не несуть юридичної відповідальності за збереження капіталовкладень, а тому більше схильні до ризикових операцій, ніж власники капіталу.

Ринковий конфлікт виникає тоді, коли конкуренція стосується функціонування сегментів ринків та їх складових. Завжди у агентів ринкового простору існує бажання монополістичного контролю над ринком, окремими сегментами. Пов'язано це все з тим же

отриманням прибутку, про що йшлося вище. Звідси прагнення володіти підприємствами та впливати на ринкову інфраструктуру для отримання більшого прибутку.

Результатом ринкового конфлікту є різні види реструктуризації підприємств: поглинання, злиття, укрупнення та ін. [102], а також злиття із владою і олігархічними структурами. Розглянемо наслідки такої зміни пріоритетів у системі управління. Контроль за рухом капіталу забезпечує владу не тільки над агентами ринку та складовими архітектури ринкового простору регіону, але над їх зв'язками наявними і перспективними, інформаційними та фінансовими ресурсами (як пріоритетними видами ресурсів). Ці зв'язки, які поєднують між собою агентів, забезпечують активність інформаційних процесів. Влада над інформацією та капіталом — основна причина соціального конфлікту регіонального ринкового простору. Трансформації ринкового простору, які призводять до зміни інтересів і потреб агентів ринку архітектури, і далі — диверсифікації фінансових, інформаційних та інших ресурсів, створюють передумови для формування платформ нових зв'язків між агентами ринкового простору, які, в свою чергу, стимулюють нові типи акумуляції і алокації коштів з метою прискорення розвитку нового типу моделі управління з погляду групових інтересів і потреб — імперіалістичного менеджменту (рис. 2.10). Тут алокаційний підхід є прерогативою менеджерів, які управляють фінансовими, інформаційними потоками та капіталовкладеннями і має на меті використання неординарних методів досягнення мети, пов'язаних із розподілом ресурсів, продукції і виробничих потужностей у просторі ринку [172]. По суті саме складова управління і є рушійною силою ринкових трансформацій.

Створення імперіалістичного менеджменту не припиняє процесу трансформацій, весь час здійснюються подальші пошуки кращих підходів, методів та методик регулювання. Тому трансформації архітектури ринкового простору — це невпинний процес, основа якого — потреби і інтереси щодо влади і контролю над капіталом. Для усебічного розвитку регіонального ринкового простору визначимо такі пріоритетні цілі трансформацій соціальних інтересів: гармонізація інтересів; їх консолідація; регулювання.

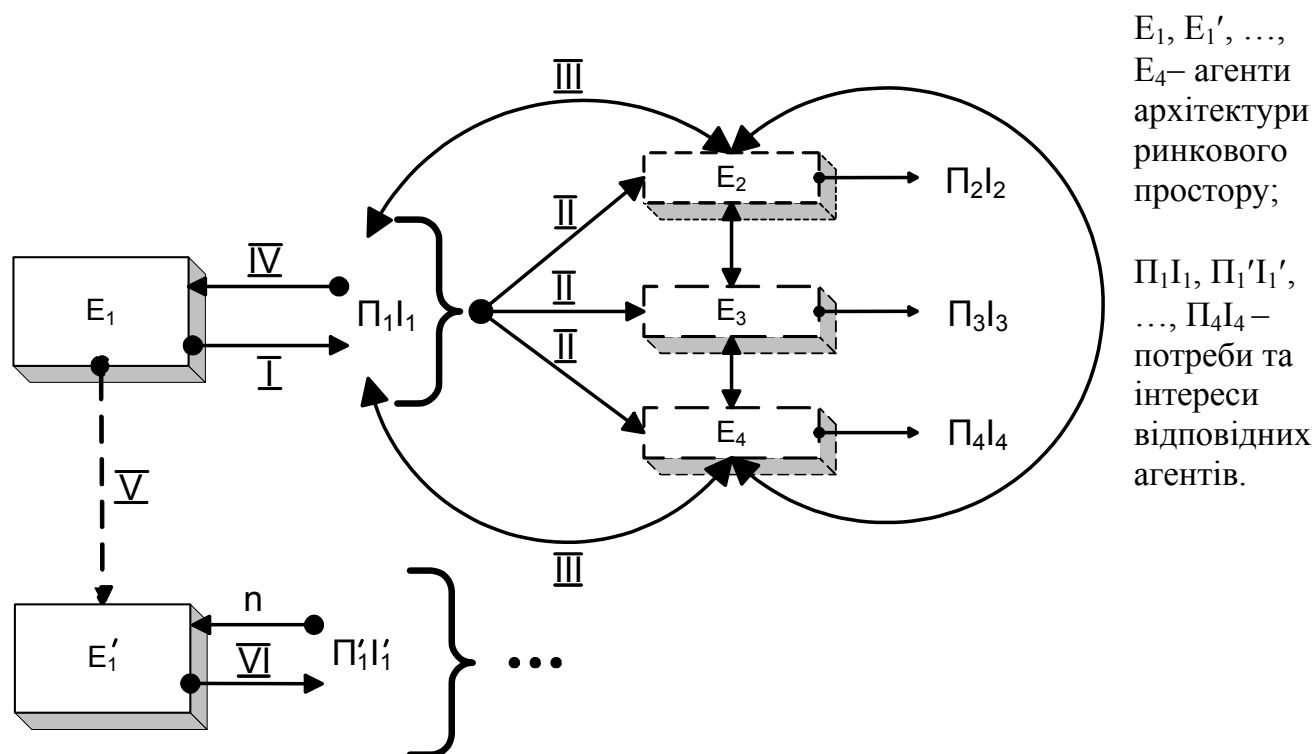

*Розробила автор

Рис. 2.10 Формування нової моделі регулювання як наслідок конфлікту ринкових інтересів

Отже, було доведено, що архітектура ринкового регіонального простору формується під впливом інтересів, які мають невід’ємну складову — потреби. Звідки беруться потреби і на якому етапі вони трансформуються в інтереси? Чи може навпаки? Раніше ми вже зазначали, чому питання первинності залежать від типу економічної системи. Нагадаємо, що тільки за підвищеної і постійно оновлюваної, внаслідок науково-технічного прогресу та маркетингово-управлінських підходів, пропозиції, яка суттєво перевищує винятково платоспроможний попит агентів регіону, спостерігається формування потреб на основі інтересів, але в класичному варіанті потреби визначаємо як первинні.

На рис. 2.11 подано зв’язок між агентами архітектури регіонального ринкового простору, їх потребами та інтересами.

$E_1, E_1', \dots, E_4$ – агенти архітектури ринкового простору;

$\Pi_1 I_1, \Pi_1' I_1', \dots, \Pi_4 I_4$ – потреби та інтереси відповідних агентів.

*Розробила автор

Рис. 2.11 Зв'язок між агентами архітектури регіонального ринкового простору

Агент регіонального ринкового простору E_1 формує потреби та інтереси $\Pi_1 I_1$ (крок I), які мають бути задоволені в максимально короткий термін. Інші агенти E_2, E_3, E_4 також мають власні потреби і інтереси, які можуть бути схожі або відмінні між собою. Задоволення $\Pi_1 I_1$ можливе лише в процесі звернення до агентів, які мають відповідні можливості, що забезпечуються потенціалом території (ресурсні, виробничі та ін.).

У цей час і формуються зв'язки з агентами архітектури регіонального ринкового простору E_2, E_3, E_4 (крок II). Ці агенти, які пов'язані між собою задоволенням власних потреб і інтересів, забезпечують задоволення $\Pi_1 I_1$ (крок III). Задоволені $\Pi_1 I_1$ змінюють E_1 і він перетворюється в E_1' (крок V), оскільки попередні потреби задоволені. Далі E_1' породжує нові $\Pi_1' I_1'$ (крок VI).

Ми вважаємо, що саме так формуються зв'язки між агентами ринкового простору, тобто акти індивідуального вибору, про які зазначав К. Поланї, ґрунтуються на ринковому (фінансовому) чи економічному інтересі, а він, в свою чергу, породжений потребами

агентів. Тому потреби — основа зв'язків у архітектурі ринкового простору. Потреби можуть бути кваліфіковані по-різному і способи їх задоволення теж різні. Але, якщо дослідити кінцеву мету цих потреб, то більшість їх також можна звести до фінансових.

Так, наприклад, страхування майна має на меті його збереження від можливих втрат. Ці втрати необхідно звести до мінімуму, тобто зберегти більше коштів через втрату меншої суми. Навіть придбання нового житла родиною можна розцінювати по-перше, як інвестицію і по-друге, як отримання більших фінансових можливостей. І лише незначна частка потреб не має прямої фінансової мети (наприклад, збереження екології та навколишнього природного середовища). Але ці складові, як правило, не мають жодного відношення до ринкового регіонального простору. Тому, при розгляді цієї теми такими потребами можна знехтувати і вважати, що потреби агентів, як і інтереси, мають фінансову основу.

Усі потреби мають характерну рису — схильність до швидкої трансформації, однією з основних цілей якої часто є фінансова, тобто збільшення прибутку сьогодні та забезпечення його зростання в майбутньому. Така стратегічна мета зумовлює агентів регіонального ринкового простору використовувати різні методики та підходи ефективного планування, моніторингу, прогнозування та моделювання. Чим більше таких методик використовується паралельно, тим детальнішим є спектр охоплених факторів впливу і тим більша ймовірність досягнення поставленої мети оптимальними засобами і підходами.

Автор пропонує класифікацію потреб агентів архітектури регіонального ринкового простору (рис. 2.12).

Запропонований підхід і зроблені висновки про рушійні сили формування регіонального ринкового простору, по-перше, будуть базою для подальших досліджень його архітектури, по-друге, сприятимуть розвитку наукових досліджень, методологічних підходів у цій сфері, по-третє, сформулюють ефективні методики управління трансформаціями ринкової регіональної архітектури, планування та прогнозування наслідків її розвитку.

2.3 Формування архітектури регіонального ринкового простору під впливом трансформаційних процесів

Проблеми інтеграції України у світовий ринковий простір — це проблеми регіональні, які пов'язані з конкретними особливостями економічного і ринкового розвитку кожної території [107; 252; 283; 284; 289]. Вище ми розглядали чинники, які перешкоджають формуванню єдиного міжрегіонального ринкового простору. Але вважаємо за доцільне розглянути детально риси, що формують ринковий простір конкретних регіонів. Це дозволить наповнити конкретним змістом розглянуті нами вище особливості та конкретизувати індикатори ефективності трансформаційних процесів у розрізі кожного регіону.

Проведемо емпіричне дослідження факторів економічного зростання українських регіонів. Основними цілями є виявлення так званих «глибинних» детермінант економічного зростання регіонів для оцінки їх впливу на економічні та історичні передумови розвитку територій.

У роботі ми аналізуємо період з 2005 р. до 2013 р., що є мінімальним інтервалом для виявлення залежностей, які переважно довгострокові. Також це пояснюється особливостями фінансової статистичної інформації, яка при великому часовому проміжку характеризується значними інфляційними та індексними розбіжностями.

Загальна кількість регіонів (за законодавством нашої держави, областей) 24 без урахування АР Крим. Усі території України можна представити в розрізі таких основних груп (за максимальною чисельністю зайнятих у різних галузях): сільськогосподарські, промислові, торговельні та змішані. Кількість регіонів у цих групах різна, найбільша група — змішана, де без суттєвої переваги у процентному відношенні функціонує з приблизно однаковою інтенсивністю кілька галузей. Так, до першої групи належить: Черкаська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Херсонська області; до другої — Донецька, Луганська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька; до третьої — Одеська, Київська, Волинська, Чернівецька; та до четвертої — Закарпатська, Івано-

Франківська, Миколаївська, Львівська, Тернопільська, Рівненська та інші області.

Архітектура ринкового простору регіонів цих груп різна в силу її формування під впливом немобільних чинників, які були висвітлені нами вище. Для виявлення особливостей її формування під впливом трансформаційних процесів виокремимо з перших чотирьох груп регіони, які абсолютно різні за способом формування доходів як регіону, так і громадян. Це дозволить у першій апроксимації охопити усі регіони та конкретизувати ті самі особливості, які є пріоритетними для кожного з них із метою урахування у формуванні механізмів та сценаріїв управління, стратегій планування, прогнозування та ін.

При відображенні рівнів доходів між регіонами, варто мати на увазі те, що рівень цін істотно різниться між регіонами, а значить, різниться і купівельна спроможність національної валюти. Ця проблема аналогічна проблемі різної купівельної спроможності валют при проведенні міждержавних зіставлень, яка частково вирішується з допомогою розрахунку паритетів купівельної спроможності [310; 311; 314]. Хоча, коригування показників рівня життя регіонів інколи здійснюється через показник «прожиткового мінімуму», ми не вважаємо його адекватним для такої оцінки.

Зазначимо, що регіони — незалежні географічні одиниці, а такі чинники, як мобільність капіталу і трудових ресурсів, поширення (дифузія) знань і технологій, транспортні витрати істотно впливають на міжрегіональну взаємодію, а відтак і на основні показники регіонів і темпи їх зростання. Очевидно, що регіони, ближче розташовані один до одного, як правило, більш інтегровані між собою, ніж ті, що розташовані на значній відстані [315].

На основі вище зазначеного для аналізу формування архітектури регіонального ринкового простору під впливом трансформаційних процесів обираємо три регіони: Черкаський, Одеський та Дніпропетровський. Розглянемо основні показники, які характеризують їх розвиток за період 2007-2013 рр., а саме: споживання домогосподарств, розвиток підприємництва та накопичення населення. Але, оскільки офіційна статистика не оперує такими даними у чистому вигляді, проаналізуємо їх через опосередковані показники: доходи і витрати домогосподарств, а

також обсяги інвестицій населення (табл. 2.1) [179; 180; 244, с. 229, 148-156; 245, с. 124].

Таблиця 2.1

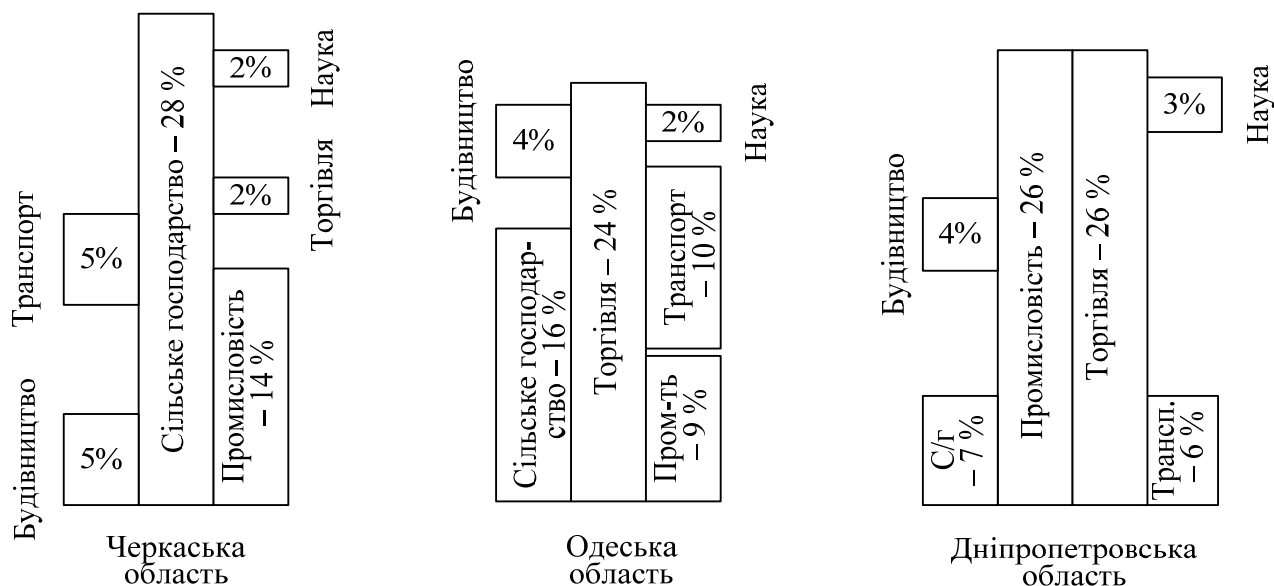
Основні показники розвитку окремих регіонів у 2005-2013 рр.

Показник	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.
Доходи домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), грн.				
Дніпропетровська	1128,53	3059,70	3611,00	3892,09
Одеська	1213,96	3540,44	4153,68	4402,33
Черкаська	1029,15	2781,64	3245,48	3540,98
Витрати домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), грн.				
Дніпропетровська	1074,73	2592,25	3027,71	1240,01
Одеська	1055,66	2997,83	3178,26	3279,67
Черкаська	1050,08	2913,23	3363,32	3487,26

Дані, подані у таблиці показують, що найвищі показники середньомісячних доходів домогосподарств упродовж усього періоду дослідження спостерігаються в торговельній Одеській області, далі — промислова Дніпропетровська, потім — сільськогосподарська Черкаська. За вісім років розмір доходів виріс у середньому в три рази, так як і витрат. Позитивна динаміка доходів домогосподарств пов'язана із плановим зростанням, інфляційними процесами і політично-економічною ситуацією всередині країни та світовою фінансовою кризою, до збагачення населення таке зростання має опосередковане відношення. Цікава ситуація спостерігається щодо динаміки депозитів домогосподарств, які характеризують рівень життя населення, і опосередковано економічний та ринковий розвиток регіону. У загальному обсязі депозитів населення 2013 р. частка Дніпропетровського регіону складає 8,8%, що є третім за величиною показником після м. Києва (33,7%) та Донецької області (9,7%), потім Одеська (5,3%), Черкаська ж належить до вищої межі групи регіонів, які потрапили в діапазон від 0,9% до 1,7% [64, с. 275]. Разом із цим, як свідчать статистичні дані щодо доходів населення, заощаджень та інвестицій, їх динаміка суттєво залежить від економічної стабільності, при чому не тільки в країні, але й на

світовому ринку, тому у періоди криз інвестиційна активність населення падає. Процес інвестування домогосподарств не можна назвати об'єктивним з погляду фінансового результату, він здійснюється під впливом певної кількості мотивів, серед яких — масова схильність населення регіону до зазначеного виду операцій. А цей мотив передусім, формується під впливом близького оточення домогосподарств та інформаційного супроводу актуальності здійснення інвестицій як таких. Тому порівнюючи інвестиційну активність населення за регіонами необхідно враховувати специфіку традицій, а також фінансову грамотність основної маси населення.

Розглянемо особливості розвитку архітектури ринкового простору досліджуваних регіонів через кількість зайнятих у тих галузях народного господарства, які є основою їх економіки та ринкових відносин. Ринковий простір Черкаської, Одеської та Дніпропетровської областей під впливом трансформаційних процесів, починаючи з незалежності нашої держави формувався на основі наявних передумов, які слугували стимулювальними чинниками пріоритетності певних галузей економіки. З того часу і до сьогодні спрямованість регіонів не змінилася, а їх ринковий простір має таку побудову, яка визначилася у початковий період (рис. 2.13) [244, с. 69-72].

*Побудувала автор за джерелом 244

Рис. 2.13 Галузева архітектура ринкового простору окремих регіонів станом на 2013 р. за кількістю зайнятого населення

Зазначені на рисунку сектори, які демонструють розмір тієї чи іншої галузі за кількістю зайнятого в ній населення, підтверджуються показником виробництва продукції на душу населення. Так, Черкаська область, у якій кількість сільськогосподарських підприємств на 10 тис. наявного населення станом на 2013 р. майже у 2 рази менша, ніж в Одеській і така сама як у Дніпропетровській, виробляється продукції відповідної галузі на душу населення: в 2005 р. — 6,12 тис. грн., у 2010 р. — 9,5 тис. грн., у 2013 р. — 11,8 тис. грн., що є найбільшим показником в Україні [314, с. 172]. Частка сільськогосподарських угідь у загальній структурі земельного фонду області складає 69,4%, що підтверджує чітку сільськогосподарську спрямованість архітектури ринкового простору Черкаської області. А це означає, що разом із сільським господарством розвинена відповідного спрямування інфраструктура, промисловість, машинобудування і торгівля, а саме: м'ясомолочна переробна промисловість, птахівництво, рослинництво в частині кормових та зернових культур (майже 70 % виробництва), рибне господарство, будівництво сільськогосподарських машин [247].

Відповідно найбільшими підприємствами в області за зазначеними галузями є:

- м'ясна галузь: ПрАТ «Миронівська птахофабрика» (Канівський район), ДП «Перемога Нова» ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (Черкаський район), ТОВ «Черкаська продовольча компанія», ТОВ «Золотоноша-Агро»;
- молокопереробна галузь: ПАТ «Юрія» (м. Черкаси), ПАТ «Христинівський молокозавод», ПАТ «Шполянський молокозавод», ПАТ «Жашківський маслозавод», ПАТ «Канівський маслосирзавод», ПАТ «Звенигородський сироробний комбінат», ПАТ «Золотоніський маслоробний комбінат»;
- цукрова галузь: ТОВ «Панда» (Селищанський цукровий завод) Корсунь-Шевченківського району;
- борошномельно-круп'яна галузь: ТОВ «Комбінат хлібопродуктів «Тальне», ПАТ «Черкаський комбінат хлібопродуктів», ДП «Златодар», ТОВ «Агросвіт» (м. Золотоноша);

- олійно-жирова галузь: ТОВ «Катеринопільський елеватор», ПАТ «Чорнобаївський завод продтоварів», ПрАТ «Іркліївський завод продтоварів»;
- хлібопекарська галузь: ТОВ «Черкасихліб ЛТД», ЗАТ «Трудовий колектив «Уманьхліб», ПАТ «Ватутінський хлібокомбінат», ДП «Златодар» [208, с. 114];
- машинобудівна галузь: ПАТ "Черкаський Приладобудівний Завод», ПрАТ "Уманьферммаш", ТОВ «Каменський машинобудівний завод»;
- рибна галузь: ПрАТ «Черкаська рибоводно-меліоративна станція», ТОВ «Надія 2010», ПП «Іріда», ПРАТ «Боровицьке», АТЗТ «Вільшанка, сільськогосподарське риболовецько-промислове підприємство», ТОВ «Шполянська рибоводна станція репродуктивна», ТОВ «Блакитна нива».

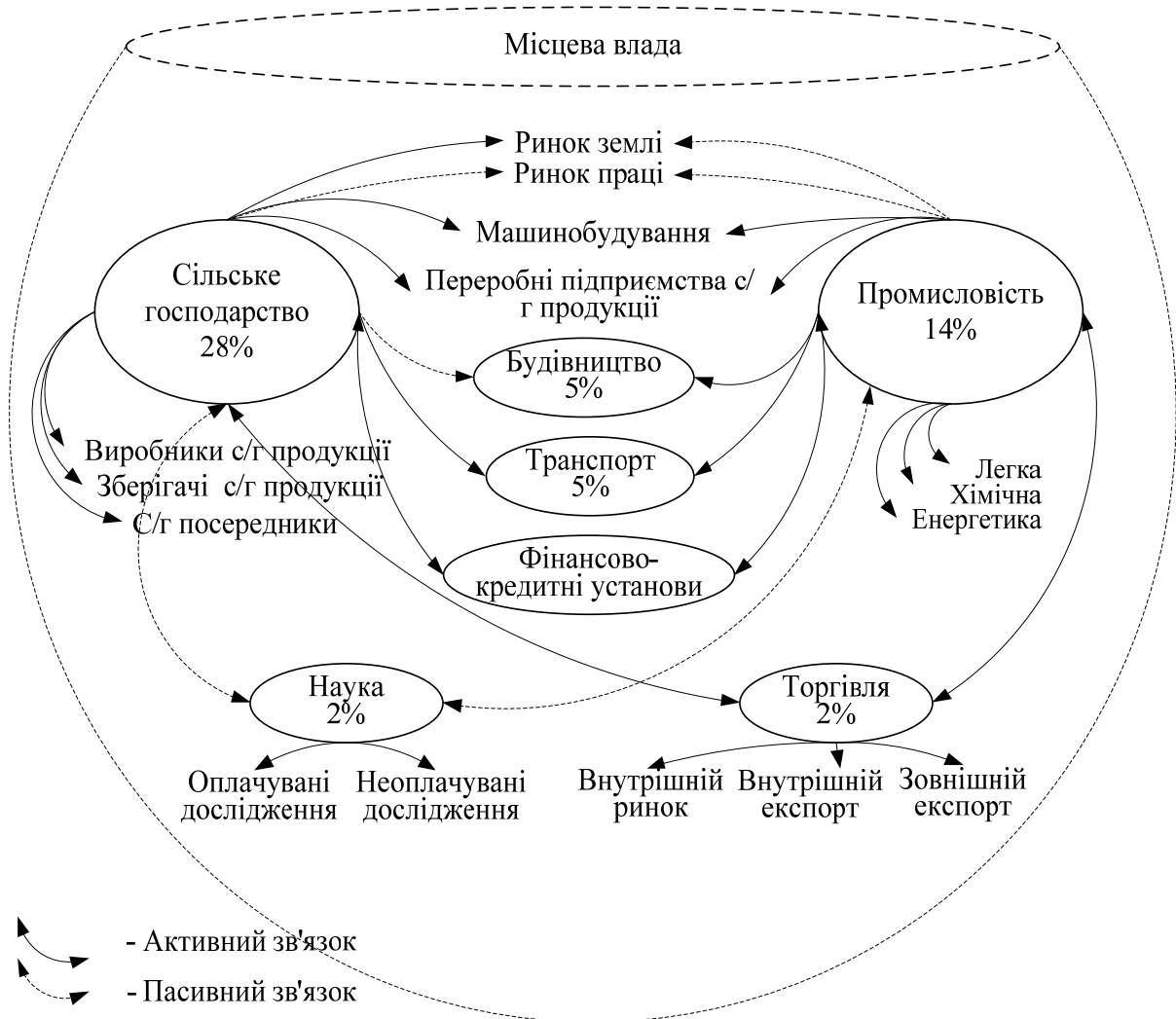
У структурі посівів переважають зернові культури (50%), на які припадає третина валового виробництва. Технічні культури займають близько 29%, кормові — 9%, картопля і овочі — 6% [208, с. 118]. Для приймання урожаю зернових культур в області налічується 32 хлібоприймальні підприємства загальною місткістю близько 1,8 млн. тонн та зернові склади сільгоспідприємств загальною місткістю 1,3 млн. тонн, 67 од. сушильних комплексів загальною потужністю 55,7 тис. тонн за добу на базі ХПП, та 104 од. у сільгоспвиробників загальною потужністю 23,6 тис. тонн за добу. За останні роки введено в експлуатацію 3 елеватори загальною місткість 120 тис. тонн.

Вище наведені дані висвітлюють сільськогосподарську специфіку Черкаської області, інші галузі спрямовані на забезпечення потреб регіону без претензій на лідерство. Тому можемо стверджувати, що сільськогосподарська специфіка регіону «створює погоду» на ринку праці, доходах населення, фінансово-кредитній сфері області. Тому розглянемо особливості формування архітектури ринкового простору Черкаського регіону (рис. 2.14).

З рисунку 2.14 видно наскільки активно архітектура ринкового простору Черкаського регіону формується навколо сільського господарства. Трансформаційні процеси, які спостерігаються в ринково-економічному просторі країни, загострюють сформовану історично специфіку. Паралельний розвиток інших галузей економіки

створює лише незначну частину ринку, спрямовану як правило на внутрішнє споживання.

*Розробила автор

Рис. 2.14 Специфіка архітектури ринкового простору Черкаського регіону

Побудова ринкового регіонального простору Черкаської області з сільськогосподарською спрямованістю, разом із своєю активною позицією, формує низку перешкод для ефективного розвитку Черкаського регіону, особливо у період трансформацій. Одна з них — активна міграція та зростання безробіття населення. Рівень безробіття Черкаської області станом на 2013 р. у два рази перевищує загальноукраїнський (50% безробітних у Черкаській області — молоді люди у віці від вісімнадцяти до тридцяти п'яти років), на одну вакансію в Черкаській області претендує 43 особи. Все більше і

більше жителів Черкащини залишають рідні місця і вирушають на заробітки в інші області України, або за кордон — у Росію, Польщу, Туреччину, Чехію. Якщо влада регіону не буде приділяти належної уваги проблемі безробіття, то в недалекому майбутньому відтік населення з Черкаської області стане масовим [229]. Ця ситуація породжена економічно-політичними змінами і відсутністю належної підтримки з боку державної, муніципальної влади, а також розташуванням переважної більшості сільськогосподарських підприємств у сільській місцевості, де рівень доходів громадян низький (за статистичними даними до 2-х разів нижчий, ніж у місті).

Умови праці в сільськогосподарських підприємствах складні, багато десятиліть поспіль відсутня модернізація засобів виробництва та технологій у більшості суб'єктів господарювання. Останнє формує наступну перешкоду — високий ступінь зношеності основних фондів у промисловості, який становить від 40% до 90%, що призводить до зниження конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. У період глобалізаційних змін відкритості світового інформаційного і ринкового простору проблематика конкурентоспроможності продукції є першочерговою. Вище ми розглядали, чому вітчизняна продукція не складає конкуренції аналогам світових виробників, тому зазначимо, що уникнення цієї проблеми — складний і тривалий процес, який стосується всього механізму функціонування вітчизняних підприємств, управлінських важелів та державної зміни пріоритетів, оскільки за фінансовими результатами господарської діяльності, рентабельність сільськогосподарського, лісового та рибного виробництва у Черкаському регіоні в 2013 р. складає тільки 12,5%. Частка збиткових підприємств у 2013 р. порівняно з 2012 р. збільшилася більше як у два рази і становить 30% (у 2012 р. — 14%).

На розвиток сільського господарства впливає також нестабільність закупівельних цін та недостатній рівень розвитку галузі перероблення сільськогосподарської продукції, зокрема продукції овочівництва, картоплярства та садівництва. Необхідним є забезпечення подальшого розвитку та функціонування сільськогосподарської кооперації та розвитку інфраструктури. Темп росту роздрібної торгівлі в 2013 р. склав 108,8% (по Україні — 108,7%) [208, с. 142]. Проте, незважаючи на високий рівень розвитку

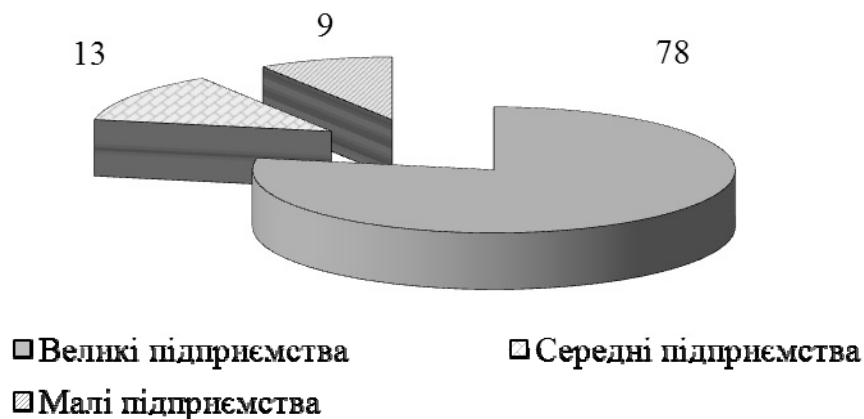
споживчого ринку в області, проблемним питанням, характерним для більшості регіонів держави, залишається удосконалення організації системи торговельного обслуговування населення, особливо в сільській місцевості.

Трансформаційні ж процеси, які відбуваються нині в нашій державі, не просто спонукають сільськогосподарський сектор до змін, але вимагають якісних перетворень на користь передових світових тенденцій. Напрями цих змін регулюються місцевою владою через арсенал управлінських прийомів і методів, технологій таких як сценарний і стратегічний менеджмент, бенчмаркінг та ін.

Дніпропетровська область має найбільші показники на душу населення за обсягами реалізованої промислової продукції: у 2005 р. — 24,3 тис. грн., у 2010 р. — 49,7 тис. грн., 2013 р. — 65,9 тис. грн. [314, с. 143]. Архітектура області зосереджена на промисловому виробництві.

У Дніпропетровському регіоні домінують великі підприємства, які в 2013 р. забезпечували роботою 65-67% усіх штатних працівників, зайнятих в області (рис. 2.15) [141; 142; 244; 245].

Понад 369,4 тис. осіб (а це близько 24% від загальної чисельності зайнятих) працюють на 700 основних промислових підприємствах, які представляють двадцять основних видів економічної діяльності.

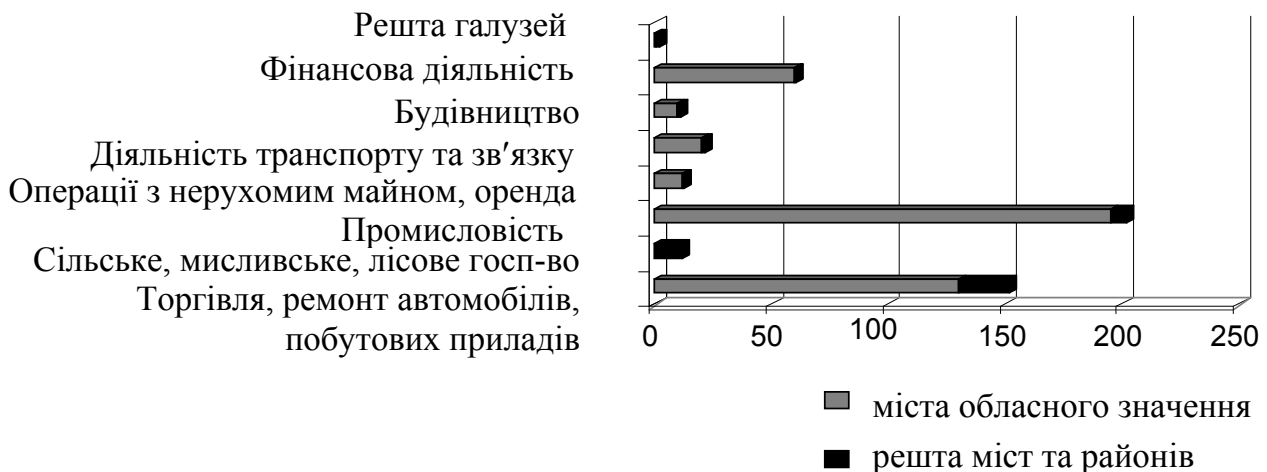
*Побудувала автор за джерелами: 141; 142; 244; 245

Рис. 2.15 Кількість зайнятих за видами підприємств Дніпропетровської області в 2013 р., %

Так, на Дніпропетровщині виробляється 15,5 % (більше ніж 104,0 млрд. грн.) усієї реалізованої промислової продукції України:

металургія та оброблення металу (38,1 % від загального обсягу по області), виробництво харчових продуктів (6,5 %), машинобудування (5,3 %), хімічна і нафтохімічна (6,7 %), легка промисловість (0,2 %). Обсяги реалізованої продукції у Дніпропетровській області підтверджують промислову спрямованість її архітектури (рис. 2.16) [244; 245].

Промисловий потенціал реалізується такими основними підприємствами регіону. Так, до складу гірничорудного комплексу області входять 28 підприємств, питома вага області у загальному обсязі виробництва не енергетичних матеріалів України складає майже 68%. На ВАТ «Марганецький ГЗК», ВАТ «Орджонікідзевський ГЗК» добувається 100,0 % марганцевої руди в Україні. Гірничо-збагачувальні комбінати та шахти Кривбасу видобувають майже 80 % усієї залізної руди в нашій державі.

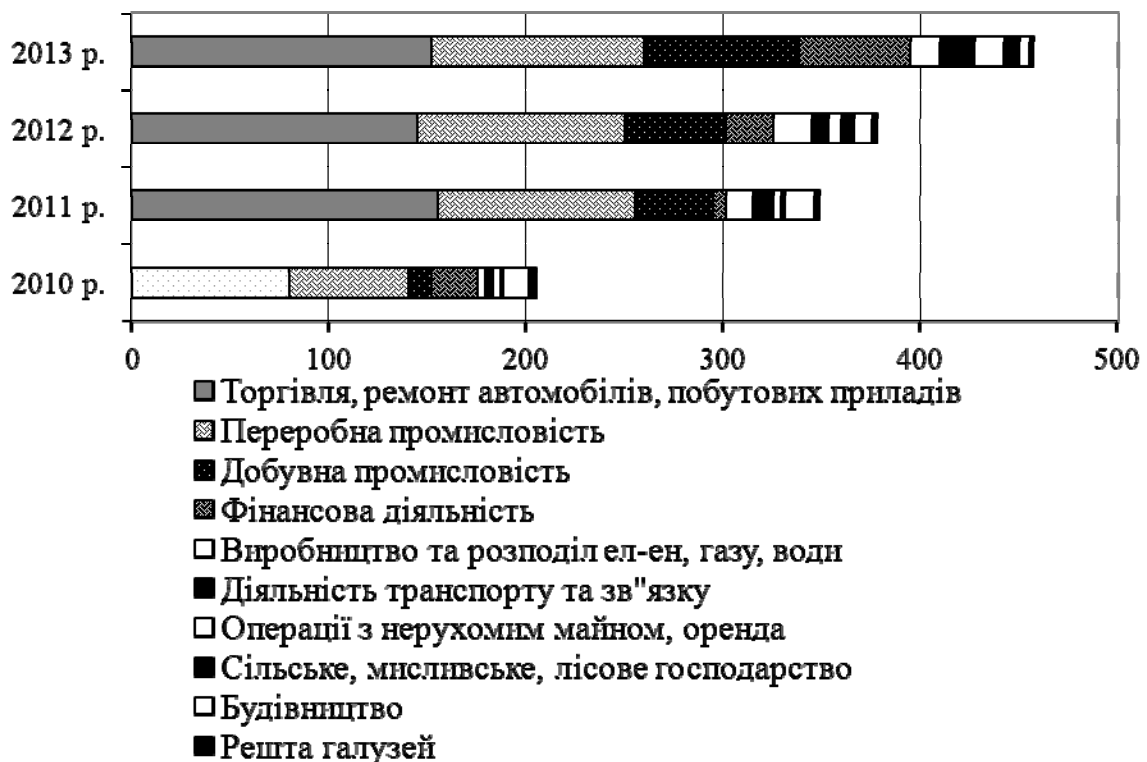
*Побудувала автор за джерелами: 244; 245

Рис. 2.16 Обсяг реалізованої продукції, робіт та послуг у розрізі видів економічної діяльності, млрд. грн.

Основа промисловості області — металургія. На підприємствах цього виду діяльності зайнято 96,2 тис. осіб. В області виробляється 58,4 % труб, 32,5 % чавуну, 48,7 % сталі, 24,2 % коксу від загального обсягу по Україні. Хімічна та нафтохімічна промисловість — це 47 підприємств, обсяг реалізованої продукції складає 5,2% обсягу промислового виробництва в області. Разом із цим в області в 2013 р. спостерігається падіння обсягів промислового виробництва, яке склало 1,9%. Виробництво у переробній промисловості зменшилось

на 5,9%, у постачанні електроенергії, газу і пари — на 7,8%. Найбільшим спад був у базових галузях: на підприємствах машинобудування — на 28,6%, з виробництва коксу та продуктів нафтопереробки — на 13,4%, гумових і пластмасових виробів — на 9,2%. Помітно скоротилось виробництво у харчовій промисловості (на 3,1%), та менше — у металургії (на 0,8%). З огляду на те, що основу економіки області складають підприємства добувної промисловості та металургійної галузі, головною проблемою розвитку регіону є зниження попиту на товари цих галузей на зовнішніх ринках, внаслідок чого і відбулось падіння обсягів виробництва [13].

Нині спостерігаються трансформації ринкової архітектури регіону на користь сектору фінансової діяльності, питома вага сегмента торгівлі зменшується. Основний обсяг реалізованої продукції виробляється у двох містах області, в інших містах обласного значення (крім Дніпропетровська та Кривого Рогу) обсяг виробництва не перевищує 29% від загального обсягу реалізованої продукції (рис. 2.17) [141; 142; 244; 245].

*Побудувала автор за джерелами: 141; 142; 244; 245

Рис. 2.17 Обсяг продукції, робіт та послуг за видами діяльності в порівняльних цінах, млрд. грн.

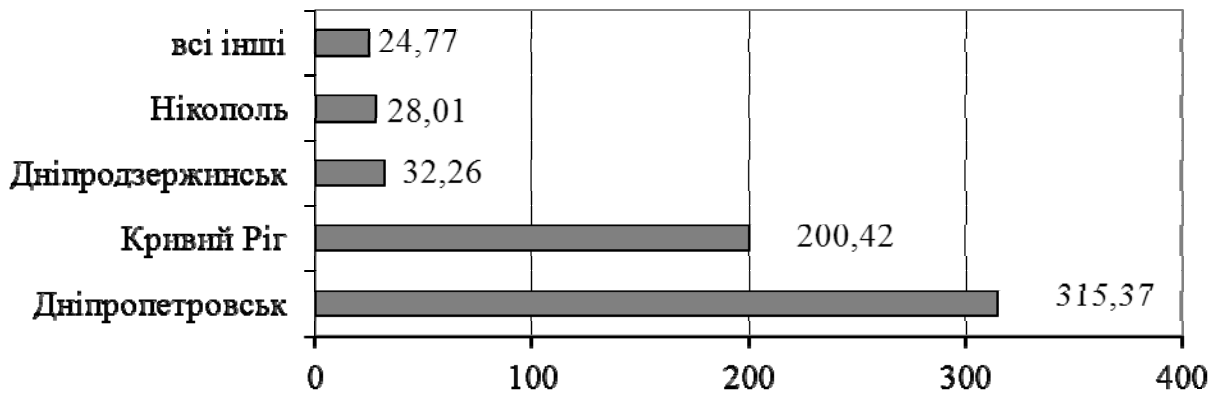
В архітектурі ринкового простору регіону основна частка належить торгівлі та послугам, які надаються у цій сфері. Причиною цього є активний експорт в основному продукції добувної промисловості за межі нашої держави. Товарна структура експорту області протягом останніх років залишається практично незмінною — її основу складають продукція гірничо-металургійної та добувної промисловості (83,8%), машинобудування (5,42%), хімічної (4,26%), харчової та переробної промисловості (3,1%), сільського господарства (0,84%) [143].

Сільськогосподарський сектор у побудові ринкового простору території дуже малий через неоптимальність його структури, відсутність інноваційних та технологічних розробок у цій сфері. У результаті його продуктивності не вистачає для забезпечення потреб внутрішнього споживання області за основними харчовими продуктами. Для сільськогосподарського виробництва в області характерним є значна концентрація земель у великих товаровиробників, проте більшість основних харчових продуктів виробляється в індивідуальних селянських господарствах. Незважаючи на те, що підприємства сільськогосподарської переробки є майже в кожному районі, обсяги переробки є незначними, не покривають потреб області. Сільське господарство області не має належної логістичної підтримки, логістичних центрів, терміналів довготривалого зберігання, сертифікації продукції, перевірки на відповідність міжнародним стандартам. Вузькість внутрішнього ринку не забезпечує умов до розвитку сільськогосподарського виробництва. Вихід місцевих агровиробників на зовнішні ринки обмежений. Немає системи підтримки дрібних агровиробників [141, с. 50].

Розглянемо ще один чинник, який має суттєвий вплив на архітектуру, призводячи до її деформування і непропорційного розвитку (рис. 2.18).

Дані рисунку свідчать про значний відрив обсягів виробництва, а отже, і темпів розвитку Дніпропетровська та Кривого Рогу від інших міст. Більшість населення концентрується у цих містах, відтак значна частина районів має досить низький рівень урбанізації (районні центри є невеликими містами чи селищами міського типу). Кількість населених пунктів у області є меншою за аналогічні показники інших високо-урбанізованих регіонів і складає 1501

поселення, в тому числі: міських — 66, сільських — 1435. Сільські поселення здебільшого є малочисельними. Районів — 22, міст обласного значення — 13, міст районного значення — 7 [141].

*Побудувала автор за джерелами: 5,6,12

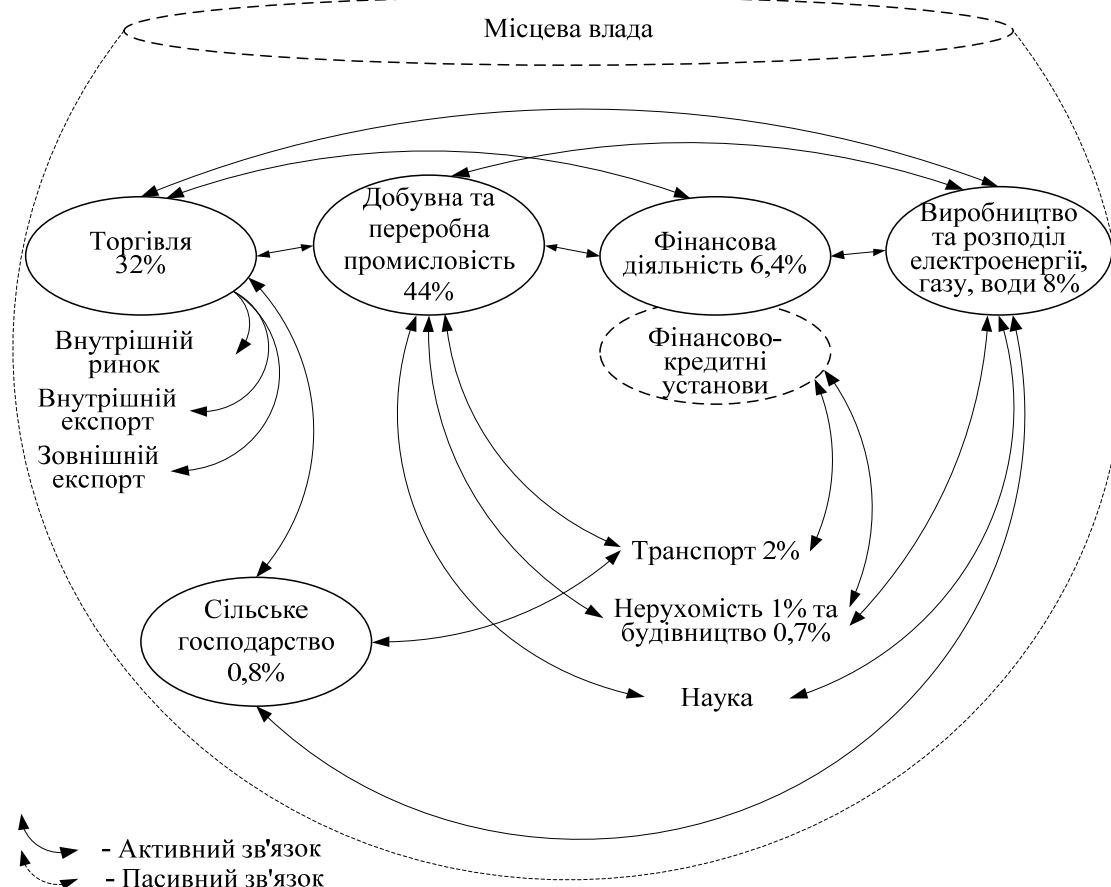
Рис. 2.18 Обсяг реалізованої продукції, робіт та послуг у розрізі найбільш активних адміністративно-територіальних одиниць області, млрд. грн.

Усі висвітлені нами показники свідчать про промислову специфіку архітектури ринкового простору Дніпропетровської області. Географічно за концентрацією його агентів, виокремлено кілька центрів, інші ж території можна віднести до депресивних. Загалом побудова ринкового простору досліджуваного регіону є такою (рис. 2.19).

Потоки капіталу і інвестицій Дніпропетровської області демонструють значний ступінь територіальної концентрації, що позначається на рівнях розвитку ринкового простору окремих районів, міст і селищ. Підтвердженням різної активності територій області в цьому сенсі є такі показники:

- переважна частка (77%) реалізованої промислової продукції припала на підприємства Кривого Рогу (38%), Дніпропетровська (25%) і Дніпродзержинська (14%);
- понад 90% прямих іноземних інвестицій зосереджено в Кривому Розі (5177,1 млн. дол. або 64,7% загального обсягу інвестицій) та Дніпропетровську (2082 млн. дол. або 26%);
- найвищий рівень зареєстрованого безробіття спостерігався у Жовтих Водах (4,4%), найнижчий — у Дніпропетровську (0,7%).

- Серед районів найбільшим цей показник був у Покровському районі (3,5%), найменшим — у Павлоградському (0,8%);
- станом на кінець вересня 2013 р. на одне вільне робоче місце у середньому по області претендувало 3 особи. У м. Павлограді зазначений показник дорівнював 1, у м. Дніпропетровську — 2. Водночас у Покровському районі на одне вільне робоче місце претендували 15, а у м. Жовті Води — 18 осіб [13].

*Розробила автор

Рис. 2.19 Специфіка архітектури ринкового простору Дніпропетровського регіону

Отже, трансформації архітектури ринкового простору Дніпропетровської області сформували таку специфіку:

- основу економіки області складають підприємства переробної промисловості, металургійної галузі;
- якщо окремі економічні центри мають певний рівень диференціації виробництва, то область в цілому, має чітко

окреслену монопрофільність, з перевагою добувної промисловості;

- продукція економічного сектора є енергоємною, з високим рівнем споживання ресурсів на одиницю продукції;
- слабка база переробки сільськогосподарської продукції;
- невисокий рівень інноваційності виробництва.

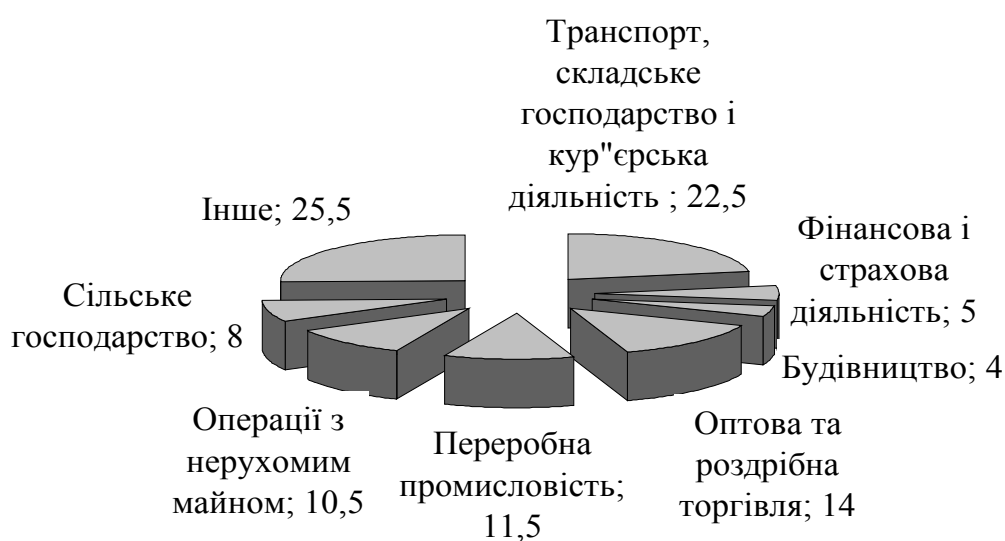
Розглянемо специфіку архітектури ринкового простору Одеської області. Особливість економіки Одеської області пов'язана з його унікальним географічним становищем — територією регіону проходять п'ять міжнародних транспортних коридорів. Морегосподарський комплекс області має 8 морських торгових портів. Їх обсяг вантажопереробки в 2012 р. становив 74,1% від усіх портів України [314, с. 295]. Порти розташовані уздовж всього морського узбережжя області і у гирлі ріки Дунай, що формує сприятливий клімат для торгівельних операцій [181, с.181]. Обсяги роздрібної торгівлі на душу населення в регіоні: у 2005 р. — 4,0 тис. грн., у 2010 р. — 13,6 тис. грн., у 2013 р. — 23,2 тис. грн.

Аналіз підприємницького сектора свідчить, що протягом 2008-2013 рр. його структура як в Україні, так і на рівні регіонів залишається незмінною. Левову його частку (майже 80%) складають суб'єкти підприємницької діяльності — фізичні особи [83, с. 31, 339].

Показники розвитку промисловості та сільського господарства такі. Питома вага області в загальному обсязі виробництва валової сільськогосподарської продукції по Україні перевищує 5,3%, зерна — 7,5%, соняшнику — 8,1%, винограду — 45,5%, м'яса — 4,5%, молока — 4,8%, яєць — 6,3% [142]. Щодо промисловості, зазначимо, що завдяки географічним особливостям, частка Одеської області в мінеральному потенціалі України дуже мала — складає лише 0,2%. При цьому лише єдиний вид мінеральних ресурсів, що розробляється, — будівельні матеріали [234, с. 9]. У переробній промисловій найбільше продукції реалізується у виробництві харчових продуктів — 30,9%, хімічної продукції — 18,1%, машинобудування — 9,8% [203, с. 6]. Обсяг реалізованої промислової продукції регіону в 3 рази менший, ніж в м. Дніпропетровську (2013 р. — 315,37 млрд. грн.) (рис. 2.20) [203, с. 4].

У регіоні активну позицію займає зовнішня торгівля. Так, обсяги експорту товарів та послуг у 2011 р. становлять 2702,8 млн. дол.

США, у 2012 р. — 2999,7 млн. дол., у 2013 р. — 1806,7 млн. дол. США [203, с. 11]. При цьому імпорт товарів значно більший ніж імпорт послуг (приблизно в 12 разів), а експорт товарів більший ніж експорт послуг приблизно в 1,5-2 рази. Це означає, що архітектура ринку Одеської області орієнтована швидше на товарну специфіку, ніж на масове виробництво послуг. Стабільно зростає, не зважаючи на складну політично-економічну ситуацію в країні, обсяг роздрібної торгівлі в регіоні: 2011 р. — 41,2 млрд. грн., 2012 р. — 50,1 млрд. грн., 2013 р. — 55,1 млрд. грн.

*Побудувала автор за джерелом 18

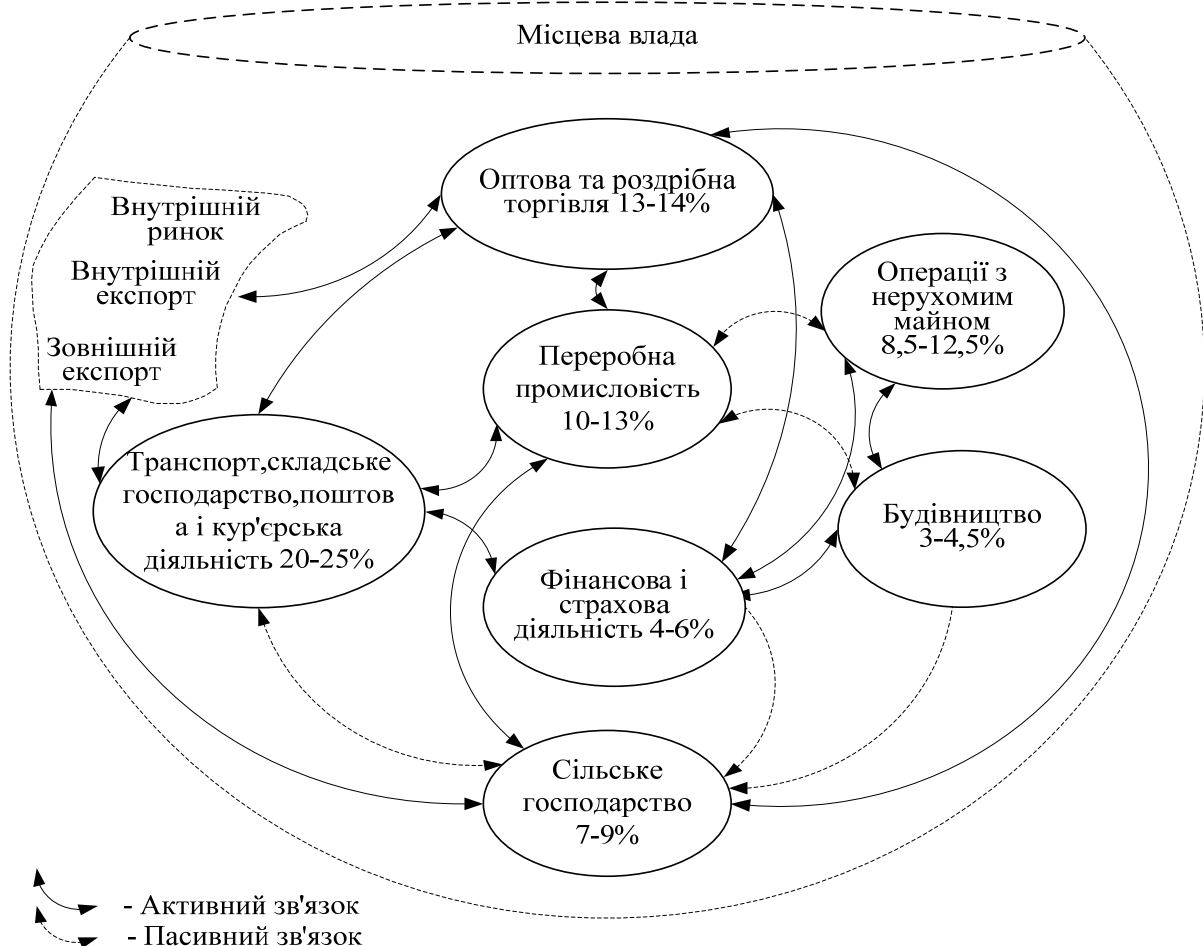
Рис. 2.20. Структура валової доданої вартості в Одеському регіоні в 2013 р.

Найбільша частка сформованої доданої вартості в Одеському регіоні сегментом транспорту, та пов'язаними з ним складським господарством, поштовою та кур'єрською діяльністю — 20-25%. Так, у 2013 р. обсяг вантажних перевезень залізничним, автомобільним та морським транспортом склала 37,6 млн. тонн, перевезено близько 300 млн. пасажирів, перероблено в морських торговельних портах близько 80 млн. тонн вантажів [203, с. 9].

Очевидно, що наведені дані підтверджують торговельну специфіку архітектури ринкового простору Одеського регіону. Ця

специфіка визначена, насамперед, географічними чинниками: близькістю до морських торговельних шляхів, малою кількістю корисних копалин. Тому сформована специфічна архітектура, центром якої є торговельний сектор і пов'язані із ним види виробництва і послуг. Загалом, архітектуру ринкового простору Одеської області ми бачимо так (рис. 2.21).

Через сегмент оптової і роздрібної торгівлі, який тісно пов'язаний із зовнішньоекономічною діяльністю, здійснюються трансформації складових архітектури ринкового простору регіону із спрямованістю на цю діяльність. Тому в області пріоритетними є ринки, що забезпечують активність торговельної складової: транспорту, фінансовий, страховий, нерухомості. А також галузі первинні для функціонування цих ринків: переробна промисловість, сільське і складське господарство [249, с. 6].

*Розробила автор

Рис. 2.21 Специфіка архітектури ринкового простору Одеського регіону

Транспортно-дорожній комплекс в області представлений усіма видами транспорту і має найкрупніші морські торговельні порти, судноплавні компанії та судноремонтні заводи держави, розвинене залізничне та автодорожнє господарство, широку мережу автотранспортних, експедиторських підприємств, аеропортів та аеродромні комплекси, авіакомпанії. В області в широких масштабах забезпечується передача вантажів між різними видами транспорту, діють міжнародні залізнично-морські та автомобільно-морські переправи. У регіоні сконцентрований високопрофесійний кадровий ресурс галузі, науково-дослідні, проектно-конструкторські та навчальні заклади [249, с. 6]. Зауважимо, що специфіка архітектури Одеського регіону активізує діяльність страхових компаній, що є характерним для високо ризикованих зовнішньоторговельних операцій. Специфікою зосередження торгівельних шляхів у території пояснюється нерозвиненість аграрного сектора, незважаючи на велику кількість сільськогосподарських підприємств (близько 1000 і більше 7 тис. фермерських господарств) [249, с. 16]. Цим же пояснюється розвиненість інформаційного ринку, для відповідності світовим вимогам якого на усіх ієрархічних рівнях архітектури ринкового простору регіону впроваджуються розвинені технології та реалізуються територіальні програми, такі як веб-портал «Електронна Одещина».

Архітектура ринкового простору регіону, яка створила умови для активної торгівлі, забезпечила її позитивні тенденції навіть нині, у складний період життя нашої держави, хоча вони суттєво поступаються показникам Дніпропетровської області. Так, обсяги експорту товарів і послуг у 2013 р. становлять 2804 млн. дол. США (для порівняння: Черкаська область — 797,4 млн. дол. США, Дніпропетровська область — 10337,8 млн. дол. США), імпорту — 3780 млн. дол. (для порівняння: Черкаська область — 499,6 млн. дол. США, Дніпропетровська область — 5861,4 млн. дол. США) [245, с. 406-719].

Процес управління трансформаціями ринкової архітектури Одеського регіону констатував необхідність зміцнення її складових — агентів ринкового простору, мета яких, окрім зазначеної, скласти конкуренцію зарубіжним партнерам. Тому в території було запроваджено кластерні ініціативи як перспективну основу ринкового регіонального та міжрегіонального простору. Нині за ступенем

розвитку бізнес-кластерів Одеська область, за оцінками бізнесу, посідає друге місце серед українських регіонів, поступаючись Донецькій області. Цей напрям економічного розвитку регіону перебуває в центрі уваги місцевої влади, в плани якої входить створення у 2009-2013 рр. в області цілої низки інноваційних виробничо-технологічних кластерів у сфері транспорту, зв'язку, сільського господарства, переробної промисловості, рекреації і туризму [234, с.7].

Зауважимо, що трансформації архітектури ринкового простору Одеського регіону в цілому сприяють його розвитку, вони націлені на адаптацію до світових тенденцій і розширення ринку. Серед розглянутих вище це найбільш прогресивна архітектура. Це підтверджується і показниками зайнятості. Чисельність безробітного населення станом на 2013 р. склала 59,5 тис. осіб або 5,3% від чисельності зайнятого економічно активного населення (для порівняння: Черкаська область — 8,9%, Дніпропетровська — 6,5%) [244, с. 78]. Міграційні процеси Одеської області також позитивні: у 2013 р. +5,8 тис. осіб (Черкаська — 0,5 тис. осіб, Дніпропетровська — 0,4 тис. осіб) [244, с. 56].

Разом із зазначеними позитивними трансформаціями ринкового регіонального простору Одеської області існує певна кількість проблем, які вказують на актуальність подальших досліджень, розробок, підходів і методів щодо підвищення ефективності управління трансформаційними процесами ринкової регіональної архітектури (табл. 2.2) [244, с. 11, 67, 78, 95, 101, 109, 188].

Окремі показники життя і зайнятості населення досліджуваних регіонів свідчать про такі проблеми щодо ефективності трансформацій архітектури ринкового простору безпосередньо в Одеському регіоні:

- відносно низький показник середньомісячних доходів громадян;
- великий розрив між доходами і витратами населення (36,6% від розміру наявного доходу населення за 2013 р.), що свідчить про високий рівень приховання доходів. Для порівняння: в Дніпропетровській області цей показник складає 9,7%, Черкаській — 20%;
- висока плинність кадрів при низькій професійній підготовці;

– низький показник забезпеченості житлом населення регіону.

Таблиця 2.2

**Показники, що характеризують ефективність трансформацій
регіонального ринкового простору
регіонів у 2013 р.**

Регіон	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, тис. грн.	Найвищий дохід населення у розрахунку на одну особу, тис. грн.	Витрати населення у розрахунку на одну особу, тис. грн.	Рівень прийому та вибуття працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	Професійна підготовка працівників щодо зайнятого населення, %	Забезпеченість населення житлом, на 1 особу м ² загальної площі
Черкаський	2,7	21,5	25,8	27,7	0,2	25,3
Дніпропет- ровський	3,3	29,9	32,8	26,7	1,7	22,5
Одеський	2,9	25,1	34,3	30,4	0,7	21,0

Окрім наведених вище особливостей архітектури ринкового простору Одеського регіону, актуальними до вирішення в процесі управління її трансформаціями є: по-перше, побудова ринкового простору цієї територіальної одиниці в певній мірі відокремила її від інших регіонів України на користь зовнішньоторговельних зв'язків, тим самим послабила міжрегіональні зв'язки та підвищила залежність від іноземного партнерства; по-друге, гонитва за фінансовим результатом ринкових агентів змістила на другорядний рівень основного учасника ринкових відносин — людину з її основними потребами: соціальним захистом, стабільним працевлаштуванням, житлом; по-третє, влада регіону приділяє недостатньо уваги відповідності кваліфікації працівників вимогам працедавців, що гальмує розвиток агентів архітектури; по-четверте, всі зазначені чинники поглиблюють тіньовий сектор економіки в частині приховання доходів як отриманих у вигляді заробітної плати, так і прибутків від діяльності самих агентів.

Підсумовуючи викладений вище матеріал та оцінивши трансформаційні процеси архітектури ринкового простору різних за

специфікою регіонів, зазначимо таке. Трансформації ринкового простору регіонів, змінюючи його елементи, створюючи нові ринки та змінюючи архітектуру, разом із цим не впливають на наявну ринкову спрямованість, а швидше поглиблюють її. Це наслідковий ефект трансформаційних процесів (причому змішаного типу), який, окрім іншого, посилює нестабільність, ризик і відчуття необхідності зміцнення, яке можливе тільки через уже знайомі, випробувані часом джерела. Через це диспропорційність територій посилюється. Вище ми вже згадували про міграцію робочої сили у періоди активних трансформацій і її роль в обізі капіталу і розвитку територій, тому підкреслимо, що для вищезазначених змін створені усі передумови, а якщо трансформації підсилені багатократно кризовими явищами, активна міграція робочої сили разом з іншими чинниками (такими як зниження купівельної спроможності, рівня доходів громадян, проблеми у фінансово-кредитній системі) формує глибоко депресивні і порівняно розвинені регіони. Територіальна влада, намагаючись зміцнити економіку регіону за допомогою розвитку ринкового простору вбачає тільки один шлях до цього — диверсифікувати діяльність елементів його архітектури в межах сучасних напрямів. Як свідчить досвід розвинених країн, територіальна і державна влада постійно здійснює заходи щодо створення умовно-однорідного ринково-економічного середовища і це є достатньою умовою для формування єдиного регіонального ринкового простору. Території ж нашої держави, в тому числі досліджувані, функціонують тільки з метою власного економічного зростання і благополуччя, їх регіональний простір не може бути єдиним за таких умов. Тут необхідне державне втручання та управління трансформаційними процесами на рівні регіонів із метою скорегувати їх розвиток у напрямі максимальної ефективності до стратегічної мети.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКОВОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

3.1. Трансформації регіонального ринкового простору: досвід розвинених країн

Теоретичні засади трансформацій достатньо відображено в дослідженні питань світового досвіду. Розглянемо особливості трансформацій ринкового простору територій окремих зарубіжних країн, оскільки трансформації безпосередньо стосуються процесів формування ринкового простору країни та її архітектури. Вони є основою для платформ вдосконалення існуючих та створення нових зв'язків між елементами архітектури.

Такі дослідження є актуальними для усіх країн у будь-який період часу, Це пов'язано із багатовимірністю, динамічністю, неоднорідністю, інтегративністю та анізотропністю ринкового простору. Оскільки ринковий простір є сукупністю подій, зв'язків та властивостей елементів, агентів і взаємин індивідів, поєднаних ринковими інтересами, ефективність обраних для його дослідження характеристик дозволить сформуванню системи критеріїв розвитку ринкового простору регіонів і стимулювати розвиток складових частин, які можуть виступати важелями світового масштабу. Конкретизація таких характеристик дозволить підвищити ефективність планування і прогнозування розвитку ринкових зв'язків держави та територій як ключових елементів ринкового простору [214, с. 71].

Для виявлення можливих перспектив подальшого розвитку регіонального ринкового простору розглянемо особливості трансформацій у розвинених державах: США та Японії. Дослідження побудуємо за основними категоріями показників, які характеризують трансформаційні процеси регіонального ринкового простору в країні.

Вважаємо за доцільне приділити увагу питанням теорії ринкової економіки та висвітлити основні риси моделей економічних систем цих країн та їх регіонів. Ці моделі і принципово різні і, в той же час,

схожі між собою. Їх відмінності — у складових, які сформували основу відповідної економічної моделі, зв'язках між сегментами, державному та інституційному регулюванні. Схожість — у методиках регулювання, наборі складових моделі, формах взаємного впливу, інтенсивності розвитку окремих сегментів. Очевидно те, що моделі економічних систем, а точніше зв'язки між їх складовими, породжують розвиток одних і гальмування розвитку інших агентів, що є причиною трансформаційних процесів. Ринковий простір, який сформувався в процесі еволюції економічної системи кожної з країн, стимулює нові трансформації і змінюється сам.

Модель регіональної архітектури Сполучених Штатів Америки може вважатися винятковою для європейських країн як погляду особливостей її побудови, так і з погляду на сучасну регіональну архітектуру. Територіальна спрямованість цієї моделі не є наслідком її економічних трансформацій, вона з початку існування країни закладена в її основу. Тому весь механізм локальної архітектури, характер зв'язків між агентами, методики та моделі управління, планування та прогнозування надбудовувалися на вже сформованому каркасі економічних та ринкових відносин. Ці особливості радикально вплинули як на саму архітектуру, так і на зв'язки між її складовими, і, головне, на характер трансформацій регіонального та державного ринкового простору. В результаті, Сполучені Штати є однією з найбільших і фінансово найміцніших держав світу. Основні макропоказники країни подані у рис. 3.1 [134].

Таблиця 3.1

**Основні макропоказники США в 2000-2013 рр.,
поточні ціни, млрд. дол.**

Рік	ВВП	Національний дохід	Чистий внутрішній продукт
2000	10284,8	10421,3	10284,7
2010	14964,4	15121,1	14964,5
2013	16768,1	17204,3	16768,0

Бачимо, що позитивна динаміка характерна для основних економічних показників США за весь досліджуваний період. І питання тут не тільки в розмірі країни. По-перше, однією з найважливіших рис сучасного розвитку регіонального ринкового простору США є орієнтація на гнучке, диверсифіковане і малосерійне

виробництво, яке може адаптуватися до потреб економіки та населення, що швидко змінюються. Це досягається за допомогою (як у матеріальному виробництві, так і у сфері послуг) нових поколінь техніки, заснованих на використанні мікропроцесорів, мікроелектроніки, запрограмованої автоматизації й біоінженерії.

По-друге, у структурі американської економіки постійно підвищується рівень її наукоємності. З одного боку, він визначається загальним збільшенням витрат за науково-дослідні й досвідчені конструкторські розробки (НДДКР), удосконаленням їх структури та кадрового забезпечення. З іншого боку, чималу роль відіграє становлення і виділення групи галузей економіки з надзвичайно високою залежністю їх виробничих результатів від витрат на НДДКР. Загалом на США припадає близько 46% усіх витрат на НДДКР у розвинених країнах світу.

По-третє, новим зрушенням у виробництві Сполучених Штатів стало формування всеосяжної інформаційної інфраструктури. Її принципове значення в тому, що вона перетворилася на найважливіший і необхідний елемент всієї виробничої інфраструктури. Без неї ефективного функціонування економіки та суспільства наразі неможливе. В основі інформаційної інфраструктури лежить комплексна індустрія обробки інформації з урахуванням новітньої електронної техніки і систем зв'язку. Дедалі більш помітну роль відіграє система Інтернет: за оцінками обсяг «електронних» комерційних угод на 2013 р. досяг 7,6 трлн. доларів. Зростає масштаб діяльності принципово нової галузі — спеціалізованих комп'ютерних послуг, які мають більш 80 тис. фірм [270].

По-четверте, роль і масштаби сфери послуг США не мають аналогів в інших розвинених країнах. Зауважимо, що в 2013 р. тут зосереджено більше 80% зайнятих (причому, більше 85% всіх кадрів вищої кваліфікації) і майже 40% основних виробничих фондів. А загалом «послуги» створюють близько 80% ВВП [204]. Структура економіки США за галузями в 2013 р. подана на рис. 3.1 [134].

Зазначимо, значення сфери послуг не вичерпується зростанням її частки у виробництві ВВП і концентрацією тут ресурсів і капіталу. Чимало сфер послуг набули ключового значення для функціонування економіки в довгостроковому плані, ставши «локомотивами» науково-технічного і соціально-економічного розвитку. Йдеться

насамперед про розвиток науки й наукового забезпечення освіти, охорони здоров'я, професійних послуг, зв'язку, інформаційних послуг, їх обслуговування тощо. Саме ці галузі, враховуючи із їх значенням для науково-технічного потенціалу, забезпечують найбільший внесок у розвиток людського капіталу, що набув особливого значення у сучасній високорозвиненій економічній системі.

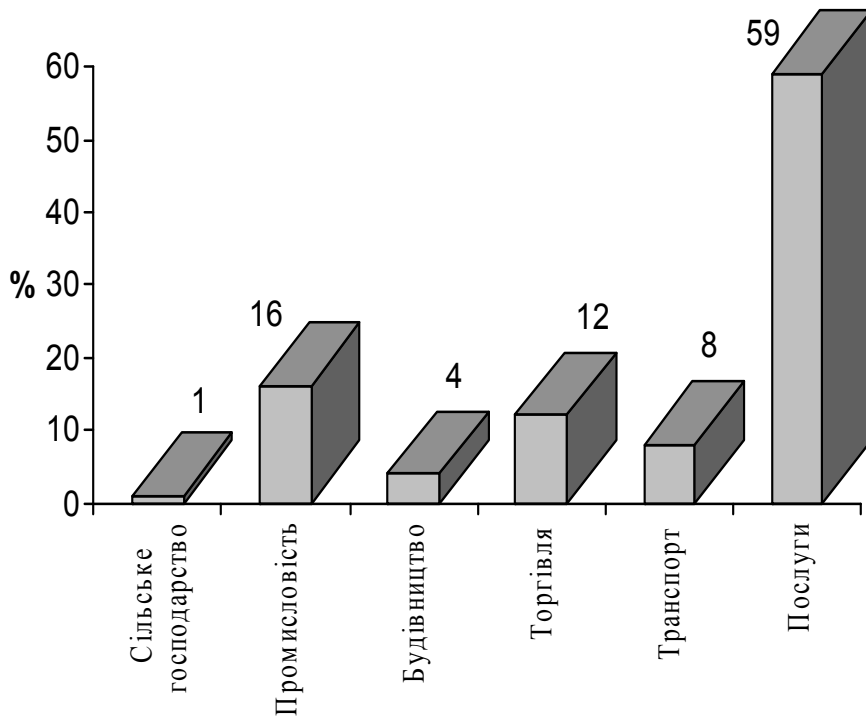

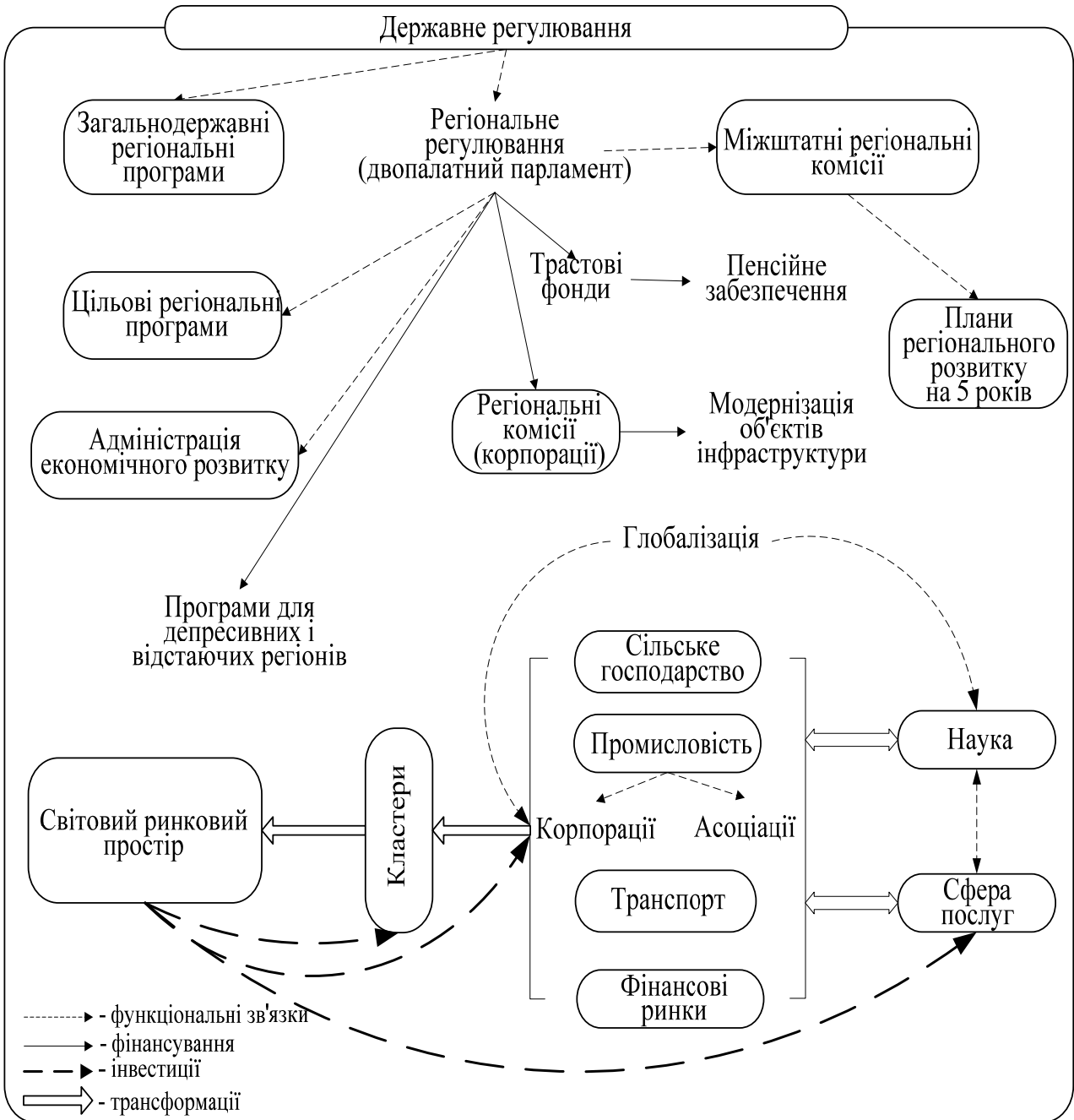
Рис. 3.1 Галузева структура економіки США в 2013, %

У Сполучених Штатах Америки більша частина промислової продукції виготовляється в межах кластерних компаній. Значну роль у розвитку кластерів відіграють університети. Цікавим є той факт, що наука та бізнес у цій країні співпрацює на принципі конкуренції, сутність якого полягає в тому, що фінансування бізнесом науки відбувається за результатами розробок, що стимулює науковців працювати над генеруванням прикладних інноваційних ідей [170; 226; 272]. Сполучені Штати мають модель економіки, у якій переважають кластерні регіональні утворення різного типу, для чого розробляються і успішно реалізуються відповідні стратегії. Родоначальником інноваційних кластерів прийнято вважати американську Кремнієву долину, на території якої перебуває близько 87 тис. компаній, 40 дослідницьких центрів і десятків університетів,

найбільший з яких — Стенфорд. Між університетом і приватним сектором налагоджено постійний обмін інформацією. Обслуговують кластер близько третини американських венчурних фірм (180 компаній), 47 інвестиційних і 700 комерційних банків, які фінансують діяльність інноваційних компаній [296].

Такий обсяг інноваційної діяльності дозволив Кремнієвій долині стати лідером національного експорту (на неї припадає 40% експортної торгівлі Каліфорнії). В усьому світі технорегіони намагаються повторити успіх долини, аж до наслідування в назвах: Кремнієве плато в Бангалорі (Індія), Кремнієвий острів у Тайвані, Кремнієве болото в Ізраїлі [12, с. 44]. Важливе значення в реалізації державної підтримки розвитку кластерів має формування спеціальної інфраструктури. Як правило, реалізація кластерних стратегій передбачає наявність грантових фондів (інститутів, агенцій), що підтримують кластерні ініціативи. У США — це Національна рада з конкурентоспроможності (США) разом із спеціальними інститутами, здатними ефективно виконувати функції з розвитку, побудови мережних структур і їх інтернаціоналізації (центри переваги, консалтингові, маркетингово-аналітичні й брендінгові компанії (Economic Competitiveness Group). Невід'ємною частиною інфраструктурного забезпечення кластерних стратегій є створення бізнес-інкубаторів, технопарків, особливих економічних зон, які по суті, є каталізаторами створення промислових кластерів [321, с. 46]. І це ще одна принципова особливість, сформована у регіонально орієнтованій моделі економіки США (рис. 3.2) [145; 170; 237; 272].

З рисунку видно, що наявна в США модель регіональної архітектури є не просто відмінна від нових країн-членів ЄС та України, вона сформована за спеціальним механізмом, який був створений тільки в цій державі в силу історичних особливостей, і сформували його чинники, які не трапилися у такому співвідношенні в інших країнах. Так, ключовою рисою домінівного у США приватного сектору економіки є еволюція структури виробничого капіталу, у якій, порівняно з іншими формами (партнерство, індивідуальна), корпоративна приватна власність стала пріоритетною. Причиною цього є її ефективність щодо залучення додаткових капіталовкладень, можливостей використання новітніх управлінських методів, підвищення продуктивності праці й постійного вдосконалювання трудових відносин [226].

*Розробила автор на основі джерел 145; 170; 237; 272

Рис. 3.2 Модель регіональної ринкової архітектури США

Констатуємо, фінансова ефективність (нинішня чи майбутня) є пріоритетним напрямом розвитку регіонального ринкового простору Сполучених Штатів, тому саме тут активно розвиваються усі ті напрями і зв'язки, на основі яких може бути створена така ефективність. Йдеться і про кластерні об'єднання, побудовані на науковій складовій суспільства, і про інформаційний ринок, який

розвинувшись мегатемпами, нині сформував інформаційне суспільство і далі — простір у світових масштабах.

Отже, основні види трансформацій регіонального ринкового простору в США закладені основними характеристиками ліберальної моделі економіки, а саме:

- заохочення суспільством і державою підприємницької активності, сприятливий підприємницький клімат, громадське розпорядження досягненнями незалежно від походження й соціального статусу людини;
- низький, порівняно з іншими розвиненими країнами, рівень перерозподілу ВВП через державний бюджет — менше 17-18% через федеральний і майже 30% через консолідований;
- низька питома вага держави у створеному ВВП: державна власність представлена лише атомною енергетикою, виробничою інфраструктурою (мости, дороги, трубопроводи), освітою та охороною здоров'я, загалом державний сектор створює лише близько 12-15% ВВП країни;
- більш обмежене, ніж у багатьох інших розвинених країнах, але дуже ефективне втручання держави в економіку;
- висока трудова мораль заснована, передусім на протестантській етиці: працьовитість і віра більшості громадян у власні сили.

Самі ж трансформації, які сформували ефективні платформи для розвиненої і динамічної територіальної архітектури пов'язуємо з розвитком науково-технічного прогресу США, такі:

- орієнтація на гнучке, диверсифіковане і малосерійне виробництво, що досягається через використання нових поколінь техніки і технологій;
- наукоємність американської економіки, що характеризується невпинним збільшенням витрат на науково-дослідні розробки та активною кластеризацією;
- всеосяжна інформаційна інфраструктура в усіх сферах економіки та ринках (локальних, національному та світовому), в основі якої лежить комплексна індустрія обробки інформації з урахуванням новітньої електронної техніки і систем зв'язку;

- зростання масштабів сфери послуг США, де зосереджено більше 85% всіх кадрів вищої кваліфікації і майже 40% основних виробничих фондів. Загалом же послуги створюють близько 80% ВВП [204];
- трансформації механізмів функціонування ринків, управління плануванням і прогнозуванням. Зміни відбулися майже у всіх їхніх ланках: від організації діяльності і права власності на агенти ринкової архітектури і капітал, і до використання новітніх методик та моделей комплексного моніторингу і прогнозування ефективності.

Трансформації ринкової архітектури штатів корегуються державою так: змінюють механізми місцевого регулювання так, щоб існували важелі впливу на надмірне зростання економіки (за її стрибкоподібного розвитку) чи на її спад (за критично кризового стану). Тому, державне регулювання економіки і ринкової архітектури штатів — це орієнтація влади усіх рівнів на вирішення соціальних питань. Частка витрат федерального бюджету на соціальні цілі, включаючи розвиток людського капіталу (освіту, охорону здоров'я), соціальне страхування і соціальні виплати складає у 2000-2013 рр. від 40% до 60% [272].

Якщо для порівняння ми розглянемо економічну модель Японії, то стикнемося із нехарактерною для інших західних країн соціальною структурою, яка має чітко визначений дуалізм сучасної промисловості. Японія займає друге місце у світі (після США) з економічного розвитку, маючи ВВП близько 4,5 трильйонів доларів і третє місце у світі після США і Китаю за паритетом купівельної спроможності. За розміром економіки ця країна посідала 3 місце у світі за даними 2013 р. [44]. Галузева структура Японії наведена на рис. 3.3.

Основне місце в зайнятості і виробництві обробної промисловості регіонів належить дрібним і середнім підприємствам. При цьому частка дрібних підприємств не має тенденції до скорочення. На тлі великої кількості малих компаній швидко розвивалася концентрація капіталу в галузях важкої промисловості, що призвело до утворення гігантських об'єднань. Особливість економічного ладу — вертикальна інтеграція фірм, їхнє групування, що пронизує всю систему ділових відносин у країні. Унікальність

японської господарської системи визначається наявністю груп (кейрецу), що є об'єднаннями великих компаній із дрібними і середніми, що ґрунтуються на різних зв'язках, головними з яких виступають виробничі, зумовлені головними фірмами. Приватні підприємства у структурі економіки Японії поєднуються з державними. Державні підприємства звичайно перебувають під спостереженням відповідного міністерства, яке контролює їх бюджет та призначає керівництво. Ступінь контролю змінюється залежно від роду діяльності підприємства.

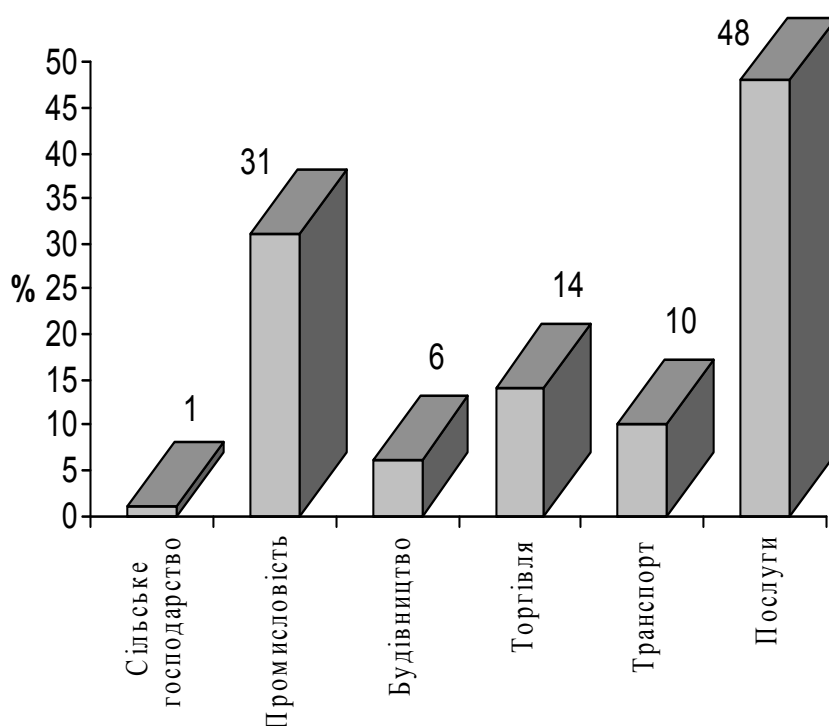

Рис. 3.3 Галузева структура економіки Японії в 2013 р.

Крім того, підприємства можуть перебувати у змішаній власності. Державні підприємства діють на принципах самокупності, але більшість із них має акціонерний фонд, вільний від дивідендів, від уряду, а деякі отримують прямі субсидії. Субпідрядними відношеннями охоплено понад 60% дрібних і середніх компаній обробної промисловості. Особливість цієї практики — довгостроковість зв'язків, що визначає її єдиний організаційний характер. В умовах тривалого скорочення темпів зростання, основними напрямками економічної політики Японії є стабілізація економіки, перерозподіл доходу, надання суспільних товарів та корекція помилок ринку. З метою стабілізації економіки

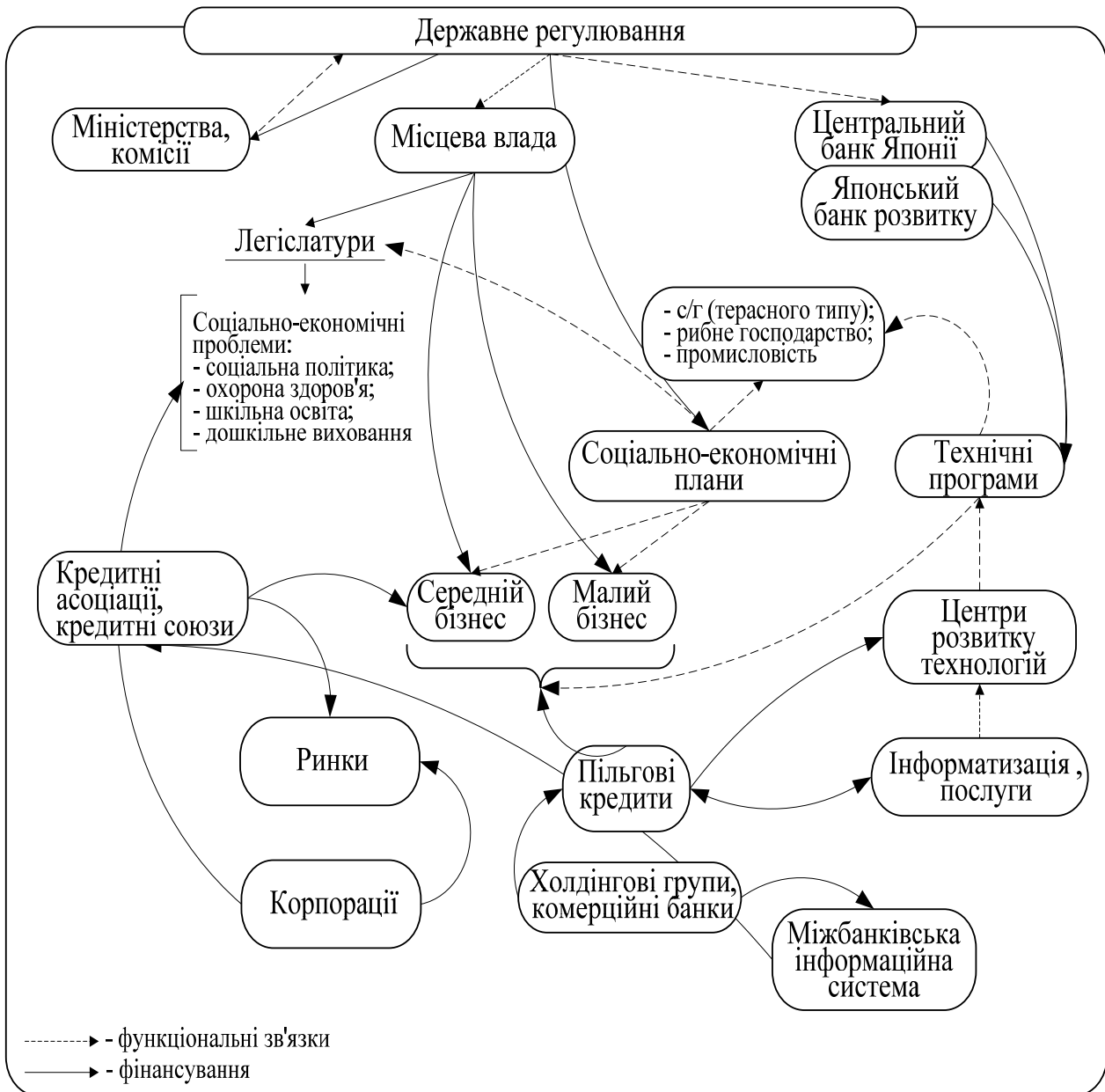
держава створює плани та прогнози, щомісяця для контролю Уряд готує економічні доповіді, на базі яких Агентством економічного планування приймаються рішення щодо подальших дій. Консенсус із питань подальшого розвитку японської економіки дістає своє відображення у створенні національних планів. План визначає ситуацію і здійснює прогноз, встановлює національні пріоритети, засоби узгодження національних і приватних інтересів.

На думку японських економістів [330], досить висока керованість економіки країни спирається на існування різноманітних об'єднань у промисловості, високий рівень спеціалізації та кооперації, існування системи субпідрядів, промислових угруповань “кейрецу” і тісний взаємозв'язок промислових підприємств із банками.

Зараз жодна велика промислова компанія не існує як одинична юридична особа [146]. В Японії кластери історично формували нові галузі, держава підтримувала кластерний підхід за допомогою створення спеціальних економічних зон та послаблення податкового навантаження для ефективно діючих кластерів. Нині в країні налічується близько 600 активних кластерних утворень. Особливістю умов японської кластеризації є традиційна схема субпідрядних і субконтрактних зв'язків між низкою великих і мережею середніх та малих підприємств. Типовий великий японський кластер складається з одного головного підприємства, яке користується послугами двох або трьох рівнів фірм, що розміщені, як правило, географічно близько до нього. Кластери Японії сконцентровані в економічних районах Канто (Токіо), Кінкі (Осака), Токай (Нагоя), системи розселення в яких є великими багатомільйонними агломераціями. У них сконцентровано 65% ВВП країни, сюди залучається 50% усіх інвестицій [322, с.97].

Управлінські ланки головних концернів та фірм зосереджуються в головних районоутворювальних центрах країни. Чим більший ранг центру, тим більше зосереджено в ньому управлінських підприємств. Фірми з головними конторами в Токіо та Осаці мають філії по всій країні, фірми з головними конторами в Нагої, Саппоро, Кіото, Фукуоці, Хіросімі, Йокогамі, Кобе мають відділення в своїх економічних районах. Діяльність фірм інших префектур рідко виходить за межі їхніх територій. Між провідними управлінськими та

фінансовими центрами країни створена система сучасного електричного та електронного зв'язку, інформаційні банки й обчислювальні центри країни утворюють єдину інформаційну мережу (рис. 3.4).

*Розробила автор

Рис. 3.4 Модель регіональної ринкової архітектури Японії

Вважаємо, що необхідно звернути увагу на те, що регіональна ринкова архітектура Японії формується в абсолютно відкритому на внутрішньому ринку інформаційному середовищі. Так, у складі

спеціалізованих фінансових організацій для дрібного й середнього бізнесу регіонів існує 450 кредитних асоціацій кооперативних організацій та приблизно 400 кредитних союзів. Налічується 270 компаній з операцій з цінними паперами. При цьому регіональна ринкова, економічна, фінансова система об'єднується міжбанківською інформаційною системою телекомунікацій, яка пов'язує за допомогою комп'ютерної мережі 5300 фінансових організацій і 42000 територіальних філій, що сприяє оперативному переведенню коштів [148].

Ще одна принципово виняткова риса японської регіональної ринкової архітектури: уряд і місцеве самоврядування (легіслатури) до середини 80-х років підтримували депресивні галузі — перспективні підприємства одержали кредити й пільги, безнадійні було закрито. Найскладнішою була ситуація в таких галузях: виплавка алюмінію й мартенівської сталі, виробництво хімічних добрив і волокон, суднобудування, текстильна й швейна промисловість. У 90-х роках держава відмовилася від опіки неконкурентоспроможних галузей; їхня продукція стала заміщуватися імпортом. Здебільшого цей імпорт складався з товарів, вироблених філіями японських корпорацій за кордоном. Так відбувається і донині. Приватні підприємства у структурі економіки Японії вдало поєднуються з державними. Державні підприємства звичайно перебувають під спостереженням відповідного міністерства, яке контролює їх бюджет та призначає керівництво. Ступінь контролю змінюється залежно від роду діяльності підприємства. Крім того, підприємства можуть перебувати у змішаній власності [318]. На відміну від інших країн, в Японії по суті не існує проблеми безробіття, а в крупних містах нерідко виникає дефіцит робочої сили. Високий рівень життя відображається і в такому показнику, як середня тривалість життя, яка в Японії є найбільшою у світі. Навіть ці фактори, доводячи японські успіхи, визначають важливість порівнювального аналізу японського і американського шляху розвитку з погляду їх значимості для економічних реформ в Україні.

В Японії існує висока економічна свобода, тісна співпраця уряду з виробниками в цілях економічного зростання, особлива увага приділяється науці і технології, а також суворій трудовій етиці. Все це сприяє розвитку економіки Японії. Також існує безліч швидше соціальних, ніж виробничих домовленостей, таких, як гарантія

довічного працевлаштування у великих корпораціях. Разом із зазначеними пріоритетами та досягненням у розвитку регіонального ринкового простору, Японію варто охарактеризувати як достатньо закриту країну. Зв'язки міжрегіонального простору обмежуються лише укладеними експортно-імпортними договорами.

Отже, сформулюємо основні трансформації архітектури регіонального ринкового простору Японії:

- розробка і впровадження стабілізаційних і відновлюваних програм і стратегій, спрямованих на трансформаційні процеси з метою визначити основні риси майбутньої економічної моделі;
- ліквідація депресивних ринкових агентів при паралельній схемі працевлаштуванні безробітних;
- інформаційне суспільство разом із передовими технологіями і підвищенням рівня життя сформували нову архітектуру регіонального ринкового простору, оскільки стимулювали зростання внутрішнього попиту;
- фінансова підтримка малого і середнього бізнесу через мережу спеціально створених установ і великих корпорацій створили пропорційно потужну архітектуру і мережу зв'язків між її агентами.

Отож, в чому причини більш високих результатів японської економіки в останньому десятиріччі? Парадокс у тому, що економічне життя в Сполучених Штатах у ключових питаннях більш послідовно орієнтується на критерії фінансової ефективності. При цьому економічна ефективність несе в собі два види обмежень: тимчасове і структурне.

З погляду часу пошук оптимального рішення, дії агентів ринкової економіки пов'язані з екстраполяцією вже наявних тенденцій. Робочі орієнтуються на захист досягнутого рівня життя і місця на виробництві; підприємці хочуть збільшити поточний прибуток через відмову від довгострокових вкладень у науково-технічний прогрес, не обіцяючи негайної віддачі. Останнє, зокрема визначає непридатність ринку передбачати і запобігати структурні кризи.

Друге обмеження полягає в тому, що завжди є не одне рішення, що відповідає критерію ефективності, а ціла сукупність можливостей,

при яких більше задоволення одного із споживачів може бути забезпечене лише за рахунок іншого.

Секрет успіху японців бачиться саме в можливості проходження вказаних обмежень і використання більш сучасних критеріїв ефективності економічного розвитку. Як державне регулювання економіки, направлене на підвищення її інвестиційного потенціалу, завчасну регульовану структурну перебудову господарства, так і стратегія дій корпорацій складають можливість вироблення довгострокових пріоритетів у межах стратегічного часового горизонту. Відсутність цієї довгострокової перспективи визначає, з іншого боку, відносну слабкість американської економіки [97].

Зазначимо, ще один важливий момент. Досвід розглянутих країн свідчить, що послуги, де зайняте населення в цих країнах, інші ніж в Україні. Це інжиніринг, наукові розробки, сфера розваг та відпочинку, а також — освіта і медицина, які часто пріоритетні, а тому інвестиційно привабливі.

Потоки інвестицій у складові регіональної архітектури розглянутих нами країн, очевидно, мають важливе значення для ринкового простору територій. Йдеться не лише про внутрішні капіталовкладення, але про іноземні потоки. Як правило, інвестиційна привабливість того чи іншого сегменту має довгостроковий хвилеподібний характер: інвестиції спочатку надходять «обережно, прощупуючи» простір, потім їх інтенсивність зростає і тривалий час перебуває на високому рівні, коливаючись у межах незначного діапазону. Навіть, коли сегмент втрачає інвестиційну привабливість, фінансові потоки певний час продовжують надходити у попередніх обсягах, зниження їх інтенсивності розтягнуте у часі. Тому вважаємо показники інвестицій, особливо іноземних (прямих і портфельних), важливими для ринкового простору регіонів.

У чому ж важливість вливань коштів зовні? Обґрунтування тут просте: саме цей показник демонструє напрями формування зв'язків між агентами локального та світового ринкового простору та формує траєкторію подальшого розвитку. А можливості і перспективи руху на світовому рівні — очевидні. Показники ж внутрішніх інвестицій доцільно оцінювати в розрахунку на душу населення, що демонструє готовність вітчизняних інвесторів до формування довготривалих

зв'язків з агентами архітектури регіонального ринкового простору (рис. 3.5) [63; 134; 135; 286; 321; 323].

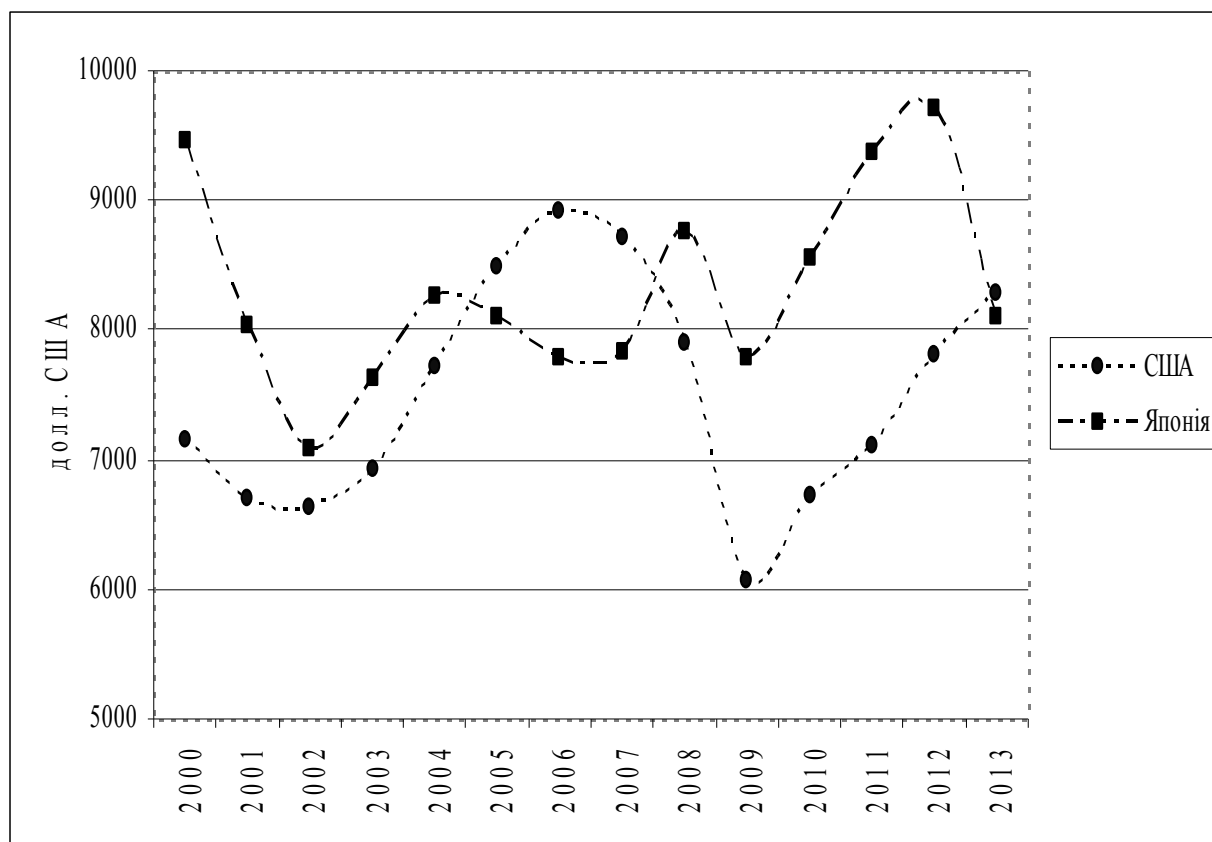

Рис. 3.5 Внутрішні інвестиції у ринковий простір на душу населення в США і Японії в 2013 р., дол.

Як ми бачимо, показник інвестицій на душу населення є індикатором розвитку ринкового простору, і, передусім, його пропорційності в регіонах. У тих країнах, де відсутні глибоко депресивні території і в цілому архітектуру ринкового простору можна визначити як ефективну, зазначений показник не має особливих коливань. Цей же показник відображає ступінь довіри інвесторів до агентів ринкової архітектури, тому він вищий там, де розвиток територій приблизно однаковий.

3.2. Особливості формування архітектури регіонального ринкового простору у постсоціалістичних країнах

Для України, ринковий простір якої перебуває на етапі формування, важливим є дослідження теоретичних засад щодо

особливостей трансформаційних процесів та архітектури ринкового простору як країн — світових економічних лідерів, так і тих країн, рівень розвитку економічної, ринкової і фінансової системи яких схожий із українським через спільне соціалістичне минуле (Чехія, Польща, Угорщина). Теоретичні знання, отримані з такого дослідження мають стати потужними платформами для підходів, методів, моделей та методик управління, регулювання і прогнозування, здатних сформулювати пріоритетні напрями відповідних трансформацій у територіях України та створити ефективний ринковий простір регіонального, міжрегіонального та національного масштабу. Схожість початкових умов розвитку сформулювала відповідну цим умовам ринкову архітектуру, тому вважаємо важливим висвітлити основні риси моделей економічних систем цих країн та їх регіонів. Оскільки трансформаційні процеси нових країн-членів ЄС (2004 р., 2007 р.) мають спільні і відмінні риси, вони у свій час потребували різних прикладних моделей реформування економіки.

Так, особливістю геоекономічного руху країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) був різний характер здійснюваних економічних реформ, через це ті держави ЦСЄ, що в 1990 р. мали приблизно рівні стартові умови, підійшли до початку XXI ст. з диференційованими результатами, що супроводжувалось, зокрема падінням макроекономічних показників. Так, їх тривалість у Польщі склала 2 роки, Словенії та Чехії — 3, Словаччині, Хорватії, Угорщині — 4 роки [94, 95]. На інші країни припадали досить високі темпи падіння, особливо складно було адаптуватися до нових умов територіям, тому трансформаційна криза тривала п'ять років і більше. І хоча окремі країни за допомогою стабільного розвитку локальних рівнів демонстрували тенденції до економічного зростання (Болгарія, Латвія, Румунія), без належної фінансової підтримки уряду та ефективних стратегій регіонального розвитку вони виявилася нестійкими [134].

На цьому тлі використовувалися різні методологічні підходи та моделі реформування економіки: в Чехословаччині — «План Клауса» (1990 р.), у Польщі — «План Бальцеровича» (1989 р.), в Угорщині — «План Купи» (1990 р.), в Румунії — «Короткий виклад стратегії переходу до ринкової економіки» (1990 р.) [20].

Нині зазначені держави суттєво випередили Україну за рівнем розвитку та перспективами на світовому ринку. Їхні моделі реформування економіки, які, хоч і мали різний інструментарій та особливості реалізації реформ на державному та територіальному рівнях, об'єднані деякими спільними рисами, що в результаті дозволило сформуванню бази для розвитку регіональної економіки та ринкового простору, а далі і державного. Для виявлення зазначених особливих рис розглянемо моделі економічних систем та їх трансформації в обраних для дослідження країнах, а також — основні показники, які характеризують особливості трансформаційних процесів.

Чехія займає серйозні технологічні позиції у світі. За Індексом технологічних досягнень (ІТД) Чехія входить у першу 20, країна — потенційний лідер. Швидкими темпами за 2000-2013 рр. зріс Національний дохід та Чистий внутрішній продукт (табл. 3.2) [272].

Таблиця 3.2

**Динаміка основних макропоказників Чехії у 2000-2013 рр.,
поточні ціни, млрд. дол.**

Рік	ВВП	Національний дохід	Чистий внутрішній продукт
2000	61,5	60,4	56,2
2010	207,0	191,5	187,6
2013	208,8	195,0	187,3

Економічна модель Чехії зорієнтована на регіоналізацію та активну державну підтримку розвитку територій усіх рівнів (територій зі значними структурними змінами, економічно слаборозвинених, сільських територій, прикордонні і т. ін. території та регіони індивідуальної підтримки). Основні інструменти такої підтримки — субсидії, низькопроцентні позики та надання фінансової допомоги. Винятковою особливістю економічної системи Чехії є механізм максимального сприяння розвитку малого і середнього бізнесу усіма агентами економічної системи регіонів та держави, а також найбільш ліберальне законодавство. На 10 млн. жителів доводиться більше 700 тисяч малих і середніх підприємств. Вони забезпечують до 35% виробництва, 69% будівництва, 91% торгівлі, 87% готельного сервісу, 88% сфери послуг і 45% транспорту [78].

Саме тому в структурі економіки Чехії найбільшу питому вагу складають послуги — 38%, далі промисловість — 31%, торгівля — 12%, транспорт — 11%, частки інших галузей у загальній галузевій структурі економіки незначні (рис. 3.6) [135; 235; 323].

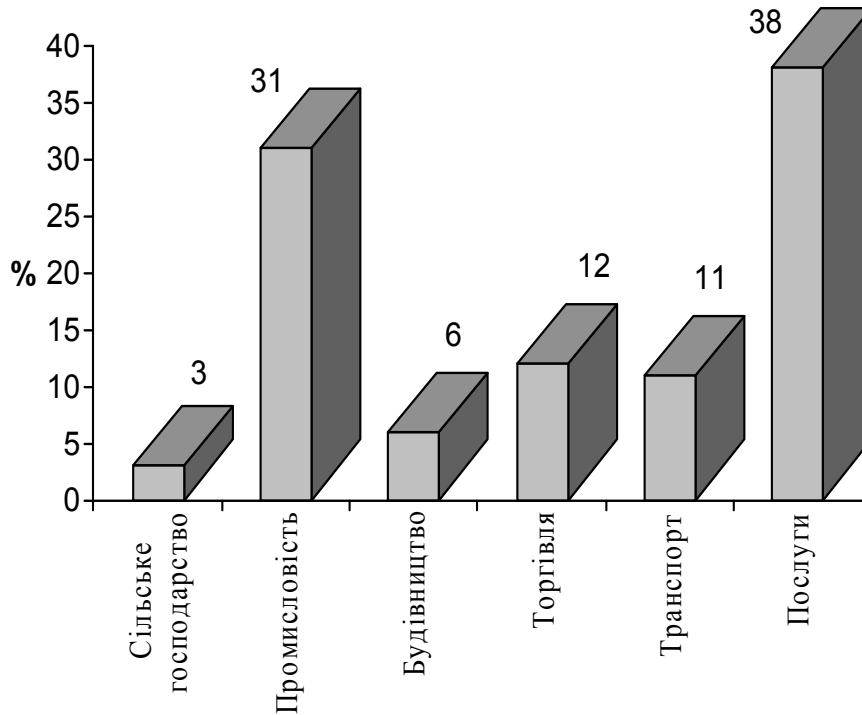

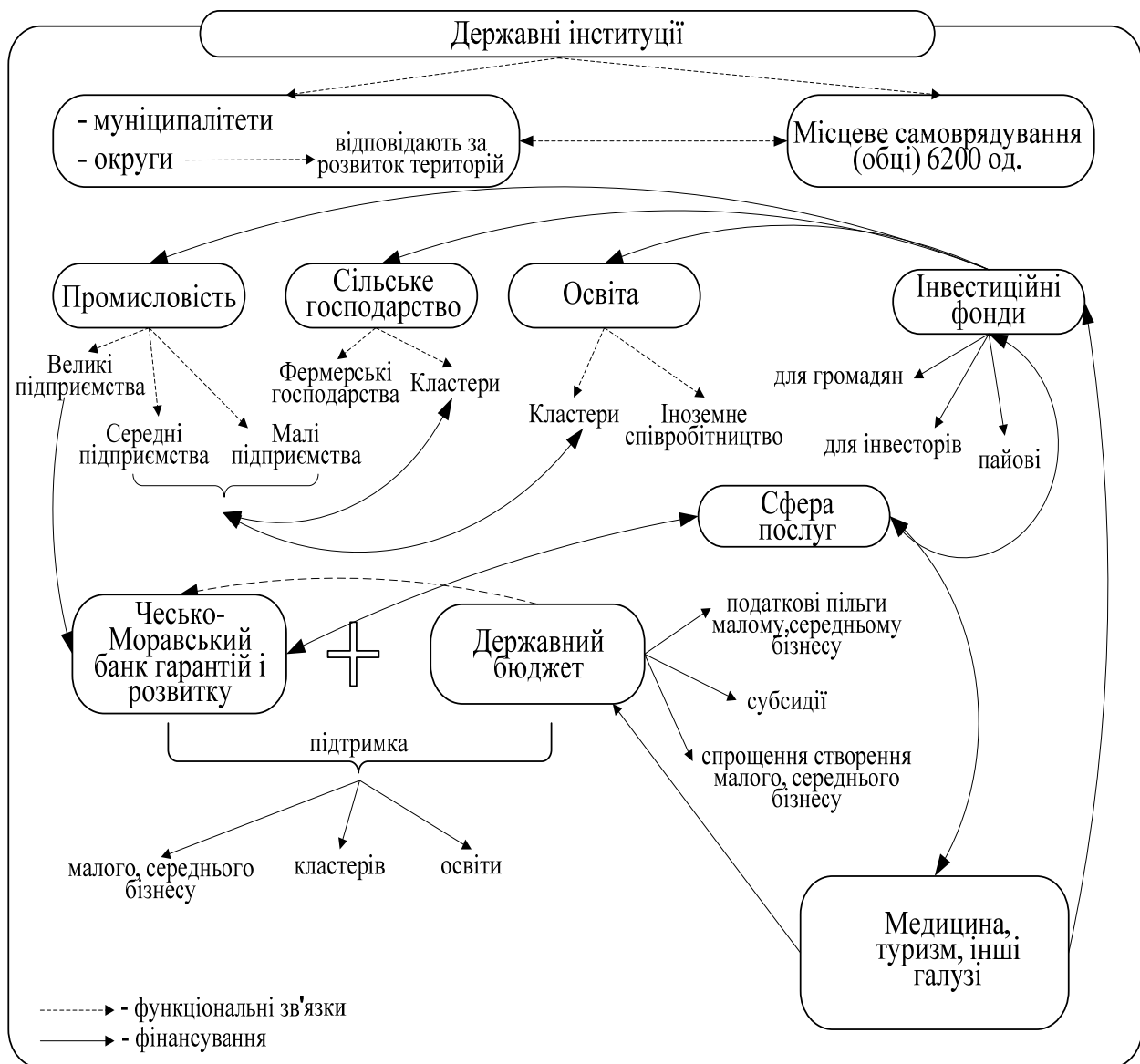
Рис. 3.6 Галузева структура економіки Чехії в 2013 р., %

За період 1990-2013 рр. сектор послуг Чехії зріс на 62,1 млрд. дол. або у 8,4 разу до 70,5 млрд. дол.; зміна відбулася на 0,3 млрд. дол. внаслідок збільшення населення Чехії на 0,3 млн. осіб, а також на 61,8 млрд. дол. через збільшення показника послуг на душу населення Чехії на 5,78 тис. дол. або у 8,1 разу до 6,59 тис. дол. із середньорічним приростом 251,3 дол. або 31,1% [149; 298]. Середньорічний приріст сфери послуг Чехії склав 2,7 млрд. дол. або 32,1%, її частка у світі збільшилася на 0,13%, у Європі — на 0,5%. Найменшим за вартістю сегмент послуг був у 1991 р. (7 млрд. дол.), найбільшим — у 2008 р. (76,6 млрд. дол.) [150; 299].

Інша основа регіональної економіки і ринкового простору Чехії — промисловість, вона характеризується такими основними показниками. За період 1990-2013 рр. промисловість Чехії збільшилася на 45,2 млрд. дол. або в 4,5 разу до 58,3 млрд. дол.; зміна відбулася на 0,5 млрд. дол. завдяки збільшенню населення Чехії на 0,4 млн. осіб., а також на 44,7 млрд. дол. внаслідок збільшення

показника промисловості на душу населення в Чехії на 4,18 тис. дол. або в 4,3 разу до 5,45 тис. дол. [152] Середньорічний приріст промисловості Чехії склав 2 млрд. дол. або 15%, її частка у світі збільшилася на 0,11%. Найменшим сектор промисловості був у 1991 р. — (10,2 млрд. дол.), найбільшим — у 2008 р. (66,5 млрд. дол.). Середньорічний приріст промисловості на душу населення в Чехії склав 181,6 дол. або 14,3%. Підприємствам промисловості, зокрема малим і середнім, надається усебічна фінансова підтримка як на рівні регіонів, так і на державному. Так, у 1992 р. був організований Чесько-Моравський банк гарантій та розвитку (ЧМБГР) [63; 299]. Основна мета, поставлена перед державно-приватним банком, — допомога при створенні, розвитку та розширенні мікро-, малого та середнього бізнесу. Особлива увага і підтримка приділяється тим підприємствам, які наймають для реалізації своїх бізнес-планів додатковий штат співробітників, а також збираються експортувати свою продукцію. Забезпечення розвитку регіонів здійснюється і через фінансування підприємств малого та середнього бізнесу з державного бюджету, де передбачена допомога у вигляді фінансування і субсидування закупівель обладнання, техніки, земельних ділянок і будівництва, оплати патентів і ноу-хау малими фірмами (рис. 3.7) [149; 150; 151; 178].

Податкова система Чехії досить лояльна. Прибутковий податок варіюється від 15% до 32%. Податок на прибуток — 31%. Наприклад, в Австрії податок на прибуток дорівнює 36%, у Франції — 33,3%, у Великобританії — 31% [237]. При цьому податкове навантаження і на малий і на великий бізнес у Чехії щороку знижується. Фінансова підтримка регіонів цієї країни здійснюється і через податкові пільги. Так, наприклад, не обкладається податками та частина доходу і прибутку, що спрямовується на підвищення кваліфікації співробітників малої або середньої фірми. Ще один секрет розвитку чеської економіки і динамічного зростання малого бізнесу регіонів — стабільні ціни на енергоносії, які регулюються державою (електроенергія, бензин, газ, продукція природних монополій). Їх зростання можливе тільки в дуже виняткових ситуаціях і за дуже поважних причин. Завдяки чому середнє зростання споживчих цін становить не більше 2-4% на рік. На руку малим і середнім фірмам Чехії зіграло спрощення правил і процедур реєстрації фірми. Уряд повністю усунув можливості для бюрократії та корупції.

*Розробила автор на основі джерел 149; 150; 151; 178

Рис. 3.7 Модель регіональної ринкової архітектури Чехії

Усі ці заходи та особлива увага до малих і середніх підприємств територій створили передумови для формування розвиненого ринкового регіонального простору. Усі складові його архітектури пов'язані між собою підтримкою малого і середнього бізнесу. Виходячи з того, що великі підприємства міцні і можуть вижити і за досить жорстких умов, увага до них зменшена. Малі ж підприємства вважаються основою ринкового простору регіону через можливість забезпечити тісні зв'язки між агентами з меншими обсягами капіталу, їх гнучкість і чутливість, а ще тому, що за ефективного розвитку

територій зменшиться міграція населення у великі міста і країна буде охоплена цілісним усебічно розвиненим ринковим простором. І справді, нерухомість Чехії зростає у ціні і якщо раніше попитом користувалася тільки Прага, то тепер попитом користуються квартири в звичайних панельних будинках на периферії. Іншим наслідком пильної уваги до регіонів є те, що з усіх жителів Східної Європи чехи — найбільш забезпечені. Важливу роль в економічному розвитку кожної країни відіграє ефективність ринкових відносин. Одним з основних факторів розвитку ринкових відносин країни є платоспроможний попит населення, який залежить від доходів основної частини населення та їх співвідношення з цінами на товари [27, с. 34]. Середньомісячний дохід громадян Чехії не опускається нижче 600 євро. У республіці найнижчий поріг безробіття — не більше 2-5% населення [44]. Чеська нерухомість постійно підвищується в ціні. У такій політиці та з огляду на зазначені вище «ідеальні» умови для розвитку малого і середнього бізнесу вбачають сенс іноземні громадяни та підприємства, які охоче формують і зміцнюють зв'язки з агентами архітектури регіонального ринкового простору Чехії і сприяють його розвитку.

Чехія є постіндустріальною республікою, частина економіки регіонів якої має кластерний характер, а найважливішими нормативно-регулятивними актами, що спрямовані на подальший регіональний розвиток в Чеській Республіці, є: Довготермінова політика розвитку, Стратегія регіонального розвитку і Національна програма регіонального розвитку (середньострокова) [178]. Під егідою Міністерства промисловості й торгівлі діє програма «Кластери». Її цілі — створення й розвиток кластерів, зміцнення таких горизонтальних і вертикальних форм кооперації, як, наприклад, постачальник — споживач; науково-дослідний інститут — виробник; оптова торгівля — роздрібна [12; 116]. Як правило, підприємства певної галузі разом з університетами в тому або іншому регіоні утворюють кластер — юридичну особу, яка координує спільні розробки, виробництво й збут та є одержувачем дотацій. Кластер повинен обслуговувати не менш 15 самостійних організацій, з їхнього числа 75% повинні займатися виробництвом, торгівлею або наданням послуг. Більшість учасників кластера (не менш 60%) повинні бути малими й середніми підприємствами [321, с. 46]. Кластери створені не лише по лінії підприємств, велика їх частина стосується

інвестиційних фондів, які мають статус колективних. До таких фондів належать: пенсійні, пайові інвестиційні, для громадськості, для кваліфікованих інвесторів, фонди акцій, облігацій, нерухомості та ін.

Уряд країни постійно працює над подоланням регіональних диспропорцій в країні, а чеська модель локального розвитку є здебільшого показовою для всіх постсоціалістичних країн.

Трансформації регіональної ринкової архітектури Чехії як європейської держави умовно об'єднаємо в групи:

- диверсифікація виробництва, створення сприятливих умов для підприємців, постачання професійних та ефективних послуг, що супроводжувалось зміною існуючого економічного укладу та ліквідацією підприємств;
- концентрація підприємств та виробництва в регіонах: інвестиційні та пенсійні фонди, стратегії розвитку, кластерні підприємницькі та освітні ініціативи;
- зменшення питомої ваги торгівлі зі східноєвропейськими країнами в зовнішньоторговельному обороті Чехії майже з 70 % до менш як 20 %. Тому були впроваджені ринкові реформи, спрямовані на:
  - зміну товарної структури зовнішньої торгівлі;
  - лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності;
  - перехід до взаємних розрахунків у вільноконвертованій валюті;
  - реформування галузей економіки та формування нових регіональних пріоритетів із метою виявлення найбільш перспективних з погляду розвитку експортних відносин із країнами ЄС. На цій основі зросли інвестиції у машинобудівну галузь, металообробку, виробництво скла, хімічну промисловість, малі і середні підприємства;
- трансформація зовнішньоторговельної політики: якщо в 2006 р. 84% зовнішньої торгівлі припадало на країни з ринковою економікою, зокрема 77% — на країни ЄС; країни СНД — 5,9%, зокрема на Російську Федерацію — 4%; країни, що розвиваються — 4,4%, країни з перехідною економікою — 1,8%, то нині країна демонструє очевидну європейську спрямованість зовнішньої торгівлі (Німеччина — 31,7%

загального експорту Чехії, Словаччина — 8,4%, Польща — 5,7%, Франція — 5,6%, Австрія — 5,1%) [170].

Польща є найбільшою державою серед нових членів ЄС як за кількістю населення, так і за виробленим сумарним ВВП. За індексом освіти (0,95 із 1 максимально можливих) країна перебуває на рівні Швейцарії, поступаючись лише країнам-лідерам європейської економіки. У світових технологічних рейтингах Польщу відносять до групи потенційних лідерів [204].

За розрахунками індексів конкурентоспроможності національної економіки та мікроекономічним індексом конкурентоспроможності Польща поступається багатьом країнам - новим членам ЄС. Ключовим моментом реформування економіки був процес приватизації, реалізований за методами: прямим, непрямим та методом ліквідації збиткових підприємств [63; 170; 178; 321]. Проведені в 90-ті рр. реформи, у тому числі приватизаційні, призвели до того, що зараз більш як 70% ВВП виробляється у приватному секторі регіонів, хоча існує досить складна проблема реструктуризації багатьох об'єктів важкої промисловості, які ще й зараз перебувають у держвласності [226]. Разом з цим у процесі кризи польська економіка була єдиною в ЄС, де спостерігалось хоча і невелике, але зростання ВВП (1,7%), у 2011 р. воно вже склало 3,8%, у 2012 р. — 4,2%, у 2013 р. — 4% [226]. Швидкому економічному зростанню і розвитку економіки локальних рівнів сприяє внутрішнє споживання. Польща порівняно з іншими країнами Центрально-Східної Європи — це великий споживчий ринок, що налічує 38 млн. осіб. Якщо в Угорщині та Чехії експорт складає 80% ВВП, то в Польщі тільки 40%. Це означає, що Польща значно менше залежить від зниження темпів зростання експорту. У 2010 р. споживання збільшилося на 2,0%, у 2011 р. на 3,3%, в 2012 р. на 3,2%, у 2013 р. — на 3,6%.

Створюються кращі умови для активної підприємницької діяльності в регіонах. З 1 липня 2011 р. введено новий порядок реєстрації створюваних підприємств. Протягом першого ж місяця по Інтернету було зареєстровано 11 тис. фірм, і 10 тис. відразу ж почали свою діяльність.

Більшість банків у Польщі — 70% з них зосереджені в руках іноземців, мають сильну депозитну базу і тим самим менше залежать

від зовнішнього фінансування, ніж багато інших фінансових установ у Центральній та Східній Європі.

Отже, в останні роки на тлі економічного зростання і широкого припливу іноземних інвестицій в економіку країни, польський ринок демонструє вражаючу динаміку розвитку ринкової архітектури (табл. 3.3) [270; 323].

Таблиця 3.3

**Динаміка основних макропоказників Польщі в 2000-2013,
поточні ціни, млрд. дол.**

Рік	ВВП	Національний дохід	Чистий внутрішній продукт
2000	171,7	173,3	152,2
2010	476,7	458,9	419,8
2013	525,9	506,7	467,2

Основними заходами «блискавичного» переходу до ринку були: відмова держави від цінорегулювання та перехід до неокласичної моделі: попит-пропозиція, жорстка бюджетна політика, відмова від багатьох соціальних програм, приборкання інфляції (припинення підвищення заробітної плати, індексації доходів), прийняття закону про банкрутство, відмова уряду від підтримки збиткових підприємств, швидка приватизація, лібералізація ринку, валютної системи та зовнішньої торгівлі, стимулювання припливу прямих іноземних інвестицій, відмова від директивного планування та перехід до індикативного.

Позитивним наслідком реформ був насправді швидкий перехід до ринкової економіки, негативними — дуже висока «соціальна ціна» за ринкові реформи, яка мала прояв у стрімкому розшаруванні населення країни, в результаті 70% населення водночас опинилося за межею бідності.

Основа польської економіки, як і чеської — сфера послуг, її частка у структурі економіки в 2013 р. склала 33%, промисловості — 26%, торгівлі — 22% (рис. 3.8) [321].

За період 1970-2013 рр. вартість сектору послуг Польщі зросла на 150,4 млрд. дол. або в 27,9 разу до 156 млрд. дол.; зміна відбулася на 1 млрд. дол. внаслідок збільшення населення Польщі на 5,8 млн. осіб, а також на 149,4 млрд. дол. через збільшення показника послуг на душу населення в Польщі на 3,9 тис. доларів. або в 23,6 рази до

4,08 тис. дол., середньорічний приріст послуг на душу населення склав 90,9 дол. або 52,6%. Середньорічний приріст вартості послуг у регіонах становив 3,5 млрд. дол. або 62,5%. Їх частка у світі зменшилася на 0,05%, частка у Європі зросла на 0,2%. Найменшою сфера послуг Польщі була в 1970 р. (5,6 млрд. дол.), найбільшою — в 2008 р. (160 млрд. дол.) [44].

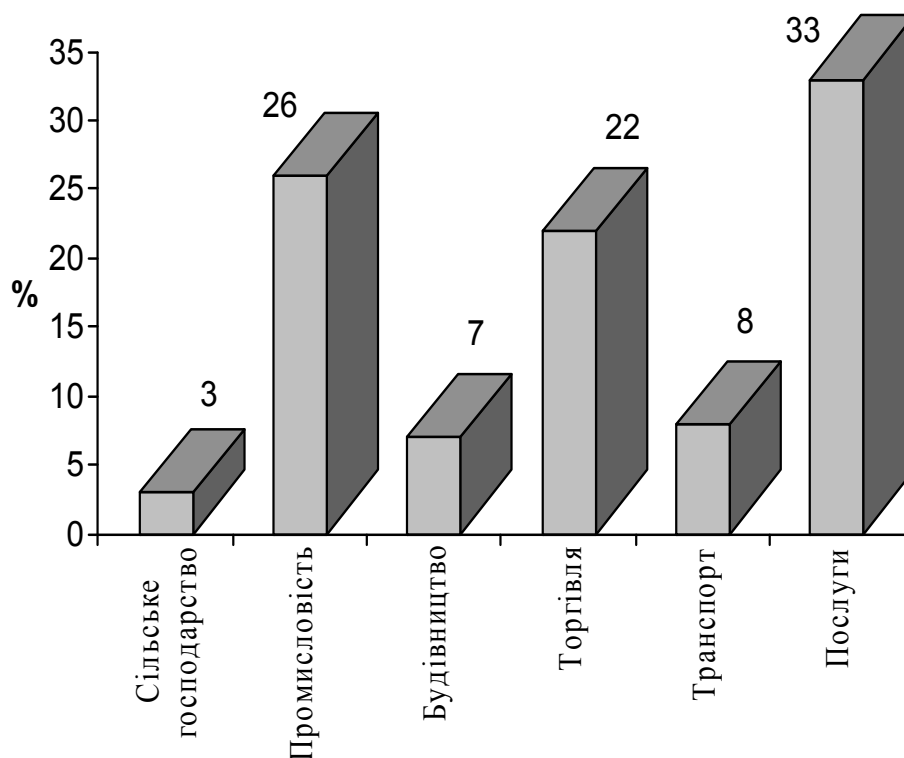
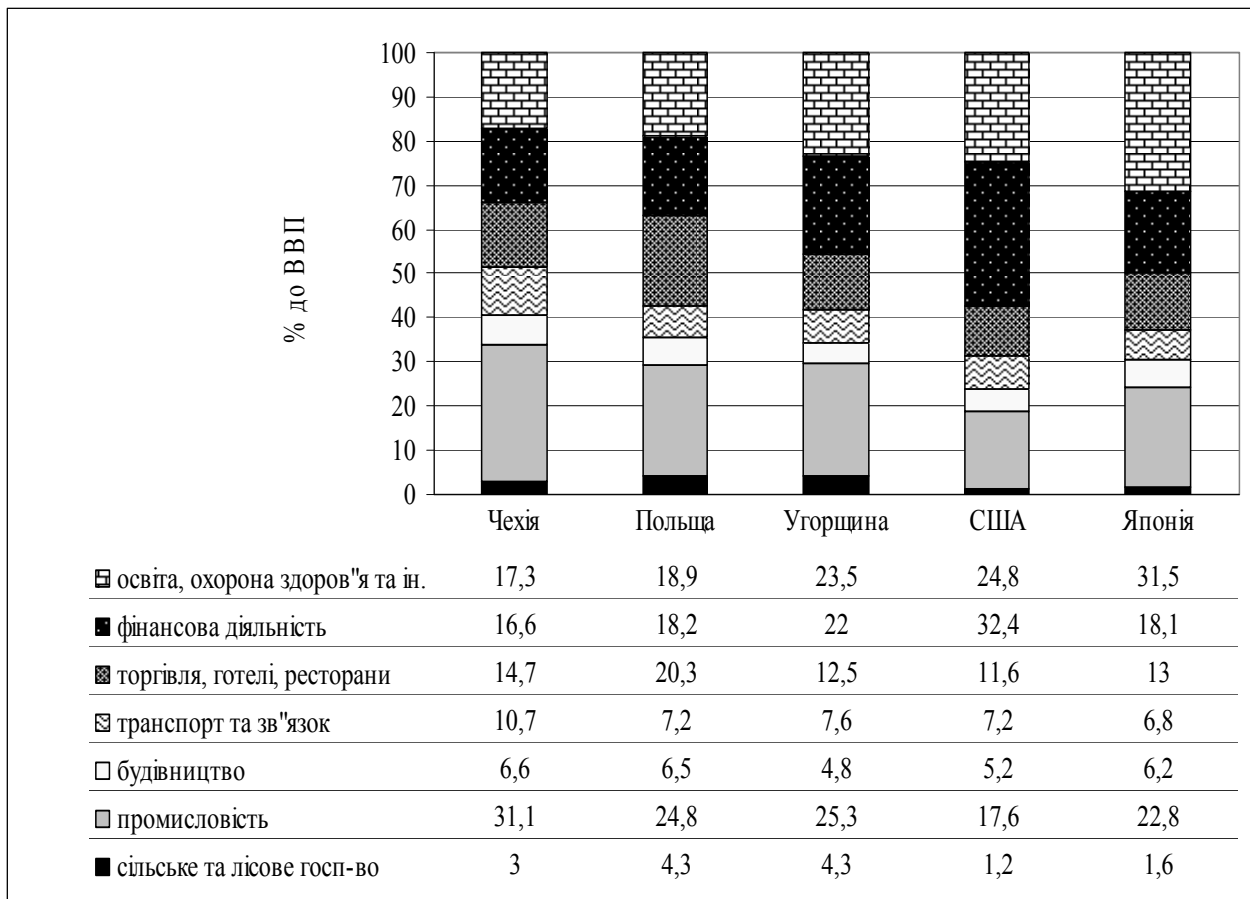

Рис. 3.8 Галузева структура економіки Польщі в 2013, %

У досліджуваних та більшості розвинених країн регіональна промисловість, сфера послуг, фінансова діяльність і торгівля є бюджето- і ВВП-утворюваними, ці ж галузі визначають економіку регіону та специфіку ринкового простору територій. У Японії, наприклад, питома вага сфери послуг складає найбільшу частку від ВВП порівняно з іншими, взятими для дослідження країнами — близько 31%, у США — 25%, Німеччині — 21% [94]. Промисловість регіонів досліджуваних країн складає п'яту частину від ВВП (Японія і США), чверть (Німеччина та Польща) чи майже третину (Чехія). Фактично можемо стверджувати, що саме зазначені галузі локальних рівнів досліджуваних країн створюють активні платформи для їх ринкового простору (рис. 3.9) [147].

Досліджуючи риси економіки на яких ґрунтується польський регіональний ринковий простір вимальовується така картина. Економічна структура Польщі і відповідно архітектура регіонального ринкового простору вирізняється певною консервативністю з її порівняно низькою часткою сектору фінансових послуг і великою питомою вагою малого і середнього бізнесу (близько половини ВВП). Її можна назвати децентралізовано-регіональною із помірним втручанням держави. Консервативна і банківська система, що виражається, зокрема в обережному використанні сучасних банківських продуктів. Стійкість польської економіки підтримується обережною поведінкою польських споживачів і підприємців на локальних рівнях. Рівень заборгованості домашніх господарств, а також малого і середнього бізнесу — один із найнижчих у Європі.

*Побудувала автор за джерелом 147

Рис. 3.9 Формування ВВП окремих країн у розрізі галузей станом на 2013 р.

Польська промисловість дуже диверсифікована і географічно досить рівномірно розміщена, хоч існують райони значної концентрації підприємств її провідних галузей. Провідними є галузі, що виробляють продукти харчування, текстиль, вугілля, машини і обладнання [63].

Зауважимо, що певні особливості, які «ускладнюють життя» Польщі, стосуються промислового виробництва. Незважаючи на те, що останнім часом його структура змінилася, приватизовані польські підприємства майже не випускають складної наукомісткої продукції, хоча саме цим славилася соціалістична Польща. Крім того, не можна забувати, що Польща має застарілу важку промисловість. Вугільні шахти, металургійні комбінати, відстала транспортна й енергетична інфраструктура — все це опинилося поза ринковою економікою. Найбільші застарілі польські підприємства залишилися в руках держави [323]. Причому цю проблему Польща намагається вирішити, формуючи кластери та об'єднуючи підприємства одної галузі в холдинг або концерн. Структура виготовленої продукції залишається такою ж самою, лише змінюється механізм управління. Модель регіональної ринкової архітектури Польщі подано на рис. 3.10 [63; 235; 321].

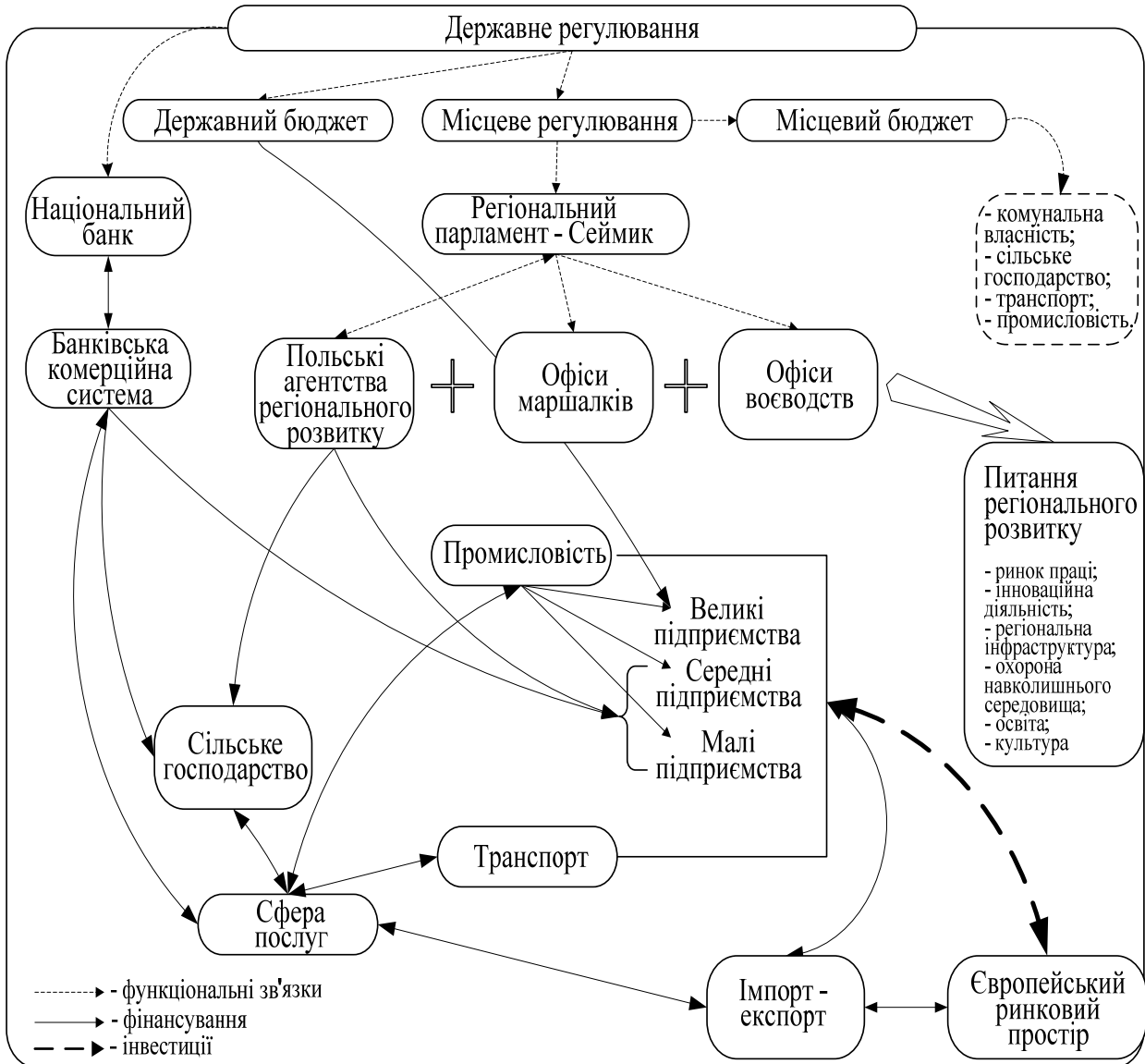
Особливістю регіональної економічної та ринкової політики є її фактично повна автономія. Сеймик, демократично обраний (із повітів) регіональний парламент, який очолює голова, займається плануванням регіональної політики та розробляє стратегії регіонального розвитку. Уряд воєводства є виконавчим органом регіонального рівня, який очолює маршал. Серед обов'язків маршала є представлення регіону в зовнішніх зв'язках.

У регіоні є також представник центрального уряду — воєвода (губернатор воєводства), виступає в ролі наглядача за регіональною політикою з юридичного боку, спостерігає за діяльністю сеймику та контролює інші регіональні установи.

Загальні цілі регіональної політики, передбачені у законі, прийнятому 14 липня 2000 р. про правила підтримки регіонального розвитку передбачають [226]:

- розвиток окремих територій країни;
- підвищення рівня життя населення;
- забезпечення конкурентоспроможності;

- зменшення диспропорцій у розвитку регіонів;
- надання всім громадянам рівних можливостей розвитку;
- ліквідацію відсталості найменш розвинених територій.

*Розробила автор на основі джерел: 63; 235

Рис. 3.10 Модель регіональної ринкової архітектури Польщі

Фінансова підтримка регіональної промисловості, сільського господарства сфери послуг та ін. окрім зазначених на рисунку установ, може здійснюватися і з державного бюджету. Для того, щоб отримати фінансування з державного бюджету, уряд воєводства подає заявку на виділення коштів, зазначаючи цілі та завдання, яких стосуватиметься підтримка, а також джерела та обсяги фінансування

цих завдань, очікувані результати та інституційну основу. Після переговорів із центральним урядом підписується контракт воєводства, який має бути затверджений Радою міністрів і регіональним парламентом (сеймиком).

Після вступу Польщі до ЄС трансформації архітектури її регіонального ринкового простору можна звести до кількох блоків:

- реформування структури інвестицій (до вступу до ЄС відбулося значне зростання обсягів прямих іноземних інвестицій. Раніше Польща інвестувала в сусідні країни — Україну, Російську Федерацію, Чехію, після вступу — в розвинені країни ЄС);
- переорієнтація на пріоритетність регіональної складової у розвиткові ринкових відносин, що було підкріплено, по-перше, відповідною політикою державної і місцевої влади, по-друге, — вливанням у територію інвестицій та ефективного використання інтеграційних переваг після вступу до ЄС. Крім того, були ще багатомільярдні субсидії зі структурних фондів та Фонду згуртування, що надходили в країну в 2004-2006 рр. і які, якщо в цілому не ліквідували відставання, проте значно зменшили відстань між лідерами та аутсайдерами;
- диверсифікація зовнішньої політики через диспропорційність у розвитку територій та високий рівень безробіття (у 2011 р. — 12%, у 2012 р. — 13%, у 2013 р. — 14,4%) [95].

Незважаючи на ці позитивні для країни трансформації, значна регіональна диференціація залишилася і рівень безробіття та доходів у країні і досі є різним.

Ринковий простір територій в Угорщині сформувався внаслідок економічної моделі «градуалізму», заснованої на поступових соціально-економічних перетвореннях. Основною відмінністю цієї моделі від «шокової терапії» була етапність у здійсненні ринкових реформ та забезпечення мінімальних соціальних стандартів. Регулювання цін на товари «соціальної групи» здійснювалось державою, як і обмінні курси національної валюти, а саме — за допомогою монетарних та немонетарних заходів. Масовий процес приватизації здійснювався із особливою увагою до малих та середніх підприємств і фактично мав три відповідних етапи. Особливо цікавою була політика уряду щодо заробітної плати, що змінювалась на різних

етапах градуалістської моделі: її зростання, то обмежувалося, то лібералізувалося для того, щоб не втратити контроль над процесом і не допустити різкого дисбалансу між доходами різних верств населення.

Прикладом реалізації градуалістської моделі була не лише Угорщина, але й Чехія, Словаччина, Словенія, Естонія, Латвія та Литва, які використовували елементи еволюційності у трансформації своєї економіки до ринкового середовища.

На формування архітектури ринкового простору локальних рівнів Угорщини вплинуло домінування соціальної складової в бюджеті, що створило так звану «пенсійну бомбу» уповільненої дії. Приватизація пенсійних фондів та необхідність перерозподілу фінансування дефіцитів у майбутньому, в якому передбачалось активне старіння нації, спричинили хронічний дефіцит бюджету, що також був пов'язаний із великим тягарем соціальної сфери. В результаті Угорщині не вдалося уникнути значних регіональних диспропорцій, що не сформувало ефективного регіонального ринкового простору та рівних по інтенсивності зв'язків між елементами. Разом з цим, незважаючи на певні економічні складнощі у процесах трансформацій та досягненні гармонійного розвитку локальних рівнів, основні макропоказники Угорської республіки демонструють значний приріст у 2000-2013 рр. (табл. 3.4) [135].

Таблиця 3.4

**Динаміка основних макропоказників Угорщини в 2000-2013 рр.,
поточні ціни, млрд. дол.**

Рік	ВВП	Національний дохід	Чистий внутрішній продукт
2000	46,4	44,1	39,5
2010	127,5	121,5	107,6
2013	130	123,2	109,1

За досліджуваний період основні показники, які характеризують позиції країни, зростають, причому це зростання — майже в три рази за досить короткий проміжок часу. Основні показники економіки сформовані внаслідок правильної регіональної політики та програм, спрямованих на європейські стандарти. Якщо розглянути структуру угорської економіки, то вона власне повторює картину розглянутих

вище країн. А саме: найбільшу частку в цій структурі складає сфера послуг — 42% та промисловість - 26%, з великим відривом далі — торгівля (12%) і транспорт (11%), причому останній свої позиції тримає переважно завдяки правильно побудованій зовнішньоторговельній політиці (рис. 3.11) [135; 270].

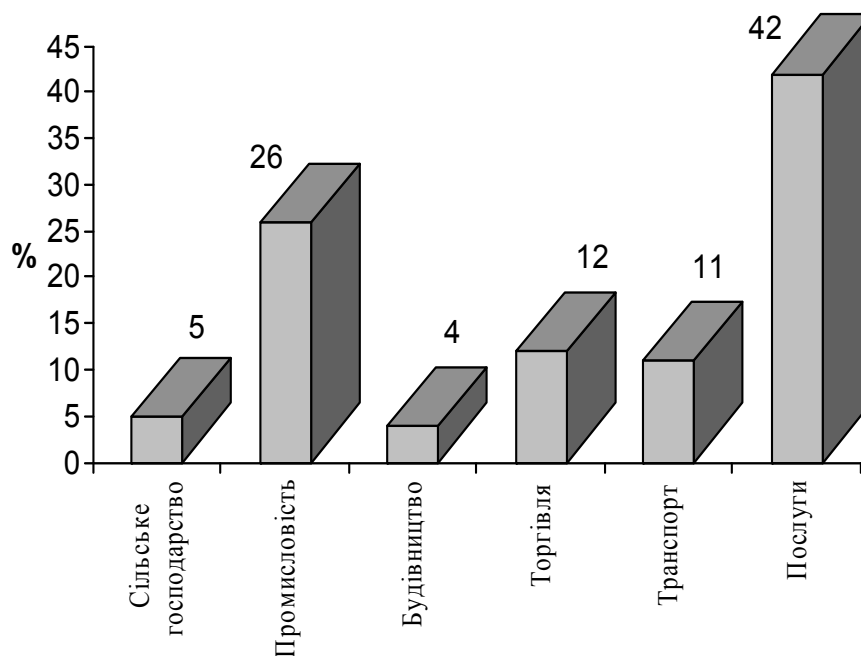
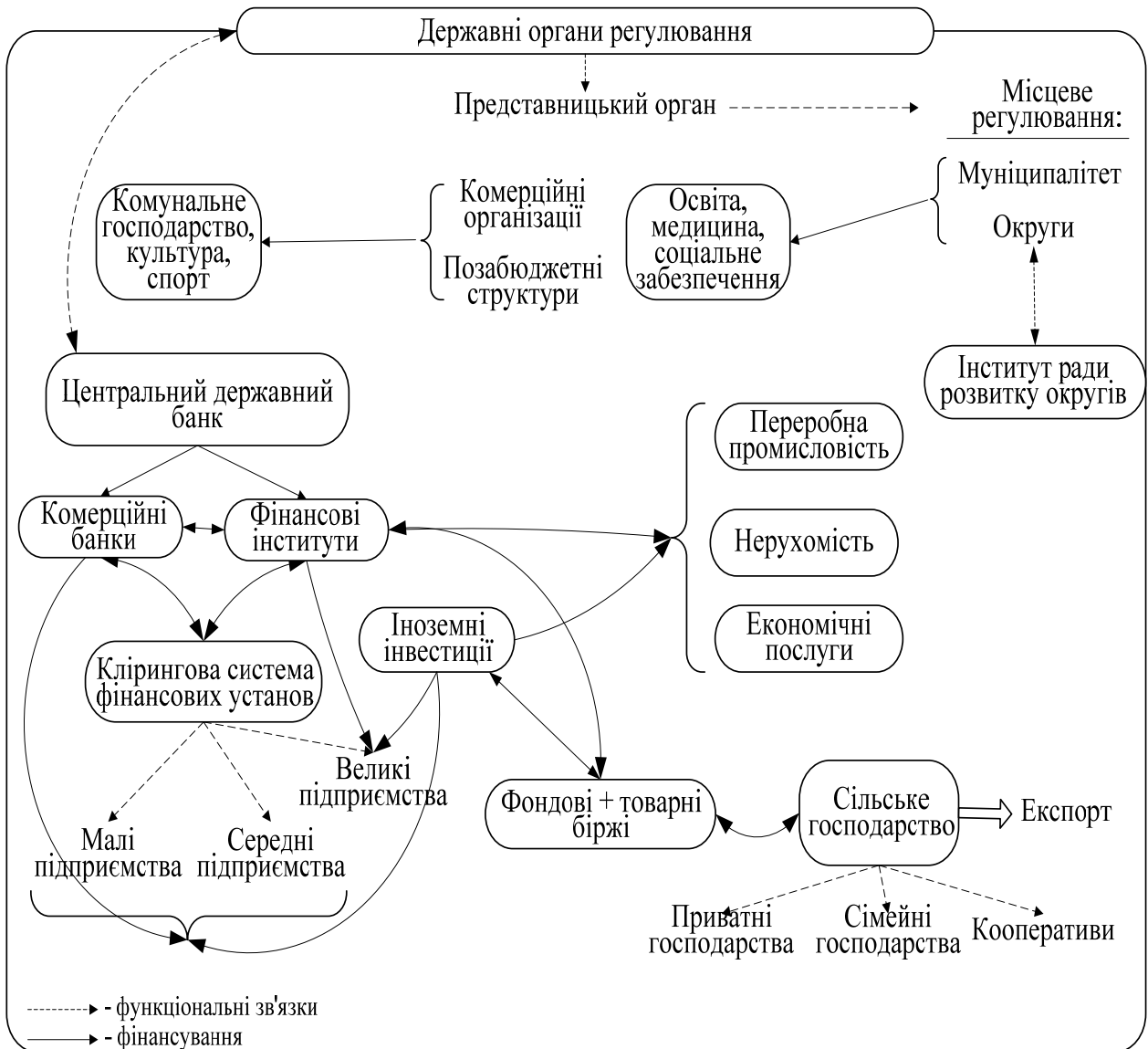

Рис. 3.11 Структура економіки Угорщини в 2013 р., %

За структурою ВВП Угорщина може вважатися типовою постіндустріальною країною, у якій питома вага сервісних галузей перевищує 60 % (2013 р.). Частка приватного сектора в структурі цього показника досягла 85 % і, з огляду на європейські тенденції, швидше за все не буде підвищуватися у майбутньому. Наступною особливістю Угорщини є те, що вона має високу концентрацію капіталу, а відтак і ділової активності у своїй столиці. Понад 40 комерційних банків та 20 страхових компаній базуються в Будапешті, у тому числі найбільша фінансова установа — OTP Bank. Модель регіональної ринкової архітектури зосереджена на територіальній автономії та сприянні її подальшому розвитку. Цей розвиток передбачає, зокрема різні підходи до фінансової допомоги малому і середньому бізнесу як індикаторові ринкового розвитку та основі інвестиційних, інноваційних та управлінських зв'язків. Модель регіональної архітектури сучасної Угорщини подана на рис. 3.12 [44; 135; 204; 226].

Ринковий простір Угорщини ґрунтується на локальних рівнях, які регулюються муніципальною владою та округами. Деякі важливі регіональні складові фінансуються лише з місцевих коштів (освіта, медицина, соціальне забезпечення, комунальне господарство та спорт). Особлива увага приділена, як і в чеській моделі, малим і середнім підприємствам. Вони усіляко підтримуються місцевими фінансовими інститутами та іноземними інвесторами.

*Розробила автор на основі джерел: 44; 135; 204; 226

Рис. 3.12 Модель регіональної ринкової архітектури Угорщини

Угорська модель має спільні риси із чеською і польською. Ці риси є визначальними для формування «скелету» регіонального ринкового простору цих країн. Не можна не згадати про кластерні

ініціативи Угорщини, яка досить швидко усвідомила їх привабливість для територіальної економіки. Як свідчить статистика, в Угорщині вже до 2003 р. була створена система із 150 кластерів у таких напрямках: будівництво, текстильне виробництво, термальні води, оптична техніка, автомобілебудування, деревообробка, харчова продукція, електроніка та ін. В Угорщині також функціонують 75 промислових парків, які об'єднують 556 компаній із кількістю працівників — 60 тис. осіб [237].

Сформулюємо причини трансформацій угорської економіки до і після вступу держави до ЄС. З метою виконання взятих перед ЄС зобов'язань, в Угорській республіці було розроблено дві програми:

- програма гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС;
- широкомасштабна національна програма інтеграції.

При визначенні параметрів завдань, обсягів і термінів виконання програм були враховані всі вимоги ЄС до Угорщини, а також здатність країни з урахуванням фінансової підтримки з боку ЄС щодо їх реалізації. Програми були націлені на забезпечення відповідності політичної системи країни, системи юриспруденції та економіки країни “копенгагенським” критеріям. Трансформації регіонального ринкового простору Угорщини загалом викликані реалізацією цих програм і за своєю суттю такі:

- створення чинної на ринкових засадах, конкурентоспроможної економічної народногосподарської системи. Це завдання було пов'язано не тільки з намаганням країни до повномасштабної інтеграції в ЄС. Насамперед воно впливало зі зміни суспільно-політичної системи та потребою інтеграції у світову економіку. Важливим елементом цього процесу стала регіональна приватизація, яка виявила нежиттєздатність великих підприємств стратегічного значення. В результаті зменшився ВВП держави, зросло безробіття (нині це 5-6%), виникли депресивні території;
- реформування та реструктуризація економічної системи, що супроводжувалось суттєвими корективами географічного розміщення виробництв, і призвело до регіонального дисбалансу трудових ресурсів та поглиблення депресивності окремих територій. Створилася парадоксальна ситуація —

- гостра недостача робочої сили у західних регіонах, яку компенсує Словаччина, і безробіття до 20 % у східних [28];
- трансформації у системі освіти, у контексті підготовки кадрів для сучасних потреб економіки. Цей блок завдань досі не вирішений у повному обсязі і трансформаційні процеси тривають;
  - впровадження специфічних правил ринкового регулювання аграрної сфери ЄС та реформування всіх інституцій управління. Трансформації наявної структури та кваліфікації кадрів із метою забезпечення ідентичності відповідним структурам Європейської комісії; паралельне створення спеціальних структур для вирішення питань європейських конкурсів, фінансових виплат, контролю за реалізацією проектів; виділення структур для інформування виробників аграрного сектору, організації навчання та підготовки спеціалістів.

Загалом трансформаційні особливості постсоціалістичних країн із позиції архітектури регіонального ринкового простору, пріоритетів розвитку та результатів подано у таблиці 3.5.

Проаналізувавши інформацію щодо трансформаційних процесів постсоціалістичних країн зазначимо:

- по-перше, трансформації, які є керованими, є ефективними. Ймовірність негативних наслідкових ефектів прогнозована і незначна;
- по-друге, трансформації ефективні у тих країнах, де вони здійснюються комплексно — починаючи від системи регулювання і завершуючи формуванням відкритого регіонального ринкового простору;
- по-третє, керування трансформаціями та інтеграційними процесами завжди супроводжується змінами агентів і елементів усіх рівнів архітектури регіонального ринкового простору;
- по-четверте, вектор трансформацій країни повинен мати одне спрямування із світовими процесами, тобто у відкритому економічно-ринковому просторі напрям внутрішніх змін має збігатися із зовнішніми.

Зазначимо, архітектура ринкового простору у постсоціалістичних країнах була сформована під впливом трансформаційних процесів, частина з яких стимулювалася державою і місцевою владою, а частина ні. Друга частина була викликана потужними чинниками, наприклад, світовими, загальнодержавною політикою.

Таблиця 3.5

Вплив трансформацій постсоціалістичних країн на архітектуру регіонального ринкового простору, пріоритети його розвитку та результати

Країна	Вид трансформації	Архітектура регіонального ринкового простору	Розвиток регіонального ринкового простору	Результат трансформацій
1	2	3	4	5
Чехія	1. Процесу виробництва	розширення ринкового простору; виникнення нових елементів та ієрархічних рівнів	диверсифікація виробництва; ліквідація нерентабельних та неперспективних підприємств; зростання безробіття та міграції населення	зміна наявної економічної моделі ринку; створення сприятливих умов для підприємців; постачання професійних та ефективних послуг
	2. Галузей економіки	зростання окремих галузей (машинобудівна, металообробка та ін.; збільшення сектору малого і середнього підприємництва	зменшення безробіття та міграції населення; зростання впливу інформаційного ринку; розширення інфраструктури за рахунок іноземних компаній	покращення рівня життя населення; розвиток регіональних ринків; зміцнення міжрегіональних зв'язків; кластерні підприємницькі та освітні ініціативи; активізація зовнішньоекономічної політики
	3. Регіональної економіки	концентрація підприємств і виробництва у регіонах	активізація інвестиційних, інноваційних, пенсійних та ін. фондів	нова модель економіки та ринку; формування ринкового простору на рівні територій; переорієнтація на світову регіональну модель розвитку

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4	5
	3. Товарної структури зовнішньої торгівлі та зовнішньоторговельної політики	виникнення нових агентів та інструментів ринку; зміна інфраструктури регіональних ринків	зміна пріоритетів розвитку; виникнення нових ринків; концентрація капіталу в регіонах; прискорення руху капіталу; зростання конкурентоспроможності продукції	збільшення питомої ваги торгівлі на світовому ринку; фінансове зміцнення та підвищення автономії регіонів; інтеграція в ЄС
Польща	1. Галузей регіональної економіки	ліквідація одних і виникнення галузей; зміна регіональної галузевої структури; зміна інфраструктури ринків	формування нових ієрархічних рівнів; зміна моделі регіонального регулювання	ринково орієнтовані галузі економіки; техніко-технологічне оновлення підприємств пріоритетних галузей; зміна структури інвестицій; кризові явища в регіональній економіці; зростання чисельності безробітного населення
	2. Регіональної економіки	зміна побудови ринків; формування кластерних об'єднань; виникнення нових інструментів ринку	конкурентоспроможна модель регіонального ринкового простору; створення нових ринків та міжрегіональних зв'язків; вихід у світовий ринковий простір	активізація інтеграційних процесів; потоки іноземних інвестицій та субсидій; покращення рівня життя населення; зменшення міграції та безробіття населення; зміна системи освіти

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4	5
	3. Зовнішньо-економічної політики	експортно-орієнтовані галузі та послуги; виникнення інвестиційних фондів та установ; функціонування іноземних представництв та філій	відкритість ринку; інформаційний ринковий простір; розширення ринку збуту підприємств; поширення інтеграційних процесів; чутливість ринку до світового впливу	зростання конкурентоспроможності продукції; покращення рівня життя населення; підвищення рівня зайнятості; зміцнення кластерних ініціатив; зменшення диспропорційності розвитку територій; інтеграція в ЄС
Угорщина	1. Економічної системи	зникнення великих стратегічних підприємств; корегування географічного розташування виробництв	регіональна приватизація; регіональний дисбаланс трудових ресурсів; зміна інфраструктури ринку; техніко-технологічне спрямування агентів регіонального ринкового простору	зменшення ВВП; зростання безробіття; виникнення і поглиблення депресивних територій; зростання міграції населення
	2. Регулювання регіональної економіки	створення на місцевому рівні регулівних установ із чітко визначеними функціями підтримки малого і середнього бізнесу; активізація банків і фондів для кредитування бізнесу; виникнення нових агентів ринку	відкритість та прозорість ринкових процесів для внутрішніх і зовнішніх агентів; формування інформаційного ринкового простору; прискорення руху капіталу; активізація світових ринкових інструментів; стабілізація інвестиційних потоків; відкритість ринкового простору країни і регіонів	гармонійне поєднання державного і регіонального ринкового регулювання; динамічний розвиток галузей економіки; тенденція до зростання ВВП та зменшення міграційних процесів; інформаційна регіональна економіка; формування окремих європейських тенденцій розвитку (соціальних, галузевих, ринкових)

*Розробила автор

Тому для розвитку архітектури регіонального ринкового простору України наголошуємо на необхідності формування системи управлінських заходів, націлених на трансформації з метою спрямування їх дії і наслідків у корисному для регіонів напрямку.

3.3 Проблеми інтеграції України у світовий ринковий простір

Розвиток незалежної України об'єктивно вимагає її входження у світове господарство на організаційно-економічних засадах ринкових відносин, на принципах рівноправності і взаємної вигоди у співробітництві.

Об'єктивна необхідність інтеграції України у світове господарство і розвитку її міжнародних економічних відносин безпосередньо впливає з потреб прискорення розвитку регіонального ринкового простору країни та зростання потреб суспільства. В період ринкових трансформацій України першочергове значення має розробка фундаментальних наукових досліджень щодо вектора розвитку і регулювання регіонального ринкового простору в умовах глобалізації світового господарства. Ця обставина є однією із причин того, що в Україні після проголошення державного суверенітету у внутрішній політиці були допущені стратегічні помилки, а пізніше, в процесі розгортання економічних реформ, їх наслідки набули хаотичного і непослідовного характеру.

Становлення України як незалежної держави супроводжувалось формуванням її економіки, в якій зміцнювались із відповідною переорієнтацією виробничо-територіальні утворення в межах регіональних економічних систем [250]. Соціально-орієнтована модель розвитку, формування якої здійснюється в Україні, спрямована на задоволення матеріальних і духовних потреб населення і супроводжується трансформаційними процесами в ринковому просторі регіонів як складовій ринкового простору країни. Але економічна ситуація в Україні характеризується асиметричним регіональним розвитком, зокрема у фінансовій забезпеченості.

Проблеми розвитку інтеграції нашої держави у світовий ринковий простір, що формуються на відповідних нюансах трансформаційних процесів у регіонах, є об'єктом уваги вітчизняної і зарубіжної економічної науки. Їх досліджують І. Барановський,

В. Гейць, З. Герасимчук, Т. Герко, Б. Данилишин, Л. Дейнеко, В. Кравченко, А. Лучка та інші. Водночас, проблеми трансформацій ринкового простору регіонів, які детально досліджуються науковцями, поки що комплексно вивчені не достатньо. Важливе коло питань, особливо економічних, ринкових та управлінських щодо розвитку територій в єдиному ринковому просторі держави, досліджене лише фрагментарно, що вимагає проведення подальших фундаментальних досліджень у цьому напрямі.

Узагальнюючи класичні та сучасні підходи до конкретизації і систематизації основних груп проблем інтеграції України у світовий ринковий простір [252; 283; 284; 289], виділяємо у них три основні блоки: економічні; управлінські; ринкові. Розглянемо вміст цих блоків та розкриємо сутність основних, на нашу думку, проблем (рис. 3.13).

РРП- регіональний ринковий простір

*Розробила автор

Рис. 3.13 Проблеми інтеграції України у світовий ринковий простір

Ми виділяємо основні блоки і види проблем, зосереджуючи увагу на тих, які з нашого погляду, є пріоритетними і найскладнішими для подолання у інтеграційному процесі України до світового ринкового простору. Всі три блоки проблем розділені умовно і залежать від критеріїв, які покладені в їх основу. Так, наприклад, відсутність механізмів прогнозування ефективності регіональних стратегій, розвитку регіонів та трансформацій регіонального ринкового простору може мати безпосереднє відношення до ринкових потреб за умови вибору за об'єкт дослідження ринок капіталів.

Перш за все варто зупинитися на корумпованості усіх сфер діяльності регіонів нашої держави, оскільки вважаємо її основною економічною проблемою, яка зводить нанівець усі прогресивні кроки і тенденції розвитку.

Корумпованість в Україні на макрорівні тісно пов'язана із дотаційною політикою. Варто зазначити, що серед нині функціонуючих 11 тис. територіальних громад, половина має чисельність до 3 тис. осіб. Місцеві бюджети таких громад дотуються державою більше ніж на 70% [29].

Основною негативною рисою корумпованості є формування потужного тіньового сектора економіки, який за різними оцінками складає від 40% до 70% від ВВП. Результати досліджень свідчать, що тіньова економіка в секторі підприємництва України поширена практично в усіх сферах економічної діяльності: паливно-енергетичному, будівельно-монтажному, агропромислового комплексах, фінансовому секторі, сфері інтелектуальної діяльності, в торгівлі та в інших галузях і сферах. Доказом високого рівня тінізації товарообороту в Україні є також результати оцінки відповідно до балансового методу в розрізі стратегічно важливих груп товарів (табл. 3.6) [38].

Таблиця 3.6

**Рівень тінізації в Україні у розрізі окремих груп товарів
відповідно до балансового методу, %**

Рік	Автомобілі	Земля, нерухомість	Освіта	Медицина	Торгівля
2011	23,4	36,9	67,2	52,4	44,4
2012	18,7	45,1	70,3	59,0	42,6
2013	16,2	58,8	74,8	68,6	48,5

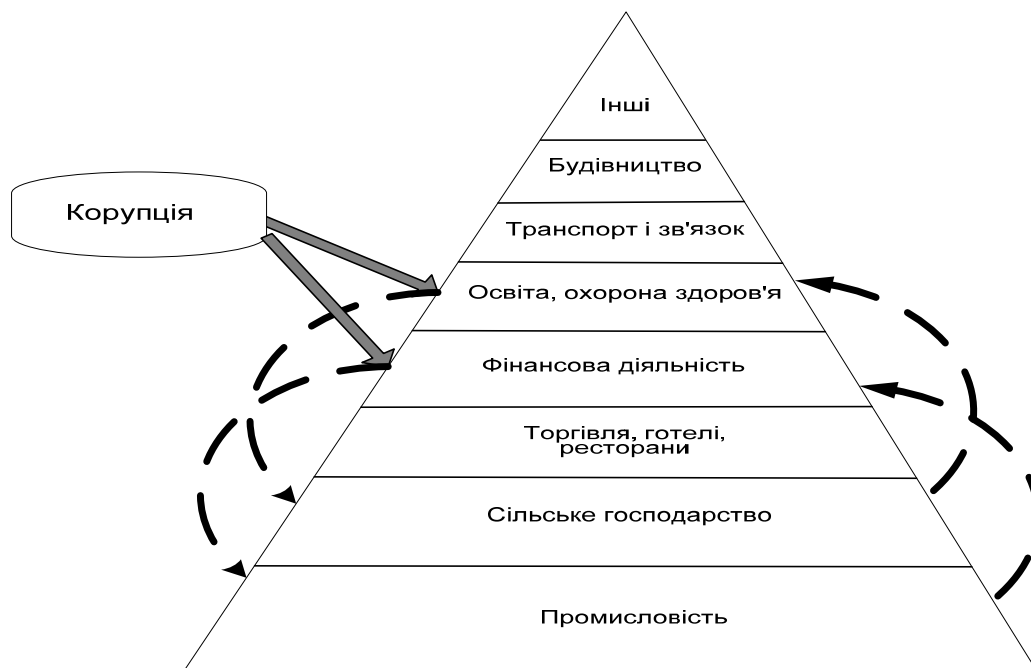

Наявність високого рівня тіньової економіки та корупції призводить до істотного зниження індексу економічної свободи, а відтак, знижується інвестиційна та підприємницька активність (зокрема, значення показника свободи інвестицій знизилося з 30 (зі 100 можливих) у 2007 році до 18 — у 2013; свобода на ринку праці з 51,8 до 36,2; свобода від корупції з 26 — до 19 відповідно) [38]. Зрозуміло, що реалізація масштабних контрабандних та тіньових схем неможлива без часткової підтримки з боку представників державної влади, іншими словами — наявності корупційних механізмів.

Що ж відбувається у структурі економічної системи за умови впливу на неї корупційних механізмів? Розглянемо узагальнену структуру економіки країн найближчих до України за основними параметрами (розташування, ресурси, клімат, культурні особливості) — Польщі та Чехії. Така структура має вигляд піраміди із основною галуззю економіки — промисловістю (рис. 3.14). Корупція деформує, спотворює її, забезпечує зміну місця розташування галузей. Далі змінюються механізми дотаційності та державної підтримки. Елементи архітектури ринкового простору прагнуть отримати прибуток у найкоротші строки, тому поглиблюють цю проблему і підтримують ті сегменти, які спроможні її вирішити. В результаті зміна галузевих пріоритетів доходить до абсурду щодо стимулювання одних (менш важливих) і пригнічення інших (більш важливих) галузей і набуває кримінального характеру.

Отже, найбільш визначальними особливостями трансформацій ринкового простору в Україні порівняно з іншими країнами світу є:

- нерівномірність і значна розбалансованість у розвитку галузей реального сектору економіки, багато галузей, таких, як легка промисловість чи комунальне господарство, практично знищені;
- неадекватно висвітлена статистика розвитку регіонів і галузей;
- активізація корупційних схем, що спричинила збільшення тіньового сектору та асиметричну державну підтримку;
- відсутність конкурентоздатних сегментів реальної економіки, що в цілому унеможлиблює ефективний розвиток ринкового простору.

*Розробила автор

Рис. 3.14 Вплив корупції на узагальнену структуру економіки

Варто зазначити, що в Україні поступово формуються передумови для зміцнення реальної економіки, зокрема створення кластерних об'єднань на зразок прикладів проаналізованих країн [20; 24; 45; 84; 165; 170; 191]. Хоча ці трансформації перебувають на початковому етапі і в сучасних умовах складно говорити про їх характер та наслідки, закладені передумови, що мають вектор, орієнтований на регіональний потенціал та ринковий простір регіонів, повторюють світовий прогресивний досвід.

Інша важлива проблема блоку економічних проблем, що перешкоджають вступу України до ЄС, пов'язана із зовнішньоекономічною політикою нашої держави, оскільки важливість вибору правильних її орієнтирів набуває особливої ваги в умовах посилення процесу глобалізації світового господарства та загострення конкуренції на світових ринках.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку країни показує, що без правильної, науково обґрунтованої, всебічно зваженої та послідовно здійснюваної зовнішньоекономічної політики не може бути успішно реалізована стратегія економічного та соціального

розвитку, здійснена інтеграція України у світовий економічний простір.

В Україні нині ухвалено закони, які створюють номінальні можливості для включення її економіки у світове господарство: Закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про режим іноземного інвестування» тощо. Проте, зовнішньоекономічна політика може бути успішною лише за умов системного та комплексного вирішення низки проблем, пов'язаних із її формуванням і реалізацією. Йдеться, зокрема, про такі системні перетворення, як формування економічних основ розвитку світогосподарських зв'язків країни, створення політичних передумов і правових засад формування зовнішньоекономічної політики. Системні перетворення та їхній вплив на характер зовнішньоекономічної діяльності також повинні ретельно враховуватися.

Реалізація економічної та соціальної політики в Україні в майбутньому буде значно залежати від того, наскільки успішно в країні буде реалізовуватися на практиці модель відкритої конкурентної економіки, що дозволить залучити до економіки України необхідні матеріальні, трудові, технологічні ресурси з одного боку, та використати зовнішні ринки для збуту вітчизняної продукції — з іншого. За таких умов перед Україною постає проблема вибору стратегічних партнерів та напрямів інтеграції у світовий економічний простір для досягнення поставленої мети.

Такі дослідження є актуальними для усіх країн у будь-який період часу, що пов'язано із багатовимірністю, динамічністю, неоднорідністю, інтегративністю та анізотропністю регіонального ринкового простору. Експортно-імпортна політика держави з одного боку характеризує ступінь розвитку національного ринкового простору (реальна економіка, виробництво і надання послуг, фінансовий та страховий сектор), з іншого — дає уявлення про перспективність зв'язків з іншими державами світу (інвестиційна привабливість, можливості розвитку нових ринків). Умови та результати експортно-імпортної діяльності країни визначають характер її участі в системі міжнародної торгівлі та роль у світовому ринковому просторі.

Проблематика ринкового простору держави та її території нова і малодосліджена, в тому числі через зазначені вище його

властивості. Пригадаємо, що загалом дослідженням простору як фізичного поняття були присвячені праці В. Ацюковського, В. Вернадського, І. Герловіна, А. Енштейна, О. Эстерле. Теорії економічного простору з'явилися пізніше у працях Б. Йонсона, В. Лундвала, М. Енрайта, М. Портера, М. Сторпера, К. Фрімена. Основні їх ідеї щодо розвитку економічного та ринкового простору стосуються формулювання системи ключових факторів розвитку.

Для ефективної зовнішньоекономічної політики вважаємо за доцільне чітко визначити її змістовну сутність. Відповідно до ст. 10 Господарського кодексу України, зовнішньоекономічна політика — це політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника [68]. Зовнішньоекономічна політика тлумачиться так:

- діяльність державних законодавчих та виконавчих органів, спрямована на формування ефективних економічних відносин держави на міжнародній арені [198, с. 15];
- політика, яка впливає з наявних порівняльних і конкурентних переваг у різних галузях господарства передбачає пріоритет національних економічних інтересів у системі методів і форм регулювання світогосподарських зв'язків, ґрунтується на засобах тарифного та нетарифного регулювання, спрямована в цілому на створення конкурентного ринкового середовища, поступове формування економіки, орієнтованої на експорт [71, с. 19];
- політичне оформлення міжнародних економічних зв'язків країни [185, с. 10] тощо.

Розглянемо особливості зовнішньоекономічної політики України у сфері зовнішньої торгівлі. На початку 90-х рр. ХХ ст. запроваджений ліберальний підхід у зовнішній торгівлі, який був спрямований на розвиток конкуренції на внутрішньому ринку. Цей підхід не приніс очікуваного результату: різке збільшення імпорту товарів посилило і без того активний рух інфляційних процесів через пригнічення вітчизняного виробництва і спрямування дефіцитних валютних ресурсів не на технологічне оновлення власного виробництва, а на закупівлю великих партій споживчих товарів часто не найкращої якості [273, с. 101]. Далі спостерігається масова

ліквідація та витіснення з внутрішнього ринку неконкурентоздатних вітчизняних підприємств. Недалекоглядна зовнішньоекономічна політика спровокувала тяжку кризу українського ринку ще на початку його становлення.

Після такого розвитку подій держава розпочала програму державної підтримки окремих галузей і підприємств. Всупереч сподіванням така підтримка не забезпечила підвищення конкурентоспроможності підприємств через відсутність загальнодержавної програми структурної перебудови, а навпаки, загальмувала прогресивні структурні зрушення. Навіть орієнтовані на експортну діяльність підприємства-монополісти (які майже завжди демонстрували високий рівень прибутковості), не змогли без проведення належної модернізації адаптуватися до нових умов і залишились залежними від імпортного постачання, врешті втративши окремі елементи конкурентоспроможності під час економічної кризи, яка розпочалась у 2008 р. Незначний позитивний ефект від державного втручання і спроб урегулювання торгівельної ситуації з іноземними державами у більшості випадків нейтралізувався переміщенням імпорту до тіньової економіки з відповідними наслідками (ухиленням від сплати мита, податків на імпортовані товари). Наслідком такої ситуації стала нерівність умов конкуренції на внутрішньому ринку: фактично знизився рівень захисту підприємств, які працювали легально і акуратно сплачували податки, тобто знизився рівень їх конкурентоспроможності [185; 198; 324, с. 102].

Наступною особливістю зовнішньоекономічної політики України у сфері міжнародної торгівлі є нераціональна її структура. На сировинну продукцію припадає близько 60%, а на високотехнологічну — 3% (аерокосмічна техніка, телекомунікаційне та електротехнічне обладнання, неелектрична техніка, хімічні продукти, наукові прилади, фармацевтичні продукти, комп'ютерна та офісна техніка, електрична техніка), до того ж експортуються переважно товари з низькою часткою доданої вартості, а імпортуються навпаки, з високою. Зростає імпорт промислових товарів порівняно низької якості, що зумовлено нижчими цінами на імпортні товари через нижчу їх собівартість порівняно з вітчизняними конкурентами, що задовольняє населення з низьким рівнем доходу.

Ці особливості імпоротно-експортної діяльності, як і будь-якої іншої, не можуть не залежати від наслідків науково-технічного прогресу, який в українському суспільстві стабільно недофінансовувався з того часу, як Україна здобула незалежність. Придбання ж високих технологій із-за кордону не здійснювалося, так само як і ліцензій та «ноу-хау» для виробництва вітчизняних конкурентоспроможних товарів і послуг, тобто заходи щодо першочергової лібералізації тих видів імпорту, від яких залежить інтенсифікація процесу інновацій у внутрішніх товаровиробників не здійснювалися [71; 185; 201; 324].

Нині механізми регулювання імпорту через застосування стандартів, екологічних, санітарних та інших норм безпеки споживання також залишаються малоефективними, що, у свою чергу, створює ідеальні умови для перетворення ринку України на ринок збуту за низькими цінами низькоякісних і небезпечних для здоров'я та для навколишнього природного середовища товарів. Намагання вирішити ці питання, власне, зосередилися не на впровадженні вищих вимог і стандартів як таких, а на підвищенні бюрократизованості процедур сертифікації імпортованих товарів, що викликало справедливі нарікання з боку торгових партнерів України. З одного боку, такі суперечності актуалізують проблему створення ефективної системи регулювання зовнішньоекономічної діяльності. В результаті її вирішення мала бути сформована програма, першочерговими цілями якої були б: стимулювання конкурентоспроможності регіональних ринків, їх наукомістких трансформацій, випуску продукції з високою часткою доданої вартості (рис. 3.15). Це б забезпечило узгодження цілей і засобів конкурентної та зовнішньоторговельної політики. Вважаємо справедливим твердження М. Портера — відомого дослідника у галузі конкуренції — який говорить про неї так: «яка б не була внутрішня система цінностей чи ідеологія у країні, фірми мають справу зі світовим ринком. Лише активізація зусиль, наполегливість, оновлення і особливо конкуренція є джерелами економічного прогресу для будь-якої країни і основами для підвищення виробничої діяльності та задоволення потреб громадян» [201, с. 800].

*Побудувала автор за джерелами: 71; 184; 198; 201; 273; 304

Рис. 3.15 Основні чинники формування ефективної зовнішньоекономічної політики

На основі зазначеного констатуємо: реалізація зовнішньоекономічної політики повинна здійснюватися з пріоритетністю підтримки і стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, які зосереджені у регіонах. В таких умовах потрібно оцінювати всі економічні наслідки, пов'язані з конкурентною політикою, особливо на рівні територій, які розвиваються неоднаково, а не лише ті наслідки, які впливають на конкуренцію безпосередньо. Крім цього, таке регулювання обов'язково впливатиме на монополістів, оскільки зазначений вплив здійснюється на конкурентні позиції не лише на рівні локальних утворень, але й на економіку в цілому, тому необхідним є узгодження зовнішньоекономічної політики із завданнями антимонопольного регулювання.

З огляду на це абсолютно необхідно для ефективної зовнішньоекономічної політики взаємоузгодження її цілей із конкурентною політикою як на рівні країни, так і на рівні регіонів. Це потребує зміни орієнтирів імпортно-експортної політики, які мають враховувати регіональні пріоритети та поступово нарощувати темпи

конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Дослідники, які працюють у цій сфері, зокрема Г. Филюк, виділяють для цього такі обов'язкові кроки:

- коригувати імпорتنний тариф на готові вироби з урахуванням імпортозаміщення;
- знизити імпортне мито на сировинні товари та комплектувальні вироби, що не виробляються в Україні, але є важливими для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників;
- припинити практику надання урядом пільг у сплаті імпортного мита на ті товари, що виробляються в Україні;
- стимулювати експорт товарів з високою часткою доданої вартості, у тому числі за рахунок значного розширення практики надання державних гарантій під експортні кредити [36; 147; 185; 273].

Вважаємо, що для підвищення ролі України у зовнішньоторгівельних відносинах найбільш важливим є один з управлінських кроків, метою якого є захист регіональних ринків і їх елементів від недобросовісної іноземної конкуренції, наприклад монопольні позиції інтегрованих іноземних компаній. Тому важливим є поступове впровадження стратегії «керованої» замість «вільної» торгівлі, яка буде враховувати регіональну специфіку, продуктивність вітчизняних виробників та поєднувати важелі ліберального і протекціоністського характеру відповідно до умов регіонального ринкового простору країни.

Ці напрями зовнішньоекономічної політики створять передумови для ефективних трансформаційних процесів нашої країни щодо імпортно-експортної діяльності. Реалізація зазначених заходів має починатися з регіонального потенціалу, який має бути тверезо оцінений для визначення своєчасності впровадження зазначених кроків. Протекціоністські ж заходи, по-перше, стимулюватимуть регіональних виробників, орієнтованих на експорт, по-друге, сприятимуть дотриманню принципів конкурентної політики на внутрішньому ринку країни і, як наслідок, урахуванню загальнонаціональних інтересів України у зовнішньоекономічній діяльності в умовах відкритої інформаційної економіки. Зрештою, основною метою зовнішньоекономічної політики нашої держави має

бути не впровадження додаткових обмежень імпорту, але активна інтеграція української економіки та її елементів у світовий ринок.

Для демонстрації прояву ринкових регіональних проблем інтеграції України у світовий ринковий простір розглянемо причини відсутності у нашій державі єдиного міжрегіонального ринкового простору.

Як свідчить світовий досвід, відмінності між країнами не тотожні відмінностям між регіонами певної країни. Так само, як кожна країна має цілу низку властивостей і характеристик, які простежуються на усій її території (єдиний макроекономічний простір, валютна зона, бар'єри між регіонами для руху населення, капіталу, товарів, послуг та інформації, відносна єдність інституційної системи), також існує комплекс специфічних рис, які вирізняють регіони між собою і стимулюють ті чи інші особливості їх розвитку. Причому ці особливості можна умовно поділити на мобільні і немобільні. До немобільних належать:

- географічні умови (особливості рельєфу, водних ресурсів, корисні копалини та ін.);
- агрокліматичні умови;
- історично сформована структура великих промислових підприємств та ін.

До мобільних особливостей територій належать:

- населення з його схильністю до міграції;
- економічний розвиток регіону;
- розвиток малого і середнього бізнесу;
- інвестиції, інші грошові потоки та ін.

Ці групи синерговані між собою, як пов'язані і характеристики територій всередині кожної групи. Мають місце первинні та похідні характеристики (рис. 3.16).

До первинних характеристик немобільної групи належать географічні та агрокліматичні умови, мобільної — міграцію населення. Інші характеристики в обох групах визначаємо як похідні.

Для висвітлення проблем, які, на наш погляд, перешкоджають формуванню єдиного міжрегіонального ринкового простору, розглянемо окремі особливості наведених вище груп.

*Розробила автор

Рис. 3.16 Основні проблеми формування єдиного міжрегіонального ринкового простору в Україні

Немобільні особливості. Ще античні філософи пояснювали відмінності в характерах людей, світогляді, рівні розвитку техніки і військовому пануванні держав такими факторами, як відмінності у кліматі, рельєфі, прибережному морському і річковому положенні цивілізацій. За довгу історію виникали різні думки щодо цього. Традиційно прийнято говорити про дві полярні парадигми — географічному детермінізмі (природа визначає розвиток суспільства — таких поглядів дотримувався, наприклад, Ш. Монтеск'є) і географічному індетермінізмі (природний фактор не має значення, оскільки людина може змінювати природу без обмежень) [66, с. 32-36].

Все ж рівень розвитку економіки і ринкового простору в різних регіонах однієї країни свідчать про те, що вплив географічної складової на розвиток територій є, і він визначив історичне спрямування конкретної території. Тому вважаємо, що немобільні чинники є об'єктивними регіональними бар'єрами. Вони — першопричина формування осередків великих промислових підприємств на територіях, розвитку певних галузей, рівня загального розвитку. Зазначені категорії — характеристики регіонів — дуже

інертні і залежать від історичних передумов. Так, найбільшими процентними значеннями ріллі у складі сільськогосподарських угідь характеризується Херсонська (90,14%), Черкаська (87,56%), Вінницька (85,72%), Дніпропетровська (84,54%) області, що і визначило їх сільськогосподарську спрямованість [246]. Через це у зазначених регіонах було сформовано потужний машинобудівний та переробний комплекс. У Черкаській області на другому місці після сільського господарства розташоване рибне господарство, що визначено наявністю водних ресурсів. Природними копалинами визначена спрямованість економіки у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Харківській областях, які характеризуються розвинутою промисловістю.

Мобільні особливості. У цій групі чинників пріоритетне місце відводимо міграції населення, яке залежно від традицій, звичного способу життя та місця проживання у різних регіонах має до неї різну схильність. В цілому мобільність праці і капіталу між регіонами не однакова, хоча на фоні глобалізаційних процесів обмеження на рух грошових потоків і населення поступово стираються. В межах однієї країни регіональні бар'єри руху факторів виробництва знижуються за рахунок єдиної мови і культури, менших формальних обмежень на міграцію, торгівлю і рух капіталу. У регіонах спостерігається чітко виражена полюсність, яка, на нашу думку, прямо пов'язана з ринком праці і, в певній мірі, є демонстрацією дії закону Рейлі. Справа в тому, що біля регіону з розвинутою економікою та ринковим простором, як правило, розташовуються також доволі міцні з фінансово-економічного погляду території. Так, економічно розвинені м. Київ і Київська область (18,9% ВРП у 2012-2013 рр.) певною мірою формують потенціал сусідніх областей, до яких належать Черкаська (2,1% ВРП) і Вінницька області (2,3% ВРП), чи, наприклад, значно слабша Хмельницька область (1,7% ВРП) оточена такими ж слабкими: Тернопільською (1,2% ВРП), Рівненською (1,5% ВРП) та Волинською (1,4% ВРП) областями [246] (рис. 3.17).

*Розробила автор на основі джерела 246

Рис. 3.17 Полюсність регіонів України залежно від економічного розвитку

Формування цих умовних полюсів пов'язано, передусім, з міграцією робочої сили в економічно розвинені регіони, що стимулює розвиток їх ринкового простору через розширення виробництва, збільшення кількості підприємств, і разом з цим підтримує сусідні регіони, на які поширюються масштаби зростання «основного» регіону.

Наслідком високої мобільності є дивергентний розвиток регіонів, оскільки запускається механізм не порівняльних, а абсолютних переваг — регіони, що мають велику продуктивність праці, не тільки спеціалізуються на виробництві товарів з найбільшою нормою прибутку, вони приваблюють капітал і трудові ресурси з регіонів з меншими можливостями. При цьому підвищення продуктивності в регіонах, які віддають ресурси, може не повністю компенсувати падіння доходів через скорочення виробництва. В результаті економічно розвинені регіони, зміцнюючись, стимулюють

занепад слабких територій. Це є проблемою, яка перешкоджає створенню єдиного міжрегіонального ринкового простору. Для її вирішення слід застосувати управлінські важелі, які разом із стратегіями регіонального розвитку сприятимуть вирівнюванню економічного середовища в регіонах країни і зменшать міжрегіональну міграцію робочої сили.

Формування єдиного міжрегіонального ринкового простору можливе завдяки таким моментам. По-перше, регіони однієї країни, оскільки вони схожі між собою через об'єктивні особливості країни, однаково відчують на собі вплив загальнодержавної політики, зовнішніх шоків, динаміки валютних курсів, а тому трансформації їх ринкового простору в цілому схожі. По-друге, через активність інтеграційних процесів територіальний поділ країни на локальні території стає дещо умовним. Адміністративні кордони є формальними і служать для розмежування адміністративних функцій та управління фінансами місцевого самоврядування. При цьому економічні межі з ними, як правило, не збігаються [273; 304; 305; 312]. Умовність територіальних кордонів, яка є наслідком інтеграційних процесів і, відповідно, відсутності економічно-фінансових меж регіонів (як мінімум, сусідніх), свідчить про те, що території не є незалежними одна від одної.

3.4 Адаптація зарубіжного досвіду трансформаційних процесів до українських реалій

На основі досвіду розвинених зарубіжних країн, сформулюємо ключові складові трансформаційних процесів регіонального ринкового простору як важливі для адаптації в Україні:

- інтеграційні процеси в економіці та ринковій архітектурі регіонів;
- територіальна основа сучасного ринку та економіки;
- пріоритетність інформаційного ринку та інфраструктури над усіма іншими;
- переважання виробництва сфери послуг над товарною;
- зростання впливу наслідків науково-технічного прогресу на архітектуру регіонального ринкового простору;

- прискорення ринкових процесів;
- складність регулювання елементів і зв'язків ринкової архітектури.

Трансформації регіонального ринкового простору України із урахуванням зазначених складових допоможуть надати процесам розвитку потрібний вектор і створять передумови для ефективного функціонування агентів архітектури ринкового простору територій, формування міцних міжрегіональних зв'язків, розвитку регіональної та національної економіки.

У контексті активізації процесів глобалізації позитивною тенденцією треба визнати роль і місце економіки знань, її пріоритетність у контексті генерації знань та засоби їх розповсюдження, визнання її основною рушійною силою національного розвитку як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються (рис. 3.18) [138].

*Побудувала автор за джерелом 138

Рис. 3.18 Україна за умов глобалізації та формування стандартів інформаційного суспільства

Вважаємо, що завдання, які стоять перед Україною для входження у світове співтовариство, ґрунтуються на урахуванні основних моментів, розглянутих відповідно до зниження їх значимості (рис. 3.18). Світове співтовариство, що ґрунтується передусім на історичному процесі глобалізації [230], безпосередньо пов'язане із проблемами економічної і соціальної нерівності, які для нашої держави постають дуже гостро, оскільки радикально відрізняються від показників країн ЄС і багато в чому визначають ступінь розвитку інших сфер.

Порівняння регіонів України з регіонами країн ЄС станом на 2012 р. свідчить, що лише у м. Києві та Дніпропетровській області валове виробництво на одну особу відповідає мінімальним показникам регіонів Румунії, Болгарії, Угорщини та Польщі. Всі інші регіони України значно відстають від регіонів держав-членів ЄС (рис. 3.19) [212, с. 59].

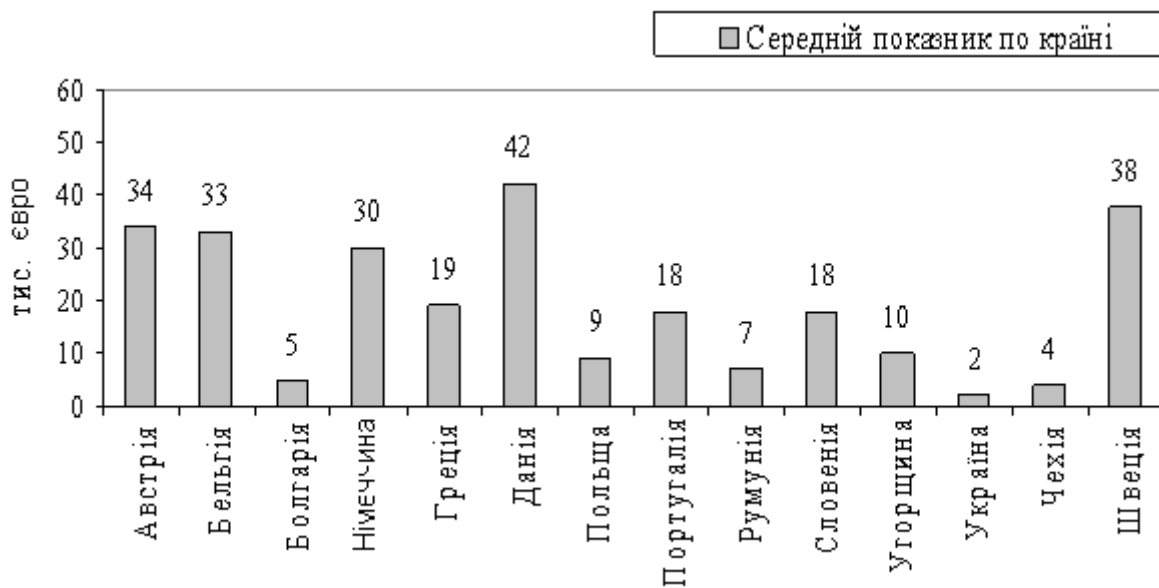

Рис. 3.19 Міжрегіональні диспропорції ВВП на одну особу в окремих країнах

Наступною важливою складовою інтеграційного процесу є науково-технічна революція та розповсюдження стандартів інформаційного суспільства, яке нині є пріоритетною складовою глобалізаційного процесу. Як зазначалося вище, досягнення світових стандартів конкурентоспроможності, продуктивності виробництва, ефективності використання ресурсного потенціалу та ін. неможливе без техніко-технологічного оновлення усіх галузей економіки і сфер

виробництва, а значить і без науково-технічного прогресу. Варто зазначити, що важливу роль у цьому процесі відіграє сфера освітянських послуг, яка має тісно і продуктивно співпрацювати з агентами архітектури регіонального ринкового простору. Стандарти інформаційного суспільства через різноманітні зв'язки між елементами і агентами ринку мають бути доступними для них у всіх аспектах з однаковою швидкістю, оскільки здебільшого означають швидкість реагування і гнучкість, а значить — розвиток. Тісно пов'язаний з цією складовою блок проблем інформаційної нерівності та асиметрії розвитку агентів, елементів архітектури ринкового простору [164; 202; 257]. Часто (але не завжди і не тільки) інформаційна нерівність, тобто доступ до інформації, швидкість її отримання, повнота та ін. відповідно впливають на асиметрію розвитку як окремих галузей, так і цілих територій. Інші складові, які спричиняють непропорційний розвиток, виходять із другого і третього блоку, тобто пов'язані як з науково-технічним прогресом та соціальною розбалансованістю, так і з інформаційною складовою [21; 62; 92; 107]. Варто усвідомлювати єдність зазначених складових і тих блоків проблем, що їх супроводжують, та передбачати відповідні комплексні підходи до прогнозування, управління та вирішення цих проблем.

Завдання, сформовані для України, як основні для інтеграції у світовий ринковий простір, очевидно, починаються з формування нової парадигми знань, побудованої на глибокому аналізі сучасного ринково-економічного простору нашої держави та світового досвіду розвинених передових та постсоціалістичних країн [252; 254]. Абсолютно необхідним є режим економії і мобілізації внутрішніх ресурсів і резервів, як реальна основа для, по-перше, чіткого усвідомлення сучасного становища справ і, по-друге, ефективного інструментарію планування, моніторингу, управління і прогнозування. Сформувані нові засади конкурентоспроможності з урахуванням наявного потенціалу в усіх сферах і галузях є наступним важливим завданням, який вимагатиме нових науково-методологічних підходів до оцінки перспективних напрямів розвитку [58; 133; 297]. Виконання цього завдання є неможливим без відповідно розвиненої фінансово-кредитної системи нашої держави, яка має бути зорієнтована на підтримку соціальної складової та мати

потужний механізм кредитно-депозитної політики. Гнучкість підходів цієї системи до потреб і можливостей агентів ринку повинна мати пріоритетним завданням сприяння їх розвитку незалежно від розміру та форми власності. Адже гнучкість фінансово-кредитних інструментів нині у нашій державі мала, порівняно із країнами Євросоюзу, що відображається відсотковою, заставною політикою та важелями тиску на позичальника. Це відповідно формує експортоспроможне виробництво та сферу послуг, які хоч і мають потенціал і є перспективними у своєму розвитку, але слабкі на фоні кваліфікації позикового ринку. Інвестиційна політика — наступне важливе завдання для України, адже для української економіки глобалізація економічного розвитку сучасної господарської діяльності висуває вимоги конкурентоспроможності продукції за ціною і якістю, кількісні та якісні параметри її розвитку [285; 293; 294]. Відповідність української економіки світовим стандартам потребує створення сприятливого інвестиційного клімату для вітчизняних і закордонних інвесторів. Створення такого інвестиційного клімату передбачає політичну і законодавчу стабільність, формування економічно обґрунтованої податкової політики, активності економічних чинників у світових господарських комунікаціях [209, с. 34].

Ключові аспекти глобалізації прямо і побічно визначають майбутнє українських регіонів, а саме:

- зростаюче значення знань у суспільному відтворенні інформаційного суспільства, інформаційної економіки, інформаційного ринку тощо;
- інновації в галузі інформаційних продуктів і технологій, торгівлі інтелектуальними продуктами і послугами;
- зростаюча роль процесів кластеризації всередині економік регіонів і як форма міжрегіональних і міжнародних співтовариств;
- зростаюча роль ринку і ринкової економіки, безперервне вдосконалення регулювання ринкових відносин.

Перелічені процеси формують появу і системний розвиток нових явищ, серед яких:

- активізація розвитку ринкового середовища з центром — інформаційним ринком і його інфраструктурою, як результат,

розвиток комерційної електронної торгівлі, інформаційних послуг, мережевої організації бізнесу;

- зростання процесів інтеграції та поява нових форм міжнародного співробітництва як в економіці, так і в соціокультурній сфері;
- формування нових кроскультурних комунікацій і нових стандартів інформаційної культури;
- посилення впливу та контролю світових інститутів (фінансових, соціогуманітарних, інформаційних тощо) за внутрішніми процесами розвитку ринку;
- нові форми інформаційного забезпечення, включаючи дистанційні технології, віртуальні комунікації [138].

На наш погляд, для ефективного управління трансформаційними процесами в нашій державі необхідно виділити важливі орієнтири, окремі з яких описані і є важливим для досліджуваних країн. До них належать:

- активізація сфери послуг;
- виділення пріоритетних галузей економіки та стимулювання їх розвитку;
- підтримка малого і середнього бізнесу як з боку держави і територіальних органів влади, так і з боку сфери освіти, комерційних інвесторів, інших інституцій;
- формування регіональної економіки з чітко визначеним спрямуванням на розвиток малого і середнього бізнесу;
- регулювання державою цін на енергоносії;
- формування кластерної економіки у територіях на основі ефективних довго- та середньострокових стратегій розвитку.

Сучасні процеси глобалізації, охопивши світовий економічний і соціальний простір, свій розвиток отримали в надрах світового ринку. Сьогодні відбувається принципова зміна у внутрішніх і зовнішніх процесах розвитку світового ринкового простору [75; 125; 195; 230; 254; 290]. Найбільш яскравими процесами, які відбивають ланцюжок змін останніх десяти років можна вважати:

- активізацію інтеграційних процесів;
- зміну архітектури світового ринкового простору на користь інформаційного ринку;

- визнання пріоритетності інформаційних ресурсів у забезпеченні економічного, науково-технічного, соціального, культурного прогресу.

Такі процеси формують нагальну потребу в не тільки швидкій ринковій трансформації української економіки до змішаної моделі ринкового господарства, але прискореного і повноцінного (повноправного) входження України у світове співтовариство економічно розвинених країн.

Передумови української економіки для входження у світове ринкове середовище:

1) економічні (галузеві, ресурсні, інвестиційні, інформаційні, зовнішньоекономічні; формування ефективної системи показників для оцінки рівня життя населення і розвитку ринкового простору та ін.);

2) геополітичні (законодавчо-правові, регулівні, територіальні; підтримки вітчизняного виробника, сприяння розвитку малого і середнього бізнесу та ін.);

3) ринкові (ринкова культура, конкурентоспроможність продукції та послуг на світовому ринку, створення нових підприємств, входження у вітчизняний ринок іноземних партнерів, обіг світових фінансово-кредитних та інших інструментів тощо);

4) соціокультурні (соціальної захищеності, покращення рівня життя населення, зменшення корумпованості ієрархічних рівнів і агентів ринку та ін.);

Відсутність системності в ринковій трансформації регіональних економік зумовлює потребу в:

- систематизації теорії ринкової трансформації в контексті світового досвіду;
- оцінці позитивного світового досвіду найбільш цікавого з позиції адаптації;
- формуванні методології адаптації кращого світового досвіду;
- розробці технологій адаптації світового досвіду у регіонах України;
- організації системного контролю за адаптацією світового досвіду.

Ми наголошуємо на корисності світового досвіду, особливо щодо розробки технологій адаптації світового досвіду в регіонах,

оскільки іноземний досвід країн Європи, зокрема Франції, Німеччини, Італії, де основним інструментом регіональної політики майже завжди є багаторічна програма інвестицій або розвитку, розроблена відповідно до логіки стратегічного планування, а формою взаємовідносин між центральними і місцевими органами влади — укладання контрактів, свідчить про ефективність такого підходу [212, с. 57].

Зупинимося на розкритті адаптивної характеристики стратегічного планування, оскільки світовий досвід наголошує на його необхідності, як і на тому, що будь-яка стратегія має чітку, конкретизовану мету. Така ціль є єдиною для держави і територій, але досягається по-різному в різних країнах. Для нашої держави, з огляду на структуру регіонів, ресурси, традиції, культуру та рівень розвитку, необхідно застосовувати диференційований підхід. І коли один регіон, наприклад м. Київ та Київська область, має один потенціал і можливості для розвитку, то Закарпатська область — зовсім інший. Йдеться про те, що єдиний підхід до всіх регіонів щодо складових стратегії (її етапів, напрямів реалізації та строків виконання), є хибним і не може мати позитивних результатів.

Звернемося до основних складових управління стратегією у регіоні як інструментів адаптації світових підходів до вітчизняних особливостей. Передусім наголосимо, що керованість та ефективність її реалізації забезпечується завдяки формуванню дієвого інформаційного супроводу (рис. 3.20).

Єдиний інформаційний процес має бути основою управління стратегією розвитку регіону. Починаючи з планування стратегії та до її завершення тісний зв'язок з іншими регіонами та світовою економічною системою забезпечить гнучкість та дозволить уникнути (чи пом'якшити наслідки) багатьох проблем. Розвинений інформаційний простір також дає можливість агентам бути обізнаними щодо усіх подій, зокрема, непередбачуваних і вчасно зреагувати на них [187].

Наступною важливою складовою управління стратегією регіонального розвитку є установи, спеціалізовані неприбуткові організації, які беруть безпосередню участь у розробці стратегії, та на місцях здійснюють моніторинг, контролюють і регулюють її виконання, спрямовуючи до визначеної мети. Такі установи

функціонують у країнах, де виникають складнощі із безпосереднім контролем держави за розвитком територій.

У Західній Європі агентства регіонального розвитку були складовою частиною та суб'єктом реалізації регіональної політики великої кількості країн ще на початку 50-х рр. ХХ ст. У подальшому такий підхід, як вирішення питань розвитку територій за допомогою агентств регіонального розвитку (АРР), став поширюватись і на країни Центральної та Східної Європи [210, с. 34]. Одним із яскравих прикладів ефективного та дієвого функціонування, якісного нормативно-правового забезпечення, їх підтримки з боку держави в цілому є досвід Польщі, ФРН, Франції, Нідерландів, Хорватії, Словенії [210, с. 35].

*Розробила автор

Рис. 3.20 Інформаційний супровід ефективної реалізації стратегії

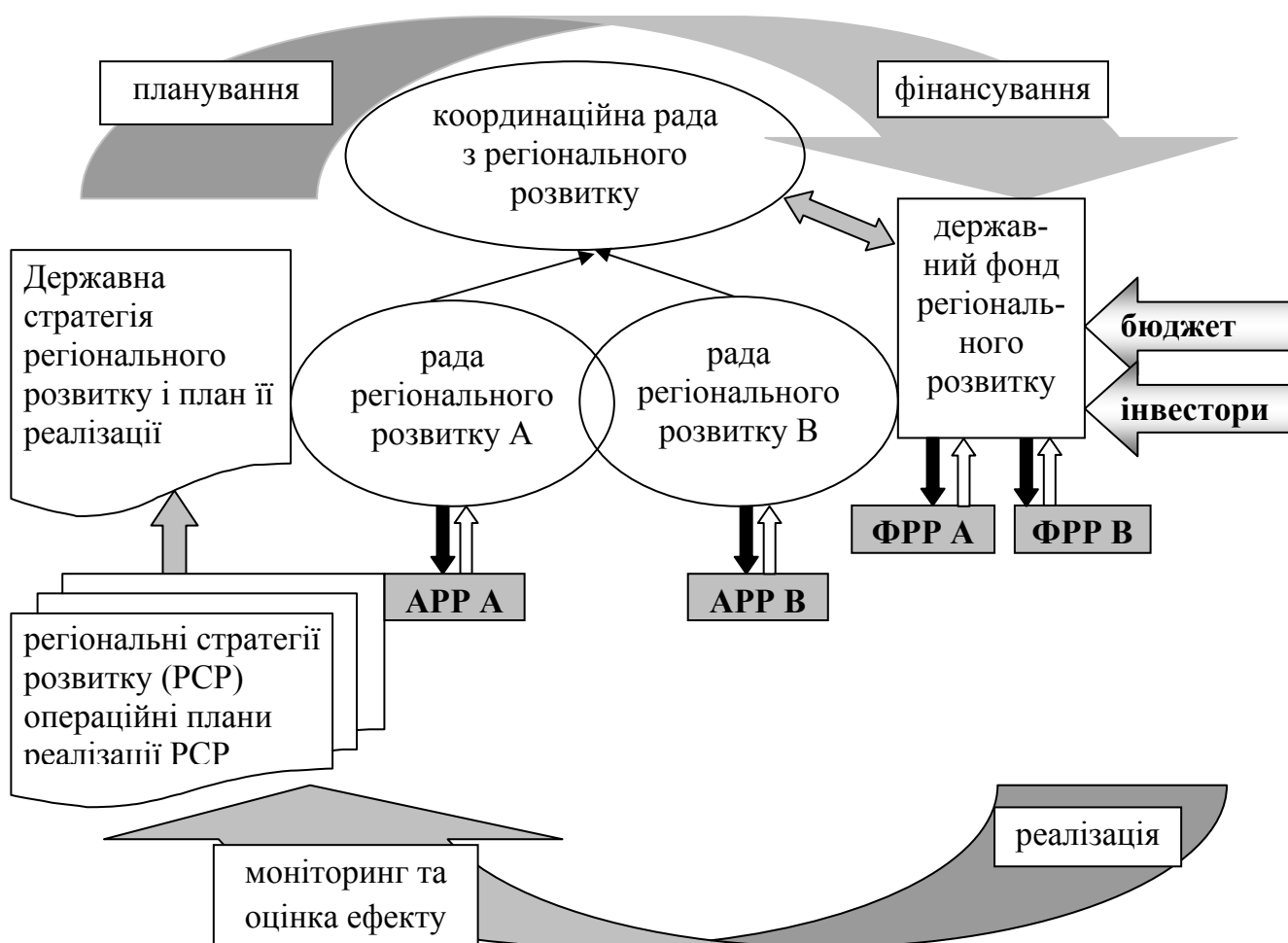
Агентства регіонального розвитку — неприбуткові організації, що діють на засадах партнерства між державним, приватним та громадським секторами, забезпечують тісну взаємодію з органами державної влади, місцевим та регіональним самоврядуванням, політичними та громадськими структурами, координують свою діяльність і рух фінансових ресурсів у процесі реалізації проектів

регіонального розвитку узгоджених з органами державної та місцевої влади, органами місцевого самоврядування, зберігаючи при цьому автономію у прийнятті рішень.

Загалом завдання АРР можна представити такими трьома групами:

- всебічний аналіз соціально-економічної ситуації у регіоні;
- участь у розробці, обговоренні, прийнятті та реалізації стратегії розвитку регіону, розробка операційних програм;
- інвестування конкретних регіональних проектів (у тому числі за допомогою залучення коштів фондів регіонального розвитку через співробітництво із міжнародними фінансовими організаціями партнерами-інвесторами).

Місце агентств регіонального розвитку в механізмі ефективної реалізації територіальної стратегії подано на рис. 3.21 [206].

*Розробила автор

Рис. 3.21 Місце агентств регіонального розвитку в механізмі реалізації регіональної стратегії

Зупинимося детальніше на Фондах розвитку регіонів (ФРР), які фінансують весь стратегічний процес: від планування до результатів реалізації стратегії. Фонди розвитку регіонів є цільовими складовими спеціальних фондів регіональних бюджетів. Порядок формування та використання коштів таких фондів визначаються обласними радами, діяльність фондів узгоджується з діяльністю інститутів, відповідальних за реалізацію стратегії. ФРР сприяє створенню об'єктів інфраструктури інвестиційно-інноваційного розвитку (бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, інноваційних та консалтингових центрів, венчурних фондів) та надає фінансову підтримку малому та середньому бізнесові з метою підвищення зайнятості населення у сферах, визначених стратегією як пріоритетні.

Для ефективності стратегічного механізму мають бути чітко сформовані і перевірені науковими та ринковими методиками підходи формулювання і реалізації стратегії, які мають бути максимально спрощені та однозначні для трактування і виконання. В основі таких підходів пропонуємо прийняти алгоритм стратегії розвитку регіонів (рис. 3.22) [138; 209; 210; 212].

Такий алгоритм може бути прийнятий за основу будь-якої стратегії розвитку. Планування стратегії розвитку регіонів за цим алгоритмом сприятиме вирішенню поставлених завдань через конкретизацію і послідовність етапів стратегії. При цьому вважаємо за доцільне розробляти два сценарії вирішення проблеми залежно від впливу світової економіки та політичних чинників. Так само доцільно розробляти два варіанти фінансування стратегії для того, щоб охопити весь діапазон можливих фінансових рішень та коригувати стратегію залежно від наявних та планових обсягів надходжень фінансових ресурсів [210, с. 38-41].

Розвиток міжнародного та міжрегіонального співробітництва дозволяє вивчати й адаптувати позитивний досвід: створювати, організовувати спільні дослідницькі проекти і програми з проблем гармонізації переходу до світового ринку, зниження ризиків і невизначеності роботи у світовому економічному та інформаційному середовищі. Прямо чи опосередковано світової ринкової орбіти стосуються всі підприємства України. Одні на простому рівні — споживаючи продукцію світових виробників. Інші на більш високому — самі є безпосередніми контрагентами експортно-імпортерних

операцій. У цьому сенсі фактично всі суб'єкти та об'єкти господарювання, в рамках регіональної системи України, в повному сенсі можуть вважатися міжнародними. Разом із тим, якщо говорити про функції регіонального управління, то воно має бути позиціоноване як активний, так і пасивний учасник глобалізації управлінського процесу (рис. 3.23) [138].

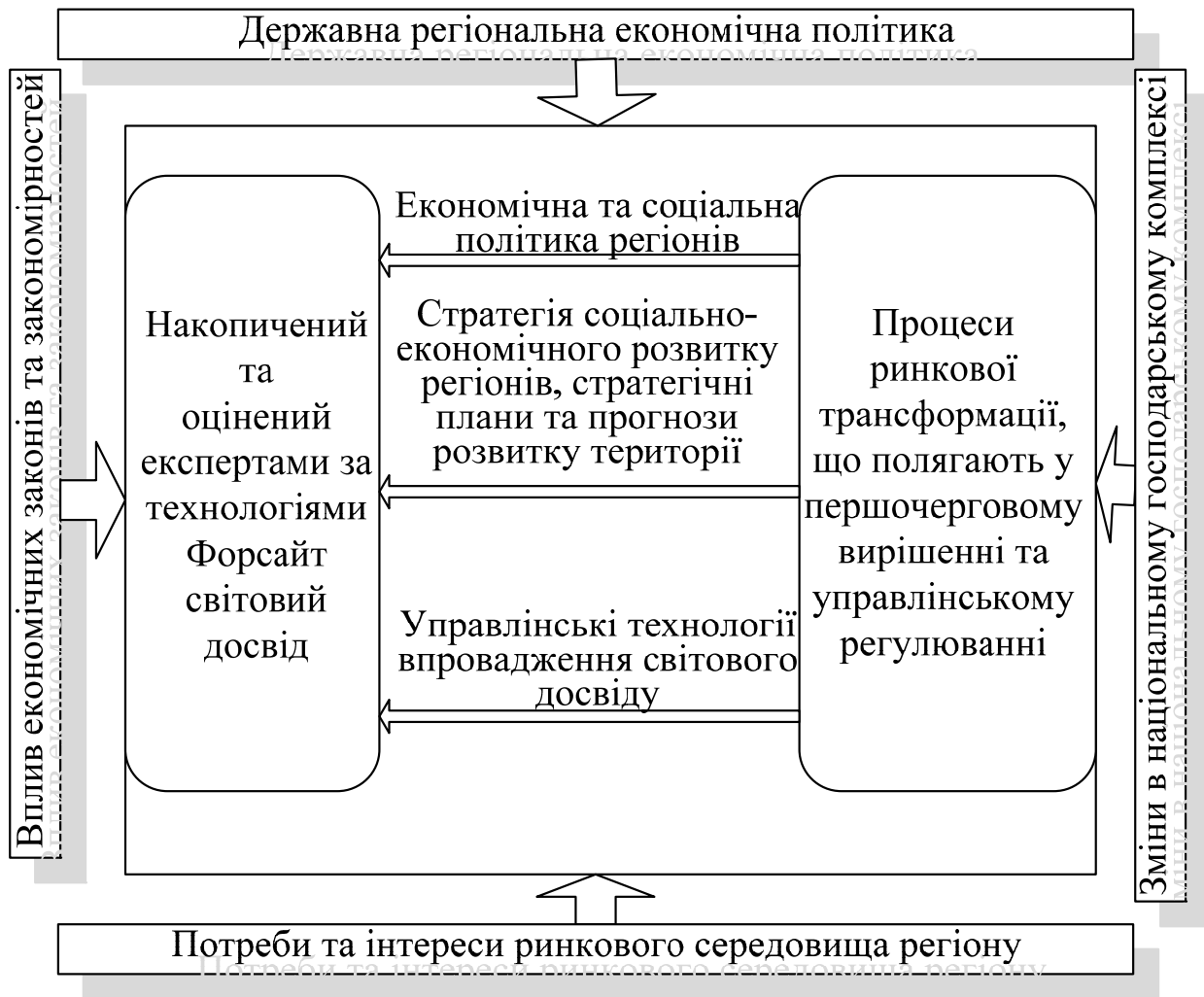

*Побудувала автор на основі зарубіжного досвіду (Ірландія, Італія, Хорватія, Чехія, Угорщина, Польща, Канада, Франція) за джерелами 138; 209; 210; 212

Рис. 3.22 Алгоритм стратегії розвитку регіонів

Отже, процес адаптації світового досвіду до українських реалій розвитку регіонального ринкового простору має ґрунтуватися на взаємоузгодженні таких складових: досвіду розвинених і постсоціалістичних держав світу, економічних законів і закономірностей нової ринкової регіональної (інформаційної) економіки, змін у національній економіці та специфічних рис регіонів, потреб та інтересів територіального ринкового середовища.

*Побудувала автор за джерелом 138

Рис. 3.23 Концептуальна схема механізму адаптації світового досвіду

З урахуванням наявних тенденцій та перспектив наслідкових ефектів трансформаційних процесів регіонального ринкового простору на основі передових світових управлінських технологій повинні розроблятися стратегії та прогнози соціально-економічного розвитку регіонів. За ефективністю кожного етапу, які мають розроблятися та реалізовуватися у гнучкості відносно один до одного повинна стежити держава, а передусім, місцеві органи влади. Саме на них покладена функція координації складових та реалізації відповідної політики в регіонах.

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСАХ ІНТЕГРАЦІЇ ДО СВІТОВОГО РИНКОВОГО ПРОСТОРУ

4.1 Вітчизняний досвід трансформацій ринкового простору

Розглянемо особливості трансформації ринкового простору України з метою формування перспективних напрямів наукових досліджень його розвитку на рівні держави та регіонів. Трансформації ринкового простору мають безпосередній стосунок до основних важелів економічної системи країни, на яких будуються потужні платформи для формування, зміцнення і розвитку зв'язків між елементами архітектури ринкового простору.

Ринковий простір України, який ґрунтується на потенціалі територіального розвитку, залежить від ефективного функціонування реальної економіки в регіонах. Складові реального сектора визначають рівень активності ринкових процесів, оскільки впливають на активізацію інших складових архітектури ринкового простору. Реальний сектор економіки, який здійснює виробництво матеріальних і нематеріальних товарів та послуг є однією з передумов розвитку економіки регіону — як матеріального виробництва, так і фінансового сектора. Результатом виробництва і розвитку підприємств реального сектора економіки є наповнення територіального бюджету та рівень життя населення. Підприємства сектора реальної економіки також відіграють важливу роль у забезпеченні руху фінансових потоків регіонального фінансового простору (банківські, фондів, підприємств, населення, влади). Ринковий простір регіону, потоки інвестицій та перспективи розвитку всіх галузей економіки, тобто, його трансформації безпосередньо взаємопов'язані і залежать від інтенсивності виробництва.

Основні складові реальної економіки, які формують ринковий простір нашої держави і адекватний аналіз яких створює прогресивні платформи для ефективних його трансформацій такі:

- галузі, що забезпечують функціонування української економіки;

- найбільш оподатковувані галузі;
- найбільш зарплатні галузі;
- великі корпоративні структури (в тому числі інтегровані) та кластери (економічні, ринкові, міжнародні).

Правильна розстановка галузевих пріоритетів у реальній економіці територій та стимулювання з боку місцевого самоврядування їх розвитку через регіональні стратегії з відповідним механізмом їх реалізації, дозволить регіонам сформувати власну спеціалізацію та забезпечать прогресивність вище згаданих платформ. На їх основі має бути сформульована наукова парадигма, що забезпечить ефективну переорієнтацію агентів ринку і стане своєрідним трампліном для створення ефективної інформаційно-кластерної моделі відтворення архітектури ринкового простору.

Дослідження розвитку реального сектора української економіки, його тенденції і перспективи — це поле для наукових звершень багатьох науковців. Вагомий внесок у розвиток цієї проблематики зробили вітчизняні науковці: О. Барановський, З. Варналій, В. Геєць, Т. Качала, М. Крупка, С. Шумська, А. Ходжаян та інші. Їхні дослідження присвячені регіональним стратегіям, окремим секторам економіки, міжнародній діяльності, господарському простору та ін. Серед зарубіжних проблемам фінансового забезпечення регіонів присвятили свої праці Р. Бленд, В. Бурцева, Н. Клімова, Дж. Петерсен, В. Радіонова. Проте актуальність досліджень впливу цього сегменту архітектури на трансформації ринкового простору держави все ще існує і зростає. У світлі руйнівних економічно-політичних подій в Україні 2013-2014 рр. ця актуальність набуває особливих рис. Тут закономірно постають питання щодо того, які ж галузі і регіони є основою економіки та ринкового простору нашої держави? Розглянемо дійсний стан реальної економіки з погляду поданих вище, визначних для неї і ринкового простору нашої держави, складових.

Прийнято вважати (і так свідчила статистика десятиліть незалежної України), що основа вітчизняної економіки, а звідси — ринку і ринкового простору, ґрунтується на промисловості, зокрема на вугільній і металургійній галузі. Через військові події 2014 р. на сході держави, коли Луганська і Донецька області повністю зруйновані як промислові і ринкові осередки, а частка недоотриманих

доходів державного бюджету за січень-серпень 2014 р. складає лише 5,9% (16,8 млрд. грн.) [144] при недоотриманні податків 15% від планових показників цих територій, констатуємо подальшу діяльність інших агентів ринкової архітектури, хоча і в кризовому режимі. Зауважимо, що кризовий стан викликаний не зупинкою 80% промислових підприємств зазначених регіонів, як може здатися, але загальною політично-економічною кризою в країні, передумови якої були створені попередньою владою держави і, відповідно, ослабленням усіх платформ ринкового регіонального простору (економічної, фінансової, інформаційної та ін.) на фоні масових міграційних міжрегіональних процесів, соціальної і культурної дестабілізації. Статистичні дані зведеного бюджету України 2013 р., а також державних соціальних фондів про нараховані та отримані зарплати (за вирахуванням державних дотацій) свідчать про наступне. Найменші частки коштів, що надійшли до бюджету у цей період — від легкої промисловості (0,56%), паперової промисловості та інформаційної діяльності (0,68%), коксохімії і нафтопереробки (0,84%). Дещо така низька частка зрозуміла. Адже підприємства легкої промисловості нині або ліквідовані, або збиткові, або низькоприбуткові. За регіональною статистикою їх кількість постійно зменшується, а частка збиткових зростає — 37% у 2010 р. і 55% у 2012 р. [144]. Так само частково зрозумілою є низька дохідність для бюджету паперової промисловості через порівняно незначну ціну її продукції і знижений за рахунок активізації Internet-технологій та наслідків НТП попит, але низькі надходження податків від нафтопереробної галузі при постійно зростаючій у регіонах кількості автозаправок та автотранспорту пояснити складно.

Такі ж низькі показники, як попередні, демонструють і інші галузі. Наприклад, зведений бюджет 2013 р. був наповнений надходженнями від оподаткування підприємств хімічної промисловості і фармацевтики на 1,53%, видобування вугілля — на 1,84% [144]. Кількість аптек у регіонах у кілька разів перевищує нормативні показники, які визначаються їх потребою, до того ж часто фармацевтичні заклади розташовані поруч, продукція в них ідентична. Отже, вони не наповнюють бюджет і тому офіційно функціонують як низькоприбуткові.

Показники наповнення зведеного бюджету та обсягів виплати зарплати не виправдано низькі у інших галузях, які за рейтингами

заробітних плат і популярності на ринку займають лідируючі позиції — телеком, ІТ-програмування (3,55%), бухгалтерія, реклама, управління (3,11%) Це при тому, що заробітна плата бухгалтера, за даними центрів зайнятості Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської областей, у 2013 р. складала в середньому від 4 до 7 тис. грн., а ІТ-програміста — від 6 до 10 тис. грн.

Частка металургійної галузі та видобування нафти і газу у загальному обсязі доходів склала 5,38% і 4,61% відповідно, що є незначними показниками. Для порівняння, у 2008 р. частка металургійної промисловості становила 25% у валовому внутрішньому продукті, у 2011 р. — 10% [255, с. 92], у 2013 р. — 7% [142]. Частка надходжень до бюджету і виплачених заробітних плат у цьому ж році підприємств машинобудування має близькі показники і складає 4,51%. У цьому ж діапазоні за вищезазначеними критеріями [4,5%-5,5%] перебуває і харчова промисловість, виробництво напоїв і тютюну — 4,13%.

Ці ж показники дещо більші в інших галузях. Так, частка податків до зведеного бюджету і виплачених зарплат підприємствами фінансової і страхової діяльності у 2013 р. складає 5,72%, галуззю виробництва електроенергії та комунальних послуг — 5,89%, будівництва та операцій з нерухомістю — 5,92%. Отже, можна стверджувати про кризовий стан цих галузей, особливо останньої. В результаті масштабної валютної кризи, через яку відбулося зниження вартості вітчизняної валюти відносно американського долара та євро — у два рази, та кризи фінансових установ, яка була наслідком валютної, припинилися кредитні іпотечні операції банків. Це фактично спричинило обвал ринку нерухомості в Україні. Незважаючи на активно функціонуючий ринок оренди житла, відповідна галузь перебуває у глибокій кризі. На рис. 4.1 проілюстрована динаміка охарактеризованих вище показників.

Порівняно із вищенаведеними галузями, більше коштів надходить до бюджету від медицини (6,07%), транспорту і пошти (8,3%), освіти і науки (8,91%). Ці частки в цілому виправдані кількістю агентів відповідних галузей у архітектурі ринкового простору, їх активністю і механізмами обігу капіталу.

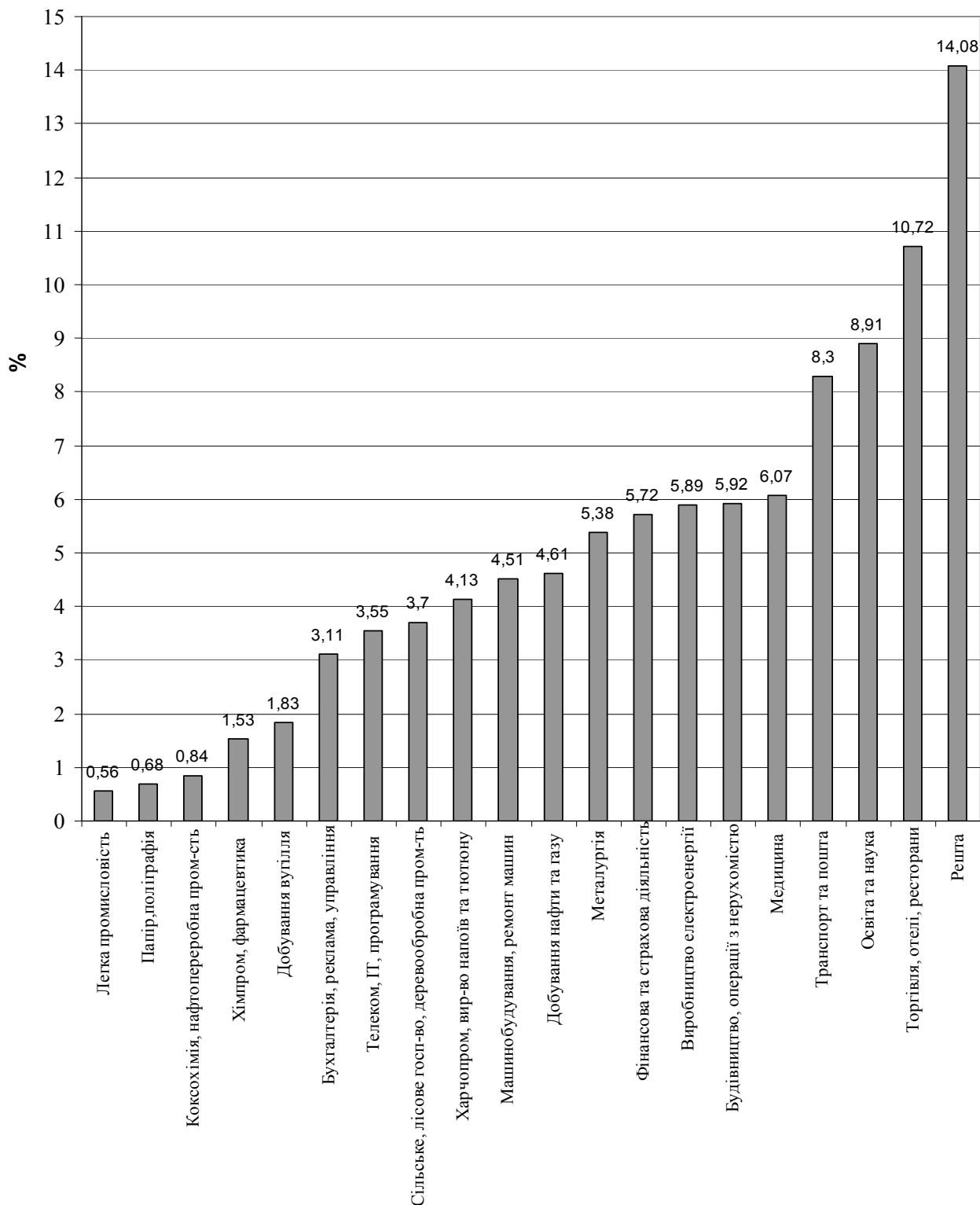

Рис. 4.1 Питома вага галузей реальної економіки у наповненні зведеного бюджету України у 2013 р.

Найбільшу частку заробітних плат і податків забезпечує торгівля, готельний і ресторанний бізнес (10,72%). У цьому Україна схожа на західні країни, які орієнтовані на послуги: у Польщі

найбільшу частку до ВВП забезпечує промисловість — 24,8%, торгівля та готельно-ресторанний бізнес — 20,3% до ВВП 2013 р., у США — це фінансова діяльність (32,4% до ВВП) і освіта та охорона здоров'я (24,8% до ВВП), в Японії — ця ж галузь (31,5%), а також промисловість (22,8% до ВВП) [153]. І якщо в зазначених країнах розвиток сфери послуг закономірний, оскільки забезпечений відповідним рівнем життя і активністю економічних процесів, то в Україні невпинне зростання кількості відповідних закладів у регіонах викликане усвідомленням того, що це єдиний сегмент, який ще досі приносить прибуток. Підтвердженням цього висновку є те, що заклади торгівлі та ресторанно-готельного бізнесу розташовуються в напівзруйнованих і непрацюючих нині заводах, великих підприємствах, будуються на місцях, колись підготовлених для промислових об'єктів. Аналогію зростання кількості суб'єктів цієї галузі в Україні можна провести із фармацевтичною, з різницею у частках податкових надходжень та виплачених заробітних плат.

Інші галузі реальної економіки, а їх більше 10, складають останні 14,08% у питомій вазі надходжень зведеного бюджету 2013 р. Ці галузі (легка, будівельна промисловість, індустрія розваг та відпочинку, культура і спорт тощо) фактично не наповнюють бюджет і, відповідно, не можуть без проведення модернізації бути основою економіки та сприяти ефективності ринкового простору. Розвиток цих галузей в Україні необхідний для нормального функціонування відповідних ринків, які посідають одне з чільних місць в архітектурі регіонального та національного ринкового простору, тому необхідний комплекс заходів, спрямований на їх відновлення та зміцнення в позиціях конкурентоздатності та фінансової стійкості.

Усі ці твердження свідчать про неефективний реальний сектор, який не може бути основою для розвитку регіонів, сформувати за світовими стандартами регіональний ринковий простір, а на його основі загальнодержавний.

На вітчизняному ринку торгівля, готельний і ресторанний бізнес часто єдиний портал входження коштів. Без цих бюджетних організацій у багатьох регіонах взагалі не залишилось би вільних грошових потоків. Сфери, що можуть конкурувати на міжнародних ринках із загального обсягу українських галузей, це окремі диверсифікаційні напрями вітчизняного транспорту, програмування

та, незначно, туристична галузь. Тому промислові підприємства хоча й не займають ліву частку економіки реального сектору, все ж забезпечують приплив валюти в Україну, оскільки більше ніж дві третини валютної виручки забезпечують не послуги, а товари.

Статистика регіонального ринкового простору свідчить про те, що найбільшу частку усіх доходів регіональних та загального державного бюджету забезпечує не бізнес, а населення [144]. Воно формує у державі податки, мита та акцизи. Щодо галузей основна маса податків надходить в бюджет внаслідок нарахувань на заробітну плату (податку на доходи фізичних осіб і єдиного соціального внеску). Через те очевидно, що внесок кожної галузі коригується кількістю людей, які в ній працюють.

Податок на прибуток складає лише 19 % від надходжень до зведеного бюджету. Це при тому, що більшість підприємств нині збиткові. Частка державної комунальної власності мізерна (0,7%). Найприбутковіші для країни активи це транспорт, комунальне господарство (з урахуванням виробництва електроенергії), банки.

Якщо ми розглянемо найбільш «зарплатні» галузі регіональної економіки — лідируючі позиції посідає освіта. При цьому зазначена галузь є найбільш витратною у відсотках від номінального ВВП. Проблема ефективності освітньої галузі у діапазоні заробітних плат працівників різних рівнів освіти: від мізерних (1300 грн./міс. — учителям) до 10-15 тис. грн. окремим керівникам у ВНЗ. Також значна частка бюджетних дотацій спрямовується на обслуговування навчальних закладів.

Вугільна промисловість, яка займає п'ятнадцяте місце за часткою надходжень до бюджету, у показниках заробітної плати посідає сьоме місце. Тому її роль в реальному секторі економіки та регіональному ринковому просторі не пропорційна її зарплатному фондові, сформованому фактично за рахунок бюджетних дотацій. На рис. 4.2 подано частки виплачених у 2013 р. заробітних плат у загальному зарплатному фонді країни.

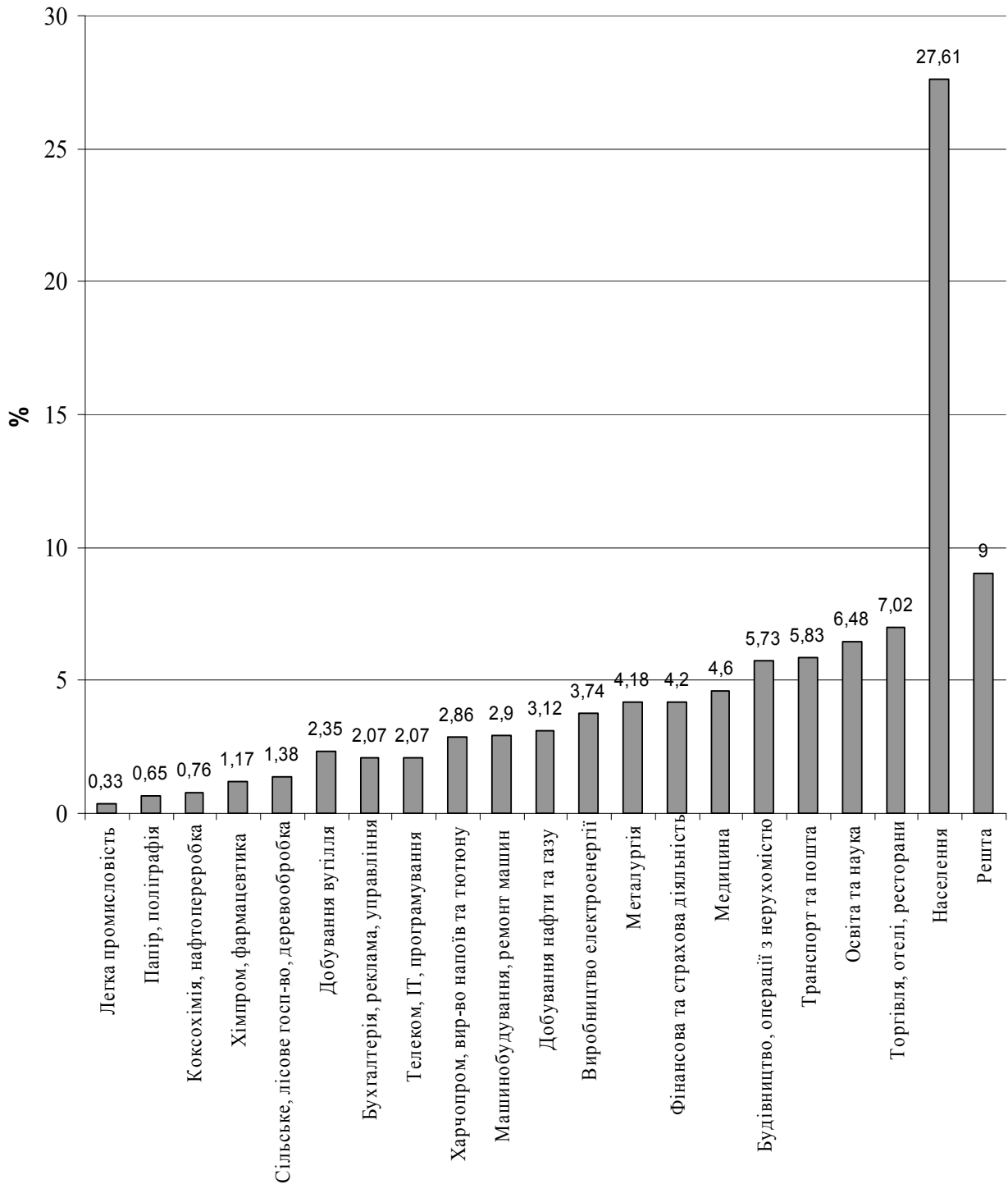

Рис. 4.2 Частки виплачених у 2013 році заробітних плат у загальному зарплатному фонді країни

З рисунка видно, що теза про металургію яка «кормить» Україну не відповідає дійсності. При цьому це стосується не лише нинішнього воєнного стану, але мирних часів. Хоча в регіонах, де металургія є основною галуззю (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька області)

металургійні підприємства забезпечували близько 70% валового регіонального продукту, а от до державного бюджету її внески станом на 1.01.2012 р. склали 4,2 млрд. грн. (зведений) і 1,9 млрд. грн. (державний). Це лише 2% загальної суми зібраних за цей період податків. Для порівняння за січень-жовтень 2013 року фізичні особи — підприємці забезпечили надходження єдиного податку в сумі 2,9 млрд. грн. Це відбувається тому, що в дійсності сплачуються не всі податки, відображається не вся зарплата і, крім того, зазначені області стали олігархічними, непропорційно дотаційними та корумпованими.

Далі розглянемо основні статистичні показники, які характеризують розвиток архітектури регіонального ринкового простору. Загальну характеристику розвитку ринкового простору в регіоні дає показник валового регіонального продукту (ВРП), який, окрім особливостей галузевої економічної структури, синтезує вплив таких чинників, як обсяг і наявність доступних ресурсів, рівень технічного розвитку, якість і продуктивність технологічної бази агентів, якість трудових ресурсів, продукування інновацій. ВРП визначається як різниця між сумою випусків і сумою проміжного споживання в регіоні. Розглянемо його за регіонами (табл. 4.1) [221].

Валовий регіональний продукт за регіонами України перебуває у значному діапазоні та характеризується високою диспропорційністю: найбільший показник — 79,7 тис. грн. на душу населення у м. Києві у 6,0 разів більший за ВРП у Чернівецькій області (13,2 тис. грн.). У діапазоні значень ВРП регіонів можна умовно виділити групи економічно розвинених, потенційно перспективних, регіонів з низьким рівнем розвитку та депресивних регіонів:

- економічно розвинені регіони (ВРП від 35 тис. грн. на душу населення) — 4 (м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Полтавська області);

- потенційно перспективні регіони (ВРП від 25 до 35 тис. грн. на душу населення) — 5 (Запорізька, Київська, Луганська, Одеська, Харківська області);

- регіони із низьким рівнем розвитку (ВРП від 20 до 25 тис. грн. на душу населення) — 4 (Львівська, Миколаївська, Черкаська області, м. Севастополь);

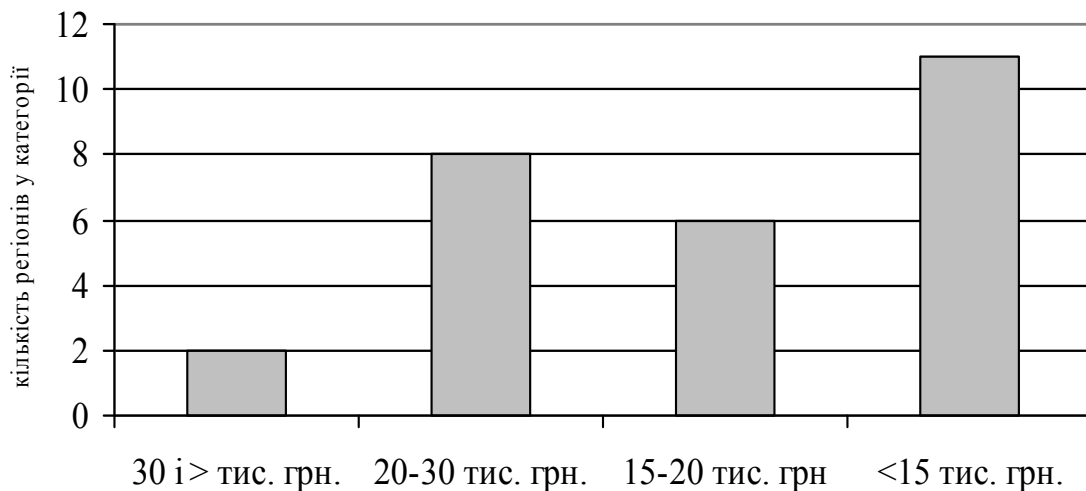
- депресивні регіони (ВРП нижче 20 тис. грн. на душу населення) — 14 (АР Крим, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська області) (рис. 4.3).

Таблиця 4.1

Валовий регіональний продукт регіонів України

Регіон	ВРП на душу населення у 2013, тис. грн.	Регіон	ВРП на душу населення у 2013, тис. грн.
АР Крим	19,467	Одеська	25,748
Вінницька	17,768	Полтавська	35,246
Волинська	16,993	Рівненська	16,735
Дніпропетровська	42,068	Сумська	19,800
Донецька	36,446	Тернопільська	15,055
Житомирська	17,184	Харківська	27,966
Закарпатська	14,455	Херсонська	16,990
Запорізька	27,567	Хмельницька	17,260
Івано-Франківська	19,386	Черкаська	21,082
Київська	34,420	Чернівецька	13,228
Кіровоградська	19,918	Чернігівська	19,357
Луганська	25,067	Міста	
Львівська	20,490	Київ	79,729
Миколаївська	23,402	Севастополь	24,564

Якщо ми звернемося до статистики за період 2000-2013 рр., то бачимо, що показник валового регіонального продукту у фактичних цінах на душу населення зріс від 20% у Одеській області, до 57% — у Івано-Франківській [221].

*Побудувала автор за джерелом 221

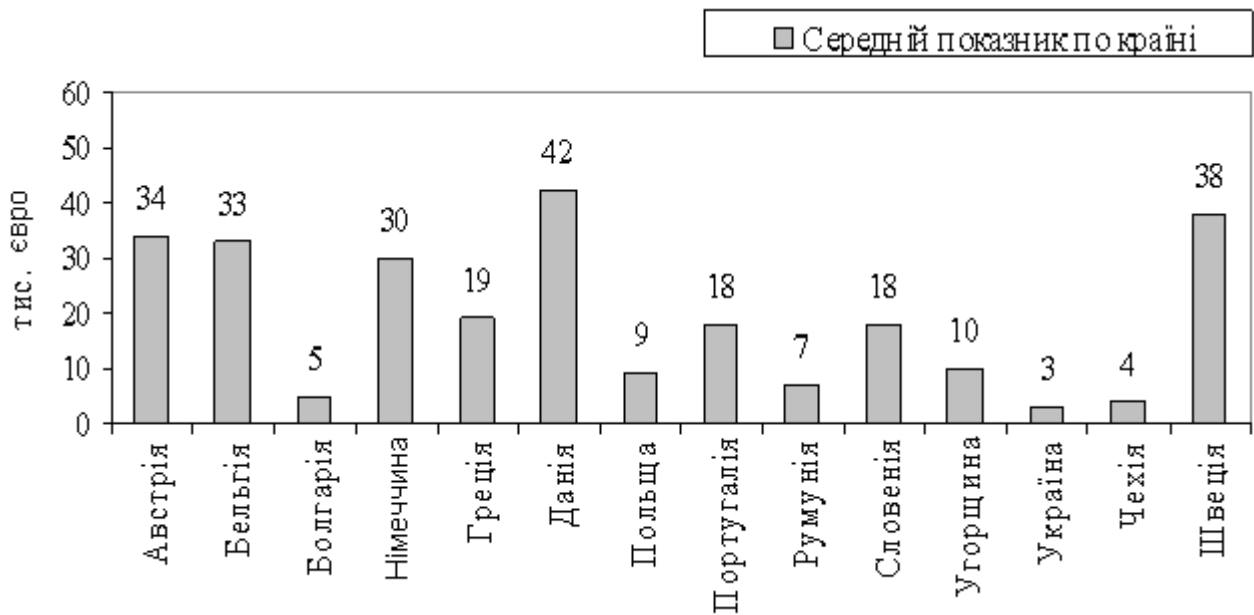
Рис. 4.3 Гістограма розподілу регіонів за рівнем валового регіонального продукту в 2013 р.

Результати дослідження показали, що найвищий рівень життя (це є активний ринок праці, рівень доходів на душу населення, частка безробітних, рух грошових потоків та інші соціально важливі показники), традиційно високий у Київській, Харківській, Донецькій областях. Тут також спостерігаються найбільші потоки інвестицій та найвищий рівень заробітної плати. За статистичними даними індекс ВРП у роки економічних криз (2008 р., 2013 р.) продовжує зростати, хоча рівень життя населення погіршився разом із зниженням результатів роботи підприємств, часткою безробітних та зростанням індексу споживчих цін (який у ці роки стандартно дає 8-10% приросту). Враховуючи ці та інші показники рівня життя та соціальних виплат населення, вважаємо показник ВРП не інформативним щодо відображення реальної ситуації у регіонах і не спроможним адекватно висвітлити ефективність трансформацій регіонального ринкового простору.

Розвиток регіонів останнє десятиліття характеризується поступовим зосередженням економічного зростання, а також виробничого, інвестиційного, фінансового, трудового потенціалу в незначній кількості регіонів. Так, у 2013 р. співвідношення максимального та мінімального значення ВВП на душу населення в Україні становило 6,7 разу проти 6,2 разу у 2005 р. У країнах Європи

це співвідношення варіювало у межах від 1,4 разу у Словенії 1,6 — у Швеції, 1,7 - у Фінляндії, Португалії, Данії, Ірландії до 4,7 разу у Великобританії, 3,8 — у Румунії, 3,6 — у Словачії, 3,4 — у Франції [].

Порівняння регіонів України з регіонами країн ЄС свідчить, що лише у м. Києві та Дніпропетровській області валове виробництво на одну особу відповідає мінімальним показникам регіонів Румунії, Болгарії, Угорщини та Польщі. Всі інші регіони України значно відстають від регіонів держав-членів ЄС (рис. 4.4).

*Побудувала автор за джерелами: 2; 137; 142; 154; 158; 159; 160; 221

Рис. 4.4 Міжрегіональні диспропорції ВВП на одну особу в окремих країнах станом на початок 2013 р.

За період 2000-2013 рр. сформувалася група з 5 регіонів, де проживає майже 40% населення країни і створюється більше половини ВДВ (Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Харківська області та м. Київ). З-поміж регіонів цієї групи концентрація виробництва спостерігалась у м. Києві. Так, якщо у 2000 р. частка виробленої у столиці ВДВ складала 11,4% від загальноукраїнського показника, то у 2012 р. вона досягла 18,9%, у Дніпропетровській області цей показник збільшився з 9,5% у 2000 р. до 10,1% у 2012 р. Одночасно зменшилася частка виробництва валового регіонального продукту в Донецькій (з 12,5% у 2000 р. до 11,7% у 2013 р.) та Одеській (з 5,1% до 4,4%) областях. Частки решти 22 регіонів

змінилися несуттєво. Розрахунки динаміки розвитку ВРП регіонів з 2000 до 2013 рр. в порівняних цінах 2000 р. свідчать, що середній темп економічного зростання в них у перерахунку на одну особу коливався з максимальних 6,3 % (м. Київ) до мінімального 3,1% (Запорізька область). Динамічне щорічне зростання — від 4,0% до 4,3% — спостерігалось у 7 регіонах (Дніпропетровська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Черкаська області та АР Крим). Середня динаміка зростання — від 4,3% до 3,8% — зафіксована у 9 областях (Хмельницька, Житомирська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Луганська, Харківська, Івано-Франківська, Донецька). Найнижчі динамічні показники — зростання щороку менше ніж на 3,7% — притаманні 8 регіонам (Сумська, Рівненська, Чернігівська, Волинська, Херсонська, Одеська, Вінницька, Миколаївська області) [221, с.11].

Розглянемо концентрацію виробництва у регіонах на основі даних щодо діючих підприємств (в тому числі малих), оцінюючи показник на 10 тисяч осіб населення. Показник є індикатором фінансово-економічного та інвестиційного потенціалу регіону, перспектив розвитку регіонального фінансового простору, базою для оцінки можливостей фінансово-кредитних інституцій, ефективності фінансових потоків. Як і показник ВРП, кількість підприємств є найбільшою у м. Києві (304 на 10 тис. осіб населення), далі у регіонах спостерігається різке зниження цього показника — м. Севастополь, Одеська, Київська області (111, 109 та 108 на 10 тис. осіб відповідно), у решті регіонів кількість діючих суб'єктів підприємницької діяльності коливається від 45 до 92 (табл. 4.2) [221].

Виробничо-технологічний потенціал і його структурні, технологічні, ресурсні та інституційні структури найбільш потужно представлені в м. Київ (1 місце за показником основних засобів), у Донецькій області (2 місце), Харківській області (3 місце), Дніпропетровській області (4 місце), Запорізькій області (5 місце), Львівській області (6 місце), де зосереджено найбільшу частку основних засобів. У регіонах, як Донецький та Дніпропетровський, зосереджено їх найбільшу частку у промисловому виробництві, АР Крим, Київська, Одеська області — у сільському господарстві [2].

Таблиця 4.2

Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за регіонами України

Регіони	у т.ч. малі підприємства на 10 тис. осіб населення	Регіони	у т.ч. малі підприємства на 10 тис. осіб населення
АР Крим	83	Одеська	109
Вінницька	57	Полтавська	69
Волинська	53	Рівненська	45
Дніпропетровська	85	Сумська	51
Донецька	66	Тернопільська	49
Житомирська	53	Харківська	95
Закарпатська	48	Херсонська	75
Запорізька	83	Хмельницька	53
Івано-Франківська	58	Черкаська	63
Київська	108	Чернівецька	46
Кіровоградська	75	Чернігівська	58
Луганська	51		
Львівська	74	м. Київ	304
Миколаївська	92	м. Севастополь	111

Побудовано за джерелом 142

У більшості регіонів України спрямованість реального сектору економіки монофункційна, лише одна чи дві галузі відіграють основну роль у формуванні його основних показників. За даними органів Державної статистики у 16 регіонах основне місце займають сільське господарство, харчова промисловість та переробка сільськогосподарської сировини (передусім це Тернопільська, Вінницька, Хмельницька, Чернігівська області). У Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій областях найбільша питома вага в обсязі регіонального виробництва належить металургії та металообробці, у Запорізькій та Сумській областях — машинобудуванню, Луганській та Полтавській областях — виробництву коксу та ядерного палива. Наслідком структурних диспропорцій в економіці реального сектора регіонів України є, насамперед, низька ефективність використання економічного, ресурсного потенціалу, обмеженість фінансових потоків, деформації фінансового простору та незначна частка інноваційно-активних підприємств. Характерною особливістю структурної диспропорції

реальної економіки регіону є те, що деформований фінансовий простір, виходячи з його властивостей, не обмежується одним регіоном, а поширюється на весь фінансовий простір країни. Резонанс деформації фінансового простру стимулює зменшення кількості інноваційно-активних підприємств. Найбільша частка таких підприємств у 2013 р. зафіксована у м. Києві та Харківській області (23,9 і 19,7% відповідно), найменша — у промислово розвиненій Запорізькій області (5,3%). Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції по Україні склала 3,8%, причому вище середньої по країні її мають лише 13 регіонів, найменша частка — у Хмельницькій області (0,3 %). Рівень впровадження результатів наукових робіт по Україні складає 68,9 %, найбільше у Черкаській області (91,4 %), найменше — у Чернівецькій (40,6 %) [221].

Аналіз діяльності реального сектору економіки регіонів демонструє загальне зростання сумарних показників. Так, у 2013 р. порівняно із 2012 р. обсяги промислового виробництва в регіонах зменшилися на 3,7%. Але, на нашу думку, такий показник не може бути економічно адекватним через свою узагальненість. Для оцінки розвитку реальної економіки в регіонах треба окремо оцінювати показники за усіма видами промислової діяльності.

Офіційні статистичні дані свідчать, що у 2013 р. зменшення випуску продукції спостерігалось майже за всіма видами промислової діяльності у 20 регіонах, у тому числі в Івано-Франківській (на 24,6%), Житомирській (на 22%) та Луганській (на 15,5%) областях; зниження обсягів промислового виробництва спостерігається в Одеській (на 16,8%), Чернівецькій (на 12%), Херсонській (на 7,3%), Вінницькій (на 2,3%), Чернігівській (на 2%), Полтавській (на 0,5%) та Закарпатській (на 0,4%) областях [142; 221].

У розрізі видів промислової діяльності показники виробництва у 2013 р. порівняно із 2012 р. виглядають так. Обсяг виробництва продукції добувної промисловості зріс на 5,4%, переробної — зменшився на 5,7%. Зросли обсяги виробництва продукції сільського господарства на 13,3%, у тому числі в Харківській (на 41,6%), Полтавській (на 31,3%), Сумській (на 30%), Закарпатській (на 6%), Одеській (на 7,7%) та Волинській (на 8,9 %) областях. Індекс обсягу виробництва продукції рослинництва склав 117,9%. Загальний валовий збір зернових і зернобобових культур збільшився на 44,3%,

що стосується усіх регіонів, зокрема в областях: Харківській (у 2,7 рази більше), Сумській (в 1,9 рази більше), Полтавській (в 1,8 разу більше), Луганській, Херсонській та Чернігівській (в 1,6 рази більше), Івано-Франківській, Кіровоградській, Львівській, Тернопільській та Черкаській (в 1,5 рази більше). Індекс обсягу виробництва продукції тваринництва у 2013 р. порівняно із 2012 р. становив 104,0%, обсяги виробництва м'яса збільшились у 20 регіонах, зокрема — у Рівненській (на 11%), Донецькій, Івано-Франківській, Дніпропетровській (на 10%), Запорізькій (на 8%) та Київській (на 7%) областях. Скорочення обсягів виробництва продукції тваринництва відбулося в Кіровоградській, Харківській (на 4%), Чернігівській (на 2%), Хмельницькій (на 1%) та Полтавській (на 0,3%) областях. Обсяги будівництва у 2013 в цілому порівняно з 2012 р. зменшились на 4,6%, при цьому в 19 регіонах країни, зростання спостерігалось в Донецькій (на 36%), Київській (на 25,3%) та Волинській (на 23,3%) областях; зменшення обсягів будівництва спостерігається у 8 регіонах, зокрема у Рівненській (на 32,8%), Тернопільській (на 21,9%) та Миколаївській (на 10,5%) областях. Тенденція зменшення обсягів будівельних робіт у зазначений період зумовлена зменшенням фінансування галузі після підготовки до святкування «Євро 2012» і стосується зменшення кількості зведених будівель і споруд, частка яких у загальному обсязі галузі становила 85,7%. Зросли обсяги робіт з будівництва доріг, аеродромів та облаштування спортивних споруд (у 1,4 рази), також обсяги будівельних робіт, виконані будівельно-монтажними підприємствами (на 21,1%), підприємствами по зведенню будівель (на 10,4%), а також підприємств енергетики, добувної і обробної промисловості (на 6,8%). Майже 40% загального обсягу будівництва виконано підприємствами п'яти регіонів (Донецької, Дніпропетровської, Харківської, Одеської та Полтавської областей), 23,7% — будівельниками м. Києва. Оборót підприємств роздрібно́ї торгівлі у 2013 р. становив 674,7 млрд. грн., що на 7,2% більше показника 2012 р. Зростання спостерігається в усіх регіонах, у тому числі у Київській (на 20%), Івано-Франківській (на 18,1%) областях та м. Севастополі (на 17,7%), найменше — у Херсонській (на 9,1%), Дніпропетровській (на 10,7%) та Луганській (на 10,9%) областях. Обсяг роздрібного товарооборóту підприємств роздрібно́ї торгівлі та ресторанного господарства у 2013 р. становив 433,1 млрд. грн. і в порівняних цінах склав 106,9% обсягу 2012 р., зростання обсягів

роздрібного товарообороту спостерігалось в усіх регіонах, зокрема у Київській (на 24,8%), Вінницькій (на 18%) областях та м. Севастополі (на 17,7%), у Херсонській (на 6,5%), Львівській (на 7,8%) та Чернівецькій (на 8,1%) областях [154].

Щоб продемонструвати схильність регіонального ринкового простору до ефективних трансформацій розглянемо окремі показники діяльності малих підприємств. Це вважаємо важливим, тому що ефективна діяльність підприємств малого бізнесу є однією з основних передумов розвитку економіки України, добробуту населення та руху до європейського майбутнього. Важливість підприємництва, зокрема малого бізнесу для регіонів визначає його як індикатор розвитку економічного та фінансового простору. Результатом функціонування підприємств є наповнення бюджету регіону та рівень життя населення. Підприємництво забезпечує рух фінансових потоків регіонів. Потoki інвестицій та перспективи розвитку всіх галузей економіки безпосередньо залежать від інтенсивності виробництва. Саме малий бізнес є домінуючим за чисельністю та обсягами виробництва у провідних країнах світу. Малі підприємства, формуючи структуру економіки, розширюють свободу ринкового вибору. Їх господарювання, через необхідність швидкої адаптації до ринкових трансформацій, ґрунтується на раціональних формах управління, що прискорює реалізацію нових бізнес-ідей.

З іншого боку, розвиток малого підприємництва пов'язаний із сприятливими ринковими можливостями у регіоні та наявними ресурсами, необхідними для ведення справи. Зрештою підприємству не обов'язково бути розташованим в обласному центрі, щоб здійснювати посередницьку діяльність чи вести торгівлю.

Зауважимо, що позитивна тенденція динаміки показників реального сектора, на жаль, не має ринкової бази для зростання економіки регіонів, оскільки вони не є наслідком інтенсивності розвитку підприємств, функціонування економіки регіону. Вважаємо, що показник ВРП, який демонструє значну кількість регіонів з низьким рівнем розвитку, не може бути індикатором регіонального ринкового простору з указаних вище причин. Структура реального сектору економіки свідчить про монофункціональну спрямованість галузей, активність двох-трьох у кожному регіоні, що стимулює депресивність інших галузей та окремих регіонів. Коливається кількість суб'єктів господарювання у регіонах: від 304 на 10 тис. осіб

населення у м. Києві до 45 — у Рівненській області. Кількість фінансово-кредитних установ на 2011-2013 р. не зросла, а навіть зменшилась. Станом на 31.12.2013 р. в Державному реєстрі фінансових установ налічувалося 1979 небанківських фінансових установ (442 — страхові компанії, 613 — кредитні спілки, 96 — недержавні пенсійні фонди, 251 — фінансові компанії, 456 — ломбарди та ін.). У порівнянні з 2009-2010 рр. кількість небанківських фінансових установ поступово зменшується (з -1% до -1,5% на рік) [160]. Основа зростання цих показників штучна, зумовлена впливом політичних чинників, відповідних прийнятих законодавчих та нормативних актів, планового зростання мінімальної заробітної плати, збільшення реальних темпів інфляції та ін. Тому нині реальний сектор економіки регіону не може створювати основу для ефективного розвитку фінансового простору регіону та руху фінансових потоків. Активність фінансового простору та інтенсивність руху фінансових потоків концентрується там, де зосереджений бізнес — в центральному регіоні та великих містах. Такий стан — диспропорція між попитом і пропозицією робочої сили, в тому числі висококваліфікованої, та активізація міжрегіональної міграції.

Ефективний розвиток фінансового простору та рух фінансових потоків у регіонах залежить від результатів господарювання суб'єктів реального сектору економіки регіону. Нині галузі реальної економіки характеризуються диспропорційністю, нерівномірністю розвитку, занепадом окремих секторів економіки. Основою для активізації фінансового простору регіонів є реформування реального сектору економіки шляхом визначення пріоритетів розвитку вищих технологічних галузей, модернізація і реструктуризація підприємств галузей, потенційно спроможних до інноваційно-інвестиційної активності.

4.2 Проблеми та особливості дослідження ринкових трансформацій у регіонах України

Усі двадцять років самостійного розвитку для України були часом активного ринкового трансформування, так званої складової

економічної трансформації. Це складний і неоднозначний час. Багато авторів, науковці-економісти оцінюють його як перший, вступний етап входження в сучасну ринкову глобалізовану економіку.

Сучасна теорія і методологія ринкової трансформації як система наукових знань про економіку допускає, що в процесі переходу від командно-адміністративної моделі господарювання до ринкової існує безліч напрямів і складових руху. За наявності різноманітних варіантів розвитку формуються особливості економічних і соціальних систем, варіює їх наповнення. Сучасні теорії та методології регіональної економіки такі особливості та можливі варіації вивчають у контексті проявів:

- законів розвитку і безпеки соціально-економічних систем;
- закономірностей, факторів і передумов у складних процесах інституціоналізації ринку і його системи відносин;
- неповторністю процесів збігів переходів до ринкової економіки, формування основ інформаційного суспільства та інформаційної економіки;
- наростанням впливу процесів глобалізації світового простору і всіх його складових — економічних, соціальних, екологічних, ринкових, інформаційно-інтелектуальних та ін.;
- стрімкої інформаційної інтеграції і новими принципами її активної та пасивної дії.

З позиції методології структура ринкової економіки визначається ринковим механізмом з активною дією законів і закономірностей ринку. Теорія ринкової трансформації виділяє такі ключові методи становлення ринку:

1) лібералізаційні (процеси лібералізації економіки, ціноутворення, галузевого устрою; демонополізація і формування конкуренції та ін.);

2) інституціональні (формування системи державного, регіонального та галузевого управління; підтримка і формування інститутів ринку, визнання інтеграційних процесів, культури та ін.);

3) структурні (формування певної структури власності через процеси приватизації, націоналізації; перебудова виробничо-технологічної структури економіки). Названі процеси орієнтовані на формування внутрішнього виробника і споживача, опосередкування ресурсних і товарних потоків;

4) соціальні — оформлення відповідного ринковим відносинам соціального захисту, побудованого на принципах соціальної відповідальності держави, бізнесу, населення; адресної підтримки нужденних верств населення.

Також багатьма вченими виділяється макроекономічна стабілізація [3; 58; 75; 92; 173; 291]. Це процеси виходу зі складної, системної кризи, пов'язані з переходом від відносин «гроші — товар» до більш ринкових «кредити — виробництво — товар — гроші»; «гроші — капітал». Цього стосуються реформи і зміни пов'язані з формуванням національної системи грошового обігу, банківськими реформами.

Ці підходи активно були реалізовані в трансформаційній моделі, сформували її перший етап реформ України і отримали своє відображення в таких процесах, як:

- приватизація (мала і велика);
- формування підприємницького середовища;
- формування малого та середнього бізнесу;
- розвиток ринкової інфраструктури;
- формування первинного правового поля економіки і соціального середовища;
- інституційне визнання підприємництва як виду діяльності, ринкового механізму як основного регулятора господарської діяльності, змішаної моделі власності як елемента суспільного прогресу;
- поява і функціонування ринків (регіональних, галузевих, національних).

Теорія і практика формування ринку в умовах переходу від адміністративно-командної моделі до ринкової передбачає затвердження відповідних принципів і підходів до економічних відносин, панівним на основі певної форми власності.

Для України період ринкової трансформації отримав свій старт в 1989 р. і триває до сьогодні. Тобто тривалість цього періоду вже більше 20 років, але наповнення даного часового інтервалу не може бути однорідним. Тут сформовані певні етапи розвитку, їх наповнення, особливості, ключові і допоміжні процеси та інші характеристики.

Перехідний стан соціально-економічної системи України є об'єктивним етапом її розвитку, зумовленим характером руху кожної системи від етапу становлення (формування) до досягнення вищого (зрілого) стану і від нього до стану регресу, стагнації, коли через зміни в середовищі і власних елементах система припиняє функціонування. Отже, перехідна економіка — це економіка трансформаційна, що реформується. В ній поєднуються елементи старої економічної системи, що ще залишаються, і елементи, що зароджуються. Нові елементи і структурні складові також перебувають у динаміці, і їх співвідношення і рівень розвитку змінюється. Тривалість таких змін, структурних зламів, кризових станів залежить від послідовності прогресивного руху від старої економічної системи до нової [276].

В системі знань української економіки така періодизація отримує своє відображення і наповнення. Розглянемо варіанти, які запропоновані науковцями з оцінкою їх авторської спрямованості, цільовим вектором оцінки та можливістю використовувати в подальших управлінських дослідженнях.

Так в роботах науковців-економістів, зокрема автора фундаментальних досліджень у питаннях економічної теорії та прикладних аспектів формування та функціонування сучасного ринку А. Чухно, пропонуються варіанти періодизації з позиції таких процесів, як формування стандартів інформаційної економіки та системного розвитку інформаційного суспільства [291]. Ці оцінки актуальні для формування управлінських технологій інформатизації національної економіки, підтримки інформаційного ринку, діагностики станів інформаційної інфраструктури, оцінки перспектив національної та регіональної інформаційної архітектури ринкового простору, оцінки процесів інформаційної інтеграції та ін.

А. Чухно у своїх монографічних дослідженнях відображає класичне бачення ринкової трансформації з позиції оцінки приватизації, змін ціноутворення, формування інституційного середовища. Саме в авторському баченні цього науковця ми стикаємося з системним відображенням і наповненням процесу інверсійного розвитку ринкового середовища, оцінкою формування феномену національної ринкової культури. Його оцінка періодів ринкової трансформації поєднується з етапами і фазами малої і великої приватизації. В авторському баченні отримує своє

відображення процесу регіоналізації національної економіки, її впливу на ефективність формування ринкового середовища. Таке відображення періодів ринкової трансформації формує управлінський фундамент для розробки стратегічних планів, проектів підтримки малого та середнього бізнесу, формування програм активізації процесів європейської інтеграції, розробки економічної політики на рівні національної та регіональної економіки та ін.

Таке бачення є визнаним в наукових розробках В. Геєця, Є. Панченка, Е. Лібанова, І. Лукінова, З. Варналія, В. Савчука. Науковці визнають, що в нашій країні процес ринкової трансформації є інверсійного типу. Узагальнюючи їхню наукову думку, підкреслимо, що це визнання таких напрямів:

- формування ринкової економіки саме змішаного типу з характерними рисами наближеними до європейського ринку;
- ринкові трансформації відбуваються за умов індустріальної спрямованості економіки та активної участі у формуванні новітніх інформаційно-інтелектуальних векторів розвитку. [265; 193].

Погляди З. Варналія стосуються визнання періодів та впливовості на трансформаційні зміни розвитку малого та середнього бізнесу як активного агента новітніх конкурентних відносин. Науковець наводить періодизацію формування малого та середнього бізнесу одночасно з урахуванням трансформаційних змін та саме впливовості на ці процеси нових форм відносин [39].

Такі знання дають підстави досліджувати та урахувувати їх при розробці управлінських технологій щодо підтримки малого та середнього бізнесу в програмах та проектах державної та регіональної влади, місцевого самоврядування та організацій інфраструктурного забезпечення економіки.

В дослідженнях О. Фінагіної процеси ринкової трансформації набувають системного дослідження та активного розширення за рахунок соціальної та культурної складової. Автор наводить складові та напрями ринкової трансформації: економічні, управлінські, соціальні, культурні. Ускладнення бачення періодів ринкової трансформації та їх сутнісного наповнення змінами пов'язується з історико-гуманістичними процесами та явищами. Методичним підґрунтям досліджень визнано територіально-відтворювальний

підхід. Пріоритетами ринкової трансформації визнано систему змін регіональних ринків та активний процес регіоналізації суспільства (як процес відповідний до євроінтеграційних тенденцій розвитку).

Автор, переносючи дослідження регіональних систем в площину ринкової трансформації, характеризує і виділяє ще один підхід дослідження національної та регіональної економіки України — трансформаційний. Він одержав розвиток і оформлення в Україні лише в останні декілька років. Це пов'язано з комплексом накопичених і нерозв'язаних проблем, які призводять до передкризових і кризових процесів в економіці і соціальній сфері. Найбільш затребувані в умовах перехідної економіки рівні аналізу регіону систематизовано і наведено на рис. 4.5 [275].

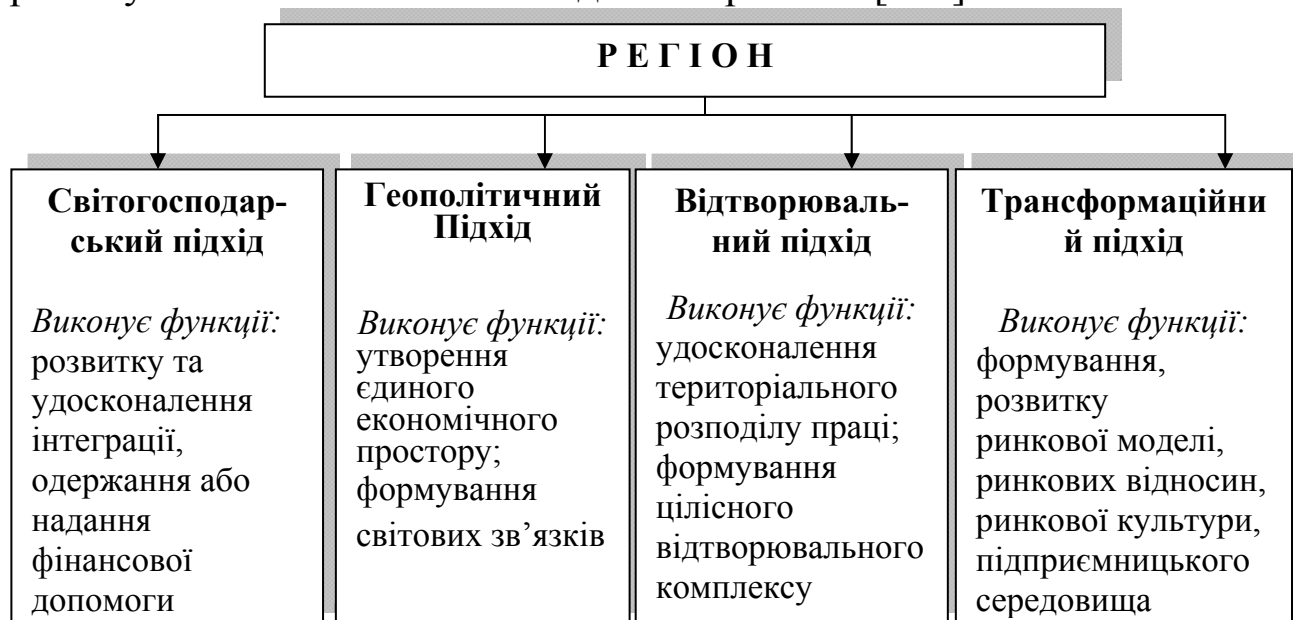

Рис. 4.5 Найбільш затребувані в умовах перехідної економіки рівні аналізу регіону

Поступові ринкові зміни та початкове формування національної ринкової моделі економіки стрімко формує нові орієнтири досліджень та висвітлює нові сфери та галузі досліджень трансформаційних процесів. В науковій економічній думці України останні п'ять років активно досліджуються питання кластеризації та її місця і ролі в трансформаційних процесах та явищах. Значний внесок в дослідження питань кластеризації, формування та розробки кластерної політики та кластерних технологій регулювання

ринкового середовища внесли такі науковці, як Л. Батченко, І. Журба, В. Захарченко, Г. Заболотний, В. Дорофієнко та інші [224].

Зацікавленість унікальними можливостями консолідації та балансування складних ринкових відносин у межах кластерної діяльності — новітній напрям регулювання регіонального ринкового середовища. Саме довіра та системність дій у вирішенні нагальних питань розвитку територій, просування товарів та послуг на світові ринки, забезпечення оптимізації виробничої діяльності на інші є сферою дії кластерних об'єднань. Це — новітні технології управлінської діяльності, запозичені у мережевій організації сучасного бізнесу. Для регіонів України це відносно нове явище, хоча науковці чітко визнають наявність кластерної діяльності в достатньо різноманітній формі. Це і офіційні кластерні утворення і зовсім приховані (неофіційні та тіньові). Потенційні можливості процесу кластеризації в Україні унікальні, це ресурс економічного та суто ринкового прориву вітчизняного виробника.

У світовій теорії менеджменту активно вивчаються і отримують всебічне визнання наукові основи процесів кластероутворення в системі механізмів регіонального регулювання ринкового середовища. Кластерна політика стала одним з головних напрямів державної та регіональної політики в Євросоюзі, США, Канаді, Японії. Її націленість на активізацію використання ресурсів, прозорість процесів кластеризації забезпечує підвищення національної та регіональної конкурентоспроможності в країнах. Більшість урядів світу кластерну політику розглядає як ключовий механізм у розвитку інновацій, активізації інвестицій і формуванні передумов мережевої моделі суспільного відтворення [98; 177].

Дослідження світового досвіду кластеризації, формування наукових засад кластерної політики в трансформаційних економічних системах надають випереджального руху змінам у напрямі найсучасніших моделей сучасних економік. Кластеризація є впливовою у комплексному поєднанні:

- інструментів та механізмів стимулювання регіональних ринків,
- удосконалення ринкових відносин,
- гармонізації економічних інтересів,
- формування засад сучасної ринкової культури,

- поширення засад довіри між бізнесом та владою,
- поширення засад довіри між населенням та бізнесом,
- розвитку мережевих форм ведення бізнесу,
- активного та ефективного використання регіональних ресурсів,
- стимулювання інноваційного розвитку,
- використання потенціалу освіти та науковців,
- формування позитивного іміджу регіонів та регіональних ринків,
- стимулювання ефективності ринків,
- формування активної співпраці галузевого та регіонального менеджменту,
- системної підтримці малого та середнього бізнесу,
- формування новітніх засад відносин з владою та сумісної співпраці на засадах довіри.

Таке спрямування в системі трансформаційних зрушень є позитивним, воно формує ефект каталізації ринкового середовища. Але цей підхід також є складним та не завжди стимулює лише позитивні зрушення. Науковці виділяють процеси неофіційної, сірої кластеризації. Так, наприклад, це стосується тіньового контролю великого бізнесу над малим та формування його об'єднань. В управлінській практиці такі процеси визнати та визначити дуже складно, тут повинні працювати інструменти та механізми розвитку культури — професійної, управлінської, соціальної.

Сучасні дослідження фахівців у сфері розробки та впровадження державної та регіональної політики оперують ключовим положенням — комплексність та багатовимірність політики. В історії людства відбувається стрімкий перехід від техногенних суспільств до орієнтованих на людину та її соціальні й культурні потреби. Сучасним компонентом, що формує сучасну регіональну політику, є визнання процесів кластеризації та кластерна політика. Саме кластерна політика регіону як самостійний документ відповідає потребам розвитку в Україні інформаційного суспільства та інформаційної економіки. Процес кластеризації, тобто поява кластерних форм взаємодії між господарчими суб'єктами, не є чисто ринковим феноменом. У системі кластерних відносин особливу роль відіграє підтримка ініціатив з боку держави, регіональних органів

влади, місцевого співтовариства. Активний розвиток кластерів сформував новий вид регулювання цього середовища — кластерну політику [98; 177].

В управлінській діяльності визнання технологій розробки та підтримки процесів кластеризації як у світовій, так і в національній практиці лише набуває обертів. Визначимо такі технології, що є вже потенційними в системі знань українського регіонального менеджменту:

- розробки та впровадження засад кластерної політики (на рівні галузей, великих підприємств, регіонів);
- активного залучення світового досвіду на підставі технологій — бенчмаркінгу та ін.;
- фінансового стимулювання та залучення інвесторів;
- формування нової архітектури регіональних ринків за рахунок стимулювання кластерних ініціатив;
- розробки кластерних ініціатив з урахуванням світового досвіду та активної консолідації бізнесу та влади;
- формування інноваційних кластерів як інструменту активізації інноваційної діяльності.

Сутнісне наповнення процесу ринкової трансформації є дуже складним та нетиповим у межах національного та регіонального досвіду. Складність цього явища пов'язана з фактичною неможливістю визначення та передбачення наслідків реформ, неможливістю розрахувати ефект та результати регулювання ринкового середовища.

Проблема місця й ролі держави в ринковому механізмі господарювання не стає менш актуальною завдяки здійсненню трансформаційних перетворень і побудови української економічної системи відповідно до моделей ринкової економіки. У сучасних дискусіях особливої гостроти набувають питання формування цілей економічної політики, її загальної спрямованості, ступеня впливу на різні сфери громадського життя й діяльності господарчих суб'єктів, на державні й недержавні інституції, окремих громадян. Із другої половини 90-х рр. ХХ ст. українські науковці стали надавали цим проблемам більш пильну увагу, розуміючи, що хаос і безконтрольність при переході від планової до ринкової економіки можуть зруйнувати сам процес. З іншого боку, посилення

економічної ролі держави й спроби відновлення її функцій при формуванні ліберальної моделі економіки вносять певну нестабільність і непослідовність у трансформаційні процеси, що проявляються в діях уряду України протягом перехідного періоду [267].

Сучасний період розвитку України характеризується загальною ринковою спрямованістю. Характерні риси трансформаційної системи є такими:

- тимчасовий характер;
- проміжний характер;
- неоформленість загального вектора розвитку;
- неоднорідність процесів;
- нестійкість розвитку [275].

Особливої конфліктності в Україні набуває реформування в регіонах, тому що воно відбувається за різними моделями. У фундамент такого різноманіття покладено різний економічний потенціал, ресурсне забезпечення, культурні та управлінські традиції, ментальність населення, особливості організації бізнесу та ринкового середовища, географічне розташування та сусідство тощо.

Західні та центральні регіони України чітко обрали європейську модель ринку та активно її поширюють. Східні регіони є зонами трансформаційних конфліктів, тому що тут реформування було спрямованим одночасово на дві полярні моделі ринку — російську та європейську. Такий конфлікт в східних регіонах було використано військово-промисловим комплексом Росії та організовано військовий конфлікт з підтримкою проросійськи налаштованого бізнесу та населення.

Конфлікт ринкового трансформування економіки східних регіонів мав своє відображення фактично з 1992-1993 рр. Економічна влада була підконтрольна монопольно-клановим угрупованням та відбувалося системне порушення економічних інтересів держави, населення, малого та середнього бізнесу.

Визначимо авторську думку з позиції часових меж трансформаційного періоду розвитку економіки України, що має оптимістичну оцінку. Набуття базових характеристик відповідності європейським стандартам ще буде відбуватися не менше десяти

років. Тут враховано позитивні тенденції та зрушення, основні з яких такі:

- прискорення реформування економіки (структурні та модернізаційні реформи сфери промислового виробництва та ін.);
- децентралізація економіки та надання економічних свобод регіонам;
- зміни у функціонуванні банківського сектора (його скорочення до реальних потреб економіки та соціальної сфери; переорієнтація на кредитування середньо- та довгострокового реального виробництва; спрощення обслуговування сфери послуг та ін);
- підтримка процесів кластеризації бізнес-діяльності та системне впровадження державної та регіональної кластерної політики (як активного механізму співпраці між бізнесом та владою всіх гілок);
- демонополізація економіки та системний контроль за усіма проявами ринкової влади;
- визнання ефективності ринків (праці, нерухомого майна, фінансів, інформації, товарів та послуг) як реальний результат позитивного втручання та засад регулювання;
- нарощування експортного потенціалу регіональних економік;
- інтелектуалізація управлінської діяльності та формування національної моделі управлінської культури орієнтованої на соціалізацію відносин та гуманістичні цінності.

Також окреслимо песимістичну думку щодо ринкової трансформації та її регіонального прояву. Такий сценарій буде відбуватися, якщо активні зміни та євроінтеграційні прагнення буде скасовано, проблематика поступово буде накопичуватися, прогресивні зміни замінять поверхневим коригуванням. У такому разі процеси ринкової трансформації будуть відбуватися ще декілька десятиліть, вони сформують квазімодель ринкової економіки. Найбільш значущими в такому сценарії є сучасні, невирішені проблеми, що стримують розвиток процесів ринкового трансформування та мають негативний вплив на часові межі цього процесу. Систематизуємо та поєднаємо в групи такі проблеми.

Перша група. Економічні. Це проблеми невідповідності розвитку економічної системи її реальним можливостям. В аналітичній оцінці ця проблема має назву дисбалансу економічного відтворення. Найбільш конфліктні зони дисбалансу:

- експорту та імпорту;
- інвестицій в торгівлю та виробництво;
- внутрішнього попиту та імпортозабезпечення;
- накопичення грошей у населення, їх акумулювання в іноземній валюті (зберігання не в формі активного капіталу, а як пасивні заощадження) та недовіри до банківської системи;
- розвитку регіональних економік та неефективне використання ресурсів територій.

Проблемам, що викладені, присвячено значне коло наукових досліджень, які мають комплексне віддзеркалення тих або інших аспектів проблематики [75; 122; 174; 261; 283; 284; 285].

Друга група. Управлінські. Це проблеми, що є пов'язані з формуванням системи регулювання та стимулювання відтворення ринкового середовища. Також це проблема невідповідності управлінського забезпечення ринковим змінам.

Найбільш конфліктні питання та проблемні зони цього напрямку:

- неконтрольованість дій влади на всіх її рівнях;
- непрозорість діяльності влади;
- відсутність в користуванні сучасних інформаційних технологій (інтернет-послуг; мобільного зв'язку та ін.);
- відсутність відповідальності за нанесені збитки та неефективну діяльність;
- висока корумпованість та зрощеність з кримінальним середовищем.

Така оцінка діяльності української влади є не лише науковим висновком. Такої самої оцінки дотримується європейський уряд. Він чітко визначає проблемність сучасної організації та діяльності державної та регіональної влади.

В суспільстві сформовано визнання необхідності нової моделі державного та регіонального управління. Такої думки дотримується значне коло науковців та фахівців з регіонального менеджменту [124; 138; 140; 260].

Так, Манн Р. у своєму монографічному дослідженні визначає, що потреба у новій моделі є, вона має об'єктивний характер та повинна забезпечити перехід від станів трансформаційної економіки до інструментів та механізмів сучасного ринково та соціально орієнтованого регіонального управління. Це цілком ринкова спрямованість руху та відповідних змін. Формування нової української моделі регіонального управління розуміємо як складний дієвий процес, який спрямовано на формування теоретико-методологічного обґрунтування сукупності поглядів, інструментів та механізмів суто ринкового трансформування. Така модель має вигляд сучасної системи управління, яка впливає на об'єкт управління та має характер безперервного адаптування до змін у зовнішньому середовищі з урахуванням інноваційних потреб економіки та соціальної сфери регіону (рис. 4.6). У поширеному розумінні вона повинна мати властивості інноваційної управлінської моделі [138].

Рис. 4.6 Нова модель регіонального менеджменту [138]

Нове бачення моделі регіонального управління в Україні є нагальною потребою. Але це складне питання що передбачає вивчення та визначення ключових економічних інтересів, що забезпечать прогрес у складному трансформаційному реформуванні. Такий процес повинен відбуватися з урахуванням сучасного етапу ринкової трансформації, ключових інтересів та пріоритетів змін ринкового середовища, надання можливості використання ринкового потенціалу регіонів, стрімких процесів глобалізації.

Третя група. Інституційні. Це проблеми активного становлення інститутів ринку та ринкового забезпечення, найбільш визначальні з них:

- формування та визнання ринкових відносин;
- закріплення засад регулювання ринку та ринкової інфраструктури;
- інституціоналізація процесів конкуренції;
- розробка та впровадження засад ринкової культури;
- закріплення та визнання змін просторової організації економічного розвитку;
- формування інноваційних інститутів регулювання ринку та ін.

Таке бачення проблематики є відповідним до процесів економічного росту, появи нових процесів, явищ, формування засад регулювання.

Така спрямованість досліджень лише формується в сучасній науковій думці України. Але напрацювання мають відображення в працях таких науковців, як Бубенко П. [31; 227].

На основі узагальнення теоретичних та методологічних основ інституціоналізації та формування ефективних моделей розвитку економіки та ринкового простору науковці рекомендують активні зміни та реформи для України в глобальному світі, позиціонують положення щодо інтеграційної стратегії.

Четверта група. Ринкові. Це проблеми формування ринків, їх інфраструктури, конкуренції, активної чи пасивної дії законів ринкового середовища, появи та розширення кола виробників товарів та надання послуг, стимулювання попиту та інші складові.

Ключові проблеми та конфліктні зони в цій сфері пов'язані з:

- неринковим регулюванням державного, регіонального та галузевого втручання;
- несистемністю реформ ринкового трансформування;
- стимулюванням та підтримкою монополій та олігополітистичних об'єднань;
- неконтрольованою ринковою владою монополій та адміністративного ресурсу;
- корумпованістю судій, прокурорів, посадовців;
- нарощуванням податкового навантаження на малий та середній бізнес;
- визнанням пріоритетності ринків матеріальних ресурсів та занедбаність інформаційного ринку;
- нерозумінням обов'язковості ефективного розвитку ринків та неможливості активного розвитку одного базового ринку (наприклад, фінансового) без відповідності процесів на ринку праці, нерухомого майна;
- спрощеним розумінням впливу глобалізаційних процесів на ринкове середовище.

Окреслені питання є актуальними, нагальними та кожне потребує окремого дослідження, діагностування, експертної оцінки, визначення пріоритетів та можливих сценаріїв розвитку та потреби в регулюванні.

Така постановка проблем, її впливовість теж активно визнається українськими науковцями, тут визначимо напрацювання таких науковців, як Варналія З., Геєця В., Кухарської Н., Швець В. та інших. Так, в наукових дослідженнях В. Геєця досліджено та систематизовано проблематику розвитку внутрішнього ринку в Україні, несистемність та недосконалість механізмів взаємодії внутрішнього та зовнішнього ринків та інші питання. Особливо наголошується на питаннях та проблемах розвитку фінансового простору, поєднання фінансового та промислового капіталу в контексті світових, національних та регіональних тенденції [57].

П'ята група. Соціокультурні проблеми. Ця група проблем є специфічною, її визнають, аналізують та обґрунтовують впливовість не всі науковці та фахівці менеджменту [75; 122; 174; 261]. Хоча наявність культурних розбіжностей, несумісності традицій, асиметрії у формуванні інформаційного забезпечення та інформаційної

культури спричиняють соціальні та економічні кризи, формують неефективність ринків, стримують впровадження реформ.

Ця група проблем, на думку автора, є найбільш складною, її системного дослідження та обґрунтування в нашому суспільстві ще не існує. Хоча саме наша країна сьогодні зазнає тяжких військових конфліктів у Донецькій та Луганській областях саме на тлі невирішення регіональних соціокультурних конфліктів та проблем.

Визначимо найвпливовіші проблеми соціокультурного плану, що стримують процеси ринкової трансформації:

- невизначеність особливостей та проблем регіональних моделей господарської культури;
- соціальне та культурне розшарування населення (критерій — рівень доходів);
- усунення держави від формування загальнонаціональної, консолідованої моделі ринкової культури;
- неефективне використання людського потенціалу країни;
- депопуляція населення;
- системне недофінансування охорони здоров'я, освіти, культури на тлі надприбутків монополій, відтоку капіталу з країни.

Дослідження основних параметрів формування людського потенціалу України показали, що досі не створено сприятливих умов для повноцінного відтворення та нагромадження людського капіталу, незважаючи на поліпшення демографічних процесів, не забезпечується навіть просте відтворення народонаселення; у 2008-2009 рр. та протягом 2010-2015 рр. погіршилися показники, які характеризують економічну активність населення, зайнятість, доходи, рівень життя, що зумовлено економічною кризою, внаслідок чого зросли загрози розвитку людського потенціалу. Певне поліпшення зазначених показників у 2010 р. не досягло докризового рівня. Наприклад, позитивна тенденція розвитку вищої освіти супроводжується негативними процесами: незбалансованістю освітньо-професійної підготовки за рівнями та напрямками; зниженням якості освіти; недовикористанням освітньо-професійного потенціалу внаслідок розбалансованості потреби в працівниках та структури їх підготовки; показник насиченості економіки науковими кадрами зростає, проте недостатніми темпами та перебуває

практично на критичній межі. У сфері зайнятості чисельність найманих працівників підприємств, установ, організацій зменшується, знижується їх частка у загальній чисельності зайнятих, в Україні поширюється самозайнятість та тіньова зайнятість без оформлення трудової угоди, яка охоплює більш 1/3 усіх зайнятих. Це призводить до погіршення соціально-трудових відносин, зниження рівня соціального захисту працюючих, порушень норм трудового законодавства; поширеними є соціальні ризики, що зумовлені поширенням злочинності, девіантною поведінкою окремих громадян, наявністю неблагополучних сімей тощо [243].

Визначені проблеми та конфлікти не відображають стан та складність трансформаційних процесів, це об'єктивне становище. Але вирішення проблем, погодження конфліктів потребує негайного втручання. По-перше, з боку науковців у питаннях дослідження, оцінки та розробки засад регулювання на підставі саме світового досвіду. По-друге, з боку фахівців державного та регіонального менеджменту з напрацюваннями практики розробки та впровадження технологій регулювання та трансформування ринкового середовища.

Для України 2015 р. найскладніший, конфліктний в розвитку засад регіонального менеджменту та удосконалення регіональної економіки. Але саме наявність критичної маси проблем та конфліктів повинна привести до проривного завершення ринкової трансформації на рівні регіонів та взагалі національної економіки. Головне чітке спрямування процесів ринкової трансформації та її європейський вектор.

4.3 Фінансові ресурси територій як фактор активізації реальної економіки регіонального ринкового простору

Розвиток регіонального ринкового простору, окрім розглянутих вище складових, визначається територіальними фінансовими ресурсами, які через систему регулювання формують регіональний потенціал, на основі якого потім формується ринок. Цей потенціал прямо пов'язаний з фінансовою автономією місцевих бюджетів, яка є основним елементом реалізації права місцевої влади на самоврядне функціонування. Самоврядне функціонування територій передбачає

автономію у вирішенні важливих питань регіонального ринкового простору, а саме:

- по-перше, обґрунтоване територіальною специфікою розвитку формування і використання коштів місцевого самоврядування;
- по-друге, виважену і корисну для локальних рівнів систему регулювання і підтримки бізнесу;
- по-третє, сприяння формуванню ринково-орієнтованої інфраструктури;
- по-четверте, зацікавленість у покращенні рівня життя населення і зростанні його доходів;
- по-п'яте, зменшення потреби у державних дотаціях та ін.

На цій основі важливо розглянути, як саме формуються фінансові ресурси регіону. У структурі фінансових ресурсів регіонального рівня виокремлюється дві складові: державні та недержавні фінансові ресурси. Державні — включають кошти місцевого бюджету, відрахування з Державного бюджету, позабюджетні кошти, надходження від майнової і фінансової діяльності органів влади, цільові фонди, розпорядником яких є державні органи влади. Недержавні — це кошти підприємств і організацій, фізичних і юридичних осіб, цільових фондів, розпорядниками яких є громадські організації, фізичні та юридичні особи. З'ясуємо основні складові державних та недержавних фінансових ресурсів регіонів для визначення їх ролі в розвитку регіонального ринкового простору.

У системі фінансових ресурсів місцевих бюджетів важливу роль відіграють їх доходи та методи, за якими ці доходи формуються. Доходи місцевих бюджетів поділяються на власні та закріплені. Основну частку власних доходів повинні складати місцеві податки і збори. На їх основі розраховується показник фінансової незалежності дохідної бази місцевих бюджетів від дотацій державного бюджету (універсальний показник рівня самостійності місцевих бюджетів) як відношення суми надходжень від місцевих податків та зборів до загального обсягу всіх джерел доходів бюджетів місцевого самоврядування. В європейських країнах частка місцевих податків і зборів в обсязі доходів місцевих бюджетів значна й складає в середньому 37-50%, зокрема у Великобританії — 37%, Німеччині —

46%, Франції — 67% [192, с. 13]. В Україні ця частка мала, хоч і має тенденції до зростання: від 1% у 2008 р. до 7% у 2013 р. [35, с. 53]. Така мала питома вага свідчить про нереалізованість принципу самостійності місцевих бюджетів, що спричиняє відсутність зацікавленості місцевих рад збирати місцеві податки і збори, оскільки, як показує практика, більший обсяг їх збору в поточному році призводить до зменшення частки відрахувань від регульованих доходів у наступному бюджетному періоді. Наслідком цього є зростання залежності місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету. Так, планова частка трансфертів у 2008 р. в загальному обсязі доходів місцевих бюджетів становила 44% і до 2013 р. спостерігається посилення дотаційної залежності місцевих бюджетів (52%) [35, с. 67].

Для підтвердження наведемо показники, які характеризують сучасний стан бюджетної системи України в контексті міжбюджетних відносин (табл. 4.4) [155].

Таблиця 4.4

**Оцінка показників міжбюджетних відносин України
у 2008-2013 рр., %**

Показники	2008 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.
Збалансованість місцевих бюджетів України до вирівнювання (відношення доходів без урахування трансфертів до видатків)	58,3	22,9	52,9	48,6
Загальна збалансованість місцевих бюджетів України (відношення загальних доходів до видатків)	98,9	98,7	99,8	100,3
Частка дотацій у структурі міжбюджетних трансфертів	51,5	56,0	56,5	50,7
Рівень трансфертного навантаження на Держбюджет (частка трансфертів з Держбюджету в загальному обсязі видатків Держбюджету)	24,5	25,7	25,5	28,5
Рівень трансфертної залежності місцевих бюджетів (частка трансфертів у доходах)	44,5	46,7	49,1	52,3

Ця таблиця свідчать, що результат трансфертного збалансування місцевих бюджетів є задовільним, але рівень трансфертної залежності

місцевих бюджетів стабільно зростає — з 44,5% у 2008 р. до 52,3% у 2013 р.

Одним із критеріїв ефективності міжбюджетних трансфертів є рівень трансфертного навантаження на Держбюджет — частка трансфертів у загальному обсязі видатків, що дозволяє визначити рівень фінансової самодостатності регіонів та оцінити рівень стимулювання міжбюджетного регулювання розвитку власного доходного потенціалу регіонів (рис. 4.7) [35 с.51-53; 155].

Рисунок демонструє систематичне зростання як трансфертного навантаження на Державний бюджет, так і трансфертної залежності місцевих бюджетів, яке несуттєво зменшилось у 2013 р. Висока частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів свідчить про те, що місцеве самоврядування залишається надто залежним від центральних органів державної влади, незважаючи на її зусилля розширити повноваження місцевого самоврядування.

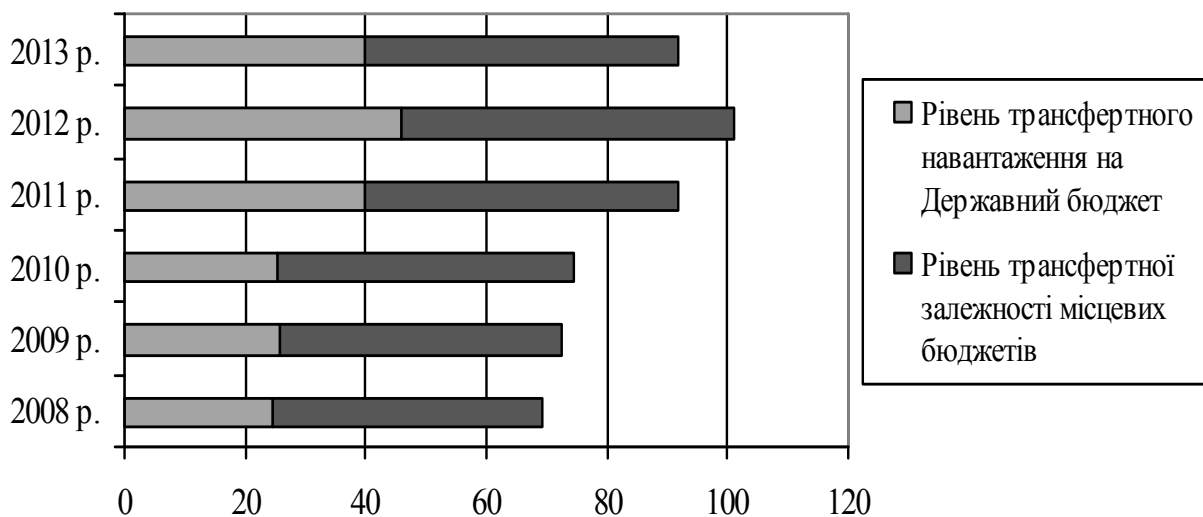

Рис. 4.7 Трансфертні параметри державного та місцевих бюджетів

Такий стан стимулює створення депресивних територій, в яких з економічних, політичних, соціальних, екологічних та інших причин перестають діяти стимули саморозвитку, і тому немає підстав розраховувати на самовирішення кризових ситуацій. Кількість депресивних територій в Україні збільшується, нині функціонує 12 тис. територіальних громад, приблизно половина з них має чисельність близько 3 тис. осіб. Місцеві бюджети таких громад дотуються державою більше ніж на 70% [118].

Основним джерелом фінансових ресурсів регіону традиційно вважаються кошти населення, тобто фінансові ресурси, які складаються з поточних грошових доходів та накопичень фізичних осіб, мають форму як коштів, що обертаються, так і іммобілізованих.

Проаналізуємо показники рівня життя населення як складову недержавних фінансових ресурсів регіону. Зауважимо, що певна диференціація доходів населення за регіонами в ринковій економіці — явище природне і закономірне. Нерівний майновий стан членів суспільства вважається неоліберальною економічною теорією одним з потужних стимулів соціально-економічного прогресу, але лише тоді, коли для кожного громадянина створено відносно однакові можливості реалізувати свій потенціал [216].

Регіональна диференціація доходів населення, яка зумовлена історичними факторами розміщення виробничих ресурсів і різними темпами економічних реформ прогресує. Це чітко можна простежити за даними табл. 4.5. У 2001 р. найбільший по країні наявний дохід на одну особу в Київській області (2,7 тис. грн.) у 1,6 разу перевищував найнижчий наявний дохід на одну особу у Чернівецькій області (1,7 тис. грн.), а вже у 2010 р. аналогічний показник в Дніпропетровській області (25,8 тис. грн.) перевищував у 1,5 разу показник у Закарпатській області (16,7 тис. грн.). У 2013 р. різниця у доходах між цими регіонами ще збільшилась (1,6 разу) і Закарпатська область стала ще біднішою порівняно з середнім показником по країні (табл. 4.5) [221]. Це стимулює зростання регіональної диференціації, збільшення розриву між доходами та рівнем якості життя населення.

Таблиця 4.5

Доходи населення за регіонами України в розрахунку на одну особу

Регіон	Наявний річний дохід у розрахунку на одну особу, тис. грн.			
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
1	2	3	4	5
Україна	23,5	27,8	32,0	33,7
Вінницька	19,7	23,9	27,2	28,4
Волинська	18,4	21,7	24,8	25,4
Дніпропетровська	25,8	30,7	35,9	38,3
Донецька	25,6	30,8	36,1	37,6
Житомирська	19,6	23,6	26,9	27,5

Продовження таблиці 4.5

1	2	3	4	5
Закарпатська	16,7	19,5	22,3	23,3
Запорізька	24,6	29,2	33,2	35,8
Івано-Франківська	19,1	22,6	26,2	27,4
Київська	24,2	28,5	32,5	33,1
Кіровоградська	18,9	23,4	27,3	28,3
Луганська	21,3	25,8	29,7	31,6
Львівська	21,3	25,0	28,7	29,1
Миколаївська	21,3	25,3	28,9	30,4
Одеська	22,0	25,7	29,4	32,6
Полтавська	22,2	26,6	30,5	31,9
Рівненська	19,3	22,6	25,5	26,9
Сумська	20,3	24,6	28,4	29,4
Тернопільська	17,6	21,0	24,2	24,7
Харківська	23,7	28,2	32,2	33,9
Херсонська	18,6	22,2	25,2	27,4
Хмельницька	19,6	23,7	27,0	28,1
Черкаська	19,5	23,2	26,4	27,7
Чернівецька	17,7	20,6	23,2	23,5
Чернігівська	19,8	24,1	27,5	29,6
Київ	53,4	58,3	68,3	71,8

Ще одним показником якості життя населення є заробітна плата, яка в Україні, як і в усьому світі, є головною статтею доходів домогосподарств і складає близько 40% від загального обсягу доходів. За її рівнем також простежується висока диференціація в регіонах. Так, у м. Києві середня заробітна плата є найбільшою по країні протягом усіх років незалежності: у 2011 р. вона склала 5007 грн., що у два рази більше від найменшого показника по країні (Тернопільської області — 2359 грн.) і майже на 1700 грн. більше від середнього по країні (3265 грн.) [221, с. 109]. Висока диференціація заробітної плати пов'язана з нерівномірним розташуванням у регіонах видобувної або важкої промисловості. Працівники промисловості та фінансів отримують більшу заробітну плату у порівнянні з працівниками сільського господарства. За даними Державного комітету статистики, у 2013 р. середня заробітна плата у галузі сільського господарства була у 1,6 разу менша, ніж у галузі промисловості та у 2,7 разу менша, ніж у галузі фінансів.

Очевидним є те, що реальний сектор економіки, який здійснює виробництво матеріальних і нематеріальних товарів та послуг, за винятком фінансово-кредитних і біржових операцій, є однією з передумов розвитку ринкової економіки регіону. Результатом виробництва і розвитку підприємств реального сектору економіки є наповнення бюджету регіону та рівень життя населення.

Підприємства сектору реальної економіки також відіграють важливу роль у забезпеченні руху фінансових потоків регіонального ринкового простору. Ринковий простір регіону, потоки інвестицій та перспективи розвитку всіх галузей економіки безпосередньо пов'язані і залежать від інтенсивності виробництва.

Позитивна тенденція динаміки показників реального сектору, на жаль, не має ринкової бази для зростання економіки регіонів, оскільки вони не є наслідком інтенсивності розвитку підприємств, функціонування економіки регіону. Підтвердженням цього є показник ВРП, розглянутий вище, який демонструє значну кількість регіонів з низьким рівнем розвитку та депресивних. Коливається кількість суб'єктів господарювання у регіонах: від 304 на 10 тис. осіб населення у м. Києві до 49 — у Тернопільській області [221]. Кількість фінансово-кредитних установ у 2011-2013 рр. зростала. Станом на кінець 2013 р. в Державному реєстрі фінансових установ налічувалося 2113 небанківських фінансових установ (407 — страхові компанії, 624 — кредитні спілки, 81 — недержавні пенсійні фонди, 377 — фінансові компанії, 479 — ломбарди та ін.). У порівнянні з 2010 р. кількість небанківських фінансових установ поступово зменшується (з -1% до -1,5% на рік) [104, с. 32]. Основа зростання цих показників штучна, зумовлена, зокрема, впливом політичних чинників, відповідних прийнятих законодавчих та нормативних актів, планового зростання мінімальної заробітної плати, збільшення реальних темпів інфляції та ін. Тому нині реальний сектор економіки регіону не може створювати основу для ефективного розвитку фінансового простору регіону та руху фінансових потоків. Активність ринкового простору та інтенсивність руху фінансових потоків концентрується там, де зосереджений бізнес — в центральному регіоні та великих містах. Наслідок такого стану — диспропорція між попитом і пропозицією робочої сили, в тому числі висококваліфікованої, та активізація міжрегіональної міграції.

Ефективний розвиток ринкового простору та рух фінансових потоків у регіонах багато в чому залежить від результатів господарювання суб'єктів реального сектору економіки регіону. Нині галузі реальної економіки характеризуються диспропорційністю, нерівномірністю розвитку, занепадом окремих секторів економіки. Основою для активізації ринкового простору регіонів є реформування реального сектору економіки шляхом визначення пріоритетів розвитку галузей вищих технологічних укладів, модернізація і реструктуризація підприємств галузей, потенційно спроможних до інноваційно-інвестиційної активності.

Отже, роль фінансових ресурсів регіонів для регіонального ринкового простору важко переоцінити. Надмірна централізація фінансових потоків призводить до того, що місцеве самоврядування не має можливості ефективно формувати і використовувати фінансові ресурси так, щоб проводити у межах своєї компетенції належну політику розвитку територій. Наслідком такого стану речей є зростання трансфертних параметрів державного та місцевих бюджетів, аналіз яких продемонстрував відсутність дієвого механізму формування фінансових ресурсів регіонів, їх незацікавленість у збільшенні власної дохідної бази. Чинний в Україні розподільчий механізм систематично сприяє збереженню диспропорцій у доходах домашніх господарств регіонів, які є однією з найвагоміших складових недержавних фінансових ресурсів місцевих бюджетів.

Одним із головних напрямів соціально-економічної політики уряду та держави у регіонах повинно бути не лише зменшення диференціації у доходах населення, а й досягнення стійкої позитивної динаміки добробуту населення на основі збільшення платоспроможного попиту, зокрема підвищення заробітної плати населення, що неодмінно сприятиме підвищенню результативності кругообігу регіональних фінансових ресурсів [216].

Розглянемо інвестиційно-інноваційну регіональну активність як складову фінансових ресурсів регіону, що формує платформу фінансового розвитку і територіального зростання.

Розвиток регіонального ринкового простору зумовлює долучення до складу фінансових ресурсів регіону інвестиції у вільні економічні зони та території пріоритетного розвитку, кредити від Міжнародного валютного фонду, Європейського банку реконструкції та розвитку, запозичення на міжнародних фінансових ринках,

допомогу неурядових фінансових установ. Кошти з цих джерел можуть отримувати суб'єкти господарювання регіону, а також органи місцевого самоврядування для реалізації соціально-економічних програм.

Для України залучення інвестицій, і особливо іноземних, важливий і відповідальний крок, оскільки створення і підтримка сприятливого інвестиційного клімату в країні полягає не тільки в залученні визначеного обсягу іноземних інвестицій, але й у конкретних умовах їхнього застосування. У 2013 р. перше місце в списку 20 країн — основних одержувачів прямих іноземних інвестицій — займали США, друге — Китай, хоча достатньо конкурентними в цьому плані є Гонконг та Бразилія. За даними Держкомстату України, в 2013 р. в економіку України іноземні інвестори вклали 58 млрд. 157 млн. дол. прямих інвестицій, що на 6,8% більше показника 2012 року. Приріст сукупного обсягу іноземного капіталу в економіці України, з урахуванням його переоцінки, втрат, курсової різниці тощо, в 2013 р. становив 3 млрд. 695 млн. дол. (за підсумками 2012 р. — 4 млрд. 128 млн. дол.) [26, с. 91]. Відповідно до підрахунків Європейського банку реконструкції та розвитку, кумулятивний показник обсягу прямих іноземних інвестицій в Україні на душу населення станом на початок 2014 р. склав 1129 дол. США, тоді як у Чехії — 7 418 дол., Болгарії — 6 226 дол., Казахстані — 3 706 дол., Польщі — 3 155 дол., Румунії — 2 350 дол. США. Значний інтерес інвесторів викликають підприємства, що здійснюють фінансову діяльність, в них акумульовано 32,5% від загального обсягу інвестицій. Інвестиційно привабливими залишаються організації, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям (10,9% загального обсягу інвестування), підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (10,5%), будівництва (6,3%), транспорту та зв'язку (3,8%) [210, с. 30].

Переважає більшість регіональних економічних систем тяжіє до внутрішньої замкнутості й нагадує локальні ринки. У кінці 2013 р. в 14 регіонах України близько 50% обсягу товарів виробляється на експорт, у 13 регіонах імпорту перевищував експорт, з 26 регіонів України лише 9 (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Харківська, Одеська, Київська й Полтавська області та м. Київ) входять до групи тих, що здійснюють інтенсивний зовнішній обмін.

Всі вони є і головними експортерами, і регіонами-імпортерами. Обсяги зовнішньої торгівлі та іноземних інвестицій у регіони України подано на рисунку 4.8 [219].

Незначна кількість конкурентоспроможних об'єктів для інвестування та відсутність сприятливого інвестиційного клімату. Інвестиційна привабливість України у світі є низькою. Журнал "Newswek" провів дослідження інвестиційної привабливості 100 країн світу. У цій категорії Україна посіла лише 66 місце, поступившись навіть Казахстану, Білорусі, Азербайджану та ін. За рейтингом глобальної конкурентоспроможності 2012-2013 рр., Україна перебуває на 84 місці, її сусідами в цьому рейтингу є Туніс та Уругвай, що перебувають на 83 та 85 місці відповідно. За складністю ведення бізнесу наша держава є на 142 місці [223].

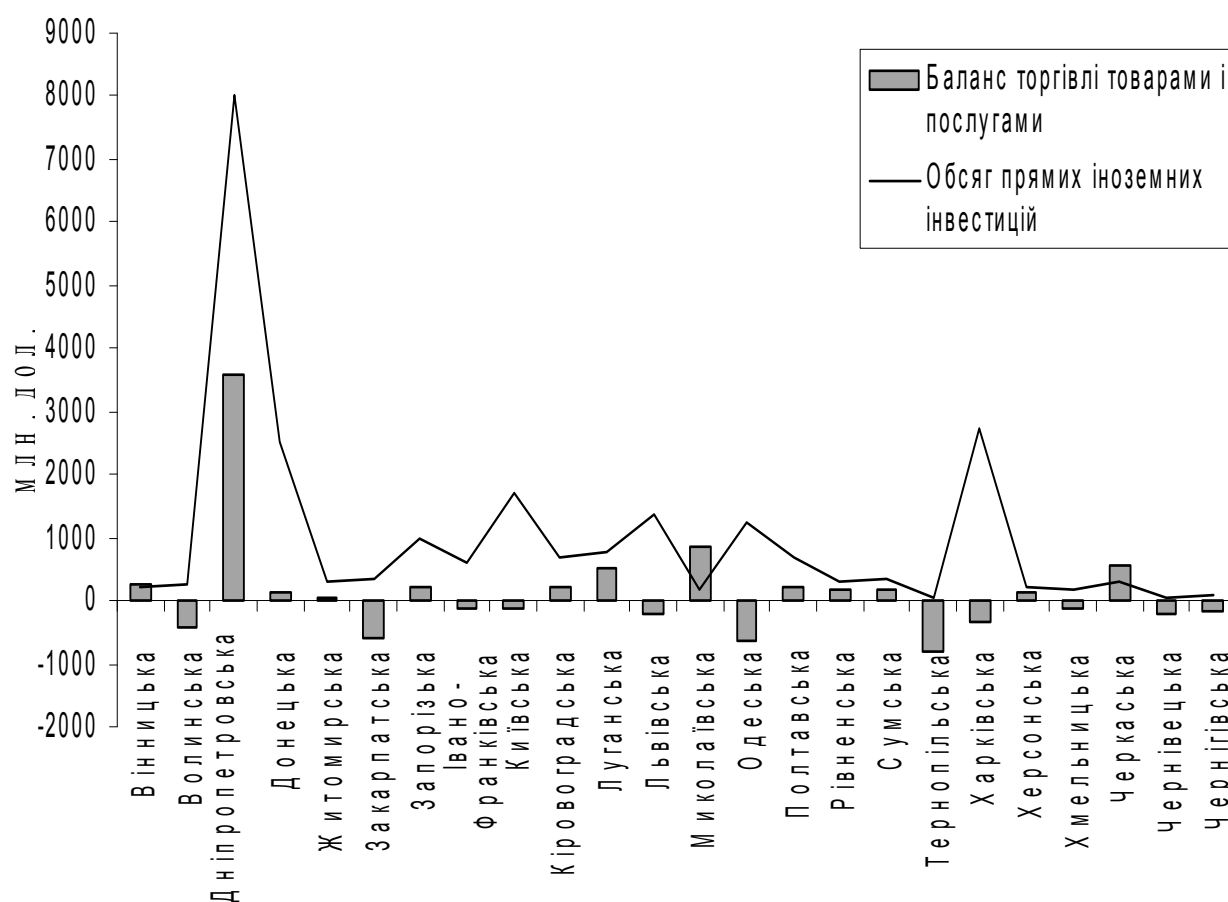

Рис. 4.8 Зовнішня торгівля та іноземні інвестиції в регіони України станом на 1.12.2013 р.

На початок 2012 р. у 17 регіонах інноваційна діяльність характеризувалась зростанням питомої ваги інноваційно-активних

підприємств у загальній кількості промислових суб'єктів господарювання, проте у середньому по Україні їх частка становила лише 13,8% [18]. На початку 2013 р. обсяг капітальних інвестицій склав 48,1 млрд. грн., збільшившись на 23,2% порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Найбільше вкладень було зафіксовано в промисловій сфері — 15,9 млрд. грн., з яких 5,2 млрд. грн. інвестовано у видобувну промисловість, 7,1 млрд. грн. — в переробну, 3,6 млрд. грн. — у виробництво і розподіл електроенергії, газу та води.

Динаміка інвестицій в українську нерухомість, транспорт, зв'язок, сільське господарство за даними 2013 р. починає знижуватися. Для «низької продуктивності» українських інвестицій є два пояснення. По-перше, це великі обсяги інвестицій, що здійснюється в інфраструктуру, тобто в проекти, які не дають миттєвої віддачі. Значна частка коштів була спрямована на будівництво стадіонів, доріг, реконструкцію аеропортів та вокзалів, оновлення комунального та залізничного транспорту. Ці заходи дійсно покращили вітчизняну інфраструктуру, особливо в містах, що приймали Євро-2012, проте вони не пожвавили економічної активності. По-друге, це придбання інвесторами вітчизняних підприємств державної форми власності, що з технічного погляду також стосується інвестицій. Продаж державних активів збільшив показник інвестицій в економіку України, хоча вкладені кошти належать до них лише частково і реальні інвестиції в економіку в дійсності є меншими за офіційний показник.

Важливою економічною тенденцією в 2012 р. стала зміна регіональних пріоритетів інвесторів. Якщо майже протягом всього попереднього десятиліття, найбільш інвестиційно-активними регіонами України були східні області та Київ, то наразі лідерами є регіони, подані у табл. 4.6 [246; 301].

Таблиця 4.6

Найбільш інвестиційно-активні регіони України у 2013 році

Регіон	Індекс капітальних інвестицій, %
Кіровоградська область	145,4
Івано-Франківська область	126,6
Миколаївська область	114,6
Полтавська область	112,9
Вінницька область	112,3

Інвестиційна активність у Полтавській області ґрунтується на групі «Фінанси та кредит», яка активно розвиває в області виробництво уранової сировини та сільськогосподарське машинобудування. Привабливою для інвестицій у 2013 р. стала західна України: в семи з восьми областей регіону інвестиції перевищили середній показник по Україні. Традиційно інвестиційно депресивною залишається центральна Україна, промисловість якої не можна назвати розвиненою, тому інвестиційна привабливість тут може ґрунтуватися лише на будівництві нових підприємств. Регіони України, де спостерігається низький рівень інвестицій у 2013 році подано в таблиці 4.7 [14; 246, с. 718].

Таблиця 4.7

Регіони України, де спостерігається низький рівень інвестицій у 2013 р.

Регіон	Індекс капітальних інвестицій, %
Волинська область	89,2
Черкаська область	100,8
м. Київ	102,8
Одеська область	102,6

Ще однією причиною низької інвестиційної привабливості регіонів є невідповідність суб'єктів господарювання до впровадження інновацій. Рівень інноваційної активності регіонів безпосередньо пов'язаний з ефективністю інноваційної політики в країні, реалізацією єдиної загальнодержавної стратегії формування національної інноваційної системи [37; 131; 241; 281].

Інноваційна активність економіки в регіоні визначається за підсумками роботи інноваційно активних підприємств промисловості, сфери послуг, сільського господарства та інших галузей господарювання. За даними Державної служби статистики кількість підприємств, що займалися інноваціями, за період 2006-2013 рр. зменшувалась, хоча в окремих регіонах відбувалося підвищення інноваційної активності [65, с. 44-45]. Так, в 2006 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалося 981 підприємство або майже кожне десяте обстежене промислове підприємство, у 2011 році — 1208 підприємств. У 2012 р. кількість інноваційно-активних підприємств зросла як в цілому по Україні (1758), так і в регіонах. Особливо в Запорізькій, Дніпропетровській,

Кіровоградській областях. В 2013 р. в цілому по країні спостерігався невеликий спад інноваційної активності [246, с. 16]. Для порівняння у США, Японії, Німеччині й Франції частка інноваційних підприємств становить 70-80% від їх загальної кількості. Найбільша кількість промислових підприємств, які впроваджували інновації у 2010-2013 рр. була розташована в м. Києві — 141 (12,1% від загальної їх кількості), Харківській — 97 (8,3%), Донецькій — 75 (6,4%) та Івано-Франківській — 73 (6,3%) областях. У цей період більшу за середню по Україні (13%), інноваційну активність демонстрували підприємства з виробництва коксу та продуктів нафтопереробки (34% кількості підприємств галузі), машинобудування (21,2%), хімічної та нафтохімічної промисловості (20%), а також металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (14,1%) [268].

Стимулювання інноваційних процесів у регіонах повинно ґрунтуватися на засадах науково обґрунтованої стратегії інноваційного розвитку регіонів та реалізовуватися в межах державної інноваційної політики. Сутність підтримки і розвитку інноваційних процесів на рівні регіону полягає в організації та взаємодії місцевої влади, центру сприяння розвитку інноваційної діяльності в регіоні, структур, безпосередньо зайнятих виробництвом інноваційної продукції та фінансових інститутів, що дасть можливість регіону зайняти лідируючі позиції на регіональному, національному та світовому ринку і забезпечити високі показники соціально-економічного розвитку.

Отже, можна виділити такі основні проблеми формування фінансових ресурсів територій:

- постійний дефіцит місцевих бюджетів, їх зростаюча залежність від дотацій, відсутність зацікавленості у збільшенні частки місцевих податків в загальному обсязі доходів; значна кількість депресивних територій;
- недостатня інтегрованість регіонів у ринковий простір країни та їх зорієнтованість на експортне виробництво сировини і напівфабрикатів при незадовільних показниках насичення внутрішнього національного виробництва;
- нестача інвестиційно привабливих об'єктів у регіонах та відсутність сприятливих умов для зростання інвестиційної

- привабливості територій, стимулювання інвестицій у регіональний розвиток;
- слабка інноваційна орієнтація економічного регіонального простору;
  - неефективне правове підґрунтя функціонування агентів регіонального ринкового простору, інколи — його відсутність;
  - незавершеність процесів ринкової трансформації;
  - недосконалість та застарілість архітектури ринкового простору;
  - відсутність адекватної сучасним особливостям розвитку наукової системи знань, а саме: методологічних, стратегічних підходів, системи показників для оцінки розвитку, аналізу і прогнозування ринку;
  - корупційна складова ринкових процесів;
  - неефективний механізм державного та місцевого регулювання ринкового простору;
  - наявність великих та неконтрольованих зон монополії та олігополії;
  - неефективний механізм розподілу фінансових ресурсів регіонів;
  - застарілість механізмів ведення господарства, планування та управління;
  - повільне техніко-технологічне оновлення суб'єктів господарювання;
  - низька конкурентоспроможність продукції та якість послуг тощо.

Очевидно, що визначені проблемні зони є в усіх регіонах України, але мають місце і суто регіональні проблеми, що пов'язані з територіальними особливостями трансформацій та відтворення ринку.

На Черкащині ці питання, пов'язані з:

- недосконалістю ринкової інфраструктури;
- нерозвиненим інформаційним забезпеченням ринкового простору та дії його агентів;
- асиметрією розвитку ринків (ресурсних, галузевих);

- високим рівнем монополізації окремих ринків (ресурсного, виробництва і перерозподілу теплової і електричної енергії, водопостачання);
- відсутністю інституційних засад таких ринкових процесів та явищ, як діагностування ринків, рейтинг агентів, ринків або ринкових сегментів;
- відсутністю засад довгострокового планування та прогнозування розвитку регіону, базових галузей;
- зрощенням адміністративного ресурсу з бізнесом та ринковою владою;
- визначенням пріоритетів розвитку з урахуванням національних, регіональних та галузевих інтересів;
- недосконалістю ринкового іміджу регіону (фактично його відсутністю з елементами організації та планування дій);
- нерозвиненим інформаційним ринком та неякісними інформаційними послугами тощо.

Якщо ми розглянемо, наприклад, проблему монополізації окремих ринків (ресурсного, виробництва і перерозподілу теплової і електричної енергії, водопостачання), то із особистих спостережень та статистичного моніторингу, проведеного у відповідних галузях та установах (в тому числі зарубіжного досвіду), то:

по-перше, окремі галузі повинні залишатися хоча б частково державними, оскільки їх продукція часто належить до товарів першої необхідності, попит на яку є нееластичним (електроенергія, вода);

по-друге, якість послуг окремих галузей є низькою, а її покращення можливе лише за застосування нових технологій і передових тенденцій господарювання та має стосуватися ціни додаткових зручностей [28].

специфіка менталітету споживачів така, що вони не вдаються до економії ресурсів аж до їх примусового обмеження або підвищення вартості тощо.

Для вирішення цих проблем є доцільним:

- зміцнення місцевих бюджетів і реформування міжбюджетних відносин у напрямі розширення фінансової спроможності громад. Розробка правових засад і механізму бюджетного регулювання в Україні, де будуть зафіксовані стабільні частки

- різних рівнів влади — центральної, регіональної, місцевої — у розподілі загальнодержавних (регулівних) податків;
- оптимізація нормативів, які б враховували регіональну специфіку при обчисленні обсягу міжбюджетних трансфертів. Надання у розпорядження місцевих органів влади більшого відсотку від усіх платежів, що збираються на їх території. Це стимулюватиме місцеву владу до економічного, соціального та культурного розвитку регіонів;
  - створення умов для переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки через удосконалення законодавства, спрямованого на активізацію інвестиційної діяльності; зняття перешкод і стимулювання залучення інвестицій; розвиток інвестиційного ринку та інвестиційної інфраструктури, а саме ефективного функціонування державної інвестиційної компанії, фонду кредитних гарантій та інших інститутів розвитку. Найбільший ефект від впровадження інновацій у регіоні досягається виключно за умов комплексності, тобто поєднанні та одночасної реалізації всіх напрямів інноваційного розвитку регіону. При цьому принципами, покладеними в основу стратегії регіонального інноваційного розвитку, повинні бути:
    - узгодженість при визначенні державних та регіональних інноваційних пріоритетів;
    - комплексний підхід до формування інноваційної політики регіону;
    - пріоритетність розвитку науково-освітнього потенціалу;
    - формування конкурентоспроможного інноваційного середовища з розвинутою інфраструктурою;
    - цільова мобілізація наявних ресурсів (людських, природних, фізичних, організаційних, фінансових) на пріоритетних напрямках та проектах [217].

Отже, варто визнати неефективність ринкового простору та його недосконалу ринкову архітектуру в усіх регіонах України, яка не може бути сформована ефективно, виходячи з застарілого механізму формування територіальних фінансових ресурсів та управління ними і, як наслідок, не виконує основних завдань: пропорційного розвитку регіонів, зміцнення міжрегіональних зв'язків, формування

гармонійного середовища для бізнесу та галузей господарювання, вирівнювання доходів населення, зменшення депресивності територій тощо.

4.4 Роль малого підприємництва у фінансовому просторі регіонів

Процеси ринкової трансформації регіональних господарських комплексів України прямо пов'язані з формуванням осередку малого та середнього бізнесу. Саме поява, формування та ефективний розвиток цієї складової бізнес-середовища забезпечують ефективне функціонування ринків, ускладнення та розширення ринків та їх сегментації, активну дію конкуренції та її прогресивну спрямованість, прискорення процесів регіональної ринкової трансформації, розширення інфраструктури ринків, нову ринкову архітектуру.

Сучасна теорія розвитку малих та середніх підприємств є результатом досліджень зарубіжних науковців: Р. Кантільйона, А. Маршала, С. Сімсонді, Й. Шумпетера, Ф. Хайек та вітчизняних дослідників: З. Варналія, Г. Васіна, Л. Воротіна, Л. Верховодова, М. Долішнього, А. Даниленка, О. Кузьміна, М. Козоріз, В. Мікловди, А. Мельника, С. Мочерного, В. Павлова, С. Реверчука. Також варто відзначити вчених, які досліджували питання взаємодії малого і великого бізнесу, зокрема таких, як В. Кредісов, Д. Ляпін, В. Шпак, Т. Говорушко, О. Тимченко, Дж. Даннінг, Р. Коуз, Д. Стенворт [266].

Не всі питання, пов'язані з функціонуванням підприємств малого бізнесу досліджені, багато питань, зокрема, пов'язаних із фінансовим простором регіонів, вимагають подальших досліджень.

Ефективна діяльність підприємств малого бізнесу є однією з основних передумов розвитку економіки України, добробуту населення та руху до європейського майбутнього. Відомим фактом є те, що підприємства, особливо малий бізнес, є основою ринкових відносин у регіоні, індикатором розвитку його економічного та фінансового простору. Результатом діяльності підприємств, зокрема малого бізнесу, є наповнення бюджету регіону та рівень життя населення. Важлива роль підприємництва і у забезпеченні руху фінансових потоків регіонального фінансового простору. Фінансовий простір регіону, потоки інвестицій та перспективи розвитку усіх галузей економіки безпосередньо пов'язані і залежать від

інтенсивності виробництва. Як інституційний сектор економіки малий бізнес є домінуючим за чисельністю та обсягами виробництва у провідних країнах світу. Саме малі підприємства, впливаючи на структуру економіки, розширюють свободу ринкового вибору, у механізмі їх господарювання переважають раціональні форми управління, що прискорюють реалізацію нових ідей.

В Україні у 2010-2013 рр. кількість підприємств малого бізнесу зменшувалась: 2010 р. — 357,2 тис., 2011 р. — 354,3 тис., 2012 р. — 344 тис., 2013 р. — 336,5 тис. Частка реалізованої продукції до загального обсягу в зазначений період складає: 16,9%, 15,2%, 16%, 15,3% відповідно. Частка ВВП, що виробляється підприємствами малого бізнесу в Україні складає до 19%, тоді як в Чехії — 34%, Польщі — 49%, Росії — 12%, США та ФРН — 52%, ЄС — 65%. Кількість малих підприємств на тисячу осіб населення в Україні складає 4, в Чехії — 12,4, Польщі — 51,3, Росії — 7, США — 74, ФРН — 37, ЄС — 45 [142]. Найбільше малих підприємств з країн ЄС мають Італія, Англія, Німеччина, Франція, Іспанія. При середній кількості підприємств малого бізнесу на 1000 жителів — 45, Греція, Іспанія, Італія, Португалія мають 65, Нідерланди, Данія, Франція — 30. Показник щорічного приросту кількості малих підприємств за останнє десятиліття складав: у Великобританії 1,1%, у Франції — 1,5%, в США — 8% [19, с. 67].

Розглянемо загальну характеристику малого та середнього бізнесу з позиції розвитку ринкового середовища (статистичні дані буде розглянуто з урахуванням діяльності лише малих підприємств). Спрощений погляд на реальний стан і характеристику розвитку малого підприємництва в Україні, який ми використовуємо для аналітичного окреслення, полягає у виокремленні тільки цього сектору ринкового простору у розрізі регіонів. Як було зазначено вище, малий бізнес є основоположним для ринкового простору регіонів у більшості розвинених країн, причому настільки, що своїм розвитком зазначені країни завдячують саме йому. Важливість для вітчизняної економіки та ринку малого підприємництва теж складно переоцінити, але, окрім зазначеного вище, зауважимо, що ці суб'єкти господарювання беруть важливу участь у трансформаційних процесах як на рівні регіонів, так і всієї держави, часто стимулюючи їх активність. Тому при формуванні підходів ефективного управління

трансформаційними процесами обов'язковим є урахування тенденцій та перспектив розвитку малого бізнесу.

Основними характеристиками є середньооблікова чисельність працівників за звітний період, яка обмежена 50-ма особами, та обсяг валового доходу, який не повинен перевищити 70 млн. грн. [105].

Світова практика використовує критерії віднесення фірм до малого підприємництва, розроблені та запроваджені міжнародними економічними інститутами. Так, Міжнародна організація економічного співробітництва та розвитку, за головний критерій використовує чисельність зайнятих: фірми із чисельністю зайнятих до 19 осіб — дрібні, до 99 — малі, 100-499 осіб — середні, від 500 осіб — великі. У Чехії малим вважається підприємство із кількістю працівників до 50 осіб, обсягом валового доходу — до 250 млн. крон, та якщо у його статутному капіталі частка, що належить одному або кільком юридичним особам, які не є суб'єктами малого підприємництва, не перевищує 25%. У Німеччині та Швеції віднесення підприємств до сектору малого бізнесу ґрунтується переважно на показникові кількості працівників — до 500 осіб. Але, окрім цього, важливу роль відіграє внутрішня структура малого підприємництва, яка визначається такими показниками: стадія розвитку (початкова, виживання, зростання); галузева приналежність; географічні масштаби діяльності (локальні, регіональні, національні); специфічні характеристики власників і керівників (іноземці, жінки — підприємці тощо); проблеми, характерні для підприємства (наприклад, фінансування, управління якістю). У США підхід до виокремлення сектору малого підприємництва включає кілька складових: кількість працівників, обсяг валового доходу, кількість власників [228].

Знижена увага до розвитку сектору малого підприємництва в Україні є історичним спадком радянської системи господарювання, що будувалася на основі державної монополії підприємств-гігантів промисловості та сільського господарства. Підприємства малого бізнесу не вписувалися у тодішній механізм виключно державної власності складових економіки, були недоречними і непотрібними. Варто зазначити, що до 70-х років підприємствам малого бізнесу недостатньо уваги надавалося і у розвинених країнах [266]. Так, у США вважалося, що більшість нових робочих місць створюється на

великих підприємствах. Все змінила статистична звітність, яка наприкінці 70-х років виявила показник нових робочих місць в країні, створених малими підприємствами з двадцятьма й менше працівниками — 66%. Сьогодні відомо, що підприємства малого бізнесу значно активніші, аніж середні та великі у пошуку нових можливостей. Це підтверджується статистичними даними інших розвинених країн: в Італії в малому бізнесі працює 80% загальної кількості зайнятих (більшість малих підприємств, зареєстровані як промислові, а основні доходи отримують від торговельно-посередницької діяльності), у Данії 92% виробничих підприємств є малими (здійснюють, переважно, постачання деталей і компонентів для промисловості Німеччини і Швеції, активні учасники експорту в треті країни) [137].

Пріоритетна роль малого підприємництва для розвитку фінансового простору регіонів України підкріплюється такими даними. Найбільша кількість зазначених підприємств функціонує в найбільш розвинених і перспективних регіонах. Можна простежити схожу динаміку показника валового регіонального продукту (ВРП) та кількості наявних у регіоні підприємств малого бізнесу: найбільші значення показника ВРП у 2011 р. на душу населення виявлено у м. Києві (70,4 тис. грн.), Дніпропетровській (34,7 тис. грн.), Полтавській (29,6 тис. грн.) та Донецькій (28,9 тис. грн.) областях. Кількість малих підприємств на 10 тис. населення у цих регіонах складає: 243, 89, 76, 77 одиниць. Найменші значення ВРП — у Волинській (13,9 тис. грн.), Рівненській (13,8 тис. грн.), Хмельницькій (13,6 тис. грн.) та Закарпатській (12,2 тис. грн.). Відповідна їм кількість малих підприємств складає: 49, 41, 38, 33 [142].

З позиції сучасної теорії і методології ринкової економіки важливе значення показників визначаються і впливом низки інших причин, не пов'язаних прямо з кількістю малих підприємств, наприклад, щільністю населення у великих містах та закономірністю руху фінансових потоків у напрямку до міст та обласних центрів (закономірність Рейлі) [266]. Певне значення має ефективність розвитку малого підприємництва, що пов'язано із:

1) сприятливими ринковими можливостями. Сюди належать процедури створення підприємства і режиму оподаткування, які часто визначають саму доцільність його функціонування, а також отримання позик, їх обслуговування і погашення. До цієї передумови

ефективності розвитку малого бізнесу належать легкість формування мережі зв'язків на регіональному, міжрегіональному та світовому ринках, інвестиційну привабливість та участь у державних закупівлях;

2) наявністю ресурсної бази. Ринковій економіці властиве часом нерациональне використання ресурсів. Яскравим проявом цього є економічні кризи з їх руйнівним впливом на створені суспільством виробничі сили, збільшенням неповного використання виробничих потужностей і зростанням безробіття. Але забезпечити більш гідний життєвий рівень всім членам суспільства без переходу до соціально орієнтованого ринку, як визнає зараз більшість економістів-теоретиків і практиків в Україні, неможливо. Для організації процесу регулювання ринкового середовища необхідна повна і достовірна інформація про нього, про процеси, що відбуваються у цьому середовищі. Тобто, потрібна інформаційна база про формування, розвиток, особливості та проблеми ринку, про окремі ринки у регіонах і в масштабах всієї держави;

3) ринковою культурою. Не зважаючи на багатий досвід ринкових відносин, поняття «ринкова культура» залишається ще мало вивченим у теоретичному і практичному плані. У сучасній літературі є досить багато визначень понять організаційної, корпоративної культури, рідше — ринкової, господарської культури регіонів і держав. Як і багато інших понять організаційно-управлінських дисциплін, вони не мають єдиного правильного тлумачення. Кожний з авторів прагне дати власне визначення. Є різні тлумачення того, що є культура ринкових відносин. В сучасній літературі багато публікацій, в яких так чи інакше висвітлюється проблема ринкової культури. Проте ще немає праць, в яких би спеціально розроблялися надійні методи її діагностики для регіонів і узагальнювалися результати їх емпіричної апробації. В першу чергу це пов'язано з відсутністю поняттєвої розробки явища ринкової культури [274, с. 128].

4) інформаційним забезпеченням. Формування національної інформаційної культури радянського періоду — не тільки теоретично, а й практично надзвичайно важко, тому що це явище ніхто ще не досліджував. Це зумовлено безліччю чинників як соціального, так і організаційного, економічного, політичного та

психологічного характеру. Але при цьому у світовому інформаційному просторі інформаційні процеси уніфікуються, стандартизуються, диференціюються і регіоналізуються. Важлива особливість інформаційних систем більшості держав світового співтовариства полягає у тому, що вони повертаються на ґрунт національного, не прагнучи ізолюватися від зовнішнього світу, цивілізаційних орієнтирів і цінностей [275, с. 54].

5) іншими умовами.

У сучасних умовах розширення інформаційної економіки підприємству не обов'язково бути розташованим в обласному центрі, щоб здійснювати посередницьку діяльність або вести торгівлю. Інформаційні технології надають унікальні можливості працювати у віддаленому доступі. І хоча для партнерів географічне розташування підприємства все ще має значення, приналежність підприємства до обласного центру не завжди є вигідним. З одного боку, таке підприємство має більший ринок збуту і мережу безпосередніх зв'язків, яка створює йому певний імідж на ринку плюс має відповідний (столичний) ціновий діапазон на товари і послуги. З іншого — віддалене від столиці чи обласного центру підприємство більш активне в пошукові нових контактів, гнучкіше та лояльніше у питаннях виробництва і збуту. Тому багато партнерів зосереджують свою увагу не на столичних підприємствах, а на провінційних. Інформаційний простір, який нині формує нову інформаційну економіку для малого бізнесу, справді основа для функціонування, адже економія часу і коштів для таких підприємств часто означає можливість вижити, тому за рахунок нових можливостей вони можуть бути рівноправними з великими підприємствами за окремими виробничими характеристиками, такими як: продуктивність праці, рентабельність, швидкість обігу капіталу, фондвіддача тощо.

Малий бізнес має ще одну підставу відстоювати власні позиції у регіональному фінансовому просторі — виняткова функція індикатора коливань економіки та інтуїтивне відчуття напрямів розвитку фінансового простору. За рахунок малих розмірів, цей сектор економіки чутливий до ринкових коливань, а, отже, змушений використовувати перспективні методології планування і прогнозування діяльності, інноваційні розробки як щодо методів управління, так і у виробничому процесі. Малі підприємства частіше,

ніж великі та середні, відчують будь-які політичні та світові зміни, тому мають обрати таку стратегію розвитку, щоб вижити чи померти. З іншого боку, гнучкість малих підприємств дає їм шанс у короткі строки перепрофілювати свою діяльність і розвиватися відповідно до трансформаційних ринкових тенденцій. Зазначене пояснюється тим, що великі та середні підприємства із великою чисельністю працівників, значним обсягом активів та основних фондів мають велику інертність, малі підприємства забезпечують свою діяльність малими витратами і є мало інертними, що забезпечує їм легкість швидких змін.

Великі та більшість середніх підприємств не мають такої переваги. Банкрутство малого бізнесу призводить до менш вразливих наслідків, ніж великого. Малий бізнес дає можливість поступового нарощування засобів для зміцнення організації, дозволяє експериментувати, освоювати якісно нову продукцію та інноваційні технології. І все ж, незважаючи на визначне місце і роль малого підприємництва у фінансовому просторі регіонів, розвиток сектору підприємств малого бізнесу стикається із складнощами та перешкодами.

Головною перешкодою розвитку малого бізнесу в Україні є низький рівень капіталізації, пов'язаний із труднощами в доступі до комерційних кредитів. Основними джерелами фінансування для суб'єктів малого підприємництва є власні заощадження громадян, позики у родичів і друзів, доходи від продажу товарів і послуг. Майже 90% малих підприємств не можуть отримати кредити через їх високу вартість і відсутність заставних можливостей. Але навіть у разі доступу до кредитних ресурсів, вони мають сплачувати банку більш високі відсотки за кредитами, ніж великі підприємства через банківську політику хеджування і зниження кредитних ризиків. Україна посідає одне з останніх місць за обсягом банківських запозичень підприємствами малого і середнього бізнесу (табл. 4.8) [48; 157].

Нині корпоративне кредитування малого та середнього бізнесу в багатьох банках України заморожене. Позички малому й середньому бізнесові не надають Укрсоцбанк, Райффайзен Банк Аваль, Правекс-Банк, Прокредитбанк та інші фінустанови. Відсоткові ставки за кредитами для великих підприємств у 2011-2013 рр. становлять 20-

25% річних у гривні, для малих та середніх підприємств — 30%-50% [158].

Таблиця 4.8

Частка банківських запозичень малого і середнього бізнесу в загальних обсягах корпоративних банківських запозичень в 2008-2012 рр., %

Країна	2006 р.	2008 р.	2010 р.	2012 р.
Канада	15,6	17,9	17,5	17,5
Данія	9,1	9,0	11,2	11,7
Фінляндія	21,9	19,6	15,3	21,1
Франція	20,4	20,2	20,6	20,9
Угорщина	60,6	60,0	54,5	54,5
Італія	17,9	18,3	19,0	18,3
Португалія	77,1	77,4	77,3	76,8
Словенія	48,2	47,0	51,8	54,3
Великобританія	18,0	20,8	21,0	20,6
США	27,7	27,6	29,0	26,5
Росія	19,9	21,3	23,7	22,5
Україна	20,6	20,4	18,2	17,1

На такий стан малого бізнесу в Україні впливають особливості, які суттєво відрізняють його від підприємництва більшості зарубіжних країн а саме: низький рівень технічної озброєності та рівень управління, недостатність досвіду ефективної діяльності та прагнення до максимальної самостійності (зарубіжні малі підприємства, на відміну від українських, активно використовують франчайзинг); поєднання в межах одного малого підприємства кількох видів діяльності, недостатня інфраструктура та практично повна відсутність державної фінансово-кредитної основи малого підприємництва, невпевненість західних партнерів.

Одночасно українські підприємства потерпають від складної системи регулятивних норм і надмірних податків. Незважаючи на зменшення гостроти проблеми отримання вчасно повної інформації щодо відкриття підприємства малого бізнесу в останні роки (в цій галузі функціонує багато консалтингових фірм та агентств, консультації надаються державними органами реєстрації бізнесу, інформація з офіційних сайтів Інтернету тощо), процедура залишається складною. Основним недоліком процесу реєстрації

суб'єкта підприємницької діяльності в Україні є значні витрати часу, коштів і зусиль, тому ця операція наразі залишається трудомісткою, містить багато перешкод, особливо у порівнянні з тим, як це відбувається в економічно розвинених країнах. Наприклад, у Чехії кожен вид підприємницької діяльності регулюється ліцензійним законом. Для того, щоб отримати ліцензію, необхідно принести установчі документи і сплатити адміністративний збір. Залежно від виду підприємницької діяльності процес реєстрації нової фірми триває від 4 до 15 робочих днів. Для реєстрації приватного підприємця статутний капітал не потрібен, з нього стягується лише прогресивний податок на прибуток 15-35% [159]. Однією з найважливіших умов відкриття малого бізнесу в Болгарії є наявність початкового, статутного капіталу в розмірі п'ять тисяч левів, який має бути переведений на накопичувальний рахунок. Цей накопичувальний рахунок відкривається на ім'я створеного підприємства. Зняти гроші з цього рахунку можна буде тільки після того, як реєстрація фірми буде завершена. Податковий режим у Болгарії є однаковим для всіх фірм — великих, дрібних і середніх. Податок для всіх компаній становить 15% від прибутку. У середньому реєстрація фірми в Болгарії триває від 2 до 4 тижнів [160]. В Естонії фірма реєструється за 10 хвилин через Інтернет. За добу після сплати податку фірма готова до роботи. До бізнесу немає жорстких вимог, навіть документи можна готувати будь-якою мовою: російською, естонською чи англійською. Ставка податку на прибуток дорівнює нулю за умови, що підприємство не здійснює продажу товарів і послуг особам і фірмам, які сплачують податки в Естонії. Ставка ПДВ складає 20% [161]. В Україні час на реєстрацію бізнесу складає від 3 тижнів до 1,5 місяця. Практичний досвід свідчить, що складнощі ведення вітчизняного малого бізнесу, передусім система податків і платежів зводять до нуля його ефективність, якщо кількість працівників перевищує 3 особи, тобто працівникам вигідніше відкрити кілька малих підприємств тільки на одну особу — засновника, ніж працювати у затвердженій законодавством чисельності.

Національна специфіка розвитку малого підприємництва у будь-якій країні визначається двома обставинами. Перше: історичним етапом досягнення країною відповідного техніко-технологічного та організаційного стану еволюційного процесу. Друге: ефективність

малого підприємництва визначається розвитком великого бізнесу, частка якого значна і який постійно провокує перехід малого бізнесу на вищі технологічні рівні:

- найрозвиненіші країни світу пріоритетним напрямком розвитку малого підприємництва вважають інтеграцію малого і великого бізнесу (за рахунок використання франчайзингу, лізингу, спільного виконання наукових розробок);
- індустріальні та постіндустріальні країни (Бельгія, Нідерланди, Швеція, Фінляндія, Норвегія, Ірландія, Південна Корея) стимулюють максимальне використання переваг малого підприємництва та утримання нормативних параметрів розвитку малого бізнесу в структурі регіональної економіки та фінансового простору;
- країни, економіка яких є перехідною, або перебуває на початковому етапі формування ринкових відносин, використовують стратегії форсованого розвитку підприємств малого бізнесу.

Оскільки Україна без сумніву належить до країн з третім видом стратегічного підходу до розвитку малого бізнесу, для неї, на наш погляд, пріоритетними завданнями є:

1) стимулювання процесів кластеризації підприємств малого бізнесу з агентами усіх ієрархічних рівнів ринкової регіональної архітектури: із спорідненими підприємствами, закладами світи, агентами великого бізнесу, державними, фінансовими установами і т.д. Кластерні підходи зміцнять малий бізнес у ринковому просторі, доведуть його життєздатність і перспективність, дозволять йому сформувати потужну основу для розвитку;

2) розширення ринкового середовища малих підприємств можливе тільки через впровадження комплексу відповідних заходів з боку держави. Малий бізнес у регіонах України надто слабкий, щоб самому «встати на ноги», а правильне державне регулювання у цьому напрямку створить йому трамплін до зміцнення і зростання. Такі заходи мають бути реалізовані:

- по-перше, за рахунок зміни ставлення самої держави до малих підприємств, що, перш за все, стосується сфери їх діяльності, а саме: стимулювання участі малого бізнесу в державних закупівлях, обслуговування важливих

регіональних сфер і галузей (комунальне, сільське господарство, транспорт, промисловість і т. ін.);

- по-друге, за рахунок корегування кредитної і заставної політики відносно малих підприємств через систему пільг і програм лояльності;
- по-третє, за рахунок вдосконалення архітектури ринкового простору регіонів, шляхом створення інститутів підтримки і управління діяльністю малого бізнесу (наприклад, моніторингових та рейтингових агентств, інститутів професійного прогнозування, інвестиційних компаній та ін.).

Вирішення комплексу поставлених завдань реалізується через:

- прийняття ліберального закону про малий бізнес, основна мета якого – «відпустити» малий бізнес і дозволити йому експериментувати. Основні складові: сприяння розвитку малого бізнесу в депресивних регіонах, пріоритетність малого бізнесу в регіональній політиці та фінансово-економічному просторі, стимулювання розвитку сімейного бізнесу, полегшення доступу малого підприємництва до джерел фінансування;
- переорієнтацію державної політики та задіяння відповідних економічних важелів регіонального фінансово-економічного простору для переходу на другий стратегічний підхід до розвитку малого бізнесу;
- спрощення механізму реєстрації нових підприємств, принаймні для громадян України, полегшення умов регулювання їх діяльності та подальшого розвитку;
- податкову підтримку підприємств малого бізнесу (як щойно створених, так і функціонуючих);
- створення на регіональному рівні установ інфраструктури сприяння розвитку та формування привабливих схем залучення в малий бізнес фінансових ресурсів;
- залучення підприємств малого бізнесу до виконання державних замовлень;
- підтримку експортної діяльності та наукових досліджень малих підприємств [192].

РОЗДІЛ 5 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ЗНАНЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

5.1 Можливості методології Форсайт в оцінці перспектив розвитку регіонального ринкового простору

У сучасних наукових знаннях про регіональну економіку і регіональний менеджмент питання прогнозування і планування завжди викликали не тільки інтерес, але і гостру дискусію з позиції практичної реалізації та оцінки ефективності. Наукові дослідження щодо визначення майбутніх станів суспільства, економіки, галузей, виробництв, окремих територій, ринків у менеджменті завжди належали до діяльності особливої складності та унікальності.

Особливу актуальність і потребу в прогнозах викликає розвиток ринкового середовища з позиції стрімких змін: внутрішньої національної та регіональної архітектури; пріоритетності розвитку галузевих ринків; появи і зникнення ринкових сегментів; процесів ефективності ринків і ринкової інфраструктури; хаотичних процесів у ціноутворенні на стратегічні ресурси на світових ринках; змін інструментарію державного регулювання ринків; переорієнтацією з економічних на соціокультурні. Це далеко не повний список особливо гостро затребуваних питань і конфліктних процесів, які потребують не тільки коротко- і середньострокового бачення майбутнього, але довгострокового прогнозування.

Спочатку ці знання були орієнтовані на обслуговування військово-промислового комплексу і технологічного прогнозування індустріального комплексу регіональної локалізації — це досвід і напрацювання США. Сьогодні більшість економічно розвинених країн світу використовують методологію та інструментарій Форсайт як управлінський ресурс прогнозування і довгострокового планування. Розглядаючи послідовність розвитку цієї галузі і знань менеджменту, підкреслимо, що спочатку виник і отримав своє практичне визнання технологічний і галузевий Форсайт, потім соціальний, регіональний та ін.

В українській науковій літературі методологія прогнозування Форсайт вивчена недостатньо, але у світовій її особливості та перспективи є предметом досліджень багатьох науковців. Інтерес до

її використання та перспектив розвитку демонструють у своїх роботах Ст. Руфф, Б. Мартін, які досліджують різні підходи і напрями методології. Як технологію прогнозування, яка проектується на організаційні структури і види діяльності в системі макро-, мезо- і мікровідтворювальних процесів, у своїй праці «Форсайт як технологія передбачення» його розглядає В. Третяк [266]. В. Сибіряков, досліджуючи практичне застосування Форсайт, концентрує увагу на можливості цієї методології враховувати довгострокові культурні, політичні, економічні та соціальні наслідки впровадження технології [233]. З позиції процесного наповнення і структурування процесу пізнання суспільства, економіки, галузей, влади, ринків розглядав Форсайт П. Беккер, який вважає, що «...Форсайт слід розуміти як процес активного пізнання майбутнього і створення бачення середньострокової і довгострокової перспективи; систематичне дослідження майбутнього науки, економіки та суспільства з метою підтримки прийняття актуальних рішень та мобілізації спільних зусиль для їх виконання» [307].

У сучасній теорії і практиці менеджменту визначення станів майбутнього — це ідеологія та методологія розвитку суспільства і бізнесу, регіонів і ринків; це діяльність десятків і сотень наукових інститутів, відділів і секторів корпорацій, консалтингових та експертних фірм, науковців і експертів-практиків [22; 168]. Такі концептуальні рамки закладають основу для інтеграції методології Форсайт у всі напрями менеджменту (інноваційний, інвестиційний, транспортний тощо), а результати досліджень можуть бути включені до механізмів прийняття стратегічних рішень в організаціях різних рівнів.

Методологія прогнозування в системі знань менеджменту формувалася непросто і досить тривалий період. Перші прогнози розвитку регіонів — футуристичні, науково-фантастичні (часові рамки масового прояву — кінець XIX поч. XX ст.). Але від художнього образотворення перехід був здійснений до реального наукового знання і центр досліджень був визначений як експертні оцінки і їх інформаційна обробка.

Сьогодні прогнозування розвитку регіонів — самостійна наукова підгалузь в системі знань регіонального менеджменту. Прогнозування розвитку регіональної економіки розглядається науковцями і практиками як обов'язковий елемент процесу

управління, що забезпечує ланцюжок змін в реальній перспективі життєдіяльності складних господарських систем. Ключовим питанням тут є прогнозна оцінка використання ресурсів регіону: матеріальних і нематеріальних.

В цілому наукове передбачення регіональних систем як об'єктів управління ґрунтується на аналізі та оцінці тенденцій у певних часових рамках і з використанням певних інструментів, процедур, технологій експертиз, математичного та соціального моделювання. Особлива необхідність прогнозних досліджень пов'язана з розміщенням виробництв, територіальною організацією продуктивних сил, розробкою комплексних (генеральних) схем розвитку і розміщення продуктивних сил, плануванням розвитку і розміщення галузей, плануванням і прогнозуванням розвитку міст та іншими питаннями територіальної організації.

Наукові методики прогнозування беруть за основу якісне інформаційне забезпечення, формування специфічної процедури дослідження, обґрунтування структури прогнозу та інші спеціальні інструменти і методи. Узгодження таких складних прогнозів і планів забезпечує стійкий і цілеспрямований розвиток територій, формує узагальнений регіональний прогноз.

У практиці українського регіонального прогнозування активно використовуються два базових методичних підходи, які залишилися у спадок від радянської системи прогнозування.

Перший, генетичний підхід. Орієнтований на облік досягнутого рівня розвитку, системну оцінку потенціалу території та облік конфліктних і проблемних зон, які потребують свого вирішення за певний час.

Другий, нормативно-цільовий підхід. Орієнтований на визначення цілей та інструментів прогнозування з урахуванням певних галузевих і регіональних нормативів.

Але це так звані механістичні підходи до прогнозування, вони не мають особливої ефективності і результативності у застосуванні до таких систем, які мають характеристики ринкового хаосу, неконтрольованість процесів змін і багатовекторності у варіантах розвитку. Тобто ці технології є ідеалізованими для оцінок лінійних систем.

Неспроможність механічного підходу особливо гостро виявила себе в перехідній економіці. У перехідний період від одного

довгострокового циклу розвитку до іншого, від однієї моделі і траєкторії розвитку – до іншої якісно змінюються як умови, так і механізми розвитку будь-якої системи, чи то економіка, освіта, наука або технології. У цей період порушується баланс між внутрішніми силами, які структурують систему, і зовнішніми, що складають її середовище. Крім того, змінюється структура самої системи і механізми взаємодії як між структурними елементами, так і системи із зовнішнім середовищем. Змінюються не тільки причинно-наслідкові залежності, що детермінують розвиток системи в ретроспективний період, але і самі рушійні сили еволюції. Система стає вкрай нестійкою, нестабільною і навіть невеликі імпульси на вході можуть призвести до значних змін на виході і до радикальної відмінності один від одного у траєкторіях розвитку. В умовах нестійкості та нестабільності змінюється роль випадковості і співвідношення між випадковістю і детермінованістю. Майбутні альтернативи розвитку виявляються значно залежними від випадкових флуктуацій, від випадкового поєднання різних факторів, подій і рушійних сил. У цих умовах попередня теоретична база і методичний інструментарій виявляються слабо пристосованими для дослідження перспектив розвитку [51].

Наукові знання регіонального прогнозування доповнюють і розширюють можливості стратегічного планування як базового інструменту управління територією в умовах ринкової економіки. Вони методологічно реалізуються на основі використання таких принципів: наукова обґрунтованість, верифікованість, комплексність, цілісність, інформаційна місткість тощо. Регіональні прогнози є фундаментом у формуванні регіональної політики як на державному, так і на регіональному рівні.

Ключовими питаннями при організації прогнозних досліджень є: хто є замовником дослідження, що має на меті прогнозування, масштаби охоплення дослідження, предметна зона, джерела інформації, очікувані результати, часовий інтервал, можливість залучення експертів тощо.

У системі державного та регіонального управління України в останні два-три десятиліття фактично не використовуються технології прогнозування і довгострокового планування. У світовій практиці це досить серйозний фронт управлінської та науково-

дослідної діяльності. Це активна розробка стратегій розвитку територій і галузей, довгострокове державне планування розвитку економіки; ринкове прогнозування — оцінка перспектив ринків праці, інформації, інновацій, товарів і послуг та ін.

Світовий досвід стратегічного планування і прогнозування сьогодні виділений у самостійну галузь знань в парадигмі суспільних відносин: «громадський або економічний інтерес — зміни в суспільному виробництві — управлінська технологія регулювання» [122; 197; 222; 230; 269].

Сфера застосування практики стратегічного планування і прогнозування постійно розширюється. Накопичення теорії та методології сучасного планування та прогнозування дозволило сформулювати й поширити цей потенціал знань синергетично. Це:

- розвиток галузей і транснаціонального бізнесу (корпорацій);
- пріоритети розвитку науки і техніки;
- соціальні процеси та соціальні конфлікти;
- ринкове середовище та бізнес-процеси;
- інформаційна діяльність, інформаційний прогрес;
- розвиток регіонів, міст, агломерацій, технополісів;
- культура і медицина тощо.

Найбільша зацікавленість у проведенні Форсайт-досліджень на сьогодні — це міждисциплінарні дослідження. Прикладами таких досліджень є інноваційні розробки нанотехнологій. Це одне з найперспективніших напрямів науки та унікальне середовище формування нових ринків. Так, за оцінками незалежних експертів у 2016 р. обсяг ринку нанотехнологій перевищить 1 трильйон євро.

Європейський Союз створив спеціальну інформаційну платформу щодо систематизації діяльності нанорозробників. Лідером в Європі щодо формування стратегії і тактики національного наноринку є Німеччина. Її середній і великий бізнес представлений кількома десятками тисяч компаній, орієнтованих на розробку нанопродукції.

Перспективність наноринку не викликає ні в кого сумніву. Але його реальним вивченням як перспективного в системі галузевих ринків в Україні ніхто не займається. Хоч архітектура європейського ринку активно видозмінюється з урахуванням появи і стрімкого зростання названого сегменту.

Також можна навести приклад Форсайту із соціально-ринковою орієнтацією. Для Європи такі дослідження характерні в системі освіти. Тут ситуація стимулюється інформаційним прогресом і зміною форм і методів освітнього процесу, потреби в його активній трансформації. Тобто експерти оцінили та продіагностували стійкий спад потреби в населення освітніх послуг у нинішньому вигляді. Формується попит на новий вид освіти — дистанційно персоніфікований. Це рух від технічної та технологічної спрямованості до соціального і регіонального вектора. Цей процес активно прогресує і має своє наукове обґрунтування.

В історії наукового прогнозування і планування мають свій розвиток два етапи.

Перший етап. Відповідає епосі індустріальної економіки і характеризується визнанням необхідності і затребуваності в оцінці майбутнього. Послідовність розвитку наукового прогнозування така:

- інституціоналізація діяльності з прогнозування для економіки, військово-промислового комплексу, державного, галузевого, регіонального управління, внаслідок чого виникає самостійний вид діяльності в менеджменті — прогнозування;
- створення і масове поширення науково-дослідних інститутів планування і прогнозування;
- професіоналізація нових видів, форм і методів роботи з майбутнім — проектування, сценарування, стратегічне планування, довгострокове прогнозування, нормативне прогнозування, пошукове прогнозування та ін.

У цей період основою методик прогнозування є лінійне відображення явищ розвитку, бачення цих явищ та взаємозв'язок послідовних схем і взаємозумовлених процесів. Тут же зароджується інноваційна, всебічна технологія роботи з майбутнім — Форсайт (з англ. Foresight — передбачення). Це система наукових знань, покликана визначати майбутні стани у суспільному розвитку та здатна передбачати системні зміни в науці і техніці. Сьогодні ця галузь управлінських знань визнана методологічним фундаментом прогнозування і довгострокового планування в умовах інформаційного прогресу і публічності державного та регіонального управління.

Дослідження перспектив розвитку в майбутньому, особливо при включенні різних суб'єктів політики в цей процес, є кумулятивним процесом пізнання, дослідження можливих альтернатив розвитку; це процес обміну знаннями, інформацією, а, отже, і навчання. Форсайт — це теж «організований інтелект», але орієнтований на майбутнє. В англійській літературі вже з'явився термін «future intelligence». Якщо він організований відповідно, Форсайт може означати процес безперервного пізнання і навчання, орієнтований на синергетичний ефект від колективного дослідження перспектив розвитку, особливо на етапі переходу до нового порядку, коли в усіх політичних суб'єктів недостатньо знань про майбутнє, а невизначеності і ризику високі [266, с. 36].

Отримують свою реалізацію Форсайт-прогнози розвитку військово-промислового комплексу (США, Канада), інформаційної індустрії (Японія), проекти великих корпорацій Daimler, BASF, Siemens (Німеччина) та інших країн. Формуються нові об'єкти прогнозування — ринки, корпоративний сектор, галузі. Цільова спрямованість досліджень — визначення тенденцій розвитку на основі аналізу станів процесів і систем у минулому і сьогодні. Як засіб прогнозування був розроблений спеціальний математичний апарат, технології менеджменту, соціологічний інструментарій.

Другий етап. Відповідає епосі інформаційної економіки. Це період формування інформаційного технологічного способу виробництва, орієнтованого на активізацію і пріоритет у застосуванні інформації, розвитку інформаційного ринку, комплексної інформатизації всіх сфер життєдіяльності. Здійснюється технологічний перехід від механізованого промислового виробництва до інформаційно місткого і автоматизованого. Змінюються соціальні та економічні функції розвитку національних ринків, корпоративних і державних систем. Відбувається реальне комплексне поєднання науки, техніки і виробництва в єдину продуктивну силу і механізм забезпечення суспільного прогресу [41; 91; 109; 111; 112; 113; 114; 129; 271]. Процеси прогнозування в цей період принципово ускладнюються, тому що всі вони пов'язані між собою в синергетичній єдності. Технічний прогрес розвивається настільки стрімко й складно передбачувано, що його вектори руху можуть підлягати коригуванню у найнесподіваніших складових.

На етапі переходу до економіки знань почала змінюватися місія Форсайта в економіці, в розвитку науки і технологій, забезпечення екологічної безпеки і соціальної стабільності, у системі прийняття рішень, у трансформації суспільства. Форсайт економіки знань повинен служити майданчиком для діалогу між різними суб'єктами політики, інструментарієм для формування мереж і, відповідно, динамічної і адаптивної економіки, а також інформаційною основою для адаптивної політики і стратегії, він перетворюється у важливий інструмент формування нового суспільства, в двигун трансформаційних змін у суспільстві. В умовах зростання невизначеностей Форсайт в деякому сенсі надає можливість для «стабільної гри» в нестабільному світі. Він дозволяє мінімізувати витрати, забезпечує стратегічну мобілізацію інтелектуального потенціалу на розробку стратегії та стратегічну мобілізацію ресурсів на її реалізацію [51].

Паралельно з розвитком теорії та методології прогнозування і планування станів майбутнього в менеджменті оформляється і розвивається самостійний напрям, так зване стратегування з використанням особливої технології роботи з майбутнім — Форсайт (Foresight). Сучасні знання Форсайт, як методології та технології прогнозування інституціоналізовані та визнані як інструментарій державного, регіонального, галузевого менеджменту.

У такому баченні по-новому відображається і розвиток прогнозування. Активне визнання методології і фундаменту наукового аналізу отримує теорія хаосу, як основа відображення сучасної економіки та соціальної сфери, ринку, процесів глобалізації та інтеграції. Саме теорія хаосу надає можливість досліджувати складні адаптивні системи і сформулювати прогноз їх майбутніх станів з позиції несистемних змін науково-технічного прогресу, ринків, системи державного і регіонального управління та інших факторів прямого і непрямого впливу.

Класичним прикладом хаотичної системи є сучасний світовий ринок. Його базові характеристики, параметри змін, комунікації, мотиваційні та організаційні характеристики можуть бути описані за допомогою теорії хаосу.

За своєю суттю, складні адаптивні системи є коеволюційними системами. Що це означає? Будь-які системи розвиваються, перебуваючи у зовнішньому середовищі. Тому за

зміни зовнішнього середовища вони самі повинні змінюватися. Однак, оскільки вони є частиною системи більш високого рівня, зміни, що відбуваються в них, змінюють і зовнішнє середовище. Оскільки зовнішнє середовище змінилося, значить, змінилися умови розвитку системи, отже, вона сама повинна якось змінитися. Відтак, коеволюція системи і зовнішнього середовища перетворюється на безперервний процес, що зумовлює вектор розвитку системи; питання в тому, як окреслити цей вектор? Методологія дослідження майбутнього повинна «відреагувати» на цю найважливішу властивість складних адаптивних систем [51, с. 21].

Основними характеристиками складних адаптивних систем визнані: робота в зовнішніх і внутрішніх системах структурної невизначеності, саморозвиток, самофінансування, здатність до навчання, високу якість роботи з інформаційними ресурсами, безперервний контакт із зовнішнім середовищем та ін. [51; 308; 313; 317].

Найбільш популярними на сьогоднішній день методами прогнозування розвитку процесів для такого типу систем є: методи регресійного аналізу, методи нечіткої логіки, імовірнісні методи, метод групового урахування аргументів (МГУА), нейронні мережі, методи на основі «м'яких» обчислень, метод подібних траєкторій та інші, матриці взаємовпливу подій, метод Монте-Карло, метод Дельфі, СВOT-прогнозування, імітаційна динамічна модель взаємних впливів та ін.

Кожен із згаданих методів так чи інакше може враховувати невизначеності структурного, статистичного або параметричного характеру. Кращі результати прогнозування процесів в адаптивних системах можна отримати за допомогою МГУА, імовірнісних методів і нечіткої логіки. За своєю природою ці методи близькі до способів моделювання ситуацій і прийняття рішень людиною, а тому їх застосування в системах управління та підтримки прийняття рішень можуть дати значний позитивний ефект [17, с. 123].

Одним із сучасних напрямів розвитку імовірнісних методів моделювання і прогнозування визнані статичні і динамічні мережі Байєса. Вони призначені для вирішення завдань розпізнавання образів (ситуацій), прогнозування розвитку процесів та їх діагностики, а також для управління процесами і об'єктами різної природи. Перевагами моделей у вигляді мереж Байєса є високий

ступінь їх наочності, можливості створення моделей високої розмірності (в сенсі великого числа змінних), використання безперервних і дискретних змінних в одній моделі, облік невизначеностей структурного і стохастичного типів, можливості використання методів точного і наближеного формування імовірнісного виведення. Загалом МБ можна характеризувати як досить складний високоресурсний, але високоефективний імовірнісний метод моделювання і прогнозування процесів довільної природи. Крім того, МБ можна скористатися як алгоритмом формування та вибору альтернатив [106].

Активно отримують своє визнання нові форми прогнозування і довгострокового планування: прогнозне програмування, макроекономічні та галузеві тренди, сценарна розвилка, онлайн-опитування, цехи майбутнього, технологічні дорожні карти. Оцінена максимальна ефективність досліджень підходів до визначення перспектив науки, техніки, соціальної сфери з позиції «пропозиції» та «попиту». Найбільш успішним визнаний підхід з позиції «попиту», який відповідає прямим економічним інтересам усіх агентів ринкового простору.

Формуються національні школи Форсайт-технологій орієнтовані на вирішення національних проблем, визначення перспектив національних, регіональних, галузевих економік. Це найбільш поширена японська, американська, французька, німецька та інші, орієнтовані на своєрідність використовуваного наукового інструментарію, специфічність об'єкта прогнозу, особливості оцінки та впровадження результатів та інші відмінності.

В Україні епоха використання технологій Форсайт ще не починалася. Але її затребуваність вже назріла, а можливості адаптувати успішний світовий досвід фактично необмежені. Оцінюючи перспективу використання методології Форсайт в Україні виділимо ті сфери і галузі державного та регіонального управління де має місце найбільший інтерес до подібного видам прогнозами (рис. 5.1).

В цілому державна спрямованість у використанні Форсайт методології і технології може бути визначена як розробка стратегії розвитку галузей, бізнесу (великого, малого, середнього), національних ринків. Специфіка державних Форсайт-проектів відрізняється такими характеристиками як: масштабність,

довгостроковість в організації і отриманні результатів, інформаційна ємність, витратність та інші характеристики, складність оцінки ефективності та результативності. Це підтверджує і світовий досвід.

*Розробила автор

Рис. 5.1 Перспективні напрями використання Форсайт-технологій в українській системі державного та регіонального управління

Ключовими принципами проведення Форсайт-досліджень на державному та регіональному рівні треба визнати:

- наукоємність;
- інтелектуалізацію (високий рівень і статусність експертів);
- інформаційну прозорість;
- комплексність знань і управлінських технологій;
- одержання синергетичного ефекту;

- можливість створювати майбутні стани;
- варіативність в одержуваних результатах і прогнозах;
- облік балансу інтересів у системі відносин «держава — бізнес — населення»;
- визначення перспективних досліджень з урахуванням інтересів попиту або пропозиції;
- цільова спрямованість з урахуванням відповідності наукової та технологічної політики країни, регіону, галузі.

Звуження кола принципів проведення Форсайт досліджень призводить до отримання неточних результатів; формуванню конфліктів всередині експертних груп (або в отриманих результатах); отримання неправильного, неточного результату або помилкової оцінки вектора розвитку. У кожному разі відхід або недотримання принципів призводить до негативного результату.

Сучасні технології Форсайт — це управлінські технології щодо забезпечення найвищої якості та ефективності в системі взаємодії людей, в першу чергу, в парадигмі «влада — бізнес — населення». Це унікальна можливість для менеджменту України у вирішенні безлічі проблем: конфліктів бізнес-середовища; неефективності ринків; недосконалості ринкової архітектури; обмеження ринкової влади; визначення ринкових пріоритетів та економічних інтересів регіонів, галузей; визначення перспектив процесу кластеризації; визначення сценаріїв розвитку ринкового простору регіону; оцінки ринкового потенціалу регіону.

Рекомендуємо узагальнений алгоритм проведення Форсайт-дослідження щодо ринкового середовища, регіонального чи галузевого ринків.

1. Діагностування поточного стану. Проведення наукових досліджень, висновки експертів і результати рейтингів.

2. Виявлення тенденцій майбутнього розвитку. Семінари, конференції, круглі столи, мозкові штурми.

3. Аналіз та систематизація тенденцій розвитку.

4. Визначення параметрів ключових тенденцій. Експертні оцінки.

5. Формування узагальненої картини майбутнього. Круглі столи, мозкові штурми.

6. Конкретизація картини майбутнього з урахуванням ускладнень процесів.

7. Визначення концепції розвитку майбутнього. Дельфі, цеху майбутнього.

8. Обґрунтування технології написання сценаріїв.

9. Формування сценаріїв переходу до майбутнього. Дельфі, методи сценаріїв, дорожні карти.

10. Визначення ключових параметрів політики майбутнього. Дискусійні форуми із залученням експертів; мережеві опитування.

11. Оцінка можливості реалізації сценаріїв з позиції попиту на певний науковий продукт (потенційні покупці і споживачі цієї інформації).

Оскільки ринкові трансформаційні процеси регіонального ринкового простору України багатоваріантні, настання тієї або іншої події залежить від дій, що вживаються вже сьогодні. Форсайт є тією методологією, що досліджує варіанти розвитку наявного потенціалу з тим, щоб гармонізувати прийняті сьогодні рішення з довгостроковими перспективами.

На думку автора, Форсайт-технології в дослідженні трансформацій регіонального ринкового простору є сукупність методів для активного формування пріоритетів регіонального розвитку державними органами влади, місцевим самоврядуванням, об'єднаннями підприємців, організаціями ринкової інфраструктури, міжнародними організаціями, що представляють інтереси великого бізнесу або інвесторів, консалтинговими та рейтинговими фірмами.

Форсайт у дослідженні трансформацій регіонального ринкового простору виявляє критичні впливи складових архітектури ринку та важелів його регулювання, що надає змогу:

- отримати максимально позитивний вплив на економіку і суспільство в довгостроковій перспективі;
- погоджувати інтереси виробників, споживачів, фінансово-кредитних установ, установ регулювання, посередників;
- забезпечити системну взаємодію різних структур, які допомагають розробляти і реалізовувати стратегії попереджувального характеру в регіональному ринковому просторі (табл. 5.2).

Таблиця 5.1

Інструменти методології Форсайт в оцінці перспектив розвитку регіонального ринкового простору

Напрями дослідження регіонального ринкового простору	Інструменти Форсайт	Очікуваний результат для:	
		Державних органів регулювання	Регіональних органів регулювання
1. Організація правового забезпечення процесів розвитку регіонального ринкового середовища	Експертні панелі SWOT-аналіз Мозковий штурм Дорожні карти	Створення інформаційної платформи з питань правового забезпечення регіонального ринкового середовища та активізація процесів усунення недоліків у рамках національних інтересів та пріоритетів суспільного розвитку	
2. Процеси формування важелів та інструментів регулювання трансформацій регіонального ринкового простору	Метод “laprospective” Методи, засновані на статистичному і математичному аналізі Екстраполяція трендів Імітаційне моделювання Індикатори Моделювання	Моделювання розвитку регіонального ринкового середовища від майбутнього до теперішнього з урахуванням трансформаційних процесів та національних інтересів	
		Оцінка перспектив розвитку ринкового середовища і її інфраструктурного забезпечення	Оцінка перспектив розвитку ринків і ринкових сегментів
		Формування пріоритетів у підтримці малого і середнього бізнесу	
3. Ефективність політики в галузі розвитку регіональних ринків	Бенчмаркінг Кількісні сценарії Багатокритеріальний аналіз Дорожні карти Ретроспективний аналіз	Побудова моделі ефективної політики регулювання трансформаційних процесів регіонального ринкового простору у вигляді карти-маршруту, яка послідовно приводить до заздалегідь встановленої сукупності цілей	
		Розробка пріоритетів промислової політики	Програми підтримки регіональних галузевих ринків
4. Управління трансформаційними процесами регіонального ринкового простору	Написання сценаріїв Індикатори STEERPV-аналіз Бенчмаркінг Дорожні карти	Узгодження тимчасових координат дій і подій щодо вибору ефективного вектору трансформації регіонального ринкового простору	
Загальний результат	Формування на основі Форсайт-інструментів: - методологічних засад щодо оцінки перспектив розвитку регіонального ринкового простору; - механізмів регулювання трансформації регіонального ринкового простору.		

*Розробила автор

У ситуації, коли йде гостра боротьба між економічними інтересами окремих бізнес-груп і національними, практично не існує більш потужного інструментарію незалежного визначення сценаріїв розвитку і оцінки варіантів майбутнього, ніж Форсайт.

5.2 Використання сценарного підходу в регулюванні трансформаційних процесів регіонального ринкового простору

Вище ми розглядали сутність трансформацій регіонального ринкового простору, їх регулювання, особливості у розвинених країнах та Україні, на рівні окремих регіонів і визначили, що розвиток наукових знань регіональної економіки не може не ґрунтуватися на арсеналі методів і підходів, які спрямовані на опис передбачуваного або можливого ходу подій щодо розвитку ринкового регіонального простору. Наукові підходи щодо різноманітних методик перш за все мають на меті ефективно прогнозування майбутньої ситуації. Особливо це актуально у мінливому середовищі, коли вдалий прогноз може врятувати агента, елемент, ієрархічний рівень чи всю систему. Можемо констатувати, що трансформації ринкового простору регіонів є масовими та інертними. Ці характеристики у трансформаціях взаємозумовлювальні, оскільки тільки масовість запускає процеси перетворень (причому не важливо яку основу вона має: ресурсну, фінансову, корупційну та ін.). Масовість же і зумовлює інертність. Трансформаційні процеси відбуваються хвилеподібно, для їх розвитку потрібен час, а агенти ринку інертні за природою. Загалом, висновок про те, що трансформаційні ринкові процеси можуть бути значно скеровані агентами, елементами архітектури регіонів, країни та світовим ринковим простором, є очевидним. І чим більше невизначеності наслідків трансформаційних процесів, тим актуальнішим є прогнозування. Трансформаційні процеси ринкового регіонального простору є важливою платформою для докладання наукових зусиль щодо розвитку ринкової ситуації. У ринковому світі, так як і у житті індивідів, легше попередити ситуацію, аніж ліквідувати згодом її наслідки. Тому процеси управління трансформаціями складні і багатогранні. Їх складність полягає у динамічному, нестабільному стані самого ринку та його складових, багатогранність — стосується

складових ринкового простору, їх інтересів, потреб, особливо у момент, коли їх збіг набуває рис масовості. Тоді складові ринкового простору (переважно агенти) об'єднуються для лобіювання цих інтересів, чим стимулюють трансформаційні процеси. Наслідкові ефекти змін, як було розглянуто вище, можуть мати катастрофічний характер як для частин ринкового простору території, так і для країни в цілому.

Сценарії перебігу трансформаційних процесів можуть бути різними, їх безліч, як і складових ринкового простору. Питання не в тому, щоб скеровувати усі процеси змін, але лише масові, основні, доленосні для ринку. То якими ж характеристиками мають володіти трансформаційні процеси для обґрунтованого використання арсеналу управлінських методів? Вважаємо, що до основних таких характеристик належать: масовість; невизначена спрямованість; спрямованість на порушення ринкової рівноваги; відсутність можливості регулювання; вищий за середній рівень ризику та ін.

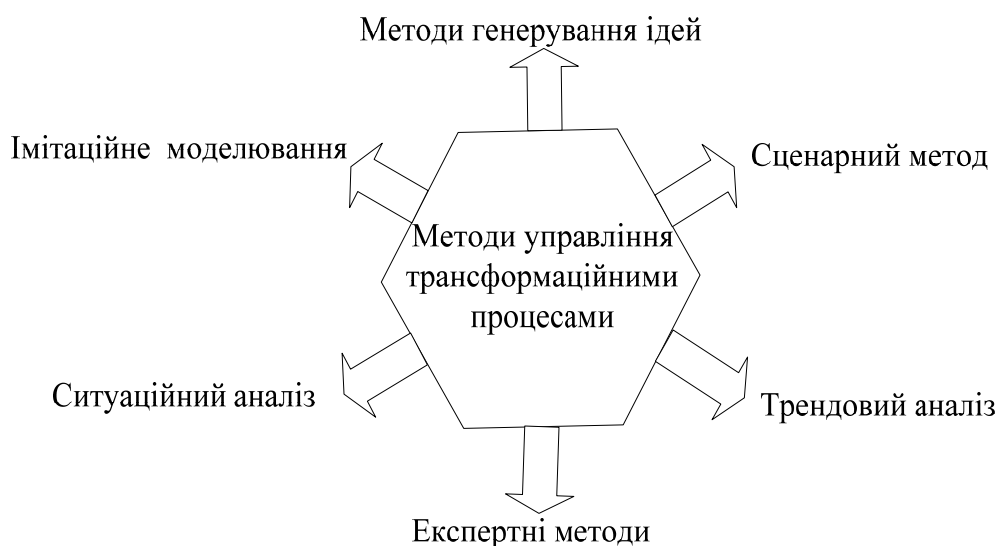
Перейдемо до методів менеджменту, покликаних управляти трансформаційними процесами регіонального ринкового простору. Для цього за доцільне вважаємо висвітлити суть такого управління в розрізі його видів, методів, підходів. Але перш ніж перейти до їх розкриття маємо провести умовне розмежування між методами управління трансформаціями та методами прогнозування, яке ґрунтується на усвідомленні первинності прогнозування. Управління ж здійснюється на вже наявних висновках прогнозування і залежить від нього. Такий підхід був актуальним весь час, доки ринкові та економічні системи проявляли себе як відносно замкнені утворення, інертні та несхильні до трансформацій. Нині, коли замкнена система — поодинокий випадок, а більшість з них перетворилися на відкритий ринковий інформаційний простір, який складається із пазлів, готових до змін у будь-який момент часу, наявні підходи до прогнозування (складовою якого є планування) і управління у відокремленому стані один від одного неефективні. Формується нова парадигма методів, що є синергованими з різних видів планування, прогнозування та управління водночас. І тільки такий підхід може бути використаний для того, щоб трансформуватися самому в той же час, коли змінюється пазл. Найцінніша риса такого підходу — не чекати зазначеної зміни, але стимулювати її, причому в такому

напрямі, який максимально ефективно вирішить ситуацію і забезпечить її очікуваний і керований розвиток. З іншого боку, наявність комплексного підходу до менеджменту трансформацій ринкового простору регіонів з самого початку відіграє роль «громовідводу» через описану вище характеристику його динамічності. Тобто зміни відбуваються незалежно від наявності методів управління ними, але якщо їх уникнути не вдається, то кращим варіантом є пошук методів результативного управління.

Отже, тіснота зв'язку між поняттями прогнозування, планування і управління трансформаціями настільки очевидна, що їх методи нині в умовах нестабільних економічних систем та гнучких ринків, схильних до перетворень, використовуються паралельно, перетікаючи один в інший. До таких методів належать (рис. 5.2) [16; 25; 60; 69; 119; 128; 300].

Для демонстрації управління трансформаційними ринковими процесами на рівні регіону зупинимося на розгляді двох методів, які, на нашу думку, є найбільш результативними в комплексному використанні: сценарний та генерування ідей.

Одним із перспективних методів, які застосовуються для менеджменту в динамічних системах є сценарний метод, який нині перетворюється на незалежну гілку управлінського механізму, тому можемо говорити про сценарний менеджмент.

*Побудувала автор за джерелами: 16; 25; 60; 69; 119; 128; 300

Рис. 5.2 Методи управління трансформаційними процесами

То що ж є сценарний менеджмент, яка його роль для управління трансформаційними процесами регіонального ринкового простору?

Розглянемо наявні наукові точки зору щодо сценарного менеджменту. Загалом сценарному підходу в управлінні присвячено багато робіт зарубіжних і вітчизняних науковців, таких як: Б. Грабовецький, О. Большаков, Х. Бандхольд, А. Білоусов, М. Грачова, Д. Кевін, Д. Кононов, І. Кормановська, С. Кульба, В. Ковалевський, Т. Лаєва, М. Ліндгрен, В. Павловець, Є. Птіцина, С. Переслегін, О. Пітканен, Дж. Раткліф, Дж. Рингланд, К. ван дер Хейден, І. Ягнюк та ін.

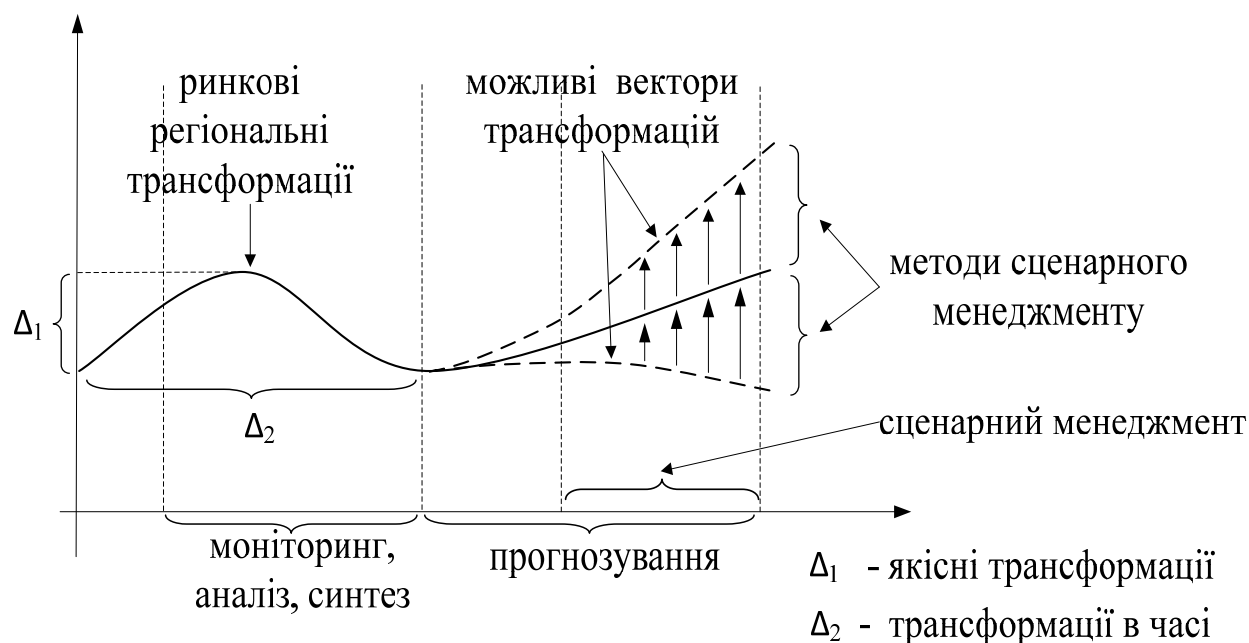
Так, Б. Грабовецький дотримується думки, що основне призначення сценарію — це визначення генеральної лінії розвитку об'єкту прогнозування з урахуванням дій факторів (зовнішніх і внутрішніх), формування критеріїв для оцінки кінцевих цілей. Сценарій може бути побудований на будь-якому ієрархічному рівні управління [69]. І. Ягнюк вважає, що сценарний підхід найбільш ефективний на мікрорівні для прогнозування розвитку підприємства, причому ототожнює сценарування із прогнозуванням [300, с. 80-81]. У її роботах розглянуто різні сценарні підходи із акцентуванням уваги на інноваційних сценаріях. І. Кормановська та Є. Птіцина вважають, і ми розділяємо цей погляд, що причиною зростання популярності сценарного підходу як для мікро-, так і макроекономічного прогнозування, є посилення невизначеності, нестабільності, непередбачуваність політичних, соціальних та економічних подій [119, с. 122].

Техніка побудови сценаріїв виникла у сімдесятих роках, коли виявилось, що органічно непов'язані між собою прогнози не в змозі достатньо передбачити і тим самим запобігти несподіваним потрясінням об'єктів, позбавити їх від зростаючих проблем зовнішнього середовища, які характеризуються, як правило, повною невизначеністю [119; 300]. Сценарний підхід на той час переважно використовувався для окремих агентів ринку і не мав макроекономічного застосування. Передовий досвід сценарного менеджменту використовують у своїй діяльності такі відомі у світі корпорації як, Shell, ICL, Volvo [25; 256; 316].

Вважаємо важливим зазначити, що сценарний менеджмент, який з успіхом використовується великими корпораціями передових країн світу, а значить актуальний для масивів інформації різних видів і

масштабних процесів, буде актуальним для регулювання трансформацій регіонального ринкового простору нашої держави.

У наш час інтеграційних перетворень і глобалізаційних процесів сценарний менеджмент, як було зазначено вище, активізується майже водночас із методами прогнозування, стаючи в певній мірі їх частиною. Він супроводжує трансформаційний прогноз, намагаючись випередити його перебіг і скоригувати напрям (рис. 5.3).

*Розробила автор

Рис. 5.3 Активізація сценарного менеджменту в трансформаційному процесі

Дія методів сценарного менеджменту завжди направлена на можливий кращий результат, позитивні наслідкові ефекти трансформацій і (або) зменшення негативних чи їх проявів. Мета сценарного менеджменту — ефективний вектор трансформації. Оскільки в цьому процесі одночасно трансформуються і самі сценарії, окреслимо їх основні властивості для регіонального ринкового простору:

- архітектурний підхід;
- процесний підхід;
- динамічність;
- адаптивність і гнучкість;
- змістове наповнення;

- консолідація інформаційної складової з аналізом, синтезом і прогнозом;
- індикаторність;
- інституційність.

Усі ці властивості формують специфічний інструментарій сценарного менеджменту трансформацій. Кожна з них проявляється в тісній взаємодії з іншими. Наприклад, архітектурність ринкового простору і його ієрархічність, передбачає використання різних підходів аналізу, синтезу, прогнозування, інформаційної складової. Використання сценарного менеджменту для управління трансформаціями ринкового простору регіонів передбачає також процесний підхід, що означає одномоментне охоплення великої кількості процесів. Хоча процесний підхід розглядається науковцями відокремлено як самостійна теорія [16; 30], в аспекті дослідження інструментарію сценарного менеджменту будемо розглядати його як теоретичне підґрунтя, виділене з метою розвитку менеджменту трансформацій. Адаптація сценаріїв до умов перебігу ринкових змін передбачає, на наше переконання, не стільки відповідні зміни самого сценарію, скільки його гнучкість до використання нових, щойно створених трансформаційними процесами важелів управління, які готові до застосування зараз, паралельно із уже активованими. Причому арсенал нових інструментів управління має формуватися на основі вже наявних, можливих прогнозних та перспективних світових.

Науковий світ нині зосереджує увагу на недоліках методів сценарного менеджменту на мікрорівні, аргументуючи їх аморфність і тому неефективність. З іншого боку, позитивні риси сценаріїв у поєднанні з їх аморфністю і застосуванні до прогнозів трансформацій, забезпечують динамічний менеджмент із вливаннями в будь-який момент нових інструментів і підходів управління (табл. 5.1) [25; 60; 70; 128; 225; 256].

Окрім зазначених вище моментів, до негативних належать також безперервність процесу, яка, наголошуємо на цьому, є основою сценарного менеджменту трансформацій регіонального ринкового простору. Проявляється вона у всіх вхідних даних та розповсюджується на складові управління, в результаті чого отримуємо трансформаційний сценарний менеджмент.

Таблиця 5.1

Позитивні та негативні риси сценарного менеджменту для процесу управління трансформаціями ринкового регіонального простору

Позитивні риси	Негативні риси
створення уявлення про всю систему	необхідність глибокого кількісного дослідження кожного сценарію
формування системи координат та умовного нуля процесу сценарування	невизначеність меж сценаріїв
розробка системи індикаторів трансформацій	прозорість меж економічних сценаріїв, певний волюнтаризм при виборі сценаріїв
розробка альтернативних сценаріїв (алгоритмів)	логічна кількість комбінацій змінних у економічних сценаріях обмежена, що веде до обмеження практичної цінності використання сценарного підходу
невпинність сценарного процесу, що передбачає швидке реагування на трансформації, формування більш якісних аналітичних масивів інформації, індикаторів, управлінських інструментів	великий ризик помилитися із прогнозом трансформацій через масштабність, а, отже, із сценарієм

*Побудувала автор за джерелами: 25; 60; 70; 128; 225; 256

Звернемо увагу на один з пунктів останньої таблиці. Йдеться про алгоритм сценарного менеджменту, що може бути використаний як базова складова для будь-якого вектору трансформацій ринкового регіонального простору. В загальному вигляді алгоритм представлений на рис. 5.4.

Сформулюємо основні передумови ефективного трансформаційного сценарного менеджменту на територіальному рівні:

- наявність перехресної інформації про складові архітектури та їх трансформації;
- застосування передових методик прогнозування та сценарування;
- застосування сучасного інструментарію аналізу та синтезу інформації;

- формулювання підходів до взаємоузгодження сценаріїв (альтернативних сценаріїв) на різних ієрархічних рівнях;
- прогнозування «точок розриву» — моменти можливого включення альтернативних сценаріїв.

*Розробила автор

Рис. 5.4 Алгоритм сценарного менеджменту

Ефективність сценарного менеджменту залежить від пропорційного, взаємоузгодженого, взаємозалежного і

взаємозумовлюваного застосування визначених передумов, зокрема, від методів сценарування. На особливу увагу заслуговують методи генерування ідей як результативні при великій кількості альтернативних варіантів, кожен із яких, у свою чергу, залежить від впливу сукупності факторів та вектору трансформацій. Крім цього, для ринкового регіонального простору характерні недостатньо досліджені ситуації, висвітлені інформативно, та недостатні знання елементів архітектури чи ієрархічного рівня.

Для вирішення зазначених та інших проблем на початку 40-х рр. ХХ ст. методи колективної генерації ідей почали широко використовуватись у корпораціях та асоціаціях. Ці методи є різновидом методів експертної оцінки, хоча між ними є певні відмінності: перші обмежуються, як правило, лише якісними оцінками без кількісного підтвердження. Як і методи експертної оцінки, методи генерування ідей входять до сукупності евристичних методів прогнозування. Генерування ідей — це результат розумового процесу, індивідів чи їх груп. У науковій літературі існує декілька методів генерування ідей [25; 128; 225; 256]:

- «мозкової атаки» — автор Алекс Осборн (США);
- морфологічного аналізу — автор Ф. Цвіккі (Швейцарія);
- «синектика» — автор Уільям Дж. Гордон (США).

Зосередимо увагу на доцільності виділення в окрему групу методів генерування ідей сценарування як вищої сходинки у зазначеній сукупності методів. Обґрунтуємо такий погляд. По-перше, наявні методи мають обмежений ареал застосування. Так, метод «мозкової атаки» передбачає формулювання шляхів вирішення конкретної, наголошуємо, однієї проблеми через дискусійний підхід групи дослідників. Метод є ефективним для агентів ринку, його активно застосовують і розширюють підвидами, такими як «тіньова мозкова атака» [128]. Метод «синектика», на нашу думку, є наступною сходинкою після попереднього. Його суть — у пошуку аналогій (інколи, навіть абсурдних на перший погляд) і їх застосування до нової проблеми [128]. Метод морфологічного аналізу — це знаходження найбільшої кількості способів розв'язання поставленої проблеми шляхом комбінування основних структурних елементів систем або ознак рішень, що дає змогу обрати найбільш доцільний з них. Цей метод споріднений із попереднім і, нехтуючи

деталлями, умовно можна вважати, що він наступний після «мозкового штурму» і спрямований на підбір конкретних кроків для вирішення поставленого завдання. Метод морфологічного аналізу фактично завершає процес пошуку рішень для вирішення поставленого завдання, адже оцінює їх ефективність. Зі всіх цих варіантів обираються один або декілька, які є оптимальними для досягнення цілі [1; 50; 108; 121; 189; 231]. Відокремлено ці методи результативні для мікрорівня із відповідними масштабами проблем, тоді як для управління сценаріями трансформаційних процесів ринкового простору регіону потрібне їх якісне поєднання у взаємопов'язаному і взаємоузгоджуваному процесі, який передбачає взаємочутливість до мікротрансформацій. Тому методи генерування ідей сценарування — це, перш за все сукупність нових та уже існуючих з урахуванням прогнозування та індикаторів ефективності.

По-друге, такі методи матимуть чітке спрямування — сценарії управління трансформаціями, по-третє, їх виділення в окрему групу регламентується як самою сутністю трансформацій, так і їх масштабністю та «різнобарвністю» складових, що передбачає не один, але сукупність методів. По-четверте, зазначений метод має характерну рису — відсутність меж: методи генерування ідей сценарування будуть поповнюватися новими та адаптованими класичними методами. На цій основі констатуємо їх приналежність до системи прогнозування Форсайт, яка нині є передовим управлінським всесвітньо відомим інструментом.

Підсумовуючи актуальність методів генерування ідей сценарування для управління трансформаційними процесами регіонального ринкового простору виділимо основні принципи мислення, які лягають в його основу.

1. Мислення парадоксами — один із основних принципів, що відображає саму суть трансформацій. Як зазначає відомий дослідник у сфері стратегічного менеджменту Г. Мінцберг, і ми поділяємо його погляди, «...Стратегічний менеджмент — це, перш за все, мистецтво управління парадоксами: зростанням і прибутковістю; інноваціями та ефективністю. Одна з найбільших помилок серед менеджерів — небажання визнавати існування парадоксів або, принаймні, недооцінка необхідності управління ними...». Він зауважив, що менеджери схильні фокусувати увагу на якомусь одному аспекті

стратегічного менеджменту, нехтуючи всіма іншими [25]. Разом із цим, найбільш важливі парадокси в контексті сценарного трансформаційного менеджменту — це: сталість і динаміка, минуле і майбутнє, структура і гнучкість, схильність до змін та інертність, концентрація та експеримент, одночасна дія класичних і нових законів розвитку.

2. Ресурсне мислення — принцип, на якому має ґрунтуватися будь-який сценарій. Йдеться про усі категорії ресурсів: матеріальні та нематеріальні, наявні та перспективні. Через розширення ринкового простору регіонів, виробляється певний стиль поведінки ринкових агентів, який вимагає накопичення й об'єднання матеріальних і нематеріальних ресурсів у певному місці і у певний час. Накопичені ресурси з часом втрачають мобільність, знижується їх ефективність чи продуктивність. Управління трансформаціями вимагає урахування не тільки «позитивних», але й «негативних» ресурсів з метою їх перетворення, хоча б частково, на актуальні сильні сторони.

3. Мислення з урахуванням сучасних тенденцій — принцип, якого складно дотримуватися при сценарному управлінні трансформаціями ринкового простору регіонів через наявність досвіду минулого і відсутність досвіду майбутнього, але який є дуже важливим для успішного менеджменту. У цьому розумінні сценарний підхід має бути аналогічним до економічної системи після проходження нею точки біфуркації і народження нової, яка містить стару основу, але вже інша за частиною своїх властивостей, характеристик і складових, що ми розглядали вище.

5.3 Оцінка спрямування трансформацій та моделі розвитку ринкового простору у Черкаському регіоні

Одна з унікальних особливостей економічного зростання і економічного добробуту у великих країнах полягає в тому, що відмінності між регіонами мають тенденцію до зростання. Мова йде і про природні чинники, які сприяють прояву забезпеченості природними ресурсами і про наявність сировинних галузей, тому держава та регіональні органи влади таких країн мають за мету створити (або стимулювати) економічно-географічне середовище, що підвищує ймовірність більш рівномірного економічного

територіального розвитку, в тому числі регіонального ринкового простору. Динамічність ринкового простору у регіонах та наявність відмінностей між ними з часом не зникають, тому уряд вимушений створювати весь час нові умови для зменшення прояву цих відмінностей. У розвинених країнах, наприклад, Канаді, це були субсидії на покриття транспортних витрат, стимули для розвитку промисловості у регіонах, спеціальні виплати по безробіттю, заохочення розвитку територій залежно від наявності природних чи людських ресурсів і та ін. [130, с. 133].

Теоретичними і практичними дослідниками регіонального добробуту був висунутий ряд економічних теорій і моделей ефективних трансформацій регіонального розвитку. Як класичні можна виділити наступні теорії:

- полюсів зростання;
- зростання за рахунок експорту основного продукту;
- порівняльних переваг;
- центр-периферія;
- зростання за рахунок продуктивності;
- кумулятивних причин зростання Мюрдаля;
- зростання Шумпетера та ін. [162].

Для описання результативності трансформаційних процесів у регіонах може бути використана як якась конкретна теорія, так і різні теорії для нюансів розвитку різних регіонів.

У цьому розділі обґрунтовано основні індикатори ефективності трансформаційних процесів регіонального ринкового простору України.

Основні тенденції розвитку Черкаського регіону

За структурою господарства область є індустріально-аграрною. У сукупності валової продукції важливу роль відіграє промисловість (36%) і сільське господарство (27%). Галузі обробної промисловості (97%) суттєво масштабніші ніж галузі видобувної промисловості (3%). Станом на 2013 р. в області працювали більше 300 промислових підприємств, переважають харчова (36,2%) та хімічна (28,4%) промисловості. На частку машинобудування і металообробки припадає 7,6%, електроенергетики — 11,8%, легкої промисловості — 4,7% [162]. Десята частина виробництва належить машинобудуванню, майже стільки ж целюлозно-паперовій,

поліграфічній галузі. Важливі позиції мають енергетика, добувна, легка промисловість, виробництво деревини та виробів з неї (рис. 5.5).

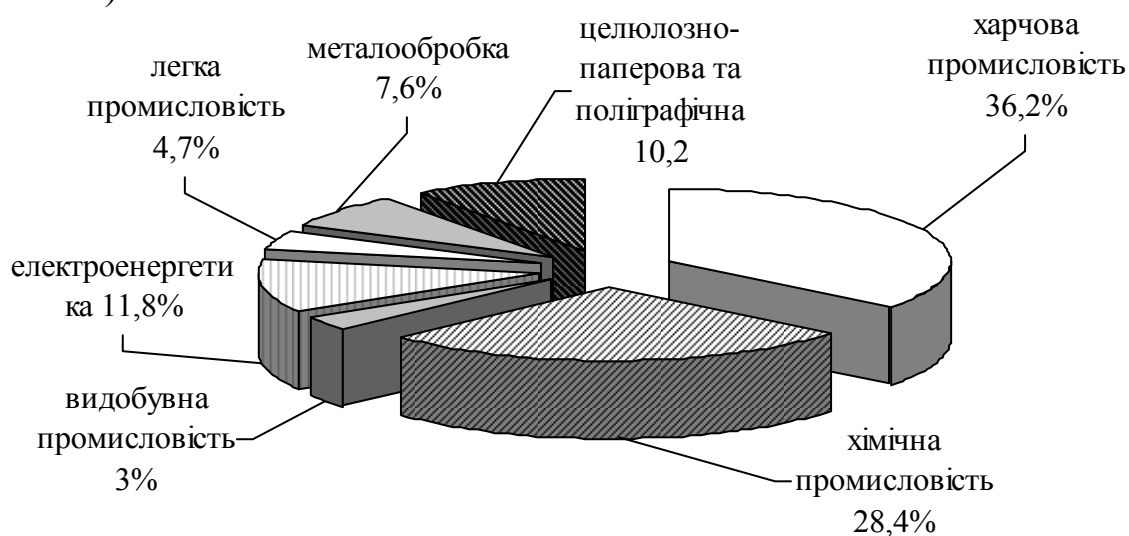

Рис. 5.5 Структура економіки Черкаської області за галузями станом на 2013 р.

Швидко адаптувалися до нових трансформаційних умов підприємства хімічної, переробної та харчової промисловості. Харчова промисловість є частиною агропромислового комплексу, з якою тісно пов'язане сільське господарство через використання нею сільськогосподарської сировини [162].

В силу розвиненого сільськогосподарського сектора, стабільні позиції на ринку належать молокопереробним підприємствам, таким як ЗАТ «Юрія», «Молочний світ» та «Білосвіт». Успішно функціонують окремі промислові підприємства, такі як Черкаська бісквітна фабрика ТОВ "Світ ласощів") [123]. Передові підприємства області:

Рослинництво:

1. ПРАТ НВФ «Урожай» (філії — Звенигородський, Корсунь-Шевченківський, Городищенський, Канівський, Катеринопільський, Лисянський райони).
2. СТОВ «Дніпро» (с. Васютинці, Чернобаївський район).
3. СТОВ «ЛНЗ -Агро» (с. Лебедин, Шполянський район).
4. ПРАТ «Райз Максимко» (Монастирищенський район).
5. ТОВ «Кищенці» (с. Добра Маньківський район).

Тваринництво:

1. ТОВ «Золотоніський бекон» (Золотоніський район).

2. Корпорація Украгротех (Христинівський район).

3. ПСП «Плешкані» (Золотоніський район)

4. СПОП «Відродження» (Шполянський район).

5. Сільські кооперативи. На сьогодні в області створені та зареєстровані 65 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [43, с. 3-4].

У 2013 р. підприємства Черкащини експортували свою продукцію до 88 країн світу. Обсяг експорту товарів до країн Європейського Союзу становив 37,1% від загального обсягу, до інших країн - 62,9%. Найсуттєвіші експортні поставки серед країн ЄС здійснювались підприємствами Черкащини до: Італії — 9,1% (29,1 млн. дол. США), Польщі — 8,7% (27,8 млн. дол. США), Німеччини — 4% (12,7 млн. дол. США), Литви — 3,4% (11 млн. дол. США), Угорщини — 3% (9,8 млн. дол. США).

Підприємства Черкащини здійснювали імпорту продукції з 69 країн світу. У 2010-2013 рр. найбільші надходження імпортованої продукції на Черкащину здійснювались з: Російської Федерації — 30,7% (71,8 млн. дол. США), Китаю — 8,2% (19,2 млн. дол. США), Німеччини — 7,5% (17,4 млн. дол. США), Болгарії — 6,9% (16,1 млн. дол. США), Румунії — 4,5% (10,6 млн. дол. США) [4]. За підсумками 4 місяців 2014 року обсяг зовнішньоторговельного обороту області зменшився у 2 рази. У першу чергу за рахунок скорочення імпорту на 64,5 % (становить — 177,7 млн. дол. США) та зменшення експорту на 23 % (становить — 209,5 млн. дол. США) [43, с. 5].

Як наслідок, рівень безробіття Черкаської області у два рази перевищує загальноукраїнський. Для регіону характерне явище так званої «прихованого» безробіття (коли людина офіційно має трудові відносини з роботодавцем, але фактично є безробітною). За даними на початок 2013 р., на одну вакансію у Черкаській області претендувало 43 особи. При цьому багато пропозицій від роботодавців залишаються незатребуваними через те, що запропонована оплата праці, найчастіше, не перевищує прожиткового мінімуму [175].

Фахівці відзначають, що все більше і більше жителів Черкащини залишають рідні місця і вирушають на заробітки в інші області

України, або за кордон – у Росію, Польщу, Туреччину, Чехію. Якщо влада регіону не буде приділяти належної уваги проблемі безробіття, то в недалекому майбутньому відтік населення з Черкаської області стане масовим (рис. 5.6).

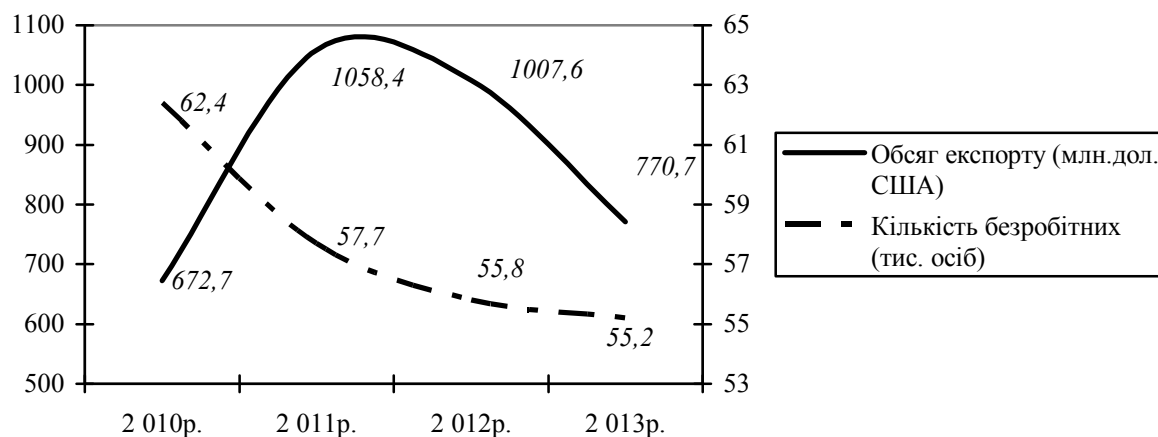

Рис. 5.6. Динаміка експорту та безробіття у Черкаській області у 2010-2013 рр.

50% безробітних Черкаської області — молоді люди у віці від вісімнадцяти до тридцяти п'яти років. У 2012 р. за підтримкою в обласні центри зайнятості звернулось 1000 випускників вищих навчальних закладів, 567 — професійних навчальних закладів, 107 — шкіл. 14 тисяч молодих людей були працевлаштовані, 7,3 тисячі взяло участь в оплачуваних громадських роботах, 189 осіб отримали одноразову допомогу на відкриття власної справи, 3,5 тисячі молодих людей, які не затребувані на ринку праці професії, були направлені на перенавчання.

В адміністративному центрі Черкаської області, м. Черкаси, рівень безробіття становить 3,5%. При цьому, як стверджують фахівці, цей показник дуже занижений. За підсумками досліджень, проведених в місті в останні роки, 50% жителів Черкас хотіли б покинути місто. Однією з головних причин цього є безробіття, особливо серед жінок і молоді.

Для переорієнтації економіки на інвестиційно-інноваційну модель розвитку створено КП «Агентство регіонального розвитку ІнвестІнЧеркаси», яке буде займатись пошуком та супроводом інвесторів. Одним із головних завдань новоутвореної структури є мінімізація контакту із дозвільними службами, на які є сьогодні

чимало нарікань. На базі Черкаської торгово-промислової палати працює Центр розвитку експортного потенціалу області, який має сприяти покращенню бізнес-клімату регіону. До його основних завдань належить поширення експортних пропозицій місцевого бізнесу серед потенційних іноземних партнерів, презентація місцевих виробників та їх товарів за кордоном, організація міжнародних заходів економічного спрямування. Проводиться робота щодо впровадження в області спільного проекту ЄС з підтримки політики регіонального розвитку в Україні «Створення регіонального тренінгового і практичного центру для розвитку мультифункціональних кооперативів». В області успішно реалізується проект ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду фаза — II». На сьогодні уже реалізовано 54 мікропроекти в 13 районах області та ще 13 мікропроектів знаходиться у стадії реалізації.

Якщо здійснити комплексну оцінку тенденцій розвитку Черкаського регіону, то ефективним трансформаціям регіонального ринкового простору перешкоджають і екстенсивний розвиток сільського господарського виробництва з недосконалими системами землеробства, які функціонують з радянських часів і не можуть конкурувати з іноземними аналогічними підприємствами, і те, що модернізація АПК проводиться сегментарно у підприємствах приватної форми власності і стосується, переважно, рослинницької підгалузі. Застарілість технологій, зношеність основних виробничих фондів, слабкість інноваційної складової виробництва гальмують розвиток регіонального ринкового простору, що також супроводжується недостатнім розвитком ринкової, виробничої, соціальної та економічної інфраструктури.

Індикатори ефективності ринкових трансформацій.

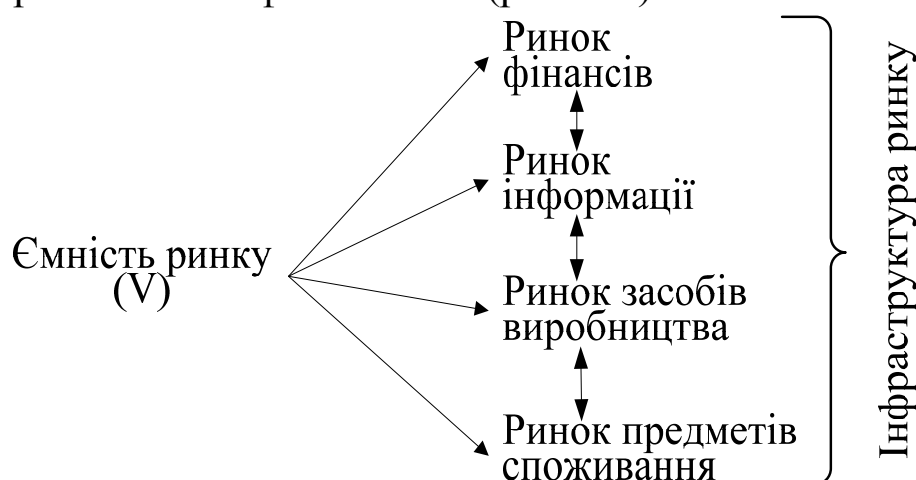
Оцінюючи індикатори ефективності трансформацій ринкового регіонального простору, врахуємо наведену вище специфіку змін, врахуємо, що вони різні за масштабами і наслідками в кожній галузі та конкретизуємо задачі, які варто вирішити в цьому процесі:

- максимально врахувати різноманітність архітектури ринкового простору регіонів нашої держави;

- обрати критерії ефективності, які дають можливість оцінити її як для всього обсягу ринку, так і для окремих його сегментів та видів продукції;
- мінімізувати можливість некоригованості помилок (хоча оцінки можуть виявитися зміщеними через пропущені змінні: усі проміжні дані, які насправді можуть бути значущими, врахувати доволі складно);
- максимально адаптувати запропонований підхід до наявних уже методологій прогнозування та індикаторів і в той же час зробити його незалежним від впливу будь-яких змін і підходів у методологічно-методичному інструментарії.

Так, методологія Форсайт, яка нині є однією із найперспективніших у прогнозуванні наслідків трансформацій регіонального ринкового простору, використовує новітні методологічні підходи, алгоритми і моделі, які спираються на масштабну систему економічних індикаторів. Критерії їх вибору визначаються окресленням сфери прогнозування і мають враховувати нестабільність економічної системи та її складових, тому дослідження відповідності індикаторів реальним динамічним умовам є завжди актуальними. Важливо з'ясувати показники, які є індикаторами ефективності трансформацій регіонального ринкового простору. Вони мають бути універсальними (незалежними від динаміки ринку) та включати основні параметри ефективності.

На цій основі в системі індикаторів виділяємо показник ємності ринку, спираючись на очевидний факт: ємність ринку зростає — значить зростає його ефективність (рис. 5.7).

*Розробила автор

Рис. 5.7 Сутність ємності ринку

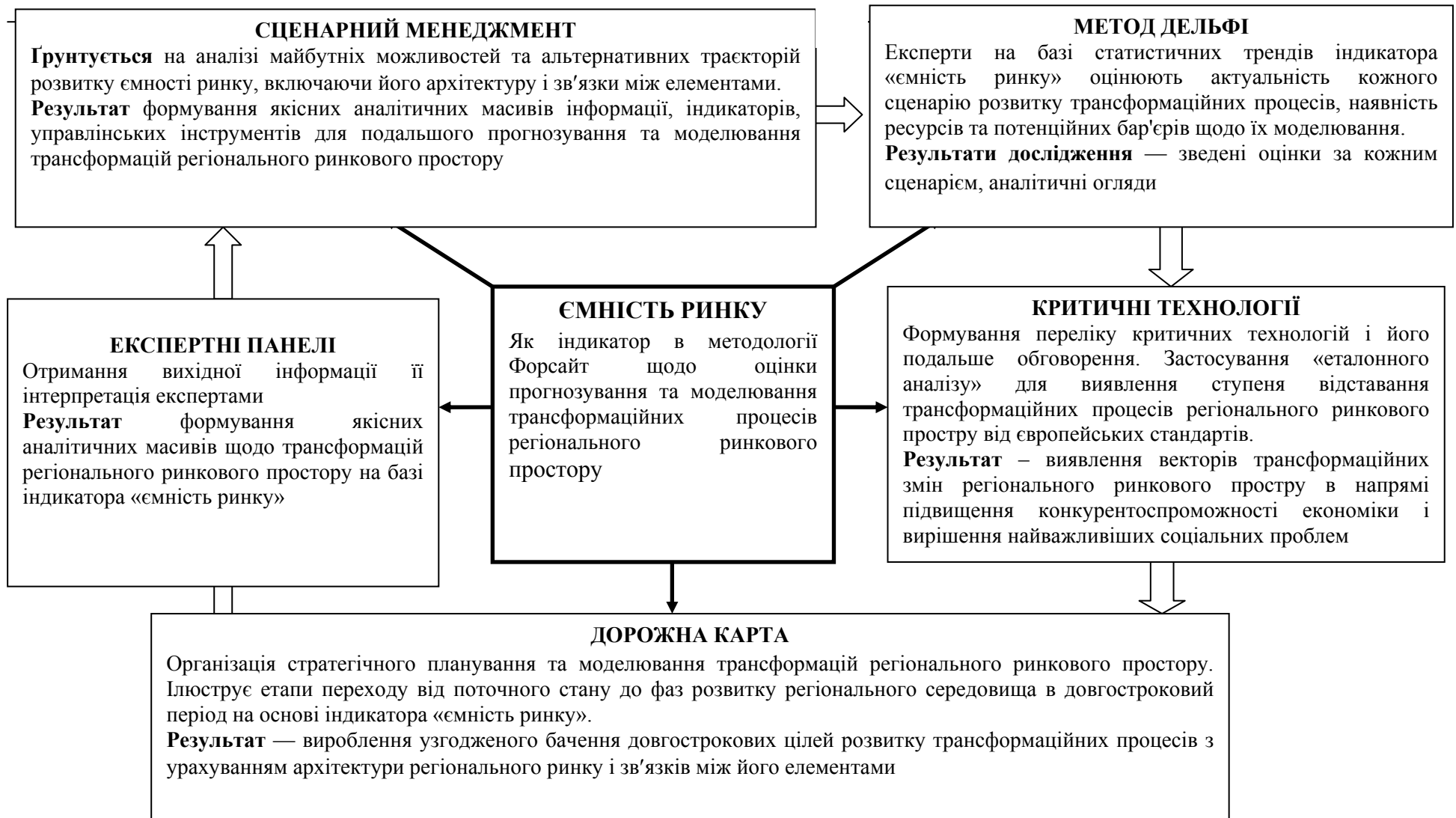
Ємність має прямий зв'язок із основними інструментами методології Форсайт, які на різних етапах використовують цей показник (рис. 5.8).

Поняття ємність ми розуміємо як весь обсяг матеріальних і нематеріальних товарів на ринку, включаючи його архітектуру і зв'язки між елементами на одиницю часу. Для можливості обчислення ємності ринку (незалежно від його розміру і специфіки) у майбутній моделі необхідно врахувати такі основні три залежні від часу складові:

- чинник впливу на елемент ринку $-f_{ik}$;
- коефіцієнт пропорційності між елементом архітектури i та продуктом k - a ;
- складова архітектури ринку (виробник) $-i$;
- об'єкт, на який здійснюється вплив (вид продукції) $-k$;

Розглянемо на прикладі ринку побутової хімії зміст зазначених складових. Як чинник впливу f_{ik} обираємо одну із складових трансформаційних процесів — децентралізацію влади. Вона по-різному впливає на торговців ринку побутової хімії — i та на ціновий діапазон конкретного виду продукції — прального порошку k у конкретний момент часу t . В результаті впливу змінюється ємність сегменту ринку пральних порошків i , відповідно, продавців іншої побутової хімії: вони всі змінюються. Така зміна нелінійна: наприклад, при негативному впливові відбувається спочатку накопичення нереалізованих обсягів продукції при незмінному виробництві, які зменшуються тільки через певний проміжок часу, так само як зменшується і чисельність зайнятих працівників. Ефективність цих трансформацій можна буде оцінити як різницю між ємністю ринку до змін та після них. Так вираховується ємність кожного ринку i в результаті формується загальний показник ємності ринку по регіону.

Під дією трансформаційних процесів ємність ринку може бути виражена як сумарний добуток трансформаційних чинників (f), що мають різну силу впливу (поправку, на яку забезпечує коефіцієнт пропорційності (a) на елементи ринку (i) та об'єкти впливу (k).

* Розробила автор

Рис. 5.8 Зв'язок інструментів методології Форсайт з ємністю ринку

Позначимо показник ємності ринку $V(t)$, тоді в момент часу t_1 :

$$V(t_1) = \sum_{i,k} a_{ik} * f_{ik} \quad (5.1)$$

Ємність всього ринку $V(t_1)$ це функція від зазначених вище елементів.

$$V(t_1) = F \begin{pmatrix} a'_{11}f'_{11} & a'_{12}f'_{12} & \dots & a'_{1n}f'_{1n} \\ a'_{21}f'_{21} & a'_{22}f'_{22} & \dots & a'_{2n}f'_{2n} \\ a'_{31}f'_{31} & a'_{32}f'_{32} & \dots & a'_{3n}f'_{3n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a'_{m1}f'_{m1} & a'_{m2}f'_{m2} & \dots & a'_{mn}f'_{mn} \end{pmatrix}, \quad (5.2)$$

де f'_{ik} — елемент трансформаційного впливу в момент часу t_1 .
Тоді в момент часу t_2 ємність ринку

$$V(t_2) = F \begin{pmatrix} a''_{11}f''_{11} & a''_{12}f''_{12} & \dots & a''_{1n}f''_{1n} \\ a''_{21}f''_{21} & a''_{22}f''_{22} & \dots & a''_{2n}f''_{2n} \\ a''_{31}f''_{31} & a''_{32}f''_{32} & \dots & a''_{3n}f''_{3n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a''_{m1}f''_{m1} & a''_{m2}f''_{m2} & \dots & a''_{mn}f''_{mn} \end{pmatrix} \quad (5.3)$$

Зміна ємності ринку за конкретним елементом ринку i видом продукції вираховуватиметься як різниця між обсягом в наступний момент часу:

$$\Delta V_{ik}(t) = V_{ik}(t_2) - V_{ik}(t_1) \quad (5.4)$$

Витрати елементів ринку — важливий показник, без якого не можна оцінити ефективність трансформацій. Обсяги витрат складових архітектури ринку для забезпечення конкретного показника ємності різні у кожен момент часу, а ефективність цих витрат вимірюється різницею обсягу в моменти часу t_2 і t_1 :

$$\Delta Q_{ik}(t) = Q_{ik}(t_2) - Q_{ik}(t_1), \quad (5.5)$$

де Q_{ik} — витрати елементів ринку в момент часу t для забезпечення ємності ринку $V_{ik}(t)$.

Ефективність трансформацій оцінимо за формулою, у якій врахуємо витрати елементів ринку i у момент часу t :

$$E = \frac{\Delta V}{\Delta Q} \quad (5.6)$$

Для демонстрації застосування моделі розглянемо, як описуватиметься ємність умовного ринку, причому абсолютно неважливо, який саме ринок розглядається. За законами ринку на всіх його сегментах присутні одні й ті самі основні суб'єкти та складові архітектури, а саме: виробники, споживачі, фінансово-кредитні установи, установи регулювання, посередники, ресурси.

В умовній моделі, як було подано вище, ємність ринку вираховується за формулою $V = a_{ik} * f_{ik}$. Присвоюємо індекс складовим архітектури ринку, за яким визначатимемо надалі показник ємності, сформований конкретною складовою. Номер індексу розташуємо у порядку значимості складової архітектури для ємності ринку:

- виробники (1),
- ресурси (2),
- споживачі (3),
- установи регулювання (4),
- фінансово-кредитні установи (5),
- посередники (6).

Максимальна ємність ринку (можливий обсяг виробництва продукції) за відсутності інших чинників впливу має вигляд:

$$V_{\max} = F(V_{1k}, V_{2k}), \text{ де}$$

$V_{\max}$ — можливий обсяг виробництва товару при відсутності інших чинників впливу.

Для наведених вище складових архітектури коефіцієнт пропорційності a між елементом архітектури i та продуктом k при малих змінах буде постійним. Статистичні дані протягом десятиліть засвідчують повільність змін у механізмах господарювання,

фінансово-кредитній та інших сферах. Безперечно, не варто забувати і про революційні зміни політичні чи науково-технічного прогресу (наприклад, поява і розвиток мобільного зв'язку), але вони є рідкісним винятком, тому досягають постійного рівноважного значення. Можемо записати:

$$a_{ik} \Big|_{i=1,2,3,4} = \text{const}$$

Коефіцієнт a – це алгебрична величина, може мати як знак «+» так і знак «-», що залежить від характеру дії трансформаційного впливу, тому ємність ринку V – змінна і може зростати та зменшуватись (рис. 5.9).

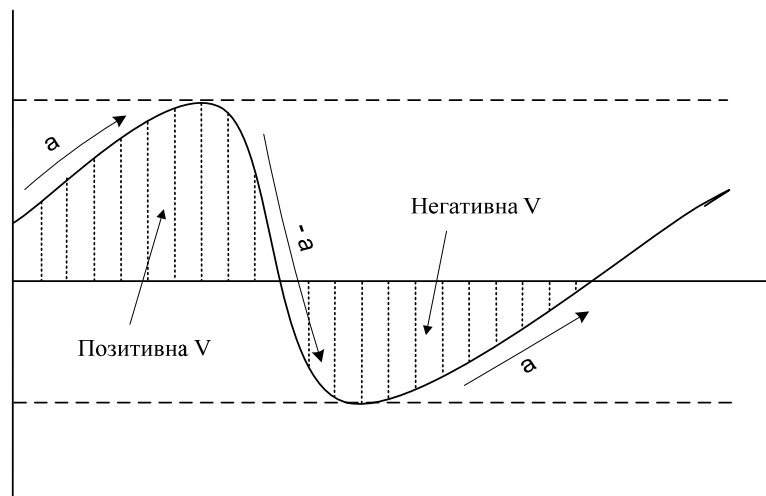

Рис. 5.9 Алгебрична інтерпретація ємності ринку V та коефіцієнта a

Інтерпретуємо зміни ємності V , щоб визначити коефіцієнт a та через чинник впливу f обрахувати його вплив на обсяг продукції на ринку.

Далі розглянемо, як визначається ємність ринку під впливом тільки однієї із наведених вище складових. Так, перш за все зазначимо, що $V_{1k} + V_{2k} = V_{\max}$ – максимально можливий обсяг виробництва товару за відсутності чи мінімізації впливу інших чинників.

Ємність ринку за умов формування під впливом категорії «споживання» дорівнює ємності ринку за умов впливу категорії «виробники», адже виробляється товарів і послуг стільки, скільки споживається, включаючи відстрочене споживання та збут, в тому числі експорт:

$$V_{1k} = V_{3k} - \text{умова збалансованості ринку}$$

Доведемо це рівняння. V_{1k} містить V_{2k} , без нього $V_{1k} = 0$, оскільки і $V_{2k} = 0$ без V_{1k} (малі трансформації з боку установ регулювання ніяк не впливають на ємність ринку). З формули $V_{\max} = F(V_{1k}, V_{2k})$, можемо записати:

$$V_{3k} = F(V_{1k}, V_{2k}) = F_0 + \frac{\partial F}{\partial V_{1k}} \Delta V_{1k} + \frac{\partial F}{\partial V_{2k}} \Delta V_{2k} + \frac{\partial^2 F}{(\partial V_{1k})^2} \Delta V_{1k}^2 + \frac{\partial^2 F}{(\partial V_{2k})^2} \Delta V_{2k}^2 + \dots$$

Через те що ΔV_{ik} мале (оскільки недалеко перебуває від рівноважного стану F_0) $\Delta V_{1k}^2 \dots$ – дуже мале, тому можемо знехтувати частиною рівняння $\frac{\partial^2 F}{(\partial V_{1k})^2} \Delta V_{1k}^2 + \frac{\partial^2 F}{(\partial V_{2k})^2} \Delta V_{2k}^2$, що робить залежність лінійною, тому ΔV_{2k} – зміни обсягу ресурсів дорівнюють нулю і $V_{3k} = F_0 + \frac{\partial F}{\partial V_{1k}} \Delta V_{1k}$, де F_0 – рівноважний стан ринку, отже $V_{1k} = V_{3k}$.

Ємність ринку, що формується під впливом категорії «установи регулювання» за умови позитивної дії трансформаційних процесів завжди менша за ємність при негативних трансформаціях:

$$\Delta V_{4k} (a > 0) < \Delta V_{4k} (a < 0)$$

Важливим є те, що установи регулювання впливають на ємність ринку, стимулюючи його в напрямку до рівноважного стану F_0 .

Ємність ринку, яка формується під впливом фінансово-кредитних установ (V_{5k}) залежить від k – об'єму сумарних ресурсів наявності споживачів та регулювання. V_{5k} збільшує витрати Q , але збільшує і ресурси, тому можемо записати: $V_{2k} - V_{5k} = Q$, де Q – витрати на ресурси.

Ємність ринку, що формується під впливом посередників, аналогічна до фінансово-кредитних установ і є частиною витрат та частиною сформованих ресурсів, тобто:

$$V_{6k} + V_{5k} + Q' = V_{2k}, \text{ де}$$

Q' – витрати виробництва;

$$Q = Q' + Q''$$

Q'' – плата за кредитні ресурси.

Загальна ємність ринку, яка є сумою ємностей ринків, що формуються під впливом кожної із складових виглядає так:

$$V_{ik} = V_{1k} + V_{2k} + V_{3k} + V_{4k} + V_{5k} + V_{6k}$$

З урахуванням раніше поданих тверджень і формул отримаємо: $V_{ik} = 2V_{1k} + V_{2k} + V_{4k}$ – ємність ринку у відносно рівноважному стані

залежить від виробників, ресурсів і регулювання, V_{4k} протягом нетривалого періоду часу $t \rightarrow \min = 0$. Звідси $V_{ik} = 2V_{1k} + V_{2k}$.

Ефективність трансформацій, яка визначається зміною відповідних параметрів у часі E має такий вигляд:

$$E = \frac{2\Delta V_{1k} + \Delta V_{2k}}{\Delta Q} = \frac{2\Delta V_{1k} + \Delta V_{6k} + \Delta V_{5k} + \Delta Q}{\Delta Q} = \frac{2\Delta V_{1k} + \Delta V_{6k} + \Delta V_{5k}}{\Delta Q} + 1 \Rightarrow$$

за нормальних, рівноважних умов ефективність має бути завжди більша за 1.

Оскільки трансформації здійснюють на ринок глобальний вплив і змінюють його загалом, то такий вплив існує на всі елементи, незалежно від їх величини, тому запропонований нами підхід може бути використаний для усіх сегментів ринку в будь-який період трансформаційних процесів. Практичний інтерес він представляє фактично для усіх агентів ринку:

аналітиків, які здійснюють детальний аналіз динаміки ринкових процесів і отримують можливість вдосконалити пропоновану методикою;

виробників, які зможуть адекватно оцінити ефективність трансформацій для конкретного підприємства;

посередників, які отримують можливість прорахувати зміну ємності як ринку матеріальних, так і нематеріальних товарів;

фінансово-кредитних установ та інвестиційних фондів — для визначення доцільності кредитних операцій у періоди трансформацій,

партнерів і інвесторів, які зможуть на відстані оцінити результативність управління процесами перетворень тощо.

Крім цього зауважимо, що оцінка ємності усього ринку за запропонованою методикою не зменшує ефективності поданого підходу для окремих сегментів, оскільки ефективність моделі залежить тільки від обраного діапазону дослідження та правильності оцінки впливу трансформаційних чинників.

Важливо зауважити, що хоча ефективність трансформацій у короткостроковому періоді визначається як незалежна від регулювання, трансформації, які здійснюють під впливом установ регулювання часом є радикальними для ринку. Зупинимось на цій складовій для демонстрації її актуальності та вирахування ємності ринку й ефективності трансформацій у довгостроковому періоді.

Регулювання як управлінський вплив на ринковий простір необхідне для того, щоб не допустити конфліктів, проблем та

катастрофічних наслідків будь-яких перетворень. Оскільки на кожен елемент регіонального ринкового простору здійснюється вплив системи регулювання, очевидно, що має місце і зворотний вплив — трансформацій регіонального ринкового простору на систему регулювання. Цей зворотній вплив за силою рівний прямому впливові, за винятком світового регулювання, а саме: перетворення, які відбуваються в архітектурі ринкового простору територіальної одиниці не можуть здійснити впливу на нього, такий вплив можливий лише у разі значних трансформацій усього регіонального простору країни. Тоді інші складові механізму регулювання активізуються для того, щоб стримати цей вплив і мінімізувати втрати (збільшити ефективність). Зворотній вплив різний за силою: найбільший — на саморегулювання, далі — регіональне, найменший — на державне регулювання. Вважаємо, що сила впливу кожної із складових системи регулювання на елементи регіонального ринкового простору протилежна силі зворотного впливу. Розглядаючи цей вплив як єдиний процес, його сукупну дію пропонуємо розглянути у вигляді формули 5.7.

$$\sum_1^n F_i A_i * \sum_1^m f_j a_j = - \sum_1^m f_j a_j * \sum_1^n F_i A_i, \quad (5.7)$$

$n = 4, m = 1 \dots N$

де $\sum_1^n F_i A_i$ — сила впливу важелів регулювання (світового, державного, регіонального, та саморегулювання) на стимулювання трансформаційних процесів елементів регіонального ринкового простору;

$\sum_1^m f_j a_j$ — сила впливу трансформацій регіонального ринкового простору на складові механізму регулювання.

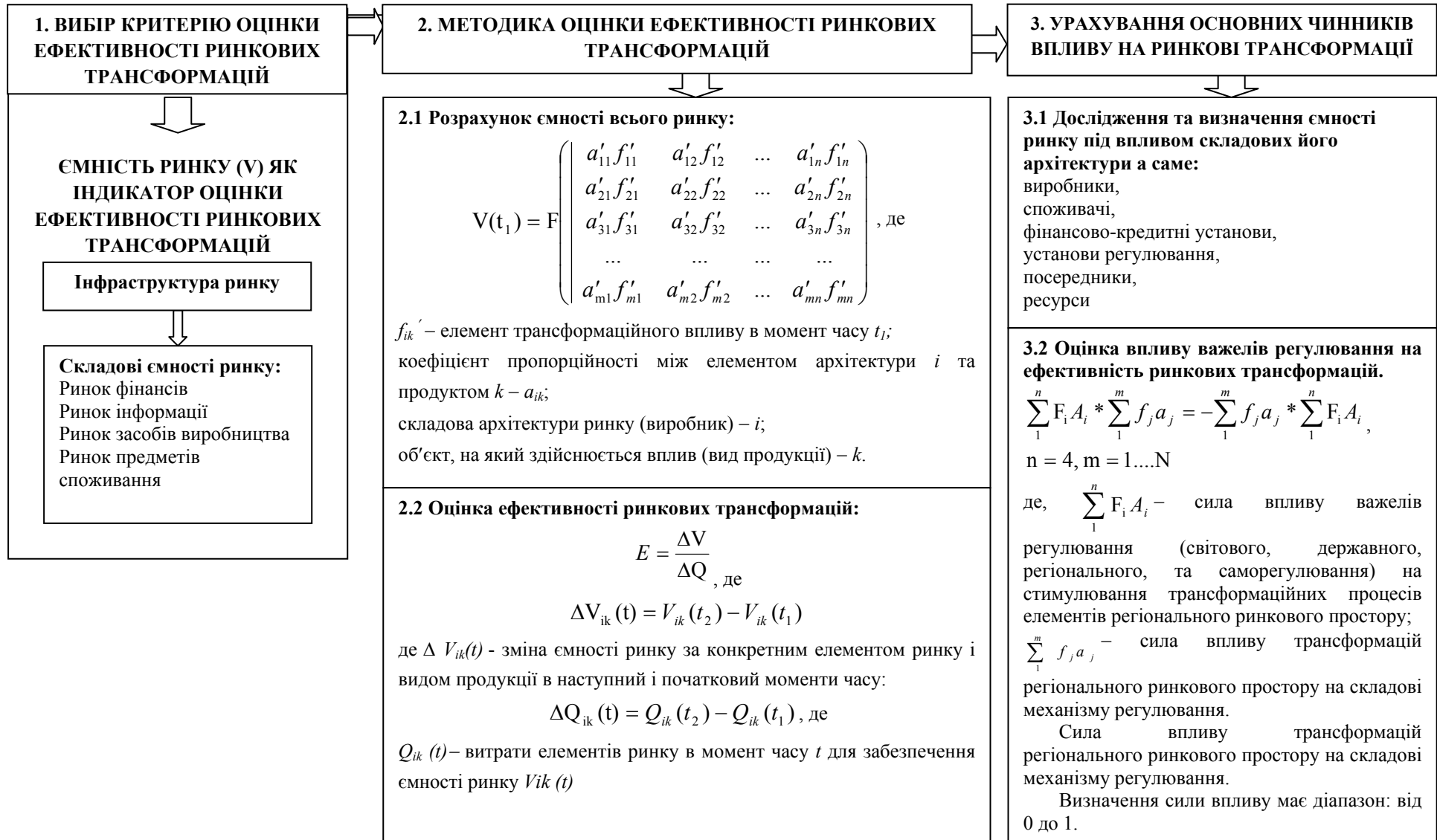
Визначення сили впливу має діапазон: від 0 до 1.

Така оцінка може проводитися зацікавленими у визначенні якості процесу агентами господарської діяльності:

- регіональними та державними органами влади;
- місцевим самоврядуванням;
- об'єднаннями підприємців;
- організаціями ринкової інфраструктури;

- міжнародними організаціями, що представляють інтереси великого бізнесу або інвесторів;
- консалтинговими та рейтинговими фірмами.

Узагальнення складових частин запропонованої моделі та послідовність її формування для оцінки ефективності ринкових трансформацій подано у вигляді схеми (рис. 5.10). Умовно цю послідовність ми подаємо у вигляді етапів, кожен з яких спирається на основні складові елементи. Також подано математичне вираження елементів, що може бути вираховано за допомогою математичних програм на основі статистичних баз даних.

*Розробила автор

Рис. 5.7 Формування моделі оцінки ефективності ринкових трансформацій

На основі наведеного вище сформулюємо перспективи наукових досліджень архітектури регіонального ринкового простору:

- для національної економіки — розробку засад теорії та методології основ для ефективного розвитку національного ринкового простору (соціальних, культурних, фінансових, економічних, інформаційних, інституціональних);
- для регіональної економіки:
  - формулювання наукових засад для подальших досліджень регіонального ринкового простору;
  - розробку методологічних засад регулювання ринкового простору як гармонійного та консолідованого;
  - створення ефективних методичних основ відтворення регіональної економіки;
  - використання методики «Форсайт» для прогнозування та планування, діагностування та моніторингу регіонального ринкового простору (або його складових);
  - формування засад визначення процесів розвитку регіонального ринкового простору та його безпечного функціонування;
  - підвищення ефективності методів діагностики та прогнозування ефективності розвитку регіональних ринків;
  - прискорення процесів інституціоналізації інформаційної економіки на рівні національного господарства та регіонів з урахуванням балансу економічних та соціальних інтересів.

ПІСЛЯМОВА

За умов світової глобалізації, динамічних ринкових процесів та інтеграційних перетворень висвітлення питань, пов'язаних із формуванням теоретико-методологічних засад, трансформації регіонального ринкового простору набуває особливої актуальності. Ця актуальність зумовлена ще й зростаючою роллю регіонів та їх економік у ринковому просторі держави і світу. Перетворення ринкового простору територій є рушійною стимулюючою силою змін на крайньому рівні. Ці зміни глобальні та спричиняють деформацію наявних економічних систем, що в умовах відкритої економіки та єдиного ринкового простору як надає стимулів та активізує господарську діяльність, так і формує непрогнозовані наслідки непереборної сили.

Вітчизняні та зарубіжні науковці і дослідники економік різних епох описують ринковий простір у забарвленні ринкових процесів, що відбуваються у відповідний період часу, порівнюючи його з тими дослідженнями, результати яких відомі. Наслідком таких наукових досліджень є системна розробка регулівних заходів, прогнозів розвитку на різний термін. Специфічна ж особливість ринкового простору — у невідповідності розвитку, його дослідження завжди актуальні і нові. Арсенал методологічних підходів та інструментів трансформаційних економік потребує безперервного оновлення з урахуванням сучасних законів розвитку, змін в національних та бізнесових інтересах, переорієнтації потреб населення. На цій основі обґрунтовується актуальність дослідження теоретичних та методологічних засад трансформацій ринкового простору регіонів як основи економіки держави, її перспектив та пріоритетів розвитку, місця у світовому співтоваристві.

Монографічне дослідження, виконане з метою висвітлення вищевказаних питань дає підстави зробити такі висновки.

1. Теоретико-методологічні питання, особливості ринкової трансформації та процеси суспільного прогресу визначають спрямованість економіки та її відповідність змінам у світовому господарстві і активному розповсюдженні дії законів інформаційної економіки, інформаційного суспільства. Регіон позиціонується як базова складова ринкової трансформації в системі цілісності та складових національного господарства. Обґрунтованість складових та

сутності змін ринкової трансформації, її вплив у регіонах на загальнонаціональні процеси економічного та соціального розвитку формують новітні засади механізмів регулювання в системі знань регіонального менеджменту. Визначення концептуального бачення ринкових змін в Україні, які пов'язані зі змінами ринкового простору та їх орієнтацією на Європейські стандарти економіки та соціальної сфери ґрунтується на комплексному баченні єдиного регіонального простору та перспектив розвитку країни. Визначено розуміння ринкового потенціалу та обґрунтовано актуальність його дослідження в розрізі складових системи регіонального управління, що пов'язані з регулюванням процесів відтворення ринків фінансів, інформації, праці та ін. У системі регіонального менеджменту такі визначення сприятимуть формуванню нових напрямів дослідження: теорії та методології регіональних ринків; ринкової архітектури та засадам її діагностування; адаптації світового досвіду планування та прогнозування розвитку ринкового середовища. Впровадження таких знань надасть стимулів у процесах активної підтримки та нарощення темпів бізнес-інкубування та формування засад кластерної економіки.

2. Державне та регіональне регулювання трансформацій регіонального ринкового простору України передбачає накопичення знань відповідних до забезпечення потреб прогресивних змін в економіці та соціальній сфері, ефективному функціонуванні ринків, впровадженні новітніх стандартів ринкової культури. Сучасна теорія та методологія регіонального менеджменту надає можливості активного вивчення та відповідної адаптації щодо дії перебігу ринкових процесів у різних країнах та різних типах економічних систем. Визначено складові механізму регулювання (державне, світове, регіональне, ринкове), висвітлено його вплив на ефективність ринку і трансформаційних процесів, виявлено наявність зворотного впливу агентів ринкового простору на ключові явища та процеси системи регулювання. Сформульовано критерії ефективності різних видів регулювання трансформацій регіонального ринкового простору. Особлива увага надається депресивним територіям та підходам до їх регулювання. Надано комплексного визначення порівняльним оцінкам впливу стратегії ринкової трансформації на розвиток регіонів та реалізацію державної регіональної політики. Обґрунтовано необхідність моніторингу наслідків регіональних трансформацій і відповідних проблем, який є системою статистичної звітності,

збирання та аналізу інформації, здійснення додаткових інформаційно-аналітичних обстежень та діагностики стану, тенденцій розвитку. В системі досліджень ринкових регіональних трансформацій ці результати сприятимуть систематизації знань про трансформації та нададуть можливість розробляти інструменти технології оптимізації регулювання в системі регіонального менеджменту.

3. Методологічні засади трансформацій регіонального ринкового простору сприяють формулюванню парадигми законів і закономірностей розвитку регіонального ринкового простору. Окреслено та систематизовано загальні і специфічні закони ринкового середовища, які є найбільш впливовими на формування моделі регіональної економічної системи та є пов'язаними з такими процесами, як інтеграція, глобалізація, кооперація, спеціалізація. Досліджено специфічні закони, що поділяються на гнучкі (діють у всіх економічних системах і не залежать від зв'язків між агентами та їх деформації) та негнучкі (діють у сучасній моделі економічної системи і змінюються (чи зникають) при зміні чи деформації системи). Досліджено гнучкі закони, які нині в ринковому регіональному просторі набувають всеохопного масштабного характеру: зростаючої інформованості; синергії; інтеграції. Визначено і доведено, що, по-перше, закони розвитку ринку не просто пов'язані між собою, вони взаємозумовлюють один одного і діють як єдиний механізм. Той закон, який не «вписується» в наявну систему законів (так само як агент ринку в існуючу нині економічну модель), або змінюється, або зникає. По-друге, ці закони впливають не тільки на побудову ринку, але й на механізми організації, мотивації, контролю, планування, прогнозування і регулювання регіонального середовища. У сукупності закономірностей розвитку сформовано три групи: економічної системи, елементів ринкового простору, зв'язків між елементами ринкового простору, що забезпечують ефективність відтворення регіональних ринків та формують потенціал економічного та соціокультурного прогресу. У процесах трансформації агентів констатовано наявність «зони оптимальності», «критичних зон», «зон пригніченого стану» та «зони толерантності», які відповідають їх витривалості (стійкості до впливу). Визначено основну закономірність розвитку зв'язків між агентами ринкового простору: агенти ринкового простору пов'язані

між собою зв'язками різного характеру, міцності та тривалості. В системі регіонального управління такі положення щодо методології регіональних ринків сприятимуть підвищенню ефективності застосування інструментарію планування та прогнозування трансформаційних процесів регіонального ринкового простору.

4. Теоретично обґрунтовано необхідність дослідження та системного вивчення процесів та явищ в архітектурі регіонального ринкового простору. Особливої актуальності такі дослідження набувають в умовах трансформацій економічної та соціальної системи регіону. Доведено, що саме архітектура регіонального ринкового середовища відображає сучасну інтерпретацію нових економічних процесів за допомогою адекватної зміни структури ринку, визнання її відповідності до потреб території та активної можливості забезпечувати прогресивні зміни в масштабах національної економіки. Визначено сутність архітектури ринкового простору регіону, яка є відкритою ієрархічною, консолідованою системою взаємопов'язаних і взаємозалежних ринків у комплексному баченні механізмів, інструментів, дій безперервного відтворення економічного та соціального середовища, що мають просторове відображення та модельний випадок. Ключовим елементом архітектури регіонального ринкового простору є інфраструктура ринку, яка забезпечує його відтворення та надає можливості стрімко реагувати на дію законів. Розглянуто властивості та функції архітектури, запропоновано класифікацію факторів впливу, що забезпечують формування її управлінської ефективності. Надані положення теорії та методології щодо процесів та явищ формування архітектури регіонального ринкового простору важливі для усвідомлення суті трансформаційних змін, діагностики ринкового простору, визнання ефективності реформ та визнання тенденції розвитку.

5. Доведено та обґрунтовано з позиції теорії та методології регіонального менеджменту, що регіональна ринкова архітектура є активним проявом економічних потреб і інтересів, тому вона віддзеркалює трансформації, які є вже впровадженими та потенційні. Визначено економічний інтерес як основу змін ринкового простору регіону. Розглянуто наслідкові ефекти змін та конфлікти інтересів між агентами регіонального ринкового простору. Як наслідок

конфлікту ринкових інтересів визначено активне розповсюдження в регіонах України нової моделі управління — імперіалістичного менеджменту, яка використовує неординарні методи досягнення цілі, пов'язані з розподілом ресурсів, продукції та виробничих потужностей у просторі ринку. Обґрунтовано, що саме економічні інтереси повинні мати відображення (аналіз, діагностика) в системі засад регулювання ринкового простору та формуванні його ефективної, відповідної до світових стандартів регіональної архітектури. Запропонований підхід щодо рушійних сил формування регіонального ринкового простору, по-перше, формує базу подальших досліджень його архітектури, по-друге, сприятиме розвитку наукових досліджень, методологічних та практичних підходів у цій сфері, по-третє, сформулює ефективні методики управління трансформаціями ринкової регіональної архітектури, планування та прогнозування наслідків її змін.

6. Формування архітектури регіонального ринкового простору України під впливом трансформаційних процесів демонструє особливості та наявність специфічних характерних рис. Така неоднорідність формує чотири групи регіонів залежно від рівня розвитку галузей. Виявлено, що архітектура ринкового простору регіонів цих груп різна через її формування під впливом немобільних чинників (географічного розташування, природних ресурсів, трудового потенціалу та ін.). Побудовано галузеву архітектуру ринкового простору окремих регіонів за кількістю зайнятого населення, наведено їх специфіку та виявлено, що пріоритетними у регіонах є ті галузі, які сформувалися історично завдяки наявним ресурсам чи географічним умовам. Трансформації ринкового простору регіонів, змінюючи його елементи, створюючи нові ринки та змінюючи архітектуру, разом із цим не впливають на наявну ринкову спрямованість, а швидше поглиблюють її спеціалізацію. Це наслідковий ефект трансформаційних процесів змішаного типу, який, окрім іншого, посилює нестабільність, ризик і необхідності зміцнення ринкового потенціалу, яке можливе тільки завдяки сучасним управлінським інструментам та технологіям. До найбільш ефективних та результативних управлінських технологій належать: адаптування світового досвіду, кластеризація економіки, активне

інкубування бізнесу та інші, що спрямовані на максимальну ефективність до стратегічної мети.

7. Дослідження досвіду розвинених країн щодо трансформацій регіонального ринкового простору, вивчення накопиченого світового досвіду з питань теорії та методології регіонального менеджменту передбачає висвітлення особливостей формування архітектури регіонального ринкового простору США та Японії. Саме ринкова архітектура цих країн є визнаною як ефективна з позиції ринкового прогресу. Побудовано їх моделі регіональної ринкової архітектури та виявлено, що фінансова ефективність (теперішня чи майбутня) є пріоритетним напрямом формування, тому активно розвиваються усі ті напрями та зв'язки, на основі яких може бути створена така ефективність: кластерні об'єднання, інформаційні ринки, зростання сфери послуг тощо. Визначено, що трансформації цих країн відбувалися по-різному, але їх орієнтація одна — наукоємність, інформаційна структура, кластеризація, відкритість, використання важелів державного впливу на стрибкоподібний розвиток регіональної економіки. Наведені результати та висновки сприяють формулюванню пріоритетних напрямів трансформацій регіональних господарських комплексів і дозволяють сформулювати ефективний управлінський інструментарій.

8. Особливості та проблеми формування архітектури регіонального ринкового простору в постсоціалістичних країнах (Чехія, Польща, Угорщина) висвітлюють основні риси моделей економічних систем цих країн та їх регіонів у період глибоких трансформацій за умов схожості початкових умов розвитку. Розглянуто моделі реформування економіки цих держав, які при різному управлінському інструментарії та особливостях реалізації реформ на державному та територіальному рівнях, об'єднані спільними рисами. Виявлено, що спільними рисами економік та систем регулювання є: сприяння розвитку малого і середнього бізнесу усіма агентами економічної системи регіонів та держави; кластерні ініціативи; ліберальне законодавство, в тому числі податкова політика; активний розвиток сфери послуг; лібералізація ринку, валютної системи та зовнішньої торгівлі, стимулювання залучення прямих іноземних інвестицій. Наголошено, що відмінні риси трансформацій досліджуваних країн сформовані перш за все

пріоритетними цілями трансформаційних перетворень (підприємництво, соціальна сфера, міжнародні зв'язки та ін.), специфічними особливостями культурного і економічного розвитку, географічними передумовами формування зовнішньоекономічних зв'язків. Архітектура ринкового простору у постсоціалістичних країнах була сформована під впливом трансформаційних процесів, частина з яких стимулювалася державою і місцевою владою, а частина ні. Друга частина була викликана більш впливовими чинниками (наприклад, світовими, загальнодержавною політикою), аніж ті, на які країни змогли відреагувати. Теоретичні знання, отримані з такого дослідження, мають стати потужними платформами у формуванні управлінських технологій активного адаптування світового досвіду та залучення підходів, методів, моделей та методик управління, регулювання і прогнозування, здатних сформулювати пріоритетні напрями відповідних трансформацій у територіях України та створити ефективний ринковий простір регіонального, міжрегіонального та національного масштабу.

9. Проблеми інтеграції України у світовий ринковий простір на підставі дослідженої системи знань регіонального менеджменту поділяються на три блоки: економічні, управлінські, ринкові. Така класифікація розкриває ключові особливості територіальних трансформацій. З найбільш впливових проблем визнано корумпованість, як основний гальмівний чинник розвитку, який змінює галузеві пріоритети у регіонах і стимулює тіньову економіку; нерівномірність і значну розбалансованість у розвитку галузей реального сектору економіки; відсутність конкурентоздатних підприємств, інформаційної прозорості в системі державної та регіональної влади. Досліджено причини відсутності в Україні єдиного міжрегіонального ринкового простору, що суттєво гальмує розвиток міжнародної торгівлі: мобільні та немобільні особливості регіонів у тому числі: агрокліматичні умови та сформована ними структура промисловості (немобільні особливості), міграція населення і трудових ресурсів, як наслідок, економічний дисбаланс та занепад територій (мобільні особливості). Встановлено наявність умовної полюсності регіонів, що пов'язано з ринком праці і свідчить про розташування біля регіону з розвиненою економікою та

ринковим простором також міцних з фінансово-економічного погляду території. Сформульовані положення є активно підставою для формування технології сценарування в розробці стратегічних планів та прогнозів розвитку міжрегіональних комунікації та відповідних процесів кластеризації.

10. Адаптація зарубіжного досвіду трансформаційних процесів, накопичених знань з теорії та методології транзитології до українських реалій передбачає формулювання складових змін інтеграційного процесу, що здійснюється через оцінку позитивного світового досвіду. Сформульовано передумови активізації входження регіонів України у світове ринкове середовище: економічні, геополітичні, ринкові. Необхідна активізація сфери послуг; виділення пріоритетних галузей економіки та стимулювання їх розвитку; підтримка малого і середнього бізнесу як з боку держави і територіальних органів влади, так і з боку сфери освіти, комерційних інвесторів, інших інституцій; формування кластерної економіки у територіях на основі ефективних довго- та середньострокових стратегій розвитку. Висвітлено адаптивну характеристику стратегічного планування, оскільки світовий досвід наголошує на його необхідності як і на інформатизаційному процесі, який має бути основою управління стратегією розвитку регіону. Визначено важливість агентств регіонального розвитку як необхідної складової для реалізації регіональної стратегії та запропоновано схему їх використання. Запропоновано алгоритм стратегії розвитку регіонів, який покладається в основу підходів формулювання і реалізації стратегії. Для висвітлення функцій регіонального управління для реалізації стратегії подано концептуальну схему механізму адаптації світового досвіду. Трансформації регіонального ринкового простору України із урахуванням зазначених складових допоможуть надати процесам розвитку потрібний вектор і створять передумови для ефективного функціонування агентів архітектури ринкового простору територій, формування міцних міжрегіональних зв'язків, розвитку регіональної та національної економіки.

11. Вітчизняний досвід трансформацій ринкового простору передбачає систематизацію та дослідження знань з питань висвітлення потенціалу територіального розвитку, що залежить від ефективного функціонування реальної економіки у регіонах.

Розглянуто галузі, які за статистичними даними формують зведений бюджет нашої держави та виявлено, що такою основою є торгівля, готельно-ресторанний бізнес, освіта та наука, транспорт та послуги пошти. Такі галузі, як легка, будівельна промисловість, індустрія розваг та відпочинку, культура і спорт фактично не наповнюють бюджет і, відповідно, не можуть без проведення модернізації бути основою економіки та формувати ефективний ринковий простір. Досліджено ВРП регіонів та виявлено, що розвиток регіонів останнє десятиліття характеризується поступовим зосередженням економічного зростання, а також виробничого, інвестиційного, фінансового, трудового потенціалу в незначній кількості регіонів. У більшості регіонів України спрямованість реального сектору економіки монофункціональна, лише одна чи дві галузі відіграють основну роль у формуванні його основних показників. Схильність регіонального ринкового простору до ефективних трансформацій демонструє зростання кількості малих підприємств, які є основою ринкових відносин у регіоні, індикатором розвитку його економічного та фінансового простору. Обґрунтовано, що кризовий стан малого бізнесу в Україні спричинений жорсткими регулятивними нормами і надмірними податками, відсутністю підтримки з боку банківської системи та великого бізнесу, який стимулює його перехід на вищі технологічні рівні. Викладені положення мають стати основою для активізації фінансового простору регіонів, реформування реального сектору економіки шляхом визначення пріоритетів розвитку галузей вищих технологічних укладів, модернізації і реструктуризації підприємств галузей, потенційно спроможних до інноваційно-інвестиційної активності.

11. Дослідження вітчизняного досвіду трансформацій ринкового простору передбачає систематизацію знань щодо потенціалу територіального розвитку, що залежить від ефективного функціонування реальної економіки у регіонах. Досліджено галузі, які за статистичними даними формують зведений бюджет нашої держави та виявлено, що такою основою є торгівля, готельно-ресторанний бізнес, освіта та наука, транспорт та послуги пошти. Такі галузі як легка, будівельна промисловість, індустрія розваг та відпочинку, культура і спорт фактично не наповнюють бюджет і,

відповідно, не можуть без проведення модернізації бути основою економіки та формувати ефективний ринковий простір.

Досліджено Валовий регіональний продукт регіонів та виявлено, що розвиток територій останнє десятиліття характеризується поступовим зосередженням економічного зростання, а також виробничого, інвестиційного, фінансового, трудового потенціалу у незначній кількості регіонів. У більшості регіональний утворень України спрямованість реального сектору економіки монофункціональна, лише одна чи дві галузі відіграють основну роль у формуванні його основних показників.

Основою для активізації ринкового простору регіонів є реформування реального сектору економіки шляхом визначення пріоритетів розвитку галузей вищих технологічних укладів, модернізації і реструктуризації підприємств галузей, потенційно спроможних до інноваційно-інвестиційної активності.

12. Проблеми ринкових трансформацій у регіонах України демонструють наявність конфліктності в орієнтації на моделі розвитку. Так, західні та центральні регіони України обрали європейську модель ринку (з орієнтацією в ринковій архітектурі на сферу послуг), східні — зони трансформаційних конфліктів, оскільки реформування спрямовувалось одночасно на дві полярні моделі ринку (з орієнтацією на видобуток копалин та застарілу за технологіями індустрію) — російську (наявні лише незначні елементи європейської). Визначено проблеми ефективних ринкових трансформацій у регіонах: економічні, управлінські, інституційні, ринкові, соціокультурні. Перша група — проблеми невідповідності розвитку економічної системи її реальним можливостям; друга — формування системи регулювання та стимулювання відтворення ринкового середовища та невідповідності управлінського забезпечення ринковим змінам; третя — активного становлення інститутів ринку та ринкового забезпечення; четверта — формування ринків, їх інфраструктури, конкуренції, активної чи пасивної дії законів ринкового середовища, появи та розширення кола виробників товарів та надання послуг, стимулювання попиту; п'ята — невирішення регіональних соціокультурних конфліктів та проблем. Констатовано, що наявність критичної маси проблем та конфліктів має призвести до проривного завершення ринкової трансформації на рівні регіонів і загалом національної економіки. Подані положення

сприятимуть усвідомленню регіональних конфліктних змін і визначенню спрямування процесів ринкової трансформації та наданню їй європейського вектора завдяки підтримці процесів модернізації індустрії та системної підтримки інформаційної галузі.

13. Дослідження теорії та методології з питань формування та використання фінансових ресурсів територій як фактору активізації реальної економіки регіонального ринкового простору передбачає розгляд особливостей цього процесу. У системі фінансових ресурсів місцевих бюджетів важливу роль відіграють їх доходи та методи, за якими ці доходи формуються. Частка місцевих податків і зборів в обсязі доходів місцевих бюджетів мала, що свідчить про нереалізованість принципу самостійності місцевих бюджетів. Виявлено високу залежність місцевих бюджетів від дотацій з державного бюджету, що зменшує їх зацікавленість у збільшенні місцевих податків. Активність ринкового простору та інтенсивність руху фінансових потоків концентрується там, де зосереджений бізнес — в центральному регіоні (Київ та Київська область) та великих містах. Наслідок такого стану — диспропорція між попитом і пропозицією робочої сили, в тому числі висококваліфікованої та активізація міжрегіональної міграції. Визначено, що одним із головних напрямів соціально-економічної політики уряду та держави в регіонах повинно бути не лише зменшення диференціації у доходах населення, а й досягнення стійкої позитивної динаміки добробуту населення на основі збільшення платоспроможного попиту, зокрема підвищення заробітної плати працюючого населення. Як важливу складову фінансових ресурсів регіонів, досліджено інвестиційний клімат, який є несприятливим через незначну кількість конкурентоспроможних об'єктів для інвестування та непідготовленість суб'єктів господарювання до впровадження інновацій. Сформульовано фінансові проблеми регіонів та виділено основні групи відповідних проблем для Черкащини, а також рекомендовані напрями їх подолання чи зменшення негативних наслідків.

14. Дослідження реального сектору економіки регіонів та фінансових ресурсів місцевого самоврядування зумовили необхідність дослідження ролі малого підприємництва у трансформаційних процесах фінансового простору регіонів. Малий бізнес є основоположним для ринкового простору регіонів у

більшості розвинених країн, причому настільки, що своїм розвитком зазначені країни завдячують саме йому. Кількість малих підприємств на тисячу осіб населення в Україні складає 4, в Чехії — 12,4, Польщі — 51,3, Росії — 7, США — 74, ФРН — 37, ЄС — 45. Встановлено, що ефективність розвитку малого підприємництва у регіонах України пов'язана передусім із ринковими можливостями, наявністю ресурсної бази, ринковою культурою, інформаційним забезпеченням. Головною перешкодою розвитку малого бізнесу в Україні є низький рівень капіталізації, пов'язаний із труднощами в доступі до комерційних кредитів. На такий стан малого бізнесу в Україні впливають особливості, які суттєво відрізняють його від підприємництва більшості зарубіжних країн, а саме: низький рівень технічної озброєності та рівень управління, недостатність досвіду ефективної діяльності та прагнення до максимальної самостійності (зарубіжні малі підприємства, на відміну від українських, активно використовують франчайзинг); поєднання в межах одного малого підприємства кількох видів діяльності, недостатня інфраструктура та практично повна відсутність державної фінансово-кредитної основи малого підприємництва, невпевненість західних партнерів.

Визначено пріоритетні завдання України для розвитку малого бізнесу залежно від виду стратегічного підходу та обґрунтовано напрями і джерела їх реалізації, які стосуються: зміни ставлення держави до малих підприємств, корегування кредитної і заставної політики через систему пільг і програм лояльності, вдосконалення архітектури ринкового простору регіонів шляхом створення інститутів підтримки і управління діяльністю малого бізнесу та ін. Державне регулювання цього сектору економіки має бути реалізоване через: прийняття ліберального закону про малий бізнес, задіяння відповідних економічних важелів регіонального фінансово-економічного простору для переходу на другий стратегічний підхід до розвитку малого бізнесу.

15. Досліджено можливості методології Форсайт в оцінці перспектив розвитку регіонального ринкового простору. Питання висвітлені з метою здійснення наукового передбачення регіональних систем як об'єктів управління. Наукові знання регіонального прогнозування доповнюють і розширюють можливості стратегічного планування як базового інструменту управління територією в умовах

поширення стандартів інформаційної економіки. Розглянуто позиції стратегічного планування у розрізі світового досвіду, виділена в самостійну галузь практика стратегічного планування і прогнозування. Досліджено історичні етапи формування Форсайт-прогнозів. Виявлено, що проведення Форсайт-досліджень актуальне для міждисциплінарних досліджень, формування стратегій підтримки нових ринків. Визначено найбільш популярні нині методи прогнозування розвитку процесів, які відбуваються у складних адаптивних системах. Активно отримують своє визнання нові форми прогнозування і довгострокового планування: прогнозне програмування, макроекономічні та галузеві тренди, сценарна розвилка, онлайн-опитування, цеху майбутнього, технологічні дорожні карти. Оцінена ефективність досліджень підходів до визначення перспектив науки, техніки, соціальної сфери з позиції «пропозиції» та «попиту». Найбільш успішним визнаний підхід з позиції «попиту», який відповідає прямим економічним інтересам усіх агентів ринкового простору. Національні школи Форсайт-технологій орієнтовані на вирішення національних проблем, визначення перспектив національних, регіональних, галузевих економік. Виділено характеристики, якими вирізняється специфіка державних Форсайт-проектів: масштабність, довгостроковість в організації і отриманні результатів, інформаційна ємність, витратність, складність оцінки ефективності і результативності. Сформульовано інструменти методології Форсайт в оцінці перспектив розвитку регіонального ринкового простору та ключові принципи проведення Форсайт-досліджень на державному та регіональному рівні. Запропоновано узагальнений алгоритм проведення Форсайт-дослідження щодо ринкового середовища, регіонального чи галузевого ринків. Доведено позитивні потенційні можливості застосування Форсайт-технологій в дослідженні трансформацій регіонального ринкового простору України. Особливо уваги рекомендовано приділяти виявленню критичного впливу складових архітектури ринку та підбору важелів його регулювання.

16. Використання сценарного менеджменту для управління трансформаційними процесами регіонального ринкового простору демонструє можливості використання сценарного підходу в багатотрансформаційному ринковому просторі територій України. Нова парадигма методів, що застосовується до управління мінливим

простором, синергована з різних видів планування, прогнозування і організації водночас. Найцінніша риса такого підходу — не очікування зміни, але її стимулювання, причому в напрямі, який максимально ефективно вирішить ситуацію і забезпечить її очікуваний і керований розвиток. Проаналізовано позитивні і негативні риси сценарного менеджменту для технології регулювання трансформаціями ринкового регіонального простору та запропоновано алгоритм сценарного менеджменту. Обґрунтовано виділення в окрему групу методів генерування ідей та сценарування, а також їх належність до системи прогнозування Форсайт, яка нині є передовим управлінським всесвітньовідомим інструментом. Виділено основні принципи мислення, які є основними методами генерування ідей сценарування для регулювання трансформаційними процесами регіонального ринкового простору.

17. Визначення спрямованості трансформаційних процесів регіонального ринкового простору України спирається на дослідження особливостей та послідовності змін у Черкаській області. Висвітлено основні негативні наслідки трансформацій ринкового простору території: малоприбуткова сільськогосподарська спеціалізація, скорочення сфери виробництва, міграція населення, зростання безробіття, низький рівень доходів громадян. Зважаючи на результати дослідження та керуючись мінливістю масштабів і наслідків змін, а також тим, що оцінка ефективності цих змін має мінімально залежати від специфіки галузі і ринку, запропоновано індикатори трансформацій, найбільш адаптовані до технологій — ємність ринку, динаміка змін кількості агентів ринкового простору та складових відповідної архітектури. Оскільки трансформації здійснюють на ринок глобальний вплив і змінюють його загалом, то такий вплив існує на всі елементи, незалежно від їх величини, тому запропонований підхід рекомендовано до адаптації в будь-який період трансформаційних процесів. Зазначено, що оцінка ємності усього ринку за запропонованою методикою не зменшує управлінської ефективності поданого підходу для окремих сегментів, оскільки ефективність моделі залежить тільки від обраного діапазону дослідження та правильності оцінки впливу трансформаційних чинників. Обґрунтовано, що ефективність трансформацій у довгостроковому періоді залежна від регулювання, особливо варто враховувати зворотній вплив змін, який найбільший на

саморегулювання, середній — на регіональне регулювання, найменший — на державне. Сила впливу кожної із складових системи регулювання на елементи регіонального ринкового простору протилежна силі зворотного впливу.

Запропонований підхід має практичний інтерес, фактично, для усіх агентів ринку і розраховується за допомогою баз даних, які висвітлюють конкретний ринок, залежно від мети дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айзард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / У. Айзард. – М.: Наука, 1996. – 87 с.
2. Аналітична записка за результатами оцінки аналізу динаміки показників за напрямками розвитку регіонів за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category>
3. Амоша А.И. Каноны рынка и законы экономики: кн. 7. Процесс эволюции экономики / А.И. Амоша – Донецк: Изд-во ИЭП НАН Украины, 2004. – 619с.
4. Арженовский И.В. Региональный рынок: воспроизводственный аспект / И.В. Арженовский – Н. Новгород, 1997. – 321с.
5. Аханов С.А. Ефективність суспільного виробництва. Три рівні аналізу: народногосподарський, регіональний, госпрозрахунковий / С.А. Аханов. – М.: Думка, 1987. – 165 с.
6. Ахинов Г.А. Экономика общественного сектора: учеб. пособ. / Г.А. Ахинов, Е.Н. Жильцов – М.: ИНФРА-М, 2008.–354с.
7. Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін: навч. посіб. для вузів / Ю.М. Бажал. – К.: Заповіт, 1996. – 240с.
8. Базилевич В.Д. Економічна теорія. Політологія: підр. /За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання – Прес, 2004 – 615 с.
9. Базилевич В.Д. Економічна теорія. Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. - 7-ме вид., стер. - К.: Знання-Прес, 2008. - 719 с.
10. Бандур С. І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика /С. І. Бандур, Т. А. Заяць, І. В. Терон. - К. : РВПС України НАН України, 2002. - 250 с.
11. Банківська система Польщі та її стабільність у кризовий період / Годзішевські Б., Крушка М. // Журнал європейської економіки. – Т. 13 (№ 2). – Тернопіль: Тернопільськ. націонал. економ. ун-т, 2014. – С. 151-169.
12. Баришнікова Л.П. Промисловий комплекс кластерного типу – сучасна форма конкурентоспроможної економіки / Л.П. Баришнікова, В.Є. Малиненко // Вісник Маріупольськ. держ. ун-ту. Серія: "Економіка". - Вип. 6. – Маріуполь, 2013. – С. 42-48.

13. Баталов О.А. Напрями розкриття прихованого потенціалу в контексті завдань диверсифікації економіки регіону (на прикладі Дніпропетровської обл.) / О.А. Баталов, В.І. Жук // Аналітична записка. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1467/>

14. Бартчук Ю.А. «Шляхи реформування системи місцевого оподаткування в Україні» / Ю.А. Бартчук // Зб. наук. праць. – 2011. – №1(4). – С. 82-84.

15. Беленький П. Регіональна політика збалансованого соціально-економічного розвитку / П. Беленький, О. Другов // Регіон. економіка. - 2005. - № 1. - С. 96-106.

16. Беккер Й. Менеджмент процессов / Беккер Й., Вилков Л., Таратухин В. – М.: Эксмо, 2007. – 384 с.

17. Бідюк П.І. Побудова системи адаптивного прогнозування фінансово-економічних процесів та її застосування / Бідюк П.І., Федоров А.В. // Наукові праці. Науково-методичний журнал Чорноморського державного університету. Серія: Комп'ютерні технології. - Вип. 104. - Т. 117. - С. 119-129.

18. Біла С.О. Щодо удосконалення державної стратегії регіонального розвитку України до 2015 р. Відділ регіонального розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/articles/files/strategiya_2015-a0536.pdf

19. Білик М.Д. Фінансові результати діяльності малих підприємств: оцінка та прогнозування / Білик М.Д., Білик Т.О. // Монографія. – Київ: ТОВ «ПанТот», 2012. – 280 с.

20. Бидельманова М.М. Предпосылки создания кластеров и их роль в развитии экономики Республики Казахстан / М.М. Бидельманова // Науково-виробничий журнал «Часопис економічних реформ». - 2012. – №1(5). – С. 129-135.

21. Благой В.В. Попередження кризових явищ в економіці регіону / В.В. Благой // Науково-технічний збірник. – 2012. – №102. – С. 260-264

22. Богашко О.Л. Науково-методичні засади стратегії економічного розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.Л. Богашко. – Київ, 2006. – 24 с.

23. Божидарнік Н.В. Регіональна асиметрія в Європейському Союзі та механізми її регулювання : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н.В. Божидарнік. – Київ, 2006. – 17 с.

24. Бойко Л.І. Управління розвитком кластерних утворень в аграрній сфері : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)» / Л.І. Бойко. – Херсон, 2010. – 22 с.

25. Большаков А. С. Современный менеджмент: теория и практика / А. С. Большаков, В. И. Михайлов. – СПб. : Питер, 2000. – 416 с.

26. Бондаренко О.О. Залучення іноземних інвестицій як джерело економічного зростання. / Бондаренко О.О., Нижник К.С. // Вісник КНУТД. – 2014.– №3. – С.88-94.

27. Бородюк Н.В. Факторний аналіз платоспроможного попиту населення // Вісник наукових праць Кіровоградського державного економічного університету. - 2002. - №2. – ст.34-39.

28. Бородюк Н.В. Фінансова оцінка водних ресурсів на прикладі міста Черкаси // Зб. наук. праць Черкаського інженерно-технологіч. ін-ту. Серія: Економічні науки. – 2001. – № 2. – С. 105 – 110.

29. Боронос В.Г. Роль міжбюджетних трансфертів в забезпеченні стійкого розвитку економіки адміністративно-територіальних одиниць / Боронос В.Г., Т.О. Ілляшенко // Вісник Сумськ. нац. аграрного ун-ту.– Серія “Фінанси і кредит”.– 2013.– №1.– с.63-65.

30. Бримсон Дж. Процессно-ориентированное бюджетирование. Внедрение нового инструмента управления стоимостью компании. – М.: Вершина, 2007. – 336 с.

31. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку: [монограф.]. / П.Т. Бубенко. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 295 с.

32. Бузько І.Р. Трансформаційні процеси в умовах глобалізації : держава, регіон, підприємство [Текст] : монографія / Бузько І. Р. [та ін.] ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. - Луганськ : Ноулідж, 2012. - 547 с. - Бібліогр. : с. 521-547.

33. Букреєва І. В. Регіональний аспект ринкової інфраструктури / І. В. Букреєва // Держава та регіони. – 2005. – № 6. – С. 31–34. – (Серія „Економіка та підприємництво”)
34. Бутко М. Теоретичні засади економічного зростання в умовах глобалізації та регіоналізації / М. Бутко // Регіональна економіка. – 2003. – № 4. – С. 36–43.
35. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/news/556/>
36. Валовий внутрішній продукт України за 2013 рік / Державна служба статистики України: експрес-вип. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
37. Валюх А.М. Стратегія регіонального розвитку інноваційної діяльності (організація та управління) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / А.М. Валюх. – Київ, 2005. – 22 с.
38. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України // Вісник Вінницьк. політехніч. ін-ту. – 2014. – №1. – с.48-50.
39. Варналій З. С. Державна політика підтримки малого підприємництва: моногр. / З. С. Варналій – К.: Вид-во НІСД, 1996. – 130 с.
40. Варналій З. Актуальні проблеми зміцнення потенціалу регіонів України / З. Варналій // Банківська справа. – 2004. – № 2. – С. 71–84.
41. Вартанова Е. Информационное общество в стратегии Европейского Союза [Электронный ресурс] / Е. Вартанова. – Режим доступу: <http://www.2.internews.ru/ZIP/43/europe.html>.
42. Василенко В.Н. Архітектура регіонального економічного простору: [монограф.] / В.Н. Василенко / НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк: ТОВ Південний «Схід, Лтд», 2006. – 311 с.
43. Виконання Програми економічного і соціального розвитку Черкаської обл. за 5 місяців 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ck-oda.gov.ua/docs/2014/27_06_2014.pdf
44. Всесвітній економічний форум. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.weforum.org

45. Войтович А.Д. Кластеризація регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку / А.Д. Войтович // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. - №4, Т.1. – С.248-252.

46. Волохова І.С. Удосконалення міжбюджетних відносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І.С. Волохова. – Одеса, 2005. – 23 с.

47. Волощук Г.О., Бородюк Н.В. Особливості функціонування державних цільових фондів // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 4. – С. 3 – 7/

48. Галицька О. Дужий, проте малий: чому кредити малому й середньому бізнесу зменшуються і коротшають. / Галицька О. // ИД «Галицькі контракти». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kontrakty.ua/article/61823>

49. Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань: монограф. / А.С. Гальчинський. — К.: Либідь, 2013. - 472 с.

50. Галушак В.Л. Факторний аналіз сталого розвитку регіонів України : (стаття) [Електронний ресурс] / В.Л. Галушак // Економічна наука. Серія «Регіональна економіка»: зб. наук. праць. – 2008. - №5 ч.1. – Режим доступу до журн.

51. Гапоненко, Н. В. Форсайт. Теория. Методология. Опыт: монография / Н.В. Гапоненко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, — 239 с.

52. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України. ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". - К.: ВПЦ „Експрес”, 2009. – 864 с.

53. Геєць В.М. Реструктуризація економіки в контексті переходу України на принципи сталого розвитку / Зб. наук. праць "Проблеми сталого розвитку". - 1998, с.66-75

54. Геєць В.М. Нужно стимулирование предпринимательскую инициативу, а не иждивенческие настроения / Экономические известия, 2008.

55. Геєць В.М. Смысл в том, чтобы капитал, развиваясь, выполнял свою социальную функцию / Зеркало неделию - №11 (590). К., 2006.

56. Геєць В.М. Политэкономия. Взаимодействие доверия и развития / Экономическая теория. - К., 2005. – №2. – с.3-17

57. Геєць В.М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів. Монографія: у 2 ч. / Геєць В.М., Мазаракі А.А. / [ред.] – Ч. 2. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 273 с.

58. Геєць В.М. Цінова конкурентоспроможність чи цінова стабільність: дуалізм політики економічного зростання / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. - № 4. – С. 9-31.

59. Гелбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Джон Гэлбрейт. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2007. – 347 с.

60. Георгієв В.А. Формування концепції сценарного підходу до управління економічним потенціалом підприємства //Наукові записки. Серія Економіка. - Вип. 20 – 2012. - С. 107-109.

61. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації / З. В. Герасимчук. - Луцьк: Надстир'я, 2001. - 528 с.

62. Герасимчук З.В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації : [монограф.] / З.В. Герасимчук, В.Л. Галушак. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 248 с.

63. Гладій І. Й. Регіоналізація світового ринку: Євроінтеграційний аспект: монограф. / І.Й. Гладій. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 544 с.

64. Гойхман М.И. Влияние банковской системы Украины на структуру и развитие национальной экономики / Зб. наук. праць Ун-ту банківськ. справи НБУ Харківськ. Ін-т банківської справи // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми, теорії та практики. - №1 (16). - К., 2014. - С. 271-278

65. Голікова Т.В. Історія народного господарства та економічної думки України / зб. наук. праць. - Ч. 3. - К., 2009.- 300 с.

66. Голубчик М. М. История географии / Голубчик М. М., Евдокимов С.П. - Смоленск: Изд-во Смоленск. ун-та, 1998.

67. Горська О. В. Регіональне структурне регулювання індустріальної економічної системи / О. В. Горська. – К.: Науковий світ, 2003. – 275 с.

68. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

69. Грабовецкий Б.Є. Основи економічного прогнозування: навч. посіб. - Вінниця: ВФ ТАНГ, 2000.

70. Грачева М.В. Риск анализ инвестиционного проекта: [учеб. для ВУЗов] / М. В. Грачёва. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2001. – 351 с.

71. Грущинська Н.М. Розвиток експортного потенціалу України в сучасних світогосподарських процесах / Н.М. Грущинська, М.П. Музиченко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7. – С. 19–26.

72. Гудзь П.В. Генеза сутності категорії “потенціал”.- С.7-23// Головова Л.С., Порожня В.М., Гудзь П.В. та інші. Організаційно-економічні засади розвитку потенціалу соціально-економічних систем : монографія. - Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2011. - 445 с.

73. Гудзь П.В. Маркетинговий підхід до вибору основних доміант ефективного використання потенціалу регіону на основі позиціонування курортно-рекреаційних територій / П. В. Гудзь // Забезпечення сталого розвитку економіки промислового регіону на основі інноваційних моделей управління [Текст] : монографія / [Гудзь П. В. та ін. ; за ред. проф. П. В. Гудзя] ; Запоріз. нац. техн. ун-т. - Запоріжжя : ЗНТУ, 2013. - 272 с. С.177-205

74. Гурій П.С. Науково-методичні засади формування механізмів державного управління проектно-програмним розвитком регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / П.С. Гурій. – Київ, 2008. – 22 с.

75. Данилишин Б.М. Благосостояние нации: эволюция парадигмы развития / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. - К. : ЗАТ «Нічлава», 2002. – 355 с.

76. Дербенцев В.Д. Синергетичні та еконофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем: монограф. / Дербенцев В.Д., Сердюк О.А., Соловійов В.М., Шарапов О.Д. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 287 с.

77. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: [монограф.] / За ред. З.С Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.

78. Державна служба зайнятості. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=262350&cat_id=124867

79. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія / наук. ред. З.С. Варналій]

[Електронний ресурс]. – К.: НІСД, 2007. – 820 с. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Varnalij/index.htm>

80. Державне управління регіональним розвитком України : [монографія / ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла]. - К. : НІСД, 2010. – 288 с.

81. Джен К. Межкультурные различия в управлении конфликтами: индуктивное изучение поведения китайских и американских менеджеров // Управление корпоративной культурой. – 2011. – № 1.

82. Дідич З. А. Валютно-курсова політика у контексті світової фінансової кризи: уроки для країн центральної та східної Європи та України // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. - Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2013. - Т. 18. - вип. 1/1. - С.87-89.

83. Діяльність суб'єктів господарювання: стат. зб. /Держ. служба стат. України // [за ред. І.М.Жук]. -2011. - 468с.

84. Длугопольский О. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ (на прикладі Тернопільської області) / О. Длугопольський // Економічний Часопис-XXI. –2003. -№2. – С. 65-79

85. Довгий С. О. Засади регіональної інформатизації: монографія / С. О. Довгий, О. В. Копій- ка, Ю. Т. Черепін; [за заг. ред. С. О. Довгого]. - К.: ВПЦ "Тираж", 2004. – С. 304.

86. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ - ХХІ століть: нові пріоритети: моногр. / М.І. Долішній, Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – К.: Наук. думка, 2006. – 512 с.

87. Долішній М.І. Регіональна політика: методологія, методи, практика / [Долішній М.І., Беленький П.Ю., Бойко Є.І. та ін.]. – Львів.: ДПА Друк, 2001. – 720 с.

88. Драгунова Т. Особливості сучасного формування і розвитку наукового потенціалу України в регіональному вимірі / Т. Драгунова, І. Майданік // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 6. – С. 35.

89. Дубищев В.П. Регион в системе отношений хозяйственного комплекса страны. – Полтава: Полтава, 1996. – 184 с.

90. Дубіщев В.П. Методологія економічних досліджень в умовах глобалізаційних процесів / В.П. Дубіщев // Соц.-економ. трансформації в епоху глобалізації: зб. наук. статей учасників V

Всеукраїнськ. наук.-практич. конф. ПНПУ ім. В.Г. Короленка. – Полтава: ТОВ „АСМІ”, 2013.– С.71–73.

91. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. – К. : НІСД. – 2010.

92. Економічна безпека: навч. посіб. / За ред. З. С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с., с. 557.

93. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання // за ред. Гейця В.М. – Київ: Ін-т. екон. прогноз., 2000. – 432 с.

94. Економіка Польщі. Основні відомості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polska.ru/polska/ekonomika/ekonomika.html>

95. Економіка зарубіжних країн. Особливості економіки Чехії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/105/7356.html>

96. Економічна енциклопедія: у 3-х т. - Т. 1. / за ред. С. В. Мочерного. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.

97. Енамура Н. Опыт послевоенной Японии в реформировании экономики/ Енамура Н. Цукамото Х. // Вопросы экономики.-1992.- №11.-С.82.

98. Журба І. Кластерна політика в системі регулювання регіонального ринкового середовища / Вісник ЧДТУ. - Черкаси: ЧДТУ, 2014. - С.72-73.

99. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності” від 18.09.2008 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=523-17>

100. Законы экологии Коммонера. Экологический словарь. [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ecolog/1283/Законы>

101. Закон пропорційності. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/54-z/3698-zakon-proportsijnosti.html>

102. Закон целостности. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.e-reading.me/chapter.php/144772/16/Telemtaev_-_Celostnyii_metod_sistemnoii_tehnologii_i_sistemnaya_ekologiya.html

103. Західна О.Р. Механізми забезпечення стійкості фінансової системи регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О.Р. Західна. – Львів, 2010. – 23 с.

104. Звіт про діяльність національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за 2013 рік. – К.: –2014. – с. 83. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nfp.gov.ua/files/docs/zvit/Zvit_2013.pdf

105. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності” від 18.09.2008 р. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=523-17>

106. Зельнер А. Байесовские методы в эконометрии. – М.: Статистика, 1980. – 438 с.

107. Злупко С.М. Українська регіоналістика: традиції, здобутки, проблеми // Регіональна економіка. - 1996. - № 1-2. - С. 124-131.

108. Іванов Є.А. Еколого-ландшафтознавчий аналіз гірничопромислових територій: автореф. дис. канд. геогр. наук: спец. 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» / Є.А. Іванов. - Київ, 2001. – 14 с.

109. Інформаційне суспільство: Шлях України. К., 2004; Оцінка електронної готовності України. К.: ПРООН, 2002.

110. Інформаційні системи в менеджменті: навч. посіб. / С. В. Глівенко, Є. В. Лапін, О. О. Павленко та ін. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2005. – 58 с.

111. Інформатизація, право, управління: організаційно-правові питання / [Р. А. Калюжний, О. Д. Крупчан, В. Д. Павловський, М. В. Гуцалюк, М. Я. Швець]. – К., 2002. – 309 с.

112. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д.В. Дубов, О.А. Ожеван, С.Л. Гнатюк. – К. : НІСД. – 2010. – 64 с.

113. Інформаційне суспільство. Дефініції / [В.М. Брижко, В.С. Цимбалюк та ін.] / за ред. Калюжного Р.А., Швеця М.Я. – К: Інтеграл, 2002. – 220 с.

114. Каныгин Ю.М. Информатизация управления: социальные аспекты. – К.: Наук. думка, 1991. – 156 с.

115. Клаус Майнцер Сложность и самоорганизация возникновения новой науки и культуры на рубеже веков.

[Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ihtik.lib.ru/2013...g-razdely/>

116. Ковальова Ю.М. Практичні приклади функціонування кластерів у світі / Ковальова Ю.М., Алишева Н.В. // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3. – С. 92-100.

117. Когнитивная природа современной сложности управления/ Д.И. Пунда, Р.М. Юсупов. Труды СПИИРАН, 2011. -Вып. 18. - С. 320–335. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.proceedings.spiiras.nw.ru/data/src/2011/18/00/spyproc-2011-18-00-14-rus.html>

118. Коніщева Н.Й. Напрями реформування фінансового забезпечення місцевого самоврядування / Коніщева Н.Й., Герко Т.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2012/napryamy-reformuvannya-finansovoho-zabezpechennya-mistsevoho-samovryaduvannya/#respond>

119. Кормановская И.Р. Сценарный подход к прогнозированию развития социально-экономических систем (на примере Новгородской области) / Кормановская И.Р., Птицына Е.В. // Вестн. ЮРГТУ (НПИ), 2011. - № 3 - С. 122-131.

120. Кривенко К.Т. Політична економія: Навч. посіб. / За ред. К.Т. Кривенка – К., КНЕУ, 2005 – 508с.

121. Кубатко О.В. Оцінка еколого-економічної збалансованості регіонів України : (стаття) [Електронний ресурс] / О.В. Кубатко // Електронне наукове фахове видання «Проблеми системного підходу в економіці». – 2009. - №3. –Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_3/Kubatko_309.htm

122. Куценко В.І. Стратегія сталого розвитку крізь призму соціогуманітарної сфери / В.І. Куценко // Вісник НАН України. – 2012. - №2. – С. 79 – 88.

123. Кучевський А.А. Трансформація економіки Черкаської області: суспільно-географічне дослідження // Часопис картографії. Зб. наук. праць. - Вип. 3. - К., □ 2011 р. С. 91-95

124. Лазор О.Д. Територіальна організація влади в Україні : навч. посіб. / О.Д. Лазор, О.Я. Лазор, А.О. Чемерис. – К. : ДАКОР, 2007. – 576 с.

125. Лебедь К.О. Международные стратегии развития восточно-европейской экономики: опыт для Украины / К.О. Лебедь, С.А.

Морозова / Економічний простір : зб. наук. пр. – 2012. - №57. - С. 68-76

126. Лексин І. В. Регион как объект анализа государственного управления / І. В. Лексин, Т. В. Грицюк, А. В. Лексин // Регион. Экономика: теория и практика. - 2005. - № 4 (19). - С. 20-26.

127. Лепский В.Е. Технологии управляемого хаоса – оружие разрушения субъектности развития. [Электронный ресурс]. - Режим доступа:http://3mv.ru/publ/lepский_v_e_tekhnologii_upravljajemogo_khao_sa_oruzhie_razrusheniya_subektnosti_razvitija/3-1-0-10276

128. Линдгрэн М. Сценарное планирование. Связь между будущим и стратегией / М. Линдгрэн, Х. Бандхольд; пер с англ. – М. : Изд-во: Олимп-Бизнес, 2009. – 256 с.

129. Лисенко М.В. Інформаційне суспільство як теорія і практика сучасності // Вісник нац. техніч. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – № 2. – Ч. 1. – С. 23-26.

130. Луговой О. и др. Экономико-географические и институциональные аспекты экономического роста в регионах / [Луговой О. и др.] // Консорциум по вопр. приклад. экон. исслед., Канадское агентство по международ. развитию [и др.]; [О. Луговой и др.]. – М. : ИЭПП, 2007. – 164 с.

131. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір: моногр. / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – 316 с.

132. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: [моногр.] / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328с.

133. Макаренко М.В. Методи забезпечення управління конкурентоспроможним розвитком регіонів / М.В. Макаренко // Науково-виробничий журнал «Часопис економічних реформ». – 2012. – № 1(5) – С. 142-148

134. Макроекономіка США [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.be5.biz/makroekonomika/profile/profile_usa.html#dyn

135. Макроекономіка Венгрії [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.be5.biz/makroekonomika/profile/profile_hungary.html#dyn

136. Максимов В.В. Економічний потенціал регіону (аналіз, оцінка та використання): монограф. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002 – 346 с.

137. Малый бизнес Италии. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://jivkurilka.com/subpage50.html>

138. Манн Р.В. Теоретико-методологічні засади розвитку регіонального менеджменту: особливості, проблеми, перспективи: монограф. / Р.В. Манн. – Донецьк: «ВІК», 2013. – 382 с.

139. Манн Р.В. Інформаційні й науково-технічні складові процесу регіонального малого та середнього бізнесу / Р. В. Манн, В. П. Дубищев // Зб. наук. праць ДонДУУ «Механізм підвищення управління функціонуванням регіональної економіки»: Серія «Економіка». – Т. X. – Вип. 147. – Донецьк: ДонДУУ, 2009. – С.103-110.

140. Маннапов Р.Г. Организационно-экономический механизм управления регионом: формирование, функционирование, развитие [монограф. / сост. Р.Г. Маннапов, Л.Г. Ахтариева]. - М.: КНОРУС, 2008. – 352 с.

141. Матеріали до комплексної стратегії Дніпропетровської області. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://loga.gov>

142. Матеріали сайту "Державний комітет статистики України". [Електронний ресурс]. - Режим доступу: ukrstat.gov.ua

143. Матеріали сайту "Україна сьогодні. Каталог провідних підприємств України". [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.rada.com.ua/ukr/RegionsPotential/Dnipropetrovsk/>

144. Матеріали сайту Державної фіскальної служби України. - Режим доступу: <http://sta-sumy.gov.ua>

145. Матеріали сайту "Економічна палата в Брно". [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ohkbrno.cz

146. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.be5.biz/makroekonomika/profile/profile_czech.html#dyn1

147. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]: <http://www.be5.biz/makroekonomika/index.html>

148. Матеріали сайту InterNET The Japan Foundation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jpf.go.jp>

149. Матеріали сайту "Чеський комітет статистики ". [Електронний ресурс]. - Режим дотупу: www.czso.cz

150. Матеріали сайту "Економічна палата ЧР". [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.komora.cz -.

151. Матеріали сайту "Економічна палата в Брно". [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ohkbrno.cz

152. Матеріали сайту "Спілка промисловості й транспорту ЧР". [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.spcr.cz

153. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.protown.ru/information/hidden/3525.html>

154. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://realeconomy.com.ua/publication/ratings/8006.html>

155. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: eprints.kname.edu.ua/25754/1/309-318%20%20Рибак%20ГІ.pdf

156. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fin.org.ua/newws.php?i=588041

157. Матеріали МСП БАНК Аналитический центр. Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования, апр. 2013. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://oldsmb.economy.gov.ru/content/statistic/analytics/m,f,723847/>

158. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://privatbank.ua/business/universalnyje-reshenija/kreditovanie-biznesa/>

159. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://joom.org.ua/post/biznes-za-kordonom-yak-vidkryty-svoua-spravu-v-chehiyu>

160. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ideibiznesa.org/otkrytie-biznesa-v-bolgarii.html>

161. Матеріали сайту. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dklex.ee/publikatsii/registraciya-firm-Estonia.html>

162. Матеріали сайту Регіони Черкащини. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ck-oda.gov.ua>

163. Мартінович В.Г. Використання інформаційного потенціалу економіки України: регіональний аспект // Науково-виробничий журнал «Часопис економічних реформ». Луганськ: Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2013. – № 2(10). 156 с. – 140-146.

164. Мартінович В.Г. Концептуальні підходи до вирішення проблемних питань розвитку інформаційного потенціалу регіону / Мартінович В.Г. // Вісник економіки транспорту і промисловості (зб.

наук.-практич. статей), вип. 42 (спецвипуск). Харків: УкрДАЗТ, 2013. – 443 с. – С. 238-242

165. Мезенцева Н. Кластеризація регіонів України за рівнем добробуту населення : (стаття) [Електронний ресурс] / Н. Мезенцева, О. Кривець // Географія. – 2009. - №56. – С.43-46. – Режим доступу до журн. :

http://papers.univ.kiev.ua/geografija/articles/Clustering_of_Ukrainian_regions_by_well_being_level_13567.pdf

166. Мельник Л.Г. Информационная экономика: моногр. / Л.Г. Мельник - Суммы: ИТД «Университетская книга», 2003. - 288 с.

167. Менеджмент регіонального розвитку: моногр. / За ред. О. В. Васильєва, К. А. Фісуна; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 375с.

168. Методические подходы к выбору стратегии устойчивого развития территории / [научн. ред. А.Г. Шапарь]. – Днепропетровск : Институт проблем природопользования и экологии НАН Украины, 1996. - Т. 2. – 82 с.

169. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи : (монографія) [Електронний ресурс] / Н. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с. – Режим доступу : <http://znc.com.ua/ukr/publ/book/book-mikula-2003/index.php>

170. Мигранян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой. /А.А.Мигранян // Вопросы теории и практики управления. 2011 - №8 - С.17.

171. Моррис Д. Новое – это всегда крайности, посредственность же вызывает только стагнацию / Д. Моррис // Deutschland. – 2004. – № 4. – С. 48-49.

172. Мортиков В.В. Роль внешних эффектов в принятии управленческих решений: вопросы теории / Мортиков В.В. // Наукові праці ДонНТУ. – 2008, №33. - С. 40-44.

173. Мочерний С.В. Політекономія: Підр. – К., Вікар, 2005 – 386 с.

174. Назаренко С.А. Проблеми та особливості капіталізації соціального потенціалу України: [монограф.] / Назаренко С.А., Носань Н.С., Фінагіна О.В., Панкова Л.І. // М-во освіти і науки України; ЧДТУ. – Черкаси: ЧДТУ, 2015. – 260 с.

175. Населення Черкаської області за 2013 рік / Демографічний щорічник. - Черкаси, 2014. - □ С. 122 с.

176. Нассим Николас Талеб. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ex.ua/72245738>

177. Наукові засади розвитку знань економічної теорії / Зб. тез наук. робіт учасників всеукраїнськ. науково-практич. Інтернет-конф. з економ. теорії (м. Черкаси, 2 червня 2015 р.). - Черкаси, 2015. - 72 с.

178. Неклесса О. Реконфігурація сучасного світу / О. Неклесса // Економіка: виклики глобалізації та Україна [Під заг. Ред. А. П. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка]. – К.: [б. в.], 2004. – С.216-243.

179. Обласні державні адміністрації регіонів України : (текст) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : офіційні сайти обласних державних адміністрацій України

180. Обласні ради регіонів України : (текст) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : офіційні сайти обласних рад України

181. Окландер Т.О. Стратегічний аналіз виявлення резервів підвищення інвестиційної привабливості регіону / Окландер Т.О. Топор Л.І. // Экономика Крыма №1(42), 201. - С. 181-186

182. Онищенко В.О. Теоретичні аспекти формування соціальної безпеки / Онищенко В.О. Чепурний О.В. // Економіка і регіон. – ПолтНТУ. - 2011. - № 4 (31). - С. 3-9.

183. Організаційно-економічні засади розвитку потенціалу соціально-економічних систем : монограф. / Головова Л.С., Порохня В.М., Гудзь П.В. та ін. - Запоріжжя: КПУ, 2011. - 445 с.

184. Основи зовнішньоекономічної діяльності : конспект лекцій / М.П. Пан, В.І. Торкатюк, А.Л. Шутенко, О.С. Вороніна. – Х. : ХНАМГ, 2008. – 158 с.

185. Пахомов С.Ю. Глобальна конкуренція: нові явища, тенденції та чинники розвитку: моногр. / С.Ю. Пахомов. – К. : КНЕУ, 2008. – 224 с.

186. Пашкевич М.С., Гаврилишина О.В. Управління інноваційною діяльністю підприємств та організацій на засадах інтрапренерства / М.С. Пашкевич, О.В. Гаврилишина // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2010 . – №668: Проблеми економіки та управління . – С. 130-134.

187. Пашкевич М.С. Механізми регулювання регіонального розвитку на основі сучасних тенденцій інформатизації економіки / М.С. Пашкевич // Вісник Хмельницького національного університету: зб. наук. праць, серія «Економічні науки». – 2011. – №3(176). - С. 236-242

188. Пашкевич М.С. Аналіз регіональних відмінностей у інноваційно-економічному розвитку територій України / М.С. Пашкевич // Вісник Національного університету "Львівська політехніка" . – 2012 . – N727: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 350-357.

189. Пашкевич М.С. Методичні підходи до оцінки регіональних відмінностей у сталому розвитку територій / М.С. Пашкевич // Економічний простір: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ПАБА, 2012. – №.61 - С. 147-156

190. Пашкевич М.С. Новітні механізми регулювання регіонального розвитку в Україні / М.С. Пашкевич // Науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка «Економіка і регіон». – 2012. – №3(34). - С. 10-15

191. Пашкевич М.С. Обґрунтування індексу регіональної суспільної розрізненості для цілей проектування територіально-виробничих кластерів / М.С. Пашкевич // Економічний вісник Національного гірничого університету. – Дніпропетровськ: НГУ, 2012. – №3. - С. 41-47

192. Пепа Т.В. Регіональні проблеми трансформації економічного простору України: теорія, методологія і практика : Дис. д-ра наук: 08.10.01 - 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/348852.html>

193. Перехідна економіка: підруч. / [В.М. Геєць, С.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.]; за ред В.М. Геєця. – Донецьк: Вища шк., 2003. – 591с.

194. Перспективи неоіндустріальної трансформації економіки України та Донбасу / М.Г. Чумаченко, О.І. Амоша, В.І. Ляшенко // Структурні реформи і трансформації в промисловості: перспективи і пріоритети: тези доповідей і повідомлень Міжнарод. наук.-практич. конф. (Донецьк, 17 груд. 2010 р.) / НАН України, Ін-т економ. пром-сті – Донецьк, 2010. –С. 3-6.

195. Петруня Ю.Є. Економічна політика держави: «суспільний вибір» в умовах глобалізації // Бюлетень Міжнародного

Нобелівського економічного форуму. – 2010. - №1. – Том 1. – С. 263-270.

196. Петруня Ю.Є. Основы экономики: Учеб. Пособие / Ю.Є. Петруня, А.А. Задоя. – К.: Вища шк. – Знання, 1998. – 478 с.

197. Підгірний В. В. Особливості стратегічного управління соціально-економічною трансформацією: місце й роль регіонального напрямку / В. В. Підгірний // Держава та регіони. – 2010. – № 2. – С. 151–159.

198. Пісьмаченко Л.М. Державне управління зовнішньоторгівельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль: моногр. / Л.М. Пісьмаченко. – Донецьк: Тов. «Юго-Восток, Лтд». – 2008. – 366 с.

199. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / Пер. с англ. А. А. Васильева, С. Е. Федорова и А. П. Шурбелева. Под общей редакцией С. Е. Федорова. — СПб.: Алетейя, 2002. — С. 7.

200. Поланьи К. Избранные работы. — М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. — С. 15.

201. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ. / М. Портер – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

202. Почепцов Г.Г. Информационные войны / Г.Г. Почепцов – М.: «Рефл-бук»; К.: «Ваклер» – 2000. – 576 с.

203. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2015 рік. (Проект). – Одеса, 2013. - 50 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://omr.gov.ua>

204. Поляков В.В. Світова економіка і відомий міжнародний бізнес. - М.: КНОРУС, 2009. – 681 з.

205. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України / [Я.А. Жаліло, С.І. Арієреєв, Я.Б. Базилук та ін.]. – К.: НІСД, 2006. – 120 с.

206. Програма ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.surdp.eu

207. Проскурін П.В. Історія економіки та економічних учень. Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 372 с.

208. Профіль Черкаської області. Аналітично-описова частина до стратегії розвитку Черкаської області. - Черкаси, 2014 - 182 с.

209. Прямухіна Н.В. Обоснование критериев инвестирования в ценные бумаги / Управление и образование Университет «Проф. Д-р Арсен Златаров». - Кн. 2. - Т. 6. – Бургас Болгария, 2010. – С.34-40.

210. Прямухіна Н.В. Складові ризику інвестицій у вітчизняні цінні папери // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених «Нові глобальні виклики для економіки України та країн світу: перспективи вирішення», м. Львів, 23-24 вересня 2011 р. – Львів: Львівська економічна фундація, 2011. – 136 с.

211. Прямухіна Н.В. Теоретико-методологічні засади розвитку архітектури регіонального ринкового простору/Прямухіна Н.В.//Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Економічні науки. – 2014.–С.56–60.

212. Прямухіна Н.В. Аналіз виконання та напрями вдосконалення стратегії розвитку регіонів / Прямухіна Н.В. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Випуск 4. – С. 57-61.

213. Прямухіна Н.В. Наслідкові ефекти трансформацій регіонального ринкового простору / Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки.–2015.–с.

214. Прямухіна Н.В. Експортно-імпортна політика держави як характеристика її фінансового простору / Прямухіна Н.В. // Науковий журнал «Молодий вчений» Частина II м. Херсон. №7 (10) липень, 2014 р. – С.71-75.

215. Прямухіна Н.В. Складові управління стратегією розвитку територій / Прямухіна Н.В. // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2014.– С.34-42.

216. Прямухіна Н.В. Роль фінансових ресурсів регіонів для розвитку економічної системи держави / Прямухіна Н.В. // Матеріали за 9-а міжнародна научна практична конференція, «Бъдещите изследвания», 17 - 25 февруари 2013 Том 8. Икономики. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД - 80 стр. С. 27-32

217. Прямухіна Н.В. Проблеми фінансування та розвитку регіональної економіки / Прямухіна Н.В. // Економіка та держава. – 2013. – №4. – С. 17-22.

218. Прямухіна Н.В. Роль малого підприємництва в фінансовому просторі регіонів. / Прямухіна Н.В. // Азимут наукових досліджень: економіка і управління. ISSN 2309-1762. Росія, Самарська область, г. Тольятті – №2(7). – 2014. – С. 57-60

219. Реальна економіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/infographics/29860.html>

220. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: монограф. / За ред. З.С Варналія. – К.: НІСД, 2005. – 498 с.

221. Регіони України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

222. Регіональні суспільні системи / [за ред. Л.К. Семів]. – Львів: ІРД НАН України, 2007. – 496 с.

223. Рейтинг глобальної конкурентоспособності 2013-2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [gi.r-r-f.ch/research/562](http://www.gi.r-r-f.ch/research/562)

224. Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід): [навч. посіб.] / Г.М. Заболотний [та ін.]. – Вінниця: ВДАУ, 2006. – 395 с.

225. Рингланд Дж. Сценарне планування для розробки бізнес стратегії / Дж. Рингланд. – 2-е изд.: пер. с англ. – М. : ООО “И.Д. Вільямс”, 2008. – 560 с.

226. Рогов З. навіть еволюція міжнародної фінансової систем // Економіст. – 2011. - №3. – З. 12 – 26.

227. Решетило В.П. Інституційні засади розвитку конкурентних відносин в економіці України: монограф. / Решетило В.П., Росецька Ю.Б. — Одеса: ОДЕУ, 2008. — 167с.

228. Рудник Р.В. Критерії виокремлення суб'єктів малого та середнього підприємництва. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2536/13>

229. Рынок труда Черкасской области. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://partner.ltd.ua/documents/cherkasy.html>

230. Світове господарство в умовах глобалізації: моногр. / Кол. авт.; за ред. Я.Б. Олійника, Б.П. Яценка, В.К. Бабарицької]. – К.: Видав.-поліграф. центр «Київський ун-т», 2004. – 145 с.

231. Секторальні моделі прогнозування економіки України / [В. М. Геєць, М. І. Скрипниченко, С. С. Шумська та ін.]; за ред. В. М. Геєця. – К.: Фенікс, 1999. – 304 с.

232. Семів Л.К. Регіональна політика: людський вимір: моногр. / Л.К. Семів. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 392с.

233. Сибиряков В.Г.. Из прошлого - в будущее: технология прогнозирования систем с помощью ТРИЗ. - ЭКО. - №8. - 2001.

234. Сілічева Н.Є. Підвищення конкурентоздатності Одеського регіону на основі кластеризації економіки / Матеріали Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конф. «Проблеми та перспективи інноваційного соціально економічного розвитку в умовах глобалізації: регіональний вектор». - Ізмаїл, 2012. - С. 1-15.

235. Силенко М.Ф. Регіональний розвиток у транзитивних країнах. Досвід Польщі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2013_05_30_31_kampodilsk/ekonomichnij_blok_doslidzhen/regionalnij_rozvitok_u_tranzitivnikh_krajinaх_dosvid_polshh_i/31-1-0-688

236. Скуфьина Т. Региональное развитие России в свете циклически-волновых представлений / Т. Скуфьина, С. Баранов // Федерализм. – 2007. – № 1. – С. 29–48.

237. Соколенко С. Ринкова економіка на основі виробничих кластерів. Доповідь. Ін-т підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/blog/2012/04/rinkova-ekonomika-na-osnovi-virobnichikh-klasteriv/>

238. Солоха Д.В. Разработка инвестиционной стратегии предприятий в условиях рыночного механизма хозяйствования // Прометей: региональный сборник научных трудов по экономике. – Вип. 2 (3). – Донецк: Юго-Восток, 2000. – С. 250-254.

239. Солоха Д.В. Великі соціально-економічні системи як шлях до сталого розвитку України // Схід. – 2001. – №4(41). – С. 23-26.

240. Солоха Д.В. Синергетический метод оценки эффективности развития промышленных предприятий // Материалы Всеукр. науч.-практ. конф. “Проблемы эффективного функционирования предприятия в современных условиях”. – Севастополь, 2003. – С.131-132.

241. Солоха Д.В. Функціонування і розвиток інноваційного потенціалу регіональних соціально-економічних систем: теорія, методологія, практика: монографія / Д.В. Солоха. – Донецьк: ВІК, 2012. – 438 с.

242. Сонько С. Сучасна модифікація теорії економічного районування / С. Сонько // Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 7–18.

243. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с. \с. 526-527.

244. Статистичний збірник Регіони України 2014. - ч. 1. - К., 2014. - 299 с.

245. Статистичний збірник Регіони України 2014. - ч. 2. - К., 2014. - 733 с.

246. Статистичний збірник «Регіони України» (в 2-х ч.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

247. Статистичний звіт Черкаської ОДА. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ck-oda.gov.ua/?lng=ukr&section=8&article=26>

248. Стивен Манн. Теория хаоса и стратегическое мышление. [Електронний ресурс]. - Режим дсотупу: <http://www.twirpx.com/file/1466489/>

249. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2015 р. - Одеса, 2007. - 97 с.

250. Стратегія розвитку України у період до 2020 р.: проект / М-во економіки України. – К., 2008. – 268 с.

251. Стратегічний моніторинг розвитку регіонів. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. - Режим доступу: niss.gov.ua/content/articles/

252. Стратегічні напрями переходу України на засади сталого розвитку в контексті її інтеграції до Європейського співтовариства / [моногрф. / ред. Е.В. Соботович]. - К. : Салютис, 2005. – 44 с.

253. Структурні реформи і трансформації в промисловості: перспективи і пріоритети: тези доп. і повідом. Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 17 груд. 2010 р.) / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Редкол.: О.І. Амоша (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2010. – 308 с.

254. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України: [моногр.] / [В. В. Дорофієнко, О. І. Амоша, С. С. Аптекарь, М. Г. Білопольський, С. І. Юрій та ін.] – ІЕП НАН

України, ТНЕУ МОНМС України.- Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 848 с.

255. Сучасний стан виробничих потужностей металургійної галузі України / Д.Ф. Чернега, В.М. Нецадим, П.Д. Кудь, Д.В. Іванченко // Наукові вісті НТУУ "КПІ". - №5. - 2012. - С. 92-96.

256. Сценарный опыт Shell: Свой бизнес. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nejo.ru/scenarnyj-opyt-shell.html>

257. Тарасевич К. Стан та проблеми інформатизації України // НАН України, Інститут економіки та прогнозування. – К.: 2009.

258. Теория бифуркаций / Динамические системы // [В.И. Арнольд, В. С. Афраймович, Ю. С. Ильяшенко, Л. П. Шильников] // Итоги науки и техники. Современные проблемы математики. Фундаментальные направления. — М.: ВИНТИ, 1986. –Т. 5. –С. 5-218.

259. Теорія організацій. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_організацій

260. Теорія державного управління: курс лекцій / Г.В. Атаманчук. – [3-е изд., доп.]. – М.: ОМЕГА-Л, 2005. – 584с.

261. Територіально-функціональна організація соціального комплексу регіону (на прикладі житлово-комунального господарства): [монограф. / Т.М. Качала, Ю.Г. Лега, Н.Ю. Лега, Я.А. Суха, Ю.В. Ткаченко]. - Черкаси, 2009. – 576 с.

262. Тимчук М.Ф. Регіональна економіка / М.Ф. Тимчук. - К. : ІММБ, 1998. – 57 с.

263. Типологии регионов для целей региональной политики : учеб. пособ. / Н.А. Ермакова, А.Т. Калоева. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 65 с.

264. Тісунова В.М. Ринкові перетворення в економіці регіону / В.М. Тісунова. - Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 470 с.

265. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Ін-т екон. прогнозування; За ред. В. М. Геєця. – К.: Логос, 1999. – 500 с.

266. Третьяк В. Форсайт как технология предвидения // Экономические стратегии. - №8. - 2009. - С. 52-59.

267. Туріянська М.М. Цільова функція економічної політики: моногр. / М.М. Туріянська, О.В. Фінагіна, М.В. Гордон; НАН

України, Дон. ін-т залізничного транспорту. – Донецьк: «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2011. – 126 с.

268. Україна у цифрах у 2011 році. Державна служба статистики України. Статистичний збірник. – К.: 2012. – 251 с.

269. Управління в умовах економічної глобалізації: монографія / за ред. д.е.н. Ю.Є. Петруні. – Дніпропетровськ: АМСУ. – 2010. – 200 с.

270. Фаминский І.П. Глобалізація – нова якість світової економіки. – М.: Магістр, 2012. – 396 з.

271. Федоркова І.Н. Сучасне інформаційне суспільство: критичний аналіз [Текст] / І.Н. Федоркова.- Чернівці: Рута, 2008.- 140 с.

272. Федорович В.А. США. Держава і економіка. – М.: Міжнародні відносини, 2012. – 384 з.

273. Филюк Г.М. Зовнішньоекономічна та конкурентна політика України: суперечності розвитку, напрями гармонізації / Филюк Г.М. // Український соціум. - К., 2014. - №1(48). □- С.99-105.

274. Фінагіна О.В. Культура підприємництва і розвиток ринкових відносин в Україні. Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности. // Сб. науч. тр./ НАН Украины; Ин-т экономики промышленности. – Донецк. – 2004. – С.175-181.

275. Фінагіна О.В. Ринкова трансформація в регіоні: особливості розвитку та діагностування: монограф. / НАН України; Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 228с.

276. Фінагіна О.В. Діагностування регіональних ринків: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / О.В. Фінагіна– Донецьк: «ВІК», 2009. – 236 с.

277. Фінагіна О.В. Концептуальні засади стратегічного розвитку інформатизації національної економіки: моногр. / [В.М. Андрієнко, А.М. Графіяк, О.А. Зінченко, Н.Є. Мащенко, Н.Ш. Пономаренко]. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2011. – 217с.

278. Фінагіна О.В. Наукове бачення та системне відображення категорії «Інформаційна інтеграція» // Вісник Донецького університету економіки та права. - 2013. - № 2. - С. 111-116.

279. Финагина О.В. Развитие малого и среднего бизнеса в структуре экономических отношений города: монограф. / Социально-

экономическое развитие городов промышленного региона// [В.Н.Амитан, В.В. Финагин, А.А. Лукьянченко и др.] – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, ООО «Юго-Восток, лтд», 2002. –254с.

280. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? / Г. Хакен. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.narod.ru/Haken7.htm>.

281. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів / П.С. Харів. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 326 с.

282. Цюрупа М.В. Основи конфліктології та теорії переговорів / М.В. Цюрупа. – К.: Кондор, 2004. – 172 с.

283. Черевко Д.Р. Визначення області допустимого ризику зовнішньоекономічної діяльності регіону на прикладі Івано-Франківської області. / Спеціальний випуск. Зб. наук. праць «Формування ринкової економіки» // «Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи розвитку». — К.: КНЕУ, 2009.

284. Черевко Д.Р. Знаходження сфери допустимого ризику регіональних експортно-імпортних операцій / Зб. наук. праць «Формування ринкової економіки» № 22. — К.: КНЕУ, 2009.

285. Черничинець С.П. Регулювання інвестиційного клімату регіону / С.П. Черничинець / Зб. наук. пр. факультету економіки і менеджменту інвестицій. – 2007. - Вип.2. – С. 48-59.

286. Чеський комітет статистики. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.czso.cz

287. Чубукова О. Ю. Економіка інформації: ринок продуктів та послуг / О.Ю. Чубакова. — К.: Нора-Прінт, 2001. — С. 344.

288. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: [монограф.] / В. І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.

289. Чуприна О.О. Прикордонне співробітництво регіонів: сучасні тенденції розвитку / Чуприна О.О. // Вісник економічної науки України . – 2011. – №1. – С. 175 – 178.

290. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно – К.: Логос, 2003. – 632 с.

291. Чухно А. А. Становлення і розвиток ринкової економіки: твори у 3-х т. / А. А. Чухно // НАН України. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, Н.- д. фін. ін-т при М-ві фінансів України. - К., 2006. - т. 1. - 592 с. -

292. Чухно А.А. Национальные и мировые программы создания информационного общества [Текст] / А.А. Чухно // Наукове пізнання: методологія та технологія.- 2008.- №10.- С.94-102.- ISSN 1561-1264.

293. Швець В.Я. Стратегія державної та регіональної інвестиційної політики в умовах перехідної економіки // Економіка промисловості. - 2002. - № 3(17). - С.134-143.

294. Швець В.Я. Малий бізнес: інвестиційні важелі розвитку, проблеми та перспективи // Вісник Академії економічних наук України: Наук. щорічник. - 2003. - № 1 (3). - С. 105-112.

295. Шелегеда Б.Г. Проблеми підвищення ефективності промислового підприємства в умовах сталого економічного розвитку / Шелегеда Б.Г., Солоха Д.В. // Вісник Східноукраїнськ. нац. ун-ту ім. В. Даля. – 2003. – № 2(60). – С.255-260.

296. Шеруин Э.Б. Путь Кремниевой долины: свод основных правил достижения успеха в сфере высоких технологий («The Silicon valley way», пер. с англ. М. Пановой). — М.: АСТ; Транзиткнига, 2004. — 204с.

297. Шпильова В.О. Конкурентоспроможність регіонів України: методологія та практика: [моногр.] / В.О. Шпильова - Черкаси: Видавець Пономаренко Р.В., 2011. – 280с.

298. Шульга Х. Економічний розвиток Чеської Республіки в контексті інтеграції до Європейського Союзу // Регіональна економіка. 2002. - №2. – С. 194-201.

299. Юрківський В.М.Регіональна економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни. – К.: Либідь, 2000. – 416 с.

300. Ягнюк І.М. Застосування сценарного підходу для прогнозування тенденцій розвитку підприємства//Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. - Вип. 1. - Т. 2. – 2012. - С. 80-83

301. Якубовська О.О. Проблеми формування місцевих бюджетів в Україні / Якубовська О.О., Вітренко М.С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=8801>

302. Anayiotos G. (2010), The efficiency of emerging Europe's banking sector before and after the recent economic crisis / Anayiotos G., Toroyan H., Vamvakidis A. // Financial Theory and Practice. - 2010. - Vol. 34.

303. Arvay J. Rejteni, ami rejthető / Arvay J., Vértes A. // Figyelő. – 1994. – Feb. 24. – P. 26-27

304. Baldwin R. Global income divergence, trade and industrialization: The geography of growth takeoff / Baldwin R., Martin P., Ottaviano G. // *Journal of Economic Growth* 6, 2001. - p. 5–37.
305. Baumont C. The European Regional Convergence Process, 1980–1995: Do Spatial Regimes and Spatial Dependence Matter? / Baumont C., Ertur C., Le Gallo J. - 2002
306. Bell D. *The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting.* N.Y. Basic Books, Inc. 1973.
307. Becker P. Corporate foresight in Europe: a first overview. Luxembourg: office for official publications of the European communities, 2003, - p. 7.
308. Crutchfield J.P. «Information and its Metric», in *Nonlinear Structures in Physical Systems — Pattern Formation, Chaos and Waves*, L. Lam and H. C. Morris, Eds. Springer-Verlag, New York, 1990.
309. Dr. Demszky G. // *Europai Utas.* – 1994. – №1. –3-8 old
310. Durlauf S. *Growth Econometrics Ch 08* / Durlauf S., Johnson P., Temple J. // *Handbook Of Economic Growth.* - 2005.
311. Easterly W. *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics* / The MIT Press. - 2002.
312. Engerman, S. L. *Factor Endowments, Inequality, and Paths of Development among New World Economies* / Engerman, S. L., Sokoloff K. L. // *NBER Working Paper 9259.* - 2002.
313. Eoyang G. *Evaluation in a Complex Adaptive System* / Eoyang G., Berkas T. // In: M Lissack and H Gunz (Eds.), *Managing Complexity in Organizations.* Westport, Connecticut: Quorum Books, an imprint of Greenwood Publishing Group, Inc, 1998.
314. Fujita M. *Spatial Economy. Cities, Regions and International Trade* / Fujita M., Krugman P, Venables A. - 2002.
315. Fingleton, B. (2002) *Theoretical Economic Geography and Spatial Econometrics: Bridging the Gap between Theory and Evidence*, in Getis A., Mur J., Zoller H. (Ed.) (2004), *Spatial Econometrics and Spatial Statistics*, Palgrave, London
316. *International Computers Limited*: [From Wikipedia, the free encyclopedia] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/International_Computers_Limited.
317. Hayek F. *Low, Legislation, and Liberty: Volume I: Rules and Order*, Routledge and Kegan Paul. London, 1973.

318. Historical Background of Price Stabilization Policies. EPA, 32 p.

319. Macroeconomics / A.O. Zadoia, Y.E. Petrunia, S.V. Kuzminov, O.M. Trushenko, A.O. Kosyakina. – Dnipropetrovsk: Alfred Nobel University, Dnipropetrovsk, 2011. – 296 p.

320. Methods of regional analysis: an introduction to regional science by Isard, Walter. Publisher Cambridge]: Published jointly by the Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology and Wiley, New York - Pages 834

321. Ministerstwo Gospodarki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mg.gov.pl>

322. Ministerstwo-finansow. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow>

323. Poland, Country Commercial Guide, U.S. Department of State, Washington, 2001.

324. Schmalensee R. and Willin R. Handbook of Industrial Organization / R. Schmalensee and R. Willin. – Amsterdam, 1989.

325. Shelford V.E. Physiological animal geography // J. Morphol. 1911a. Vol. 22, N 3. P. 551—618.

326. Shelford V.E. Ecological succession. I. Stream fishes and the method of physiographic analysis // Biol. Bull. 1911b. Vol. 21, N 1. P. 9-35.

327. Shelford V.E. Animal communities in temperate America, as illustrated in the Chicago Region; a study in animal ecology // Bull. Geogr. Soc. Chicago. 1913. N 5. 362 p. [2nd ed.: 1937.- 368 p.]

328. Shelford V.E. Basic principles on the classification of communities and habitats and the use of terms // Ecology. 1932. Vol. 13. P. 105—120.

329. Shelford V.E. The ecology of North America. — Urbana : Univ. Illinois Press, 1963. — xxii, 610 p. [2nd ed.: 1974]

330. Yano J. On the Process of Financial Liberalization of the Japanese Economy. EPA, 23 p.

Наукове видання

Н.В. Прямухіна

**ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ
РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

МОНОГРАФІЯ

Авторська редакція

Підписано до друку 15.09.2015. Формат 70×100 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. аркушів – 19,23. Обл.-вид. аркушів – 14,60.
Тираж 300

«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03067, м. Київ, вул. Прилужна 14, оф. 42
тел./факс (044) 247-93-37; 450-91-96
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net